राज्यद्वारा बेपत्ता तेजबहादुर भण्डारी

d:of{ªbln]

vflh/x]sf]

dfG5]

राज्यद्वारा बेपत्ता तेजबहादुर भण्डारी

d:of{ bln] vf]h/x]sf] dfG5]

शहीद तथा बेपत्ता स्मृति प्रतिष्ठान

नेपाल राज्यको यस नागरिकता प्रमाण–पत्र वाहक
२०५८ पौष १६ गते राज्यद्वारा बेपत्ता पारिएको नागरिक
तेजबहादुर भण्डारीमा समर्पित

मर्स्याङ्दीले खोजिरहेको मान्छे
राज्यद्वारा बेपत्ता तेजबहादुर भण्डारी

सर्वाधिकार © शहीद तथा बेपत्ता स्मृति प्रतिष्ठान

प्रकाशक : शहीद तथा बेपत्ता स्मृति प्रतिष्ठान

आवरण : बिकिल स्थापित
सम्पादन : डा. रामकुमार भण्डारी, केशवशरण लामिछाने, बिकिल स्थापित
टाईपिङ्ग : प्रदिप कुमाल
ले–आउट : चेतना पब्लिसर्स
संस्करण : पहिलो, २०७८
मूल्य : ३००/–

ISBN :

यस किताबको कुनै अंश वा पूरै किताब कुनै माध्यमद्वारा
पुनरूत्पादन, फोटोकपी वा प्रसारण नगर्न अनुरोध छ ।

MARSYANGDI LE KHOJIRAHEKO MANCHE
a collective memory about Tej Bahadur Bhandari

प्रकाशकीय

इतिहासमा थुप्रै संघर्ष, आन्दोलन र परिवर्तन भएका छन् । २०५२ देखि २०६३ सम्म नेपाली समाज जनयुद्ध र आन्दोलनबाट गुज्रियो । यो कालखण्डले नेपाली समाज, संस्कृति र राजनीतिलाई उथलपुथल पाऱ्यो । जसका असर र प्रभावहरू लामो समयसम्म रहिरहनेछन् । हजारौंको सहादत र बलिदानसँगै मुलुक संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीमा गएको छ । तर यो उपलब्धिका लागि भएको संघर्षमा सर्वसाधारणले भोगेका सास्ती कष्टसाध्य छन् ।

गणतन्त्रको ग्यारेन्टी गर्दै जनयुद्धको शान्तिपूर्ण अवतरण त भयो, तर त्यससँग जोडिएका संवेदनशील र गम्भीर मुद्दाको सम्बोधन हुन सकेको छैन । तत्कालीन राज्यले जबर्जस्ती पक्राउपछि मानिसहरूलाई चरम यातना दिएर हिरासतबाटै बेपत्ता पार्ने र गैरन्यायिक हत्या गर्ने आपराधिक कार्यहरू गऱ्यो । एक दशकसम्म चलेको जनयुद्ध र जनआन्दोलनको जगमा स्थापित राज्य व्यवस्था (संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र)ले अर्थपूर्ण रूपान्तरण र सहिद, बेपत्ताहरूको योगदानलाई संस्थागत अभिभावकत्व ग्रहण गर्दै परिवारजनहरूको सत्यतथ्य थाहा पाउने, न्याय र परिपुरणसहितको सम्मान पाउने मुद्दामा सुनुवाइ गरेन ।

जनयुद्ध चलाएको पार्टीले भनेका सहिदहरू राष्ट्रिय सहिद घोषणा भएनन् । बेपत्ताहरू सार्वजनिक गरिएनन् । परिवर्तनको लडाइँमा योगदान गर्ने परिवारहरूलाई राज्यले न्यायोचित सम्मान गरेन । स्मृतिहरू विस्मृतिमा बदलिए । इतिहासका घटना परिघटना, राजनीतिक मुद्दाहरू फेरिँदै गए । राज्य र राजनीतिक दलहरू यी मुद्दाहरूमा जिम्मेवार बनेनन् र त न्याय, सम्मान र स्मृतिका मुद्दा एककाल खण्डका घटनामा सीमित बने ।

व्यक्तिगत, पारिवारिक र अनौपचारिक तहमा स्मृतिका कामहरू भएपनि राज्य औपचारिक रूपमा स्मृतिलाई संस्थागत गर्न असफल भयो, बरू उल्टो राजनीतिकरण र बेइमानीहरू बढे । परिवर्तित राजनीति र व्यवहारले ती सहिद, बेपत्ता र तिनका

परिवारजन प्रति न्याय गरेन । संघीय सरकारले नीतिगत रूपमा सम्बोधन गर्ने विषयलाई प्राथमिकतामा राखेन । पछिल्लो चरण स्थानीय सरकारहरूले (पालिकास्तरमा) सहिद, बेपत्ता परिवारहरूको सम्मान गर्ने, ती योद्धाहरूको स्मरण गर्ने, अभिलेख राख्ने, उनीहरूको योगदानको चर्चा गर्ने कामहरू ऐतिहासिक रूपमा सम्पन्न गरेका छन् । जसले परिवार जनको सम्मान, सहिद, बेपत्ताहरूको स्मरण र तिनका योगदानहरूलाई स्थानीयकरण सामाजिकीकरण र राजनीतिक प्रक्रियासँग जोड्न महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ ।

यही क्रममा मर्स्याङ्दी गाउँपालिकाले संस्थागत रूपमा सहिद तथा बेपत्ता स्मृति प्रतिष्ठान स्थापना गरी महत्वपूर्ण कार्य थालनी गर्नु एउटा ऐतिहासिक काम हो । यसमा गाउँपालिकाका संस्थापक अध्यक्ष अर्जुन गुरूङ र उपाध्यक्ष होमबहादुर विकको भूमिका र सहयोग प्रति उच्च सम्मान छ । यो स्मृति पुस्तिका तेजबहादुर भण्डारीको सम्झनामा पहिलो प्रकाशनको रूपमा प्रकाशित हुँदैछ । तेजबहादुर एउटा प्रतिष्ठित शिक्षक, समाजसेवी, साहित्यप्रेमी, कलाकार र राजनीतिक व्यक्तित्वका रूपमा परिचित नाम हो । उहाँसँग संगत गरेका समकालीनहरू शैक्षिक, सामाजिक तथा राजनीतिक क्षेत्रका व्यक्तित्वहरू र उहाँका आफन्तजनहरूले तेजबहादुर भण्डारीका स्मरणलाई जीवित र लिखित इतिहासको रूपमा बुझ्न पुर्‍याउनु भएको सहयोग र लेख र रचना प्रति हार्दिक आभार । लेख संकलन सम्पादनमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्‍याउनु हुने डा. रामकुमार भण्डारी, नबिनराज कुइँकेल, केशवशरण लामिछाने, बिकिल स्थापित र टाइपिङ्गमा सहयोग गर्ने प्रदिप कुमाललाई विशेष धन्यवाद छ ।

यो स्मृति संगालो आफैमा इतिहास बनेको छ । हाम्रो पुस्ता र नयाँ पुस्ताका लागि यो ऐतिहासिक अभिलेख हुनेछ । मास्टर तेजबहादुर हाम्रो स्मृतिमा सधैंसधैं रहनु हुनेछ र हामी सम्झिरहनेछौं । २०५८ पुस १६ इतिहासको कालोदिन, जुनदिन उहाँको भौतिक शरीर हामीबाट खोसियो र फेरि कहिल्यै भेटिएन । उहाँसँगका सम्झना, परिवर्तनका सपना र सम्मान अटुट रूपमा जीवित राख्न २० औं स्मृति वर्षका अवसरमा प्रकाशित यस प्रकाशन ऐतिहासिक स्मरण र श्रद्धाका रूपमा रहिरहनेछ ।

प्रकाशक

तेजबहादुर भण्डारी व्यक्तिचित्र

नाम : तेजबहादुर भण्डारी

जन्म : २००२ साल फागुन १२

स्थायी बसोबास : भलाम गाउँ, सिमपानी (मर्स्याङ्दी गाउँपालिका–९), लमजुङ्ग

शिक्षा : एसएलसी र नर्मल तालिम

परिवार : श्रीमती, २ छोरा र २ छोरी

पेसा : शिक्षण, (२०२२–२०५६)

रूचि : साहित्य, प्रहसन, समाजसेवा, जनपक्षीय राजनीति ।

घटना : २०५८ पुस १६ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, लमजुङबाट तारेखमा बोलाई कार्यालय नपुग्दै बेसीसहर मनाङे चौताराबाट सुरक्षा फौजद्वारा जबर्जस्ती पक्राउ, चरम यातना पश्चात् हिरासतबाटै बेपत्ता पारिएको र सत्यतथ्य सार्वजनिक नभएको अवस्था । उत्तरी लमजुङको रमणीय गाउँ सिमपानीमा विसं २००२ मा जन्मनुभएका तेजबहादुर भण्डारीले जीवनको लामो अवधि शिक्षण पेसामा आवद्ध भई खुदी सिमपानी क्षेत्रको शैक्षिक, सांस्कृतिक तथा बौद्धिक क्षेत्रको प्रवर्द्धन र समाज रूपान्तरणको प्रक्रियामा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनुभयो ।

भण्डारीका पुर्खाहरू बसाइसराइँका क्रममा कर्णालीको जुम्ला (सिञ्जा क्षेत्र) बाट विभिन्न भागहरू हुँदै तनहुँको बन्दीपुर र लमजुङको थानसिंह नेटाबाट भलाम सिमपानी पुगेको देखिन्छ । भण्डारीहरू धेरै गोत्रका भए पनि भलामका भण्डारीहरू धनञ्जय गोत्रीय बन्धुहरू हुन् । धनञ्जय गोत्रीय भण्डारीहरूको बृहत् इतिहास नभेटिए पनि जीताराम भण्डारीको वंशवृक्ष तेजबहादुर भण्डारीले संकलन गरेको हस्तलिखित इतिहासबाट उहाँसम्म आइपुग्दा १९ औं सन्तानको रूपमा विस्तार भएको पाइन्छ । बाइसे चौबिसे राजाहरूको समयमा हालको जुम्ला (सिञ्जा क्षेत्र) मा उहाँका बाजेहरू राजकाजमा महत्वपूर्ण हैसियत राख्थे । राज्यले उनीहरूलाई भण्डारको जिम्मेवारी दिएको हुनाले उनीहरू भण्डारी भए भन्ने भनाइ छ ।

तेजबहादुर भण्डारीको पुस्तावली

जीताराम भण्डारीको वंश वृक्ष

जीताराम भण्डारी –१

बरदेउ भण्डारी –२

रणसिंह भण्डारी– ३

देवदास भण्डारी–४

सिरै भण्डारी–५

मनै भण्डारी–६

अनन्त भण्डारी–७

डम्बरसिंह भण्डारी–८ | गोरा भण्डारी–८

गजसिंह–९ | अनै–९

मनै–९ | जयवर–९

कुञ्जर–९ | जयसिंह–९

कालु–९

कालु भण्डारी–९

अजय भण्डारी–१०

जसिवन्त भण्डारी–११

डि. हस्तदल सिंह–१२ | वीरध्वज–१२

देवीबहादुर–१३

हर्कबहादुर–१४ | वीरभद्र–१४ | नाम थाहा नभएको

नारसिंह भण्डारी–१५

बदलसिंह भण्डारी–१६

माथु–१७ | ध्वजु–१७ | सर्वजीत –१७ | सनमान–१७

जमानसिंह–१८

लेखमान–१८

तेजबहादुर–१९

रामकुमार–२० | विष्णुमणि–२०

युग–२१ | युविन–२१

इच्छुक–२१

धनञ्जय गोत्रीय वंशका १५ औं पुस्ताका बाजे नारसिंह भण्डारी तनहुँको बन्दीपुरबाट सिमपानी भलाम गई बसोबास गर्न थाल्नु भएको र आजको भलाम गाउँका बन्धुहरू उहाँकै विस्तारित परिवारको रूपमा भलाममा आएका हुन् ।

तेजबहादुर भण्डारीको २ छोराहरू रामकुमार र विष्णुमणिका सन्तानहरू युग, इच्छुक र युविन (२१ औं पुस्ता) हाल काठमाडौंको बुढानीलकण्ठमा बस्छन् ।

बाल्यकाल र शिक्षा

हालको मर्स्याङ्दी गाउँपालिका वडा नम्बर ९ मा पर्ने सिमपानी भलाममा विसं २००२ फागुन १२ गते तेजबहादुर भण्डारीको जन्म भयो । उहाँको एकमात्र बहिनी दुर्गामाया भण्डारी हुनुहुन्छ । पिता लेखमान भण्डारी र माता सावित्री भण्डारीका जेठा सन्तानका रूपमा जन्मनुभएका तेजको बाल्यकाल सहज वातावरणमा बहिनी दुर्गाका साथ रमाइलोसँग बित्यो । सामान्य किसान परिवारमा जन्म भएका कारण समय अनुसार धेरै कष्ट बेहोर्नुपरेन ।

त्यतिबेला चाहेर पनि शिक्षा आर्जन गर्न भने गाह्रो थियो । गाउँघरमा गुरू पाउन मुस्किल थियो । अलि सम्पन्नहरू काशी, बनारस हरिद्वार वा अन्य ठाउँहरूमा गएर शिक्षा लिन्थे । सबै ठाउँमा भाषा पाठशाला तथा गुरूकुलहरू हुँदैन्थे । उहाँले खुदीको भाषा पाठशालामा प्राम्भिक शिक्षा लिनुभयो । उमेर अनुसार उहाँले संस्कृत भाषा र साहित्यमा राम्रै दख्खल राख्नुभयो । यसरी स्थानीयस्तरमै एसएलसीसम्मको अध्ययन गरी पोखरामा गएर नर्मल तालिम लिनुभयो र शिक्षण पेसामा संलग्न हुनुभयो ।

एकमात्र छोरा र जेठो सन्तान भएकाले माता पिताको सल्लाहमा विसं २०१८ मा पामचोक निवासी प्रतिमान थापाकी माइली छोरी लक्ष्मीसँग तत्कालीन परम्परा अनुसार विवाह भयो । विवाह पश्चात् पनि घर परिवार व्यवस्थापन र शिक्षण पेसा राम्रैसँग चल्यो । उहाँका माता र पिताको क्रमशः २०३९ मंसिर र २०४० असारमा निधन भएको थियो ।

शिक्षण पेसामा प्रवेश

विसं २०२२ सालबाट उहाँ शिक्षण पेसामा प्रवेश गर्नुभयो । सिमपानीको तत्कालीन गणेश प्राथमिक विद्यालय (हाल माध्यमिक विद्यालय) मा संस्थापक शिक्षक र प्रधानाध्यापकको रूपमा जिम्मेवारी बहन गर्नुभयो । २०२४ सालमा उहाँ खुदीको अमर

माध्यमिक विद्यालयमा सरूवा हुनुभयो र तत्कालीन समयमा विद्यालयको विकास र स्थापनामा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नुभयो ।

त्यतिबेला शिक्षक पाउन मुस्किल थियो । लमजुङको उत्तरी भेगमा विद्यालय स्थापना र शैक्षिक विकासमा विभिन्न विद्यालयहरूसँग जोडिएर उहाँले महत्वपूर्ण योगदान गर्नुभएको छ । सिमपानी र खुदीपछि उहाँ लामागाउँ हुँदै पामचोकको सरस्वती सदन प्राथमिक विद्यालयमा लामो समय पढाउनुभयो ।

शैक्षिक अभियन्ताको रूपमा उहाँले विकट गाउँहरूमा विद्यालय स्थापना र सञ्चालन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नु भयो । तवैको सूर्यज्योति प्राथमिक विद्यालय, भलामको अरूणोदय प्राथमिक विद्यालयको स्थापनामा रातदिन खट्नुभयो । त्यसैगरी सिमपानीको गणेश निम्न माध्यमिक विद्यालयमा माध्यमिक विद्यालय सञ्चालन गर्न अहोरात्र लाग्नुभयो । प्रस्तावित गणेश माध्यमिक विद्यालय भवन निर्माणको आर्थिक समितिको अध्यक्षमा क्रियाशील रहेकै बेला तत्कालीन राज्यले बिनापुर्जी गिरफ्तार गरी उहाँलाई बेपत्ता पारियो र यस क्षेको उज्ज्वल नक्षत्रलाई जबरजस्त खोसियो ।

शिक्षण पेसाका उत्तरार्धतिर उहाँलाई आफ्नो गाउँबाट धेरै टाढा मालिङको मकै मराङ सरूवा गरियो, उहाँलाई स्वीकार्य भएन र २०५६ मा राजीनामा दिएर झन्डै ३४ वर्ष लामो शिक्षण पेसाबाट सेवा निवृत्त हुनुभयो ।

शिक्षण सेवा प्रवेश : २०२२/०१/०१ गणेश माध्यमिक विद्यालय, सिमपानी
सरूवा : २०२४/०५/०१ अमर माध्यमिक विद्यालय, खुदी
सरूवा : २०३०/०९/०१ बाट अरण्यज्योति, लामागाउँ
सरूवा : २०३१/११/०१ बाट सरस्वती सदन प्रावि पामचोक
सरूवा : २०४८/११/०१ बाट सूर्यज्योति प्राथमिक विद्यालय, तबै
सरूवा : २०५०/०५/०१ बाट जनसेवा प्राथमिक विद्यालय, मकैमराङ
सरूवा : २०५२/०५/०१ बाट सूर्यज्योति प्राथमिक विद्यालय, तबै
सेवा निवृत्त : २०५६ सूर्यज्योति प्राविबाट

हाँस्यव्यंग्यसँगै सांस्कृतिक प्रतिरोध

उहाँ सानै उमेरबाट साहित्य र कलामा रूचि राख्ने विद्रोही स्वभावको हुनुहुन्थ्यो । सरल भाषामा व्यंग्य गर्न सिपालु उहाँ तत्कालीन समयको विकृति–विसंगति विरूद्ध नाटक,

कमिकका माध्यमबाट चर्को प्रहार गर्नु हुन्थ्यो । यसमा साथ दिने उहाँका नजिकका साथी जोडी सिमपानीका बाबुराम थापा (उहाँ पनि शिक्षक नै हो) हुनु हुन्थ्यो । उहाँहरूसँगसँगै २०२० सालबाटै हाँस्यव्यंग्य क्षेत्रमा लाग्नुभयो ।

२०२३ सालमा शान्ति माध्यमिक विद्यालय कुन्छा (लमजुङको पुरानो सदरमुकाम) मा प्रहसन तथा नाचमा यो जोडी प्रथम भएपछि उहाँहरूको माग र ख्याति वृद्धि हुँदै जान थाल्यो । लमजुङका प्रायः सबै हाइस्कुलहरूले तिनका वार्षिकोत्सवहरूमा निम्ता गर्थे । खुदी, कुन्छा, दुराडाँडा, गाउँसहर, चिती, नाल्मा, भोटेओढार, तार्कुघाट, बेसीसहर, चण्डीस्थान, बागलुङपानी लगायत दर्जनौं विद्यालयहरूमा यो जोडी पुगेपछि भीड थामिनसक्नु हुन्थ्यो ।

यसरी जिल्लाभर चर्चित भएपछि राज्य र तत्कालीन पञ्चहरूले उहाँहरूलाई वैरी देख्न थाले र व्यवस्था विरोधीको आरोप खेप्नुपऱ्यो ।

प्रहसन र नाटकका विषयवस्तुहरू यथार्थपरक हुन्थे । तत्कालीन पञ्चहरूको अनुदार व्यवहार, पञ्चायतका विकृतिहरू तथा सामाजिक कुरीतिहरूको भण्डाफोर गर्दै जनताको प्रस्तावहरू सरल भाषामा प्रक्षेपण गर्ने माध्यम थिए उहाँका कमिकहरू । त्यसैले उहाँले पटक पटक दमनको सिकार हुनुपऱ्यो । कहिले तारेख, कहिले स्पष्टीकरण र नाटक प्रदर्शनमा निषेधदेखि स्टेजबाटै पक्राउ पर्नुभयो । यस क्षेत्रमा कमिक नाटकका माध्यमबाट जनचेतना वृद्धि गर्न, सांस्कृतिक सामाजिक विकृतिका विरूद्ध प्रतिरोध गर्न तथा अन्यायकाविरूद्ध संगठित भएर बोल्न उहाँहरूले ठूलो योगदान दिनुभएको छ । उहाँ एक सांस्कृतिक परिवर्तनका बाहक र जनपक्षीय कलाकार हुनुहुन्थ्यो ।

शिक्षक आन्दोलनका नेता

उहाँ २०३६ सालतिरै शिक्षकहरू आफ्नो हकहित र अधिकारका लागि संगठित भएर लाग्नु पर्छ भन्ने मान्यता राख्नुहुन्थ्यो । नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठनमा आवद्ध हुँदै संगठनका विभिन्न आन्दोलनहरूमा सक्रिय सहभागी हुनुभयो । नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठनको जिल्ला समितिको सदस्य, कोषाध्यक्ष/सहसचिव र केन्द्रीय प्रतिनिधिको रूपमा शिक्षक आन्दोलनको अग्र मोर्चामा खट्नुभयो । २०४१ सालको 'काठमाडौं जाऔं' आन्दोलन र जिल्लाका दर्जनौं संघर्षमा उहाँको अग्रणी भूमिका थियो । तेजबहादुर भण्डारी लमजुङको शिक्षक आन्दोलनले सम्झिरहने सम्मानित नाम हो ।

राजनीतिक चिन्तन र संलग्नता

उहाँ वयस्क हुँदै गर्दा राजा महेन्द्रको फौजी काण्डमार्फत् भर्खर वामे सर्दै गरेको प्रजातन्त्र मासियो र २०१७ सालमा पञ्चायती व्यवस्था स्थापना भयो। राजनीतिक दलहरू प्रतिबन्धमा परे। राज्य फरक विचार राख्नेहरू विरूद्ध क्रूर बन्दै गयो र दमन बढ्न थाल्यो।

युवा अवस्थामा देखे भोगेका यी अनुभवले उहाँमा विद्रोही चेत पैदा हुँदै गयो। नर्मल तालिमका लागि पोखरा बसेका बेला तत्कालीन पृथ्वीनाायण क्याम्पसमा प्राध्यापन गर्ने सहाना प्रधानसँगको भेट र अन्तर्क्रियाबाट प्रभावित भएर उहाँको झुकाव वामपन्थी राजनीति र कम्युनिस्ट आदर्शप्रति बढ्दै गयो। गाउँ फर्किएर शिक्षण पेसामा लागेपछि अमर माध्यमिक विद्यालयका समकालीन शिक्षकहरू देवी सुवेदी, खगेन्द्र संग्रौलाहरूको संगतले वाम चिन्तन प्रतिको झुकाव थप गाढा बन्दै गयो। त्यतिबेलाको झापा विद्रोह, भारतको नक्सलवादी आन्दोलन र चीनको सांस्कृतिक क्रान्तिको गहिरो प्रभाव उहाँमा पर्न थाल्यो।

संगठित नभए पनि परिवर्तनका लागि हुने आन्दोलनहरूमा उहाँ जोडिनु हुन्थ्यो। तत्कालीन चौथौ महाधिवेशन (चौम) र मालेका नेताहरूसँग सम्पर्क भएपनि २०४० सम्म उहाँ शिक्षक संगठन बाहेक अन्य मोर्चामा जोडिएको देखिँदैन। २०४२ मा तत्कालीन नेकपा (माले) मा आवद्ध भई शिक्षणसँगै राजनीतिक आन्दोलनमा पनि संगठित हुन थाल्नुभयो। २०४२ को सिंहदरबार बमकाण्ड र २०४३ मा तत्कालीन प्रशासनद्वारा गिरफ्तार हुनुभयो। आफ्नो क्षेत्रमा २०४६ को जनआन्दोलनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नुभयो र पटक पटक तारेख खेप्नुपर्‍यो।

२०४६ को राजनीतिक परिवर्तनपछि २०४७ बाट सांस्कृतिक क्षेत्रमा क्रियाशील हुनुभयो। नेकपा एमाले र जनसांस्कृतिक मञ्चमा क्रियाशील भइरहनुभयो। आफ्नो कलाकाररिताका माध्यमबाट सांस्कृतिक राजनीतिक अभियानमा लाग्दै हाँस्यव्यंग्य क्षेत्रमा ख्याति कमाउनुभयो र परिवर्तनका सबै आन्दोलनहरूमा सहभागी हुनुभयो।

बहुआयामिक व्यक्तित्व

तेजबहादुर भण्डारी शिक्षकसँगै, साहित्य, कमेडी, सामाजिक, राजनीतिक र उत्पादनशील क्षेत्रमा लागिरहने एक असल व्यक्ति र अभियन्ताका रूपमा परिचित

हुनुहुन्थ्यो । शिक्षाको विस्तार र ज्ञानमा आधारित अर्थतन्त्रको निर्माणले मात्रै समाज बदल्न सकिन्छ भन्ने उहाँको विश्वास थियो । खुदी सिमपानी क्षेत्रमा भएका विद्यालयहरूमा उहाँले गरेका योगदान बिर्सन नसकिने खालको छ ।

शिक्षण पेसाको उत्तरार्द्धतिर उहाँ कृषि, विद्यालय व्यवस्थापन र स्थानीय राजनीतिमा संलग्न हुनुभयो । उहाँकै प्रयत्न र अगुवाइमा आफ्नै गाउँ भलाममा २०५३ फागुन १ मा अरूणोदय प्राथमिक विद्यालय स्थापना गरी उहाँकै पहलमा शिक्षा मन्त्रालयबाट विद्यालय स्वीकृति र कोटा ल्याइ सञ्चालन भयो । २०५४ सालमा तत्कालीन एमाले विभाजनमा मालेतिर लाग्नुभयो र गाउँ कमिटी प्रमुख भई सक्रिय रहनुभयो । गाउँघरमा तत्कालीन नेकपा माओवादीको गतिविधि बढ्दै जाँदा माओवादी नेता, कार्यकर्ताहरूलाई सेल्टर दिने र अरू सहयोग गर्नुभयो । संगठनतिर नेकपा मालेसँग आवद्ध रहे पनि माओवादीका केही कार्यक्रम र किसान संगठनमा सहभागी भई तत्कालीन जनयुद्धले उठाएका जनपक्षीय एजेन्डाहरूलाई समर्थन गरेको देखिन्छ ।

२०५६ मा सेवा निवृत्त भएपछि सिमपानी गाउँ विकास समितिभित्रका सामाजिक, सास्कृतिक राजनीतिक र शैक्षिक विकासका कामहरूमा सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्नुभयो । उहाँ सधैं परिवर्तनको पक्षमा उभिनुभयो । गणेश प्रस्तावित माध्यमिक विद्यालयको आर्थिक समितिको अध्यक्ष भई माध्यमिक विद्यालय स्थापनामा अहोरात्र खटिनुभयो ।

जबर्जस्त खोसिएको जीवन

यसरी एउटा सरल र सक्रिय जीवन बिताइरहनुभएका तेजबहादुर भण्डारीको जीवन जबर्जस्ती हामीबाट खोसियो । राज्यबाट पक्राउपछि सुरक्षा फौजको नियन्त्रणबाटै बेपत्ता पारियो र उहाँ कहिल्यै फर्कनुभएन । हामी सबैको प्यारो तेज २०५८ पुस १६ गतेबाट आफ्नो परिवार, गाउँ, समाज र क्रियाशील जीवनबाट एकाएक अस्ताउनुभयो । एउटा असल शिक्षक, समाजसेवी र चिन्तकको दुखान्त भयो । उहाँलाई नजिकबाट चिन्ने जान्ने, संगत गरेका समकालीन दौतरीहरू र आफन्तजनले उहाँप्रति जुन खालको श्रद्धा र भावना व्यक्त गरे ती सबै अद्बितीय छन् । यसै पुस्तकमा संकलित लेखहरूले उहाँप्रतिको सम्मान व्यक्त गर्छन् । उहाँप्रति भएको घोर अन्यायविरूद्ध हामी सधैं बोलिरहने छौं, उहाँको योगदानको चर्चा भइरहने छ र हामी सधैं सम्झिरहने छौं ।

विषय सूची

म भन्थें–बा म सहिद बन्छु	डा. रामकुमार भण्डारी	१२
बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट र नक्कली भिडन्त	गुमानसिंह अर्याल	
मर्स्याङ्दीमा अल्झिएको मान्छे	ज्योति बानिया	
तीन दिनपछि खबर पाउँदाको पश्चाताप	डिबी कार्की 'विनोद'	
भिनाजु सँगसँगै तारेखमा	बमबहादुर थापा	
चित्कार सुनिन छाडेपछि बत्ती निभाइएछ	ऋषिराम पौडेल	
आमसभामा रक्सी खुवाएका घोडाको बुर्कुसी	पृथ्वीसुब्बा गुरूङ	
कस्तो गैरजिम्मेवारी ! कस्तो नाइन्साफी !	महेन्द्रलाल श्रेष्ठ	
बाबुको सम्झनामा छोरालाई पत्र	धनञ्जय दवाडी	
मेरा बाका साथी तेजबहादुर अंकल	रामहरि अधिकारी	
मन कोक्क्याउँछ, चिच्याउँदै हिँडौंजस्तो लाग्छ	बुद्धिसागर बराल	
मर्स्याङ्दीले खोजिरहेको मान्छे	मोहनहरि पौडेल	
त्यसैले त देशको दुर्गति छ	दयासागर घिमिरे	
सेल्टर सिम्पानी	जमिन्द्रमान घले	
साँढेको जुधाइ, बाच्छाको मिचाइ	मायानाथ अधिकारी	
सिम्पानीले खोजिरहेछ	मेखबहादुर भण्डारी	
कमिकका प्रिय जोडी	बाबुराम थापा	
केही कमिक, केही गीत	टेकतारा बोहोरा	
कुसंस्कार छताछुल्न पार्ने क्षमता	रूद्रनिधि तिवारी	

व्यंग्य झटारो	मेदिनी सुवेदी
अनि हरायो त्यो हाँस्यव्यंग्य	डा बालकृष्ण बराल
पञ्चायत मुर्दावाद भनिदिँदा मुसुमुसु	डा श्रीराम खड्का
चक, डस्टरका सहयात्री	रामबहादुर गुरूङ
अमर माविका अमर शिक्षक	तीर्थबहादुर बस्नेत
गणेश माविको अमिट इतिहास	पूर्णबहादुर थापा
मेरो मास्टर मामा	प्रेम बस्नेत
एक असल गुरूमाथिको धोका	टंकबहादुर अधिकारी
जसको अभाव खट्किरहेछ	देवीप्रसाद भट्टराई
हाम्रा अग्रज तेजः नयाँ पुस्तालाई प्रेरणा	जीतबहादुर गुरूङ
भण्डारीले खनेको गोरेटोको यात्री	अर्जुन गुरूङ
आस्थामाथि अपराध	होमबहादुर विक
महान् सहिदलाई सलाम	टुकमान हिमाली
कथा सत्ताको, ब्यथा बेपत्ताको	कमला केसी
बिर्सन नसकिने ब्यथा	रामप्रसाद सुवेदी
अधुरै रहेको सम्भावना	सूर्य भण्डारी
नपुरिएका घाउ	झलक सुवेदी
२०५८ पुस १६	नवीनराज कुइँकेल
त्यो कालो दिन	कृष्ण केसी

निम्छरा मान्छेका आवाज	आनन्द सुवेदी
भलाम मास्टरको कान्छो छोरो	विष्णुमणि भण्डारी
सपनामा आइरहने मामा	रमेशबहादुर सुयँल
मेरो सुपरम्यान	सविना भण्डारी 'पुष्पा'
बेलायतमा स्तब्ध	प्रा.डा. सूर्यप्रसाद सुवेदी
चम्किलो तारा	भोजराज चिलुवाल
जघन्य मानव अधिकार हनन्	कृष्ण अधिकारी
Tej Bahadur Bhandari: activist and inspiration	Dr. Simon Robins
The disappearance of Tej Bahadur Bhandari	Darshan Karki
My Father's Dream	Ram Kumar Bhandari

बेपत्ता नागरिकको डायरी	राबत
स्वीकार्य छ उनको मृत्युको खबर	मनीषा गौचन
पाँच श्रद्धाञ्जली पद्यपुष्प	मेदिनी सुवेदी
साविक गण्डकी अञ्चलमा बेपत्ताको स्थिति	डा. रामकुमार भण्डारी
तेजबहादुर भण्डारीसँग सम्बन्धित कानूनी कागजात र पारिवारिक तस्वीरहरू	

म भन्थें, "बा! म सहिद बन्छु"

डा. रामकुमार भण्डारी

मलाई सम्झना छ, चार कक्षामा पढ्दा (पञ्चायतको बेला थियो) सहिद दिवसको (माघ १६) कार्यक्रममा इतिहासमा भएका बलिदान र सहिद गाथाबारे बाको भाषण सुनेपछि मैले घर फर्कंदा बासँग मैले भनेको थिएँ, 'बा म पनि सहिद बन्छु ।' कालान्तरमा बा आफै राजनीतिक आन्दोलनको सहिद बन्नुभयो ।

मेरो बा, मेरो शिक्षक, अभिभावक (कमरेड, साथी) सबै बन्नुभयो । म सानैबाट बासँगै हुर्किएँ । उहाँले पढाउने स्कुलमै पढें । पामचोकको तत्कालीन सरस्वती सदन प्राविमा कक्षा १ देखि ५ सम्म पढ्दा बासँगै जानेआउने भयो । अरू शिक्षकहरूसँग पनि राम्रो सम्बन्ध बन्यो । घरमा बा, विद्यालयमा शिक्षक र बाहिर सामाजिक अगुवा, सांस्कृतिक अभियन्ताजस्तो लाग्थ्यो मलाई । म प्राविमा पढ्दाको (विसं २०४० को सुरूआती वर्षहरू) समय, समाज, सामाजिक सांस्कृतिक चेतना आर्थिक अवस्था आजको भन्दा बिल्कुल फरक र जटिल खालको थियो ।

म १ कक्षादेखि नै बा ले पढाउने सरस्वती सदन प्रावि पामचोक जान थालें । झण्डै २ घन्टा लाग्थ्यो स्कुल जानआउन । कक्षा ५ सम्म म बा सँगै हुन्थें । स्कुल बाहेक गतिविधिमा समेत पछि लागेकै हुन्थें । त्यसैले बासँग संगत भएका राजनीतिक, वौद्धिक तथा अन्य व्यक्तित्वहरू र प्राचार्य, शिक्षकहरूसँग त्यसबेलादेखि मेरो चिनजान हुन थाल्यो ।

२०४० तिर मेरो कान्छो मामा बमबहादुर थापा भारतीय सेनाबाट अवकास भएर फर्केपछि सरस्वती सदन प्राविमा पढाउन थाल्नुभयो । बा, मामाहरूको मायाले प्रोत्साहन मिल्थ्यो । म सधैं प्रथम नै हुन्थें । म ५ कक्षा उत्तीर्ण हुँदा सो प्रावि जिल्लामा उत्कृष्ट भयो, र मैले जिल्लास्तरीय परीक्षामा प्रथम स्थान हाँसिल गरेको थिएँ ।

त्यही बिचमा बा र मामाहरू शिक्षक संगठनको आन्दोलन र तत्कालीन नेकपा (माले) को राजनीतिमा जोडिनुभएकाले त्यतिबेला शिक्षक, अगुवा र नेताहरूसँग भेट हुन्थ्यो । ममा उहाँहरूको गहिरो प्रभाव परेको थियो । मामाघर र हाम्रो घरमा थुप्रै भूमिगत बैठकहरू हुन्थे । विभिन्न नामका कमरेडहरू (साँच्चै कमरेडजस्तो लाग्ने) को आवतजावत भइरहन्थ्यो । म सानै भएपनि कुनै बैठकहरूमा बसेको यादहरू ताजै छन् ।

केशवलाल श्रेष्ठ, महेन्द्रलाल श्रेष्ठ, डिबी कार्की, दीपा, पृथ्वीसुब्बा गुरूङ, शारदा सुवेदी, झलक सुवेदी, आनन्द सुवेदीहरू हाम्रो घरमा आइरहनु हुन्थ्यो ।

बासँग शिक्षक संगठनमा सहकार्य गर्ने हृदयनिधि तिवारी, ईश्वरी न्यौपाने, रामकृष्ण न्यौपाने, विष्णु अधिकारी, धीरबहादुर बोहोरा, देवी भट्टराई, देवी सुवेदी, गणेश न्यौपाने, रामबहादुर गुरूङ लगायत दर्जन शिक्षकहरूलाई म राम्रोसँग चिन्थें ।

बा सँगसँगै हिँड्दा शिक्षक बाहेक उहाँ जोडिएका पेसागत शिक्षक आन्दोलन, माले निकट राजनीतिक आन्दोलन सांस्कृतिक अभियान, सामाजिक चेतना तथा समाज रूपान्तरणका गतिविधिहरू म नजिकैबाट नियाल्थें । उहाँ साच्चै बहुप्रतिभाशाली व्यक्तित्व लाग्थ्यो । आफ्नो बा, गुरू, अभिभावकसँगै एउटा साथी र कमरेड जस्तो सम्बन्ध बन्दै गयो ।

सिमपानी खुदी क्षेत्र (हालको मर्स्याङ्दी) मा उहाँले गरेका शैक्षिक योगदान जिल्लास्तरमा गरेका सामाजिक सांस्कृतिक रूपान्तरणका योगदान तथा राजनीतिक आन्दोलनमा गरेका सहयोग अतुलनीय छन् । मलाई सम्झना छ, ४ कक्षामा पढ्दा (पञ्चायतको बेला थियो) सहिद दिवसको (माघ १६) कार्यक्रममा इतिहासमा भएका बलिदान र सहिद गाथाबारे बाको भाषण सुनेपछि मैले घर फर्कंदा बासँग मैले भनेको थिएँ, 'बा म पनि सहिद बन्छु ।' कालान्तरमा बा आफै राजनीतिक आन्दोलनको सहिद बन्नुभयो । यो नै मेरो व्यक्तिगत पारिवारिक, सामाजिक जीवनको कहिल्यै नमेटिने चोट बन्यो ।

त्यतिबेलाको पञ्चायती व्यवस्था, गाउँका पञ्चको बिगबिगी र दमनले होला सचेत मान्छेहरू गाउँघरमा खासगरी शिक्षकहरू तत्कालीन प्रशासन र स्थानीय पञ्चहरूको तारो बने । मेरा बा शिक्षकमात्र नभई सामाजिक सांस्कृतिक अभियानमा जोडिएकाले होला त्यतिबेला पञ्चहरूले देखी सहँदैनथे । शिक्षक संगठनको प्रतिनिधि भएकाले प्रशासनले निगरानी गरिरहन्थ्यो । शिक्षकहरूको आन्दोलनमा सदरमुकाम बेसीसहर र काठमाडौं जाँदा

प्रहरीले दमन गरेको कथा बा ले सुनाउनुहुन्थ्यो । राजनीतिक विचारले तत्कालीन नेकपा (माले) सँग नजिक हुनुहुन्थ्यो। बा सँगै हिँड्ने भएकाले मैले विस्तारै त्यस्तो गतिविधिहरू चाल पाउन थालें । अहिलेका नेताहरू घरमा आइबसेको मधुर सम्झना छ । मालेकालमा सिम्पानीमा हाम्रो घर पार्टीको महत्वपूर्ण सेल्टर नै थियो ।

२०४२ मा काठमाडौं सिहदरबारमा बम विस्फोट (रामराजप्रसाद सिंह समूहले गराएको) मा तत्कालीन राष्ट्रिय पञ्चायत सदस्य डम्बरजंग गुरूङ (घनपोखरा) को मृत्यु भएपछि, सबैतिर प्रहरी दमन भएको याद आउँछ । त्यही हप्ताको एक साँझ हामी घरमै बासिरहेको बेला सशस्त्र प्रहरीको टोलीले घेराहाली बालाई पक्राउ गरेको म सम्झन्छु । त्यतिबेलादेखि राज्य संयन्त्र कति निर्दयी र अन्धो हुन्छ भने छाप परेको मेरो हेराइ आज पर्यन्त उस्तै छ । त्यस्तै राज्य प्रशासनको क्रुरता र अन्धोपनको मेरो बा सिकार हुनुपर्‍यो र राज्य संयन्त्रसँग आजसम्म मेरा प्रश्न उस्तै र अनुत्तरित छन् । गाउँकै पञ्चहरूको शिकायतमा प्रशासनले गिरफ्तार गरेको केही दिनपछि बा र मेरो मामा बमबहादुर थापालाई रिहा त गर्‍यो तर प्रशासनले सिम्पानीमा निगरानी जारी राख्यो ।

२०४३ मा पञ्चायतले चुनाव गरायो । तत्कालीन नेकपा (माले) ले जनपक्षीय उम्मेदवारहरू उठाएर जनताको बिचमा जाने र पञ्चायतको भण्डाफोर गर्ने अभियान चलायो । त्यसमा बा र मामाहरू सक्रिय हुनुभयो । पृथ्वीसुब्बा गुरूङ जेलबाट जनपक्षीय उम्मेदवार बन्नुभयो । उहाँको चिह्न मादल थियो । बेसीसहरमा गुमानसिंह अर्याल, बालकृष्ण बराल, देवीदास पौडेलहरू सक्रिय हुनुहुन्थ्यो । मादल चिह्नमा समर्थन गर्नेहरूलाई त्यतिबेलाका पञ्चहरूले खुब गिद्धे नजर लगाए ।

२०४६ सालको आन्दोलनताका फेरि मामा बमबहादुर थापा पक्राउ पर्नुभयो । हाम्रो घरमा प्रशासनले बेलाबेला दुख दिइरह्यो । २०४६ को जनआन्दोलन हुँदा म ८ कक्षामा पढ्थें । हामीले पनि संगठित भएर आन्दोलनमा भाग लिएका थियौं ।

स्कुलमा पनि पञ्चायत पक्ष र इतर शिक्षकहरूबिच मतभेद हुन्थ्यो । पञ्चायतको निर्देशनमा राजाको जन्मोत्सवमा झाँकीसहित अनिवार्य उपस्थित हुनुपर्थ्यो । हामीले (२०४६ पुस १४) मा त्यो बहिस्कार गर्‍यौं । प्रशासनले तारो बनाउने नै भयो, त्यही साल खुदीको अमर माविको वार्षिकोत्सवमा प्राय उत्तरी भेगका सबै शिक्षक अभिभावकको भेला हुन्थ्यो । त्यही भेलामा बाले एउटा गीति कविता शैलीको रचना गाउनुभयो, 'सूर्यलाई हत्केलाले छेकेर छेकिन्नँ ...., बगेको नदीलाई रोकेर रोकिन्नँ ।' त्यो रचना व्यवस्था विरोधी भयो भन्ने आरोपमा कार्यक्रमपछि प्रशासनले स्पष्टीकरण सोधेको कुरा मेरो स्मरणमा छ । २०४६

अघिबाट बा आफ्नो दौंतरीहरूसँग विभिन्न सांस्कृतिक अभियानमा क्रियाशील हुनुहुन्थ्यो । खासगरी गीत, कविता, नाटक प्रहसनका माध्यमबाट जनचेतना प्रवाह गर्नुहुन्थ्यो । बाका नजिकका साथी बाबुराम थापा (उहाँ पनि शिक्षक नै हो) प्रहसनको जोडी मित्र हुनुहुन्थ्यो । उहाँहरूको हाँस्यव्यंग्य हाम्रो भेग र जिल्लाभर लोकप्रिय थियो । विद्यालय उत्सव, सार्वजनिक कार्यक्रमहरूमा सबैतिर निम्ता आउँथ्यो, म बुझ्ने भएपछि थुप्रै कार्यक्रमहरूमा म पनि बाहरूसँगसँगै गएको छु । ती कार्यक्रमहरू मेरा लागि सांस्कृतिक चेतनाका पाठशाला जस्तै भए ।

पामचोकमा पढाउने बेला नै हरेक माघेसंक्रान्तिमा सांस्कृतिक कार्यक्रमहरू हुन्थे । ती कार्यक्रमले समाज परिवर्तन रूपान्तरण र शिक्षाको सन्देश दिन्थे ।

बा र बाबुराम थापाको हाँस्य प्रस्तुति व्यवस्था विरोधी, राजा विरोधी भयो भनेर प्रशासनले स्पष्टीकरण सोध्ने, कार्यक्रममा प्रहरी हस्तक्षेप गर्ने गर्दै कार्यक्रम निषेधसम्म भयो । त्यतिबेलाका शिक्षक, विद्यार्थीहरू तथा बेलाबेला घरमा विभिन्न भेषका सुराकीहरू आउने गरेको सम्झना ताजै छ । २०४५ तिर सिम्पानी (तत्कालीन गणेश निमावि) मा कास्कीका शिक्षक आए । हाम्रो घरमा बस्ने व्यवस्था भयो । पछि उनलाई पनि व्यवस्था विरोधी भन्ने आरोपमा पक्रन लगाई विद्यालयबाट लखेटियो । त्यसरी हाम्रो घरलाई व्यवस्था विरोधी अड्डा’ भनेर त्यतिबेलाका पञ्च र प्रशासनले खुब नजर लगाउँथे ।

२०४६ को जनआन्दोलन उत्कर्षमा पुग्दा भएको पञ्चहरूको बिगबिगी र दमन चर्केको भए त्यतिबेलै हामीलाई गाउँ बस्ने परिस्थिति नबन्न सक्थ्यो । २०४६ चैत २६ को राति बहुदल घोषणा हुँदा हामी खुसीले रातभर जाग्राम बस्यौं । अहिले जस्तो फोन, इन्टरनेट नभएकाले कसैसँग सम्पर्क नभए पनि वर्षौको प्रतिरोधपछिको खुसी थियो र थुप्रै साथीहरूको बिचमा रमाइलो गरियो । २०४७–२०४८ सालमा राजनीतिक संगठन खुला भए । पञ्चायतको अन्त्य भयो । खुला सामाजिक वातावरण बन्यो । । त्यही सालबाट म पढ्न पोखरा गएँ । हाम्रो घरमा बसी गिरफ्तार भएर आन्दोलनपछि छुटेका बशुदेव पराजुलीसँग फेरि भेट्ने अवसर जुऱ्यो र म केही वर्ष पोखरा पढें ।

त्यसपछि विदा वा चाडवाडमा घर आउजाउ हुन्थ्यो, नत्र म प्रायः बाहिरतिर भएँ । बाले पढाउने काम जारी राख्नुभयो । २०४६ को परिवर्तनपश्चात परिस्थिति बदलिए पनि खराब प्रवृत्तिहरू उस्तै रहे । राजनीतिक दलहरू खुला भएपछि छाडा साँढेजस्तै हुन थाले । खासगरी २०४८ को आमनिर्वाचन र २०४९ को स्थानीय निर्वाचनपछि नेपाली कांग्रेस शासन सत्तामा हाबी भयो । सबै क्षेत्रमा व्यापक हस्तक्षेप र कांग्रेसीकरण हुँदै

गयो, जसको नकरात्मक असर शैक्षिक क्षेत्रमा पनि पर्‍यो । राम्रो सामाजिक प्रभाव भएका स्थानीय शिक्षक जो कांग्रेसबाहेक फरक विचारका हुन्थे, अधिकांशले त्यसताका दुःख झेल्नुपर्‍यो ।

मेरो बाले पनि कहिले स्पष्टीकरण, अपायक सरूवाजस्ता सास्ती खेप्नुपर्‍यो र कांग्रेसी दमनको सिकार हुनुभयो । तर आफ्नो स्पष्ट विचार र शैक्षिक गन्तव्यबाट कहिल्यै विचलित हुनुभएन । शिक्षणसँगै अन्य सामाजिक सांस्कृतिक र राजनीतिक अभियानमा जोडिइ रहनुभयो ।

२०५२ मा तत्कालीन माओवादीले जनयुद्ध सुरू गरेपछि ग्रामीण इलाकाहरूमा फरक परिवेश निर्माण हुँदै गयो । गाउँमा शिक्षकहरू सम्पर्क सूत्र र तिनका घरहरू सेल्टर बन्न थाले ।

वामपन्थी विचार राख्नेहरूसँग स्थानीय माओवादीहरू नजिक बन्दै गए । उता गाउँघरमा कांग्रेसको ज्यादती, सरकारी दमन बढ्दै जाँदा स्वाभाविक रूपमा मान्छेहरू प्रतिरोध संघर्षमा जोडिए नै । उहाँ स्वभावैले परिवर्तन चाहने, प्रतिरोधी स्वभावको हुनुहुन्थ्यो । सबै वामपन्थीहरूले आफ्नै गुरूजस्तो ठान्थे । २०५४ मा तत्कालीन एमाले विभाजनपछि मालेसँग जोडिनुभयो । समयक्रममा माले प्रभावहीन बन्दै जाँदा तत्कालीन राज्यसत्ताका विरूद्ध माओवादीले उठाएका एजेन्डासँग नजिकिने परिस्थिति बन्दै जान थालेपछि माओवादी कार्यकर्ताहरूको आउजाउ हुन थाल्यो । २०५६ मा शिक्षण पेसाबाट सेवा निवृत्त भएपछि तत्कालीन नेकपा मालेको सिम्पानी गाविस गाउँ कमिटीको सचिव को रूपमा क्रियाशील हुन थाल्नुभयो ।

सामाजिक लगावका कारण उहाँ गाउँको शैक्षिक विकास र आर्थिक, सामाजिक परिवर्तनको पक्षमा निरन्तर लाग्नुभयो । सिम्पानीको गणेश माविको निर्माण/आर्थिक समितिको अध्यक्ष भएकै बेला, अन्य काममा सक्रिय भइरहँदा गाउँमा उहाँको प्रभाव र लोकप्रियताबाट रिस गर्नेहरू पनि भए । तिनै केही मान्छेहरूको गलत सूचनाका आधारमा प्रशासनले पटकपटक दुख दियो र अन्तत पक्राउ गरी बेपत्ता पारियो ।

२०५८ पुस १६ : हाम्रो परिवारका लागि कालो दिन बनेर गयो । जुन घटनाले हाम्रो पारिवारिक, आर्थिक, सामाजिक जीवन नै भताभुंग पार्‍यो । कहिल्यै नपुरिने घाउ र पीडा दिएर गयो ।

त्यसपछिको यात्रा कठिन र चुनौतीपूर्ण भए । हाम्रो समाज र सम्बन्धहरू पनि विचित्रको लाग्छ । मानिस कमजोर र दुखी बन्दै जाँदा सामाजिक, राजनीतिक दृष्टिकोण र व्यवहारहरू त्यसरी नै फेरिँदा रहेछन् । अपेक्षित सहयोग र सहानुभूति प्राप्त गर्न गाह्रो रहेछ ।

भताभुंग घरबार, विक्षिप्त मनस्थिति र प्रतिकूल परिस्थितिबाट संहालिँदै विस्तारै जिन्दगीका गोरेटाहरूतर्फ लागियो । थुप्रै अव्यक्त र अलिखित कथाहरू छन्, अरू प्रसंगमा व्यक्त होलान् । यो अकल्पनीय घटनापछिका ४/५ वर्षहरू निकै नै कठिन र चुनौतीपूर्ण थिए । चाडबाड, सम्बन्धहरू खुसी र जमघटहरू हाम्रा लागि जटिल विषय थिए । आमा, दिदी, बहिनी, भाइ, भान्जा, भान्जी, भिनाजुको संयुक्त परिवारसँगै हुँदा हामी आपसमा आँसु झार्न सक्दैनथ्यौं र एक्लाएक्लै नदेख्ने गरी रून्थ्यौं ।

विस्तारै आफै बलियो र सक्षम हुनुपर्छ भन्ने विश्वास लिँदै, पढ्दै, काम गर्दै, खोजी अभियानतिर जाडिने क्रम सुरू भयो । खोजी अभियानका २० वर्षमा थुप्रै अनुभव र सिकाइ भएका छन् तर बालाई सुरक्षाफौजले नियन्त्रणमा लिएपछि के गरियो, कहाँ लगियो, किन परिवारलाई सही सूचना र न्याय दिइएन् ? आज पर्यन्त चित्तबुझ्दो जवाफ पाइएको छैन । यी प्रश्नहरूले सधैं सताइरहन्छ । हामीले सक्ने जति सबै प्रयत्न,पहलहरू गऱ्यौं । गिरफ्तारीपछि चरम यातना दिएर हिरासतभित्रै हत्या गरिएको शंका छ तर न लास दिइयो न चिहान देखाइयो । यसरी बाको भौतिक शरीर हरण गरिए पनि उहाँका विचार र योगदानहरू जीवित छन् र हामी कहिल्यै बिर्सने छैनौं । सत्यतथ्यको खोजी र न्यायको लडाइँ सकिएको छैन ।

बासँग संगत गरेका समकालीनहरू, उहाँको खोजी अभियानमा नजिकबाट साथ दिनेहरू र सम्झनामा आफ्ना स्मृति लेखहरू दिएर हाम्रा बा तेजबहादुर भण्डारीको स्मृतिलाई जीवित राख्दै इतिहास निर्माणमा सहयोग गर्ने सम्पूर्ण आदरणीयहरूलाई हार्दिक धन्यवाद र कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट र नक्कली भिडन्त

गुमानसिंह अर्याल
मेयर, बेसीसहर नगरपालिका

"गाउँघरमा केही समस्या आयो भने तपाईंले निडर भएर सही र उचित निर्णय दिनुहुन्थ्यो, आज त्यो ठाउँ खाली भएको छ । रित्तोरित्तो अनुभूति जतातत‍ै छ । गाउँले तपाईंको प्रतीक्षा एवं सम्फना गरिहेका छन् । गाउँले भन्छन्, "ऊ भएको भए केही गर्थ्यो ।"

२०२४ सालसम्म पनि लमजुङ बेसीसहरमा माध्यामिक विद्यालय थिएन । कक्षा ६ देखिमाथि पढ्न चाहनेले कि लमजुङ मावि गाउँसहरमा कि अमर मावि खुदीमा जानुपर्थ्यो । २०२४ सालमा म पनि कक्षा ७ अध्ययनका लागि अमर मावि खुदीमा भर्ना भएँ । त्यति बेला विद्यालय भर्खर स्थापना भएको थियो । विद्यालयको आर्थिक तथा भौतिक अवस्था ज्यादै नाजुक थियो । मर्स्याङ्दीको तिरमा बाँसको डाँडाभाटा हालेर खरले छाएको विद्यालय गाउँलेहरू आफैले आफ्नै आर्थिक स्रोतमा सञ्चालन गरेका थिए ।

शिक्षकहरू पनि थोरै नै हुनुहुन्थ्यो । विषय शिक्षकहरू हुनुहुन्थेन । विद्यालयको तह अनुसारका शिक्षक पनि थिएनन् । स्थानीय शिक्षकबाहेक बाहिरबाट ल्याइएका शिक्षकहरू तलब नपाएपछि विद्यालय छोडी जान्थे । सञ्चालक समिति सधै शिक्षकमात्र खोजी रहन्थ्यो । थोरै तलबमा (स्वयंसेवक भने पनि हुने) स्थानीय शिक्षकहरूले विद्यालयमा अध्यापन गराउनुहुन्थ्यो । थोरै तलब लिई विद्यालयमा अध्यापन गराउने शिक्षकमध्ये तेजबहादुर भण्डारी पनि एक हुनुहुन्थ्यो । म विद्यालयमा भर्ना हुँदा मैले उहाँलाई एउटा शिक्षकको रूपमा मात्र चिनेको र बुझेको थिएँ । जब विद्यालयको सबै गतिविधिहरू बुझ्दै गएँ तर त्यस्तो रहेनछ । तेजबहादुर भण्डारी त अत्यन्तै हँसिलो सबैलाई हँसाइरहने, विद्यार्थीहरूसँगको सम्बन्ध घनिष्ट र समधुर बनाउने, मिजासिलो, अध्ययन अध्यापनमा चासो दिने एकजना कर्तव्यनिष्ठ शिक्षक पो हुनु हुँदोरहेछ ।

विद्यालयको वार्षिक उत्सव प्रत्येक वर्षको पुस १५ गते मनाइँदो रहेछ । विविध खेलकुद र कार्यकमका साथ बेलुका सांस्कृतिक कार्यकम पनि हुने रहेछ । मेरो मामली पनि खुदी नै भएको र मामा शेरबहादुर भण्डारी सो विद्यालयको संस्थापक अनि अगुवा र विद्यालयको विकासका निमित्त प्रमुख भूमिका निर्वाह गर्ने व्यक्ति हुनुभएकाले घरमा कुरा हुँदा विद्यालयको सबै गतिविधि बेलुका थाहा हुन्थ्यो । त्यति बेला सांस्कृतिक कार्यक्रमलाई नाटक भनिन्थ्यो । विद्यालयको वार्षिकोत्सवको सन्दर्भमा पुस १५ गते बेलुका सांस्कृतिक कार्यकम हुँदोरहेछ । नाटक हेर्न माइजु विष्णुमाया भण्डारीसँगै म पनि गएँ ।

नाच देखाउने क्रममा केही समय सामान्य नाच हेरियो । त्यसैबिचमा उदघोषक बडो हाउभाउका साथ दर्शकसामु आई अब तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापाको कमिक आउँदैछ भनेपछि दर्शकहरूले ताली ठोके । चहलपहल बढाए खैलाबैला भयो सबैजना स्टेजतर्फ हेर्न आतुर थिए । किन यस्तो भयो भनी म पनि उत्सुकतापूर्वक स्टेजतर्फ हेर्दै थिएँ । त्यसै बेला बरानीकोट (भारतीय सेनाबाट निवृत्त आउने सैनिकले ल्याउने खैरो ओभरकोट) लगाएका दुईजना व्यक्ति मुखमा मोसो लगाई घोचा टेकी नचिनिने अनुहारका साथ स्टेजमा फनफनी घुम्नु भयो । अनि टक्क रोकिई रूँदै बाबुराम थापाले विचार आयो, विचार आयो भनी चर्को स्वरमा कराउनुभयो । त्यसै बेला तेजबहादुर भण्डारीले किन रोएको भनी सम्झाउँदै के विचार आयो ? के विचार आयो ? भनी सोधेपछि बाबुराम थापाले 'गाउँमा सोझासाझा मानिसहरूलाई जाली फटाहाहरूले ठग्ने, दुख दिने, अनेक बहानामा शोषण गर्ने गरेका छन्, गाउँमा संगठन बनाई सचेतना फैलाई अब यिनीहरूलाई जनता उठाई पाता कसी लडाउने र गरिब, निमुखा जनताहरूलाई न्याय दिलाउने विचार आयो' भन्नुभयो । दर्शकहरूले ताली बजाए ।

त्यतिले मात्र कमिक सकिएन । फेरि फनफन घुमी विचार आयो भन्नुभयो । पहिले जसरी नै देशमा मानव अधिकार र प्रजातन्त्र स्थापनाका लागि लड्ने विचार आयो भनेपछि फेरि ताली आयो । एवं रीतले कार्यक्रम अगाडि बढ्यो । यसरी उहाँहरूले खुदीमा मात्र होइन लमजुङको सदरमुकाम बेसीसहरमा पनि पटकपटक यस्ता सन्देशमूलक कार्यक्रमहरू दिइरहनुहुन्थ्यो । मेरो बुझाइमा उहाँहरू मदनकृष्ण श्रेष्ठ र हरिवंश आचार्य जस्तै वरिष्ठ हाँस्य कलाकार हुनुहुन्थ्यो । उहाँहरूको कलाकारिताले निरंकुश पञ्चायती व्यवस्था, सामन्तवाद र साम्राज्यवाद विरोधी गतिविधि बढाउने काममा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको थियो ।

कमिककै माध्यमबाट उहाँहरूले जनतामा राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक अनि आर्थिक रूपान्तरण गर्ने गरी आम जनताको मनोबल उठाउने काम गर्नुभएको मैले

महसुस गरेको थिएँ । अरूको भनाइ र मेरो दृष्टिकोणमा पनि उहाँहरू त कमिक देखाउने कलाकार मात्र होइन रहेनछ, बरू समाजवादी व्यवस्था ल्याउन, प्रजतन्त्रको पुनस्थापना गर्न र मानव अधिकारको बहालीका लागि लड्ने भिड्ने योद्धा पो हुनुहुँदो रहेछ । तेजबहादुर भण्डारीजस्तो मुलुकको आर्थिक सामाजिक सांस्कृतिक रूपान्तरणका निमित्त लड्ने योद्धा, जनतमा नयाँ चेतना र जागरण भर्ने वरिष्ठ कलाकारलाई राज्य पक्षबाट हत्या गरिनु भनेको दुखद कुरा हो । राज्य पक्षबाट अक्षम्य अपराध भएको छ र हाम्रो समुदायमा उहाँको अभाव खड्किएको महससु गरिएको छ ।

म कलेजबाट फर्केपछि बेसीसहरमा नै वकालतका साथ तत्कालीन नेकपा मालेको राजनीति सुरू गरें । त्यति बेलादेखि नै तेजबहादुर भण्डारी, बमबहादुर थापा, बाबुराम थापासमेतको संगत गर्ने अवसर मिल्यो । एउटै संगठनमा बसी काम गर्‍यौं । सबैतिरबाट नजिक हुँदै गयौं । उहाँहरू खुदी क्षेत्रमा सांस्कृतिक कार्यक्रम लगायतका माध्यमबाट पार्टी विस्तारमा जुटिरहनुभएको थियो । यस्तै अवस्थामा २०५४ सालमा नेकपा एमाले फुटेपछि हामी दुवैजना नेकपा माले संगठनमा आवद्ध भई काम गर्न थाल्यौं । नेकपा माओवादीले पनि २०५२ सालदेखि जनयुद्ध सुरू गरी सुराकीको नाममा भौतिक आक्रमणलाई अगाडि बढाइरहेको थियो । यस्तै क्रममा एक्कासि ०५८ साल पुस ८ गते साविक चण्डीस्थान गाविसको बेलाउती बिसौनीनजिक खरखरे पैह्रोमा माओवादीले बम बिस्फोट गराउँदा ३ जना सुरक्षाकर्मीको ज्यान गयो । त्यो अवस्थालाई उपयोग गर्दै सुराकीहरूले एन्डु क्षत्रीसमेतले सुरक्षाकर्मी मरेकोमा खुसी हुँदै कुखुरा काटी भोज खाएका छन् भन्ने हल्ला मच्चााए । हल्लाकै भरमा सुरक्षाकर्मीहरू खुदीतर्फ गई शिक्षक एन्डु क्षेत्रीलाई पक्राउ गरी तेजबहादुर भण्डरीको घर भलाममा ल्याई तेजबहादुर भण्डारीको खोजी गरे । उहाँ बेसीसहर आएको समय परेकाले भेट्न सकेन । फेला नपारेपछि घरका मानिसलाई बेसीसहरमा जानू भनिदिनू, नआए मर्न सक्छ भनी खबर छोडी एन्डु क्षेत्रीलाई साथै लिई आए । सोही दिन उनलाई सेरागाउँ माथिपट्टिको सालघारीमा ल्याई गोली हानी मारी दोहोरो भिडन्त भन्दै समाचार सम्पेषण गरे ।

त्यो समाचारपछि तेजबहादुर भण्डारीले पुस १३ गतेजस्तो लाग्छ, बेसीसहरमा आई कमरेड महेन्द्रलाल श्रेष्ठ र मलाई भेट गर्नुभयो । भन्नुभयो, 'माओवादीले बागलुङपानीमा अखिल नेपाल किसान संघ गठन गरी सदस्यमा मलाई पनि राखेछन्, म नेकपा माले नै हुँ, मलाई माओवादीको आरोप लगाई बमकाण्डमा फसाउने प्रयत्न गरेका छन् ।'

त्यसपछि मैले उहाँलाई लिई प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई भेट्न गएँ । सो दिन प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई भेट्नका निमित्त मध्यमर्स्याङ्दी जलविद्युत परियोजनाका

एमडी आउनुभएको कारणले प्रमुख जिल्ला अधिकारी शिवप्रसाद नेपालले आज फुर्सद भएन सोमबार १६ गते लिई आउनुहोस्, म कागज गरेर पठाइदिउँला भन्नुभएकाले हामी फर्कियौं । उहाँ घरतर्फ जानुभयो । प्रमुख जिल्ला अधिकारीले बोलाएको दिन पुस १६ गते सोमबारका दिन हाजिर हुन आउँदै गर्दा पहिले नै तैनाथ भएका सुरक्षाकर्मीले मनाङे चौतारामा अभद्र व्यवहारका साथ समाती गाडी माथि फाली प्रहरीमा ल्याएको कुरा स्थानीय जनताबाट सुन्नमा आयो । हामी उहाँकै खोजीमा थियौं ।

प्रहरीमा सोधपुछ गर्दा पक्राउ गरेको छैन भनेपछि उहाँका छोरा रामकुमार भण्डारी बुबाको खोजीमा आउनुभयो । उहाँसँग पनि समातेको छैन, आफूले पक्राउ नगरेको जवाफ दिए । पछि, हामीहरूकै सल्लाहअनुसार सर्वोच्च अदालतमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट दायर भयो । त्यसको लिखित जवाफ पेस गर्दा प्रहरीले शेरामाथि जंगलमा भिडन्तमा मरेको जवाफ दियो । हाम्रो ठम्याइ पनि तेजबहादुर भण्डारीको हत्या प्रहरी हिरासतमा नै भएको भन्ने थियो । यसपछि रामकुमार भण्डारीले राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार संघसंगठनहरूमा उजुरीका साथ निरन्तर कुरा उठाइरहनुभएको छ । तर अझै यो घटनामा संलग्न व्यक्तिहरूलाई कारबाहीको दायरामा ल्याइएको छैन । रामकुमार भण्डारीले दिएको रिटमा मेरो नाउँ पनि उल्लेख भएकाले जनयुद्धको बेला करिब ४ पटक मेरो घर पनि खानतलास गरियो । प्रहरी र सेनाले ज्यान लिँदैछन् भन्ने कुरा पनि सुन्नमा आयो । तर मेरो ज्यान गएन । त्यति बेला म लमजुङ बार इकाइको अध्यक्ष, गाविस अध्यक्ष, मानव अधिकार संरक्षण मञ्चको अध्यक्ष, प्रगतिशील प्राध्यापक संघको अध्यक्ष र नेकपा मालेको उपसचिव समेत भएको कारणले पनि नमारिएको महसुस गरें ।

माओवादी जनयुद्धको समयमा राज्य तथा माओवादी पक्षबाट गलत सूचनाको आधारमा धेरै निर्दोष मानिसहरूको ज्यान लिने काम भयो । ज्यान दिन नसक्नेले ज्यान लिनु पनि हुँदैनथ्यो । सर्वमान्य मान्यता पनि यही हो । तर गलत सूचनाका आधार मा जथाभावी ज्यान लिने काम भएपछि सबै जनता त्रसित थिए । राज्य पक्षबाट त्यति बेला त्रासदीपूर्ण वातावरणमा मुर्दा शान्ति कायम गर्ने प्रयत्न गरियो । दुवै पक्षबाट हजारौं जनताको ज्यान लिई राष्ट्रलाई ठूलो क्षति पुऱ्याउने काम भयो, जुन यति बेला घातक सावित भएको छ ।

तेजबहादुर भण्डारीले शैक्षिक क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान दिँदै कलाकारिताको माध्यमबाट सामााजिक आर्थिक सांस्कृतिक क्षेत्रमा रूपान्तराण गर्ने जनमत तयार गर्ने अठोटका साथ आफू पनि निरन्तर खटिरहनुभयो । प्रजातन्त्र, मानव अधिकार, समाजवादको पक्षमा सधै अडिग रहने स्वच्छ छवि भएको, समाज सुधारक, निस्वार्थ

सेवाभावबाट ओतप्रोत, मानवतावादी, प्रजातन्त्रवादी देशभक्त व्यक्तिको त्यसरी हत्या गरिँदा राज्य र समुदायमा ठूलो क्षति हुन पुगेको आमसमुदायले महसुस गरेका छन् । उहाँले निर्वाह गर्नुभएको योगदानको म उच्च सम्मान र कदर गर्न चाहन्छु । उहाँको आत्माप्रति चिर शान्तिको कामना गर्दै उहाँप्रति भावपुर्ण श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्दछु ।

मर्स्याङ्दीमा अल्झिएको मान्छे

ज्योति बानिया

"उहाँको केही कसूर थियो भने विशेष अदालत अन्तर्गत मुद्दा चलाउन पाउने प्रावधान थियो । त्यसो गरिएन । शंकाको भरमा पक्रेर लगेको व्यक्तिलाई अन्यत्र लगेर घटना घटाई गोली हानेर मार्‍यौं भनेर अदालती बयान दिइएको छ ।"

२ साताका २ फोन

बिहान साढे १० बजेतिर तत्कालीन सिमपानी गाविसका अध्यक्ष बमबहादुर थापाले फोन गर्नुभयो । उहाँले एकै सासमा भन्नुभयो, 'तीन दिन भइसक्यो, तेजबहादुर सरलाई बेसीसहरबाट प्रहरीले पक्रेर लिएर गएको । आजसम्म कुनै जानकारी दिएको छैन ।' यति सुनेपछि मेरो मनमा चिसो पस्यो । तत्काल सानोबालाई प्रहरीले लगेको कुराश्रीमतीलाई सुनाएँ । उसले ठट्टा गर्दै भनी, 'माओवादीका कारण गण्डकीतिर प्रहरी र सेनालाई तनाव छ । तनाव व्यवस्थापन गर्न उहाँलाई लगेको होला ।' वास्तवमा, तेजबहादुर भण्डारी गण्डकी क्षेत्रका सुपरिचित व्यंग्यकार हुनुहुन्थ्यो । उहाँले गर्ने ठट्टा र व्यंग्यका कारण उहाँलाई समाजमा सबैले रूचाउँथे र तनाव व्यवस्थापनको स्रोत व्यक्तिको रूपमा पनि चिन्थे । तर यो घटनालाई मैले गम्भीर रूपमा लिन भनें । राज्य र विद्रोही बीचको द्वन्द्वले गर्दा काल, परिस्थिति फेरिएको थियो ।बमबहादुर थापाको फोन आएको त्यो दिन २०५८ सालको पुस १८ तिर हुनुपर्छ । त्यसरी फोन गर्ने मेरो मामा तेजबहादुर भण्डारीको साला हुनुहुन्छ ।

एक हप्ता अघिमात्रै मेरा सानोबा तेजबहादुर भण्डारीले फोन गर्नुभएको याद ताजा छ । उहाँले सुझाव माग्ने हेतुले सोध्नुभएको थियो, 'मलाई प्रहरीले तारिख लगाउन थाले । के गर्ने होला?' माओवादीले लमजुङमा २/३ वटा घटना राज्यको सुरक्षा निकाय लक्षित गरेर घटाएका थिए । मैले उहाँलाई यस्तो विषम परिस्थितिमा गाउँमा नबस्न र

तत्काल काठमाडौं आउन सुझाएको थिएँ । उहाँलाई प्रहरीले मौखिक तारिखमा बोलाइरहेको हुनाले पनि त्यसको कानुनी व्यवस्थापन मैले अधिवक्ताको हिसाबले गर्नसक्थें । लामै फोनवार्ता भएपछि पनि उहाँले गाउँ छोड्न मान्नुभएन । गल्ती नगरेको मान्छेले किन गाउँ छोड्नुपर्ने भन्ने उहाँको अडान थियो । एक हप्तापछि राज्यले उहाँलाई गिरफ्तारपछि बेपत्ता बनायो । सायद मैले दबाबदिएर भएता पनि उहाँलाई काठमाडौं ल्याउन पाएको भए पछिल्लो घटना घट्दैन्थ्यो कि भन्ने आजको दिनसम्म पनि मनमा लागिरहन्छ ।

बेसीसहरबाट खुदी जाने बाटोमा प्रहरी र सेनाको गाडीलाई २०५८ पुस ८ गते माओवादीले एम्बुस थापेको थियो । त्यसपश्चात त्यहाँका तमाम वामपन्थी र प्रगतिशील विचार भएका सबैलाई शंकाको घेराभित्र राखेको थियो । तेजबहादुर भण्डारी गाउँ-ठाउँको शैक्षिकस्तर उकास्न निरन्तर लागिरहेका शिक्षक हुनुहुन्थ्यो । उहाँ तत्कालीन राज्यसत्ताका कमीकमजोरीमा व्यंग्य पस्कन सक्ने व्यंग्यकार पनि हुनुहुन्थ्यो । राज्यप्रति कटाक्ष गर्न जान्ने, प्रश्न गर्न जान्ने र व्यंग्यमार्फत समाजलाई सुसूचित बनाउन सक्ने प्रतिभावान व्यक्तित्व भएका कारण पनि उहाँको पछाडि राज्य संयन्त्र लाग्यो भन्ने बुझ्न सकिन्छ । तत्कालीन राज्यसत्ताले आफ्नो गुणगान गरोस् र जनता दास भएर बसोस् भन्ने चाहँदो रहेछ । तर तेजबहादुरजस्ता शिक्षित सामाजिक व्यक्तित्वलाई राज्यको आँखाको तारो बनाउनु भने दुर्भाग्य नै भयो ।

कसैले खोजिदिएनन्

सानोबा तेजबहादुर भण्डारीको अवस्था गुमनाम भएका कारण मैले काठमाडौंमै बसेर सहयोग गर्न सक्ने व्यक्ति, संस्थाहरूसँग सम्पर्क गर्न थालें । तत्कालीन राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगका गण्डकी प्रमुख अच्यूत आचार्यलाई घटनाबारे जानकारी गराएँ । उहाँले योभन्दा पहिलेपनि अरू मुद्दाहरूमा सहयोग गर्नु भएको थियो । उहाँले उजुरी पठाउन भन्नुभयो । मैले ठाडो उजुरी लेखें । सो उजुरीसहित आफै बेसीसहर गएर चौकीमा बुझ्न जाँदा पत्राउ नै नपरेको जस्तो गरी सूचना दिन मानेनन् । त्यसपछि सो उजुरीलाई राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको केन्द्रमा पठाएर विशेष टास्क फोर्स बनाएर घटनाको छानबिन गर्न प्रयास भयो ।

प्रहरीबाट उत्तर नआएपछि नाताले नजिक रहेका तत्कालीन शाही नेपाली सेनाका सहायक रथी तेजप्रसाद बानियाँसँग पनि हारगुहार माग्ने काम गरें । त्यहाँबाट पनि खबर प्राप्त नभएपछि गृह प्रशासनमा सचिवलाई गएर भेटें र आवश्यक छानबिनका लागि चासो लिन दबाब दिएँ ।

एकदुई दिन कुरें । तर कहींबाट पनि चासो लिएको नदेखिएपछि मैले मेरी श्रीमती (जो एमाले पार्टीको जिल्ला कमिटी सदस्य थिइन्) मार्फत विद्या भण्डारीसँग सहयोगका लागि प्रयास गरें । एमालेको जिम्मेवार नेतृ भण्डारीसँग सानोबाको पनि परिचय थियो । कहींबाट पनि चासो नदिएको दुखेसो लिएर नेतृ भण्डारीकोमा थोरै आशा लिएर भेट्न गएँ । उहाँले सोबारे सूचना लिनुभयो र भन्नुभयो, 'अलि ढिलो भयो, तिमीहरूले ढिलो खबर गऱ्यौं ।' मनमा झन् चिसो पस्यो ।

यी चार तहमा सहयोग माग्दा कहींबाट पनि ठोस् उत्तर नआएकाले म आफै लमजुङ गएँ । पहिले सानी आमालाई गएर भेटें । रूने कराउने अवस्था भयो । घरको हालत बेहाल थियो । त्यसपछि त्यहाँको प्रहरी प्रमुखसँग भेटें । उहाँले उल्टो 'किन दबाब दिन लगाइस् ?' भन्दै मै माथि खनिनुभयो । प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई गएर पनि भेटें । उहाँले सो विषयमा बोल्नै मान्नुभएन ।

मर्स्याङ्दीका साक्षी जनता

त्यसपछि सानोबालाई समातेर लगेको बेसीसहरको मनाङे चौतारोमा गएँ र प्रत्यक्षदर्शीहरूसँग भेटेर उनीहरूले देखेका घटना विवरण लिएँ । प्रहरीले आफ्नै गाडीमा हालेर लगेको देख्ने गाउँलेहरू आजपनि जिउँदै छन् । सो दिन पनि सानोबा प्रहरीले बोलाएर तारिख लिन जाँदा बाटैबाट प्रहरीको कब्जामा पर्नुभएको थियो । सरकारको अपहेलना नै गरेको भए वा विद्रोही पक्षमा लागेको भए उहाँ मौखिक रूपमा बोलाउँदा प्रहरीकोमा तारिख लिन जानु हुन्नथ्यो । मैले फोन गरेपछि सायद काठमाडौं नै आउनु हुन्थ्यो । तर उहाँले केही बिराएर डराउनुपर्ने अवस्था नभएरै उतै बस्नुभयो ।

उहाँ स्वभावतः विद्रोही हुनुहुन्थ्यो । राजनीतिक हिसाबमा तत्कालीन एमालेबाट विद्रोह गरेर मालेमा क्रियाशील हुनुहुन्थ्यो । तर मालेबाट पुनः एमाले नफर्किकनै आफ्नो विद्रोही स्वभावलाई व्यंग्यमार्फत समाजलाई सुसूचित गराउन उद्दत हुनुहुन्थ्यो । उहाँ भन्नुहुन्थ्यो, 'नेपाली समाज राज्यका कारण मूर्च्छामा छ । यसलाई जगाउनुपर्छ । गणतन्त्र आएपनि जे तन्त्र आएपनि नागरिक आफैले विद्रोह नगरेसम्म केही हुनेवाला छैन ।' समाजलाई विद्रोह मार्फत ब्युँझाउनुपर्छ । जसले विद्रोह गर्छ, जसले सामाजिक राजनीतिक परिवर्तन ल्याउन खोज्छ उसलाई साथ दिनुपर्छ भन्ने उहाँको घोषित मान्यता नै थियो ।

परिवर्तन रूचाउने व्यक्ति

म २०३८ सालको कात्तिकमा राज्यद्वारा गिरफ्तारमा परें । त्यो बेला अखिल पाँचौंको लमजुङ जिल्ला सचिव थिएँ । १७ दिन हिरासतमा रहँदा मलाई सानोबा पनि भेट्न आउनुभएको थियो । 'के गरेर समात्या हुन् त यसलाई? विद्यार्थीलाई पनि समात्ने हुन् त हजुर?' भनेर प्रहरी प्रमुख रमेश श्रेष्ठलाई ठट्यौली शैलीमा प्रश्न गर्नुभयो । 'विद्यार्थीले त पढ्ने हो । यो त अखिल पाँचौंको सचिव बनेछ नि' भनेर श्रेष्ठले उत्तर फर्काए । सानोबाले विद्यार्थीलाई प्रतिबन्ध लगाउने राज्यको नीति छैन भनेर चौकीमै बहस गर्न थाल्नुभयो । मलाई भेट्न आएका सबैले मैले बेठिक गरें, गलत बाटोमा लागिस् भनेर भन्नुभयो । तर मेरो सानोबाले, 'तैंले त ठिक गरिस् । नेता बन्ने छाँट ल्याइस् भाइ..' भनेर हौसला दिनुभयो । आखिर विचारलाई साथ दिने त समाज बुझेका, चेतना भएकै मान्छेले हो भन्ने लाग्यो ।

२०४६ सालमा चितवनमा कानुन पढ्दै गर्ने क्रममा पञ्चायती व्यवस्थाविरूद्ध आन्दोलनमा होमिएँ । फागुन ७ बाट आन्दोलनको घोषणा थियो । तर म लगायत विजय सुवेदी, हितमान शाक्य र विद्यार्थी नेताहरू माघ ४ मै पक्राउ पर्‍यौं । हामी माथि मुद्दा चल्यो । 'हामी यो राजतन्त्रविरूद्ध लागेको अवस्था हो' भनेर मुख साविती गरेको भएर हामीमाथि तुरून्तै ५ वर्ष कैद सजायँ सुनाएर जेल चलान गरियो । मेरा सानोबा लमजुङबाट चितवन आएर फलफूल, एक जोर कपडा पनि लिएर भेट्न आउनुभयो । म पनि विद्यार्थीकालमा विद्रोही स्वभावकै थिएँ । विचारको सवालमा साथ दिने र राजनीतिक चेत भएको व्यक्ति हुनुहुन्थ्यो उहाँ । धेरैपछि सम्म पनि राजनीतिक छलफल गर्ने, विचारका विषयमा बहस गर्ने र समग्र राजनीतिक चेत गराउने व्यक्तिमा उहाँ अग्रणी पर्नुहुन्छ । आज सम्झँदा लाग्छ सायद उहाँको साथ नभइदिएको भए सामान्य पढाइ, जागिर त गरिन्थ्यो होला तर बिद्रोही चेत ममा हुने थिएन कि भन्ने आज पनि लागिरहन्छ ।

म दुई-दुई पटक राज्यद्वारा बन्दी बनाइँदा उहाँले मलाई भेट्न आउनुभयो । निरंकुश राज्यव्यस्था हुँदा पनि उहाँको मास्टरी जागिरको पर्वाह नगरी लमजुङबाट हिंडेर डुम्रे र गाडी चढेर चितवनसम्म आएर मलाई हौस्याउनुभयो । तर उहाँलाई राज्यले बन्दी बनाउँदा ढिलो जानकारी आएको कारण मैले भेट्न जान पनि सकिनँ भन्ने खिन्नताले आजको दिनसम्म पनि सताउँछ ।

तेजबहादुर भण्डारी लामो समयसम्म शिक्षक पेसामा हुनुहुन्थ्यो । उहाँसँग विद्यार्थीको मनोदशा बुझेर पढाउन सक्ने क्षमता थियो । मर्स्याङ्दीको आसपासका

भेगहरूमा शैक्षिक स्तर बढाउन उहाँको पहलमा ३/४ वटा विद्यालयहरू सञ्चालन गर्नुभयो । लगभग ३५ वर्षउहाँ शिक्षक भएर काम गर्नुभयो । उहाँलाई राज्यले लग्ने समयसम्म पनि उहाँ गाउँकै विद्यालयको व्यवस्थापन समितिमा बसेर शिक्षास्तर बढाउने कार्यमा हुनुहुन्थ्यो । त्यो बेला तेजबहादुर सरभन्दा देख्ने बित्तिकै मान्छे हाँस्थे । उहाँको व्यक्तित्व नै हरेक उमेर समूहका मानिसको मन जित्न सक्ने खालको थियो ।

अन्तिम पिँढीगफ

२०५८ सालको जेठमा उहाँसँग घरको पिँढीमा बसेर गरेको ४ घण्टा लामो अन्तरंग कुराकानी मलाई झलझली आइरहन्छ । समाज रूपान्तरणका लागि देशमा विद्यमान राजनीतिक छुवाछूतको बारेमा धेरै चिन्ता लिनुहुन्थ्यो । गाउँघरमा कम्युनिस्ट गैरकम्युनिस्ट बीचको मनमुटाव व्याप्त थियो । सँगै मेलापात गर्न नहुने, व्यवहारै गर्न नहुने खालका घटनाहरू चुलिएका थिए । उहाँलाई राजनीतिक विचारका कारण आएका यस्ता विभेदहरू कसरी हल गर्ने भन्ने विषयमा चिन्ता थियो ।

शिक्षाको क्षेत्रमा भने उहाँलाई शिक्षा गुणस्तरीय बनाउन के गर्नुपर्ला भन्ने चिन्ता थियो । विद्यमान शिक्षा प्रणालीले मर्स्याङ्दीका भेगहरूमा लाहुरे र अरबमा काम गर्न जाने जमात मात्र उत्पादन गरेकोमा चिन्ता थियो । पढाउने तरिका र पढ्ने तरिकामा विज्ञान र प्रविधिलाई जोड्नै सकिएन भन्ने गुनासो गरिराख्नु भएको थियो । परिक्षा प्रणाली घोकन्ते थियो र अझै रहिरहेकोमा चिन्ता थियो ।

उहाँको मुख्य चिन्ताको विषयहरू सामाजिक सद्भाव र शिक्षाको गुणस्तर वृद्धिमा केन्द्रित थिए । उहाँलाई यही राजनीतिक व्यवस्थाले परिवर्तन गर्छ भन्ने विश्वास थिएन । सायद उहाँ हुनुभएको भए निडर भएर यी विषयहरूमा आफ्ना प्रष्ट विचारहरू राख्नु हुन्थ्यो होला । तर उहाँ जस्तो त्यो बेलाको चिन्तक राज्यले मास्यो । त्यसको क्षति लामो समयसम्म मर्स्याङ्दीले भोगिरहनेछ ।

अदालतको लिखित जवाफ

अदालतको लिखित जवाफमा बन्दी बनाइएका तेजबहादुर भण्डारी नरहेको स्पष्ट जनाउँछ ।अदालतको विवरणमा उल्लेख छ – 'हामीले समातेर लिएर आयौं । आतंकवादी देखाइदिन्छन् भनेर लिएर गयौं । जाने क्रममा उताबाट आतंकवादीले फायरिङ गरे । उतापट्टि जाने क्रममा हामीले गोली हान्यौं र उनको मृत्यु भयो ।' हामीले दर्ज गरेको

बन्दीलाई प्रत्यक्षीकरण गरी पाऊँ भन्ने उजुरीको प्रतिउत्तरमा अदालतले – 'यसरी घटना घटेर बन्दी मरिसकेको हुनाले बन्दी प्रत्यक्ष गराउन सक्ने अवस्था नरहेको हुनाले त्यही घटनालाई मान्नुपर्ने देखियो ।' यो विवरणले राज्यले तेजबहादुर भण्डारीको हत्या गरेको स्वीकार गर्छ ।

अदालतले दिएका ती सरल वाक्यहरूले धेरै प्रश्नहरू जन्माउँछन् । उसले भनेको जस्तो दोहोरो मुठभेडको घटना लमजुङमा कहींकतै भएको भन्ने दर्ज नै छैन । त्यस्तो दोहोरो फायरिङ भएको घटना समाचार किन बनेन?अदालतले भनेकै कुरा मान्ने हो भने पनि मृत शरीर दिन सक्नुपर्थ्यो । कि लास गाडिएको ठाउँ देखाइदिन पर्थ्यो । व्यक्ति हत्या जस्तो जघन्य अपराधलाई अदालतले सामान्यकृत ढंगबाट उन्मुक्ति दिन पाउँदैन । यो घटना स्पष्ट रूपमा गैरन्यायिक हत्या नै हो र यसको असर राज्यले कुनै न कुनै बेला चुकाउनुपर्नेछ ।

राज्यलाई गैर-न्यायिक हत्या गर्ने छुट छैन

तेजबहादुर भण्डारीलाई पक्राउ गर्दा पक्राउपुर्जी दिइएको छैन । पटक-पटक मौखिक तारिखमा बोलाइएको छ । के प्रशासनले मौखिक रूपमा तारिखमा बोलाउन पाउँछ? उहाँको केही कसूर थियो भने विशेष अदालत अन्तर्गत मुद्दा चलाउन पाउने प्रावधान थियो । त्यसो गरिएन । शंकाको भरमा पक्रेर लगेको व्यक्तिलाई अन्यत्र लगेर घटना घटाई गोली हानेर मार्‍यौं भनेर अदालतीबयान दिइएको छ । नेपाल जस्तो देश जसले गैरन्यायिक हत्या सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धिमा हस्ताक्षर गरेको छ – उसलाई गैरन्यायिक हत्या गरेर उम्कने छुट छैन । हत्या गरेर परिवारलाई लास नदिने प्रपञ्च रच्नु झन् ठूलो अपराध हो । हाल संक्रमणकालीन न्यायको सेरोफेरोमा रहेर राज्यले यी र यस्ता घटनाहरूलाई आयोग बनाएर अल्झाउने प्रयास गरेको देखिए पनि कुनै समयमा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनको कठघरामा नेपाललाई उभ्याइने छ ।

मर्स्याङ्दीमा अल्झिएको मान्छे

भलाम, खुदी र पामचोक मर्स्याङ्दी किनारका सुन्दर गाउँहरू हुन् । त्यस भेगमा जन्मेर धेरैले राजनीतिक भविष्य बनाए । थुप्रै शिक्षकहरूले आफ्नो पेसालाई सुलभ सहरतिर स्थानान्तर गरे । तर तेजबहादुर भण्डारी त्यो भेग छोडेर कतै जानुभएन । सारा सम्भावनाहरू र अवसरहरू हुँदाहुँदै मर्स्याङ्दी आसपासको त्यो ठाउँ छोड्न चाहनुभएन । त्यो ठाउँको परिवर्तन गर्छु भनेर उहाँ त्यतैकतै अल्झेर बस्नुभयो । त्यहाँको मायाले

उहाँलाई अल्भ्हायो भन्ने लाग्छ । उहाँको मन त उतै थियो नै तर उहाँलाई कब्जामा लिनेहरूले उहाँको भौतिक शरिरलाई पनि मर्स्याङ्दीको किनारमा अल्भ्हाएर राख्यो भन्ने लाग्छ ।

घटना भएको केही दिनमा जसरी मैले जानकारी संकलन गरें । र त्यसपछि सर्वोच्चमा मुद्दा चल्दा जसरी प्रशासनको बयानहरू आए – त्यो अध्ययन गर्दा तेजबहादुर भण्डारीलाई कब्जामा लिएपछि तत्काल नै उहाँलाई मारियो भन्ने बुझिन्छ । अदालतले पनि लिखित रूपमा उहाँ जीवित नरहेको विवरण दिएको छ । उहाँलाई कब्जामा लिइएको चौकीभन्दा मुनि मर्स्याङ्दीको किनारमा दफनाइयो भन्ने देखिन्छ । राज्यबाट भएको गैर न्यायिक हत्याको पर्दाफास त एकदिन हुने नै छ । आजका दिनसम्म समाजले उहाँ माथि भएको घटनाको विवरण अनुमान मात्रै गर्न सक्ने भयौं । उहाँले आफ्नो कुरा राख्नसम्म नपाई मर्स्याङ्दीको काखमा अल्झिराख्नुभयो । परिवारजनले एकमुठी पानीसम्म पनि तर्पण दिन नपाउने गरी उहाँ त्यहीं कतै मर्स्याङ्दीमा अल्झिनुभयो ।

विद्रोही स्वभावका तेजबहादुर भण्डारीलाई राज्यले नियन्त्रणमा लियो । मलाई लाग्छ तत्कालीन विद्रोही माओवादीहरूलाई बस्न दियो भन्ने आरोपमा उहाँमाथि राज्य खनिएको हुनुपर्छ । अर्को कुरा उहाँले पस्कने व्यंग्यहरूले राज्यमाथि प्रश्न वर्षाउँथ्यो । त्यो पनि नपचेको हुनुपर्छ । तर के कोही मानिसले पनि विद्रोहीलाई सेल्टर दिन नमिल्ने भन्ने कुरा कानुनमा राख्न सक्यो त? बास बस्न दिएकै भएता पनि, खानापानी खुवाएकै भएता पनि कोहीकसैलाई कारबाही गर्ने भन्ने कानुन थियो त? त्यो बेलाको सरकारले आतंककारी विधेयक त ल्याए । सेल्टर नै दिएका कारण अपराधी हुने भन्ने कुरा त्यो बेलाको कानुन पनि छैन । उहाँले व्यंग्य पस्किँदा राज्यको खिलाफ जस्तो सुनियो होला, वा विद्रोहीलाई साथ दिएको जस्तो पनि सुनियो होला । तर क्रिया नगरून्जेलसम्म साथ दिएकै कारणले कोही अपराधी करार गर्न पाइँदैन । अपराधी भएता पनि त्यो कानुनले समाउनु पर्थ्यो । त्यसैले मलाई लाग्छ मेरा सानोबाको घटना गिरफ्तारपछिको गैर–न्यायिक हत्या हो । र उहाँ अपराधी नै हुनुभएको भएता पनि उहाँको गैर–न्यायिक हत्या गर्ने छुट यो राज्यलाई छैन ।

मर्स्याङ्दीले तेजबहादुर भण्डारीलाई त्यहीं हुर्कायो, बढायो । उहाँ आफ्नो जीवनभर सामाजिक, राजनीतिक, शैक्षिक परिवर्तन तिर लाग्नु भयो । निवृत्त भएपछि पनि समाज परिवर्तनमै उहाँले आफूलाई समर्पित गर्नुभयो । प्रशासन, सेना, प्रहरीको फन्दामा उहाँ मारिनुभयो । आजको दिनसम्म उहाँले पाउनुपर्ने न्यायलाई दुइटा आयोग बनाएर राज्यले अल्भ्हाएर राखेको छ । उहाँको जीवन नै मर्स्याङ्दीको सेरोफेरोमा अल्झिएको

थियो । जीवन अन्त्य पश्चात पनि उहाँको आत्मा त्यहीं कतै अल्झिएको छ । तर आत्माले त कुनै न कुनै तरिकाबाट स्वतन्त्र हुन खोज्नेछ । त्यसका लागि राज्यले पीडित परिवार लाई दिएको वाचा पूरा गर्ने बाटो हिँड्न जरूरी छ । देशमा साँच्चिकै अमनचैन चाहने हो भने तेजबहादुर भण्डारी लगायत हजारौंको सत्यतथ्य जान्न पाउने अधिकारका लागि बनाइएका आयोगहरूले कुनै ढिला नगरी निकास दिनसक्नुपर्छ । वा सकिएन भनेर हात उठाउने सामर्थ्य राख्नुपर्छ । राज्यले न्याय दिन आनाकानी गर्दै हजारौं आत्मालाई यसरी नै अल्झाइराख्ने हो भने वैकल्पिक बाटो अबलम्बन गर्न परिवारजन बाध्य हुनेछन् । निसन्देह, एकदिन ती अल्झिएका आत्माहरूसँगै मर्स्याङ्दीमा अल्झिएको मान्छेको आत्माले पनि मुक्ति पाउनेछ ।

तीन दिनपछि खबर पाउँदाको पश्चाताप

डिबी कार्की 'विनोद'

"फर्की आऊ, पुनः यो धर्तीमा,
हामी खोजी बस्दैछौं !
तिम्रो अपुरा, जे कर्महरू छन्
पूरा गर्ने संकल्प गर्दछौं !"

राजनीतिक जीवनको महत्वपूर्ण समय २०३९ पुसबाट मैले कमरेड विरोध (महेन्द्रलाल श्रेष्ठ) का साथ लागेर लमजुङ प्रवेश गरेको थिएँ । लमजुङमा पार्टी अत्यन्त कमजोर थियो । कमरेड रोशन (केशवलाल श्रेष्ठ) जिल्ला बाहिर जाने निर्णय भइसके को र कमरेड विरोध तनहुँ जिल्ला खटिसकेको अवस्था थियो । नेकपा माले झापालीको डिसी म गएपछि कमरेड केशवलाल, डिबी, कमरेड चित्रबहादुर कार्की, कमरेड टुका हमालबिचमा थियो ।

भर्खर जिल्ला प्रवेश गरेको र सबै ठाउँमा विल्कुल नयाँ अवस्थामा निरंकुश पञ्चायती कष्ट झेल्दै भूमिगत जीवनमा पार्टी विस्तारमा जुटिएको थियो । २०४० सालको पहिलो दिनमा कमरेड केशर खत्रीसँगै सिम्पानी ढाँडमा कमरेड बमबहादुर भण्डारीको घरमा पहिलो सम्पर्क भयो । त्यही सम्पर्कबाट कमरेड हरि भण्डारी, भक्त भण्डारी र भक्तबहादुर थापा गोल्वेनी र भाइ राम थापासँग सम्पर्क भयो ।

यही दौरानमा पामचोकमा पढाउने शिक्षक भक्त थापामार्फत प्रगतिशील विचारका संवाहक र हाँस्यव्यंग्य क्षेत्रका हस्ती कमरेड तेजबहादुर भण्डारी र कमरेड बाबुराम थापाको जोडीसँग भेट्ने मौका पाइयो । पहिलो भेटमा नै मैले आफूलाई राम थापाको मित र घर ताग्रिङ भएको भनेर परिचय दिएँ । कमरेड भक्त थापाको प्रस्ताव अनुसार मैले साँझ उनकै धन्सारमा भेटेको थिएँ ।

सरल स्वभाव, हाँसेर बोल्ने र जिज्ञासु तेजबहादुरको जोडीसँग मैले करिब २ घण्टा बिताएँ । नेपाली समाजको अवस्था, राजनीतिक परिवर्तनको आवश्यकताबारे कुरा राखें । उहाँहरू अत्यन्तै सकारात्मक हुनु भयो । मैले अर्को भेटमा क्रान्तिकारी बुद्धिजीवी संघमा संगठित गर्ने र शिक्षकसँग काम गर्नेबारे कुरा गरेँ । त्यसको २ महिनापछि कमरेड भक्त थापाको अगुवाइमा तेजबहादुर भण्डारी, बाबुराम थापाबिच क्रान्तिकारी बुद्धिजीवी संघ सिम्पानी गठन गरिएको थियो ।

२०४० साल माघे संक्रान्तिमा सिन्धुपलान्चोकको पिस्करमा महादेवस्थान मेलामा पञ्चायती प्रहरीको निर्मम दमन भयो । त्यसको विरोधमा हामीले जिल्लाभरि पर्चा पोस्टिङ र वाल पेन्टिङ गरेका थियौं । पामचोक स्कुलको वार्षिक कार्यक्रम सकेर साँझ सांस्कृतिक कार्यक्रमको आयोजना भएको थियो । त्यस कार्यक्रमको सञ्चालन राम थापा र उहाँको मित मैले (विनोद) ले गरेका थियौं । कार्यक्रममा सान्दार हाँस्य प्रस्तुति कमरेड तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापाले दिनुभयो ।

कमरेड बमबहादुर थापा पेन्सन आएपछि काम अगाडि बढाउन सहज भयो । कमरेड तेजबहादुर भण्डारी हामीबिच हुनु हुन्न तर उहाँले जीवनभरि नेपाल र नेपाली जनताको पक्षमा शिक्षण पेशामा गरेको योगदानमात्रै अमूल्य छैन, भूमिगत जीवनमा र ०४६ पछि पार्टीको लागि गरेको योगदान बहुमूल्यको छ ।

सरल स्वभावका धनी, हँसमुखी अनुहार, मिलनसार शैली र सबैप्रति माया गर्ने, सम्मान गर्ने शैलीका उहाँलाई आजसम्म भुल्न सकेको छैन । जीवन पर्यन्त भुल्ने छैन । उहाँ हाम्रो पार्टीको योद्धा र कार्यकर्ता भएकाले वामपन्थीप्रति माया हुनु अस्वाभाविक हैन । उहाँ सबैलाई दिन, सहयोग गर्न उचित ठान्ने हुनुहुन्थ्यो । तत्कालीन माओवादीलाई सहयोग गरेको भन्ने शंकाकै भरमा पक्रेर सेनाले मार्नै पर्ने अपराध गर्नुभएको थिएन ।

उहाँ गिरफ्तार भएको थाहा पाएपछि मैले मानव अधिकारकर्मीको नाताले लमजुङमा सम्पर्क गरें । प्रहरी डिएसपी, सिडिओलाई फोन गर्दा हामीले गिरफ्तार गरेको छैन भन्ने जवाफ आयो । पुनः मेजर शंकर श्रेष्ठ र मेजर प्रकाशजंग कर्की (भाइ) सँग सम्पर्क गरें । सेनाले एकजना मानिस ल्याएको तर बुझ्नुपर्छ भनियो । मैले सम्पर्क गर्दा ३ दिन बितिसकेको थियो ।

मलाई समयमा खबर भएको भए ज्यान त जोगाउन सकिन्थ्यो भन्ने अझै पनि पश्चाताप लागिरहेको छ । त्यो उमेरको बुद्धिजीवी, शिक्षकलाई कसैले जबर्जस्ती सेनाले

समातेर गायब पार्नु वा मारिहाल्नु किमार्थ उचित हैन । तर तेजबहादुर भण्डारीले कहिल्यै कसैको नबिगारेको भएपनि माओवादी र एमालेको जासुसी गर्ने व्यक्तिकै कारण कमरेड तेजबहादुर भण्डारी र स्वर्गीय कमरेड तिलक पाण्डेको हत्या भएको हुन सक्छ । बाहिर को शक्तिशाली हतियारभन्दा लुकेको सियो खतरनाक हुन्छ । बाहिरका प्रतिक्रियावादीहरू भन्दा आन्तरिक बेइमानहरू खतरा हुन्छन् ।

कमरेड तेजबहादुर भण्डारी हाम्रो मन मुटुमा सदा बाँची रहनुहुनेछ । उहाँले नेपालको वामपन्थी र कम्युनिस्ट आन्दोलनमा दिनुभएको अमूल्य योगदानको सम्मान र कदर गर्दै उहाँप्रति हार्दिक श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्दछु ।

...

हाम्रो तेज

सिमपानी, भलामको ज्योति थियौं,
तर, किन भुलेर अलप भयौं ?
बैरीका नजरमा प्रचण्ड तेज भै,
लुकेर किन रह्यौ ?
तिम्रो तेज थियो सूर्य सरीको,
डराए बैरीहरू सारा,
खोजी गर्दा पाइँदैनौं कता गयौ ?
हाम्रो गुम्यो सहारा !
चुँडी लग्यो, कायर बैरीले,
हे ! प्रिय तेज कमरेड !
तिम्रो शहादतः भुल्दैछन् कतिले,
बनि नयाँ दामरेड !
तिम्रो रगत पसिनाले सिँचेको,
कम्युनिस्टको शासन,
छाडे, विचार, व्यवहार कतिले ?
लागे आन्दोलन मास्न ।
फर्की आऊ, पुनः यो धर्तीमा,
हामी खोजी बस्दैछौं !
तिम्रो अपुरा, जे कर्महरू छन्
पूरा गर्ने संकल्प गर्दछौं !

भिनाजु सँगसँगै तारेखमा

बमबहादुर थापा
मर्स्याङ्दी गापा ९, लमजुङ

"तारेख लिएर भिनाजु आउनु हुन्छ भनेर ढुक्क भएँ । घरतर्फ फर्कें । आउँदै थिएँ ४ बजेतिर सुनें, 'जाँदै गर्दा मनाङे चौताराबाट नै सेना र प्रहरी समूहले गिरफ्तार गरी शारीरिक यातना दिँदै लग्यो ।"

जब म जान्ने केही बुझ्ने भएँ, त्यसबेला मेरो माइली दिदी लक्ष्मीको विवाह भइसकेको थियो । भलाम गाउँका तेजबहादुर भण्डारीसँग दिदीको विवाह भएको थियो । भिनाजु गणेश माविबाट अध्ययन गरी नर्मल तालिमका लागि पोखरा हुनुहुन्थ्यो । कहिले काहिँ हामीकहाँ मेरो बुबामुमालाई भेट्न आउँदा म उहाँकै काख वरिपरि म रमाउँथें । अति माया गर्नु हुन्थ्यो । मेरो पढाइबारे चिन्ता लिनुहुन्थ्यो ।

गुफामा ब्रह्मचारी नरनाथसँगको केही पढाइ र चण्डी सकेर म खुदी पाठशालामा गई पण्डित बद्रीनाथ सुवेदीसँग पढ्न सुरू गरेको थिएँ। हितोपदेश पढेर सकेपछि लघु सिद्धान्त, कौमधी पढ्न सुरू गरेको थिएँ । त्यतिबेला तेजबहादुर भण्डारी नर्मल तालिम गरी गणेश माविमा शिक्षक भइसक्नुभएको थियो । मेरो घरमै आएर बुबाआमासँग मलाई गणेश माविमा पढाउन भन्नुभयो । किनकि म उहाँले माया गर्ने नजिकको भाइ (साला) पनि थिएँ । त्यसपछि म कक्षा ४ र ५ उहाँसँग पढें । अनि अमर मावि खुल्यो र कक्षा ६ मा अमर माविमा भर्ना भएँ । पछि म कक्षा ८ मा पढ्दा उहाँ पनि अमर माविमा सरूवा हुनुभयो । मैले पुनः शिक्षा एवं माया पाउन थाले ।

यसै क्रममा २०२८ सालमा एसएलसी उत्तीर्ण गरेपछि २०२९ माघसम्म मैले पनि अमर माविमा अध्यापन सुरू गरें । मैले शिक्षण छाडेर भारतीय सेनामा भर्ती भएँ । उहाँ शिक्षक नै हुनुहुन्थ्यो । म शारीरिक स्वास्थ्यका कारण २०४० मंसिरमा घर आएँ ।

त्यतिबेलासम्म मैले भारतबाटै आइए पास गरिसकेको थिएँ । उहाँ सरस्वती सदन आधारभूत विद्यालय पामचोकमा प्रअ हुनुहुन्थ्यो । त्यहाँ एक शिक्षक दरबन्दी खाली रहेछ । तिमी यहीं शिक्षक हुनुपर्छ भन्नुभयो । २०४० पुस १४ गते मलाई नियुक्ति दिनुभयो । उहाँ, म, भक्त थापा र रामबहादुर थापा गरी ४ जना भयौं र विद्यालय गुणस्तरीय बनाउने अभियानमा लाग्यौं । विद्यालयलाई लमजुङ जिल्लामा प्रथम बनाउन सफल पनि भयौं ।

आफूले पढाउने विद्यालयलाई राम्रो बनाउने त हाम्रो कर्तव्य नै थियो । तर म चाहिँ राजनीतिक पार्टीसँग पनि आबद्ध थिएँ । २०४० माघ १६ गते नेकपा माले पार्टी गाउँमा गठन गरियो । बमबहादुर थापा सचिव र सदस्यहरू हरिबहादुर भण्डारी, भक्तबहादुर थापा र डम्बरकुमारी थापा भएको गाउँ पार्टी सक्रिय दल नेकपा माले गठन भयो । अनि गाउँमा ठाउँठाउँमा संगठन निर्माण गर्दै अघि बढियो । मेरो भिनाजु हुनुभएकाले मैले उहाँसँग राजनीतिक, सांगठनिक कुरा गर्दै गएँ । उहाँ धेरै तार्किक हुनुहुन्थ्यो । मैले धेरैतर्क राखेपछि उहाँ पनि संगठनमा आवद्ध हुन तयार हुनुभयो । गाउँ पार्टीमा संगठित हुनुभयो । आखिर उहाँ प्रगतिशील कलाकार जो हुनुहुन्थ्यो ।

विद्यालयमा पढाउँदै भूमिगत तरिकाले संगठन निर्माण गर्दै अघि बढ्यौं । उहाँका कलाकार साथी बाबुराम थापा लगायत साविक सिम्पानी गाविसमा संगठन विस्तार गर्दै गयौं । उहाँ नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठनको जिल्ला कोषाध्यक्ष पनि हुनुभयो । अध्यक्ष गण्डकी प्रदेशका प्रथम मुख्यमन्त्री पृथ्वीसुब्बा गुरूङ हुनुहुन्थ्यो ।

२०४१ को शिक्षक आन्दोलन अघि बढाउने क्रममा पृथ्वीसुब्बा गुरूङ जेल परे । पछि शिक्षकहरू अस्तव्यस्त भए । पञ्चायती शासकले चर्को दमन चलाए । तत्कालीन अवस्थामा प्रगतिशील पक्षधर र प्रजातान्त्रिक धारका धेरै शिक्षकहरू पञ्चे बने । उनीहरू 'प्रज्ञा संगोष्ठी' भन्ने संगठन निर्माण गरेर लागे । २०४३ को आमनिर्वाचन आयो । पृथ्वीसुब्बा गुरूङलाई हाम्रो पार्टीले जनपक्षीय उम्मेदवारका रूपमा प्रस्तुत गऱ्यो । त्यति बेला मसमेत रहेको जिल्ला निर्वाचन प्रचार समिति गठन भएको थियो । समितिले जिल्लाभरि डटेर प्रचार गऱ्यो । सिम्पानीमा म र तेजबहादुर भण्डारीलाई निर्वाचनको बेला मण्डलेहरूले आक्रमण गर्ने ठूलो प्रयत्न गरे । तर हाम्रा युवाहरूले भिडेर हामीलाई संरक्षण गरे । मादल चिन्हको प्रचार गऱ्यो भनेर हामीलाई जिल्ला शिक्षा अधिकारीले स्पष्टीकरण लिएर छोड्नुभयो । मादल चिन्ह पृथ्वीसुब्बा गुरूङले पाउनुभएको थियो ।

२०४३ साउन १४ गते म बेसीसहर जाँदै थिएँ । बेसीसहर शहजीमा प्रहरी निरीक्षकको नेतृत्वमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयका प्रतिनिधि हरि बसौलासहित ७ जनाको

टोलीले मलाई गिरफ्तार गऱ्यो । खुदी आएपछि खाजा खान विश्राम लिइयो । त्यही मौकामा मैले छात्रा डम्बरकुमारी र मेरो श्रीमतीमार्फत घरमा भएका आन्दोलन सम्बन्धी कागज लुकाउन इशारा गरें । त्यसपछि मलाई लिएर प्रहरी उकालो लागे । सरासर मेरो दिदीको घर भलाममा पुऱ्याए । दिदी, भिनाजु हुनुहुन्थ्यो । गाउँका पञ्चेहरू बोलाएर मुचुल्का तयार गरे । घर खनतलासी गर्न थाले । खासै केही थिएन । तर भिनाजुलाई पनि हामीसँग हिँड्नोस् मास्टर साहेब भने । साँझ पर्न लागेको थियो । दिदी र केटाकेटीहरूले निन्याउरो मुख लगाए । तर के गर्नु हामी पनि नरमाइलो मान्दै गयौं बास बस्न । तत्कालीन उपप्रधान पञ्च शिवदत्त बास्तोलाको घरमा बास बसियो । बल्ल हामीले थाहा पायौं—हाम्रो नाम 'मादले' राखिएको रहेछ । पिएसको मादलको प्रचार गरे भन्ने आरोप रहेछ । २०४३ को निर्वाचनमा भएको म्याग्दी हत्या काण्डको विरोध गरेवापत हामीलाई समातिएको रहेछ ।

भोलिपल्ट बिहान खाना खाएपछि मेरो घरमा झारियो । प्रधानपञ्च, उपप्रधानपञ्च, वडाध्यक्षका रोहवरमा घर खानतलास भयो । मेरो घरमा त बम छ भनिएको रहेछ । केही भेटिएन । मेरी श्रीमती, बच्चाहरू र त्यहाँका हाम्रा कमरेडहरू चनाखा भइसकेका थिए ।

गिरफ्तार गर्ने टोलीले बाटोमा जाँडरक्सी पनि धोक्यो । हामीलाई मानसिक तनाव दिँदै, गाली बेइज्जत गर्दै खुदी बजार घुमाउँदै बेसीसहरस्थित जिल्ला प्रहरी कार्यालयको खोरमा हुलियो । खान केही दिइएन । दुर्गन्ध आएको साँघुरो कोठा थियो । हामी ३ जना थियौं । के सुत्नु थियो र ? त्यसमाथि विभिन्न तनाव दिँदै थिए । ११ बजे तिर बुट बजार्दै एकजना प्रहरी आयो । ओ माड्'साबहरू बाहिर आउनोस् भन्यो । मान्नै पऱ्यो । निस्क्यौं । भित्री कोठामा लगियो । त्यहाँ २ जना व्यक्ति केही पिइरहेका थिए । बस्नोस् भने, बस्यौं । एकजनाले धेरै कुरा सम्झाए । उनी डिएसपी रहेछन् । अर्कोले २ खाली नेपाली कागज निकाल्यो र भन्यो, 'तपाईंहरूले सबै बुझ्नुभएको छ, शिक्षक हुनुहुन्छ, यसमा सही गरी दिनोस्, त्यसपछि मलाई कागज बनाउन सजिलो हुन्छ । ठिक १० बजे प्रजिअलाई बुझाउँछु तपाईंहरू छुटी हाल्नुहुन्छ तपाईंहरूलाई केही हुँदैन ।'

म त ढुक्क थिएँ । मेरो अभिभावक हुनुहुन्छ उहाँ नै बोल्नु हुन्छ मैले समर्थन गरे पुग्छ भन्ने थियो । अनि भिनाजुले बडा शालीन र सभ्य तरिकाले भन्नुभयो, 'शिक्षक जत्तिको व्यक्तिले लेखिएको व्यहोरा अध्ययन नै नगरी सही गर्नु कहाँसम्मको मूर्खता होला सर, होइन र?

एकछिन सुनसान भयो । अनि दुईजना गोप्य रूममा गए । १० मिनेटपछि

डिएसपी भन्नेले हामी दुवैजनालाई १/१ थप्पड हान्यो र सही गर भन्यो । हामीले एकै स्वरमा गर्दैनौं लौ मार भन्यौं । अर्कोले भयो पठाउनोस् भन्यो । हामीलाई बिहान ८ बजे म आउँछु तपाईं तयार भए र सोचेर बस्नुहोला भने । तिनी सरकारी वकिल रहेछन् । राति १ बजेको थियो । हामीलाई थुनुवा कोठामा लगेर धकेली दिए । भित्र अरू सुतेका थिए । पिसाब गर्ने र शौच गर्ने एउटै भाँडो थियो । गन्ध बेसरी आएको थियो । के सुत्नु, दिक्क मानेर २ जना बस्यौं । भिनाजु मलाई सम्झाउँदै हुनुहुन्थ्यो । यस्तै यस्तोमा झुलेर रात बितायौं ।

बिहान भयो । साउन १५ गते भए पनि झुल्के घाम रमाइलो थियो । उत्तरतिर हिमाल छर्लंग थियो । हामी निकै गम्भीर थियौं । हाम्रो सम्पर्कबाट चिया आयो । चिया पिउँदै थियौं । २ जना रातिका भित्र पसे र, हामीलाई बोलाए । हामी गयौं । अनि सोधे, के गरौं तपाईंहरूलाई ? हामीले भन्यौं, 'हामी सामान्य शिक्षक हौं, छोडी दिनोस्, जान्छौं । धेरै कुरा गरेर खाली कागज टक्र्याए । हामीले सही गर्न मानेनौं । त्यसपछि खाना खाएर १० बजे प्रजिअ (सिडिओ)कहाँ उपस्थित गराउनू भनी सरकारी वकिल हिँडे । डिएसपीले मुद्दा चलाउने, कुटपिट गर्ने, जीवन बर्बाद गर्ने भन्दै मानसिक तनाव दिए । तर हामीले सुन्यौंमात्र । केही बोलेनौं । किनकि जवाफ दिने बित्तिकै पिटिहाल्ने बदमास डिएसपी थिए । बोल्यो कि पोल्यो खाले थिए । उनले सिपाही बोलाए यिनलाई खाना खुवाएर ११ बजे सिडिओकहाँ लिएर जाऊँ भने ।

मर्स्याङ्दी होटलकी दिदीले खाना लिएर आउनुभयो । खाना खायौं । १ छिनपछि असईसमेत ६ जना प्रहरी बन्दुकसहित आएर हामीलाई सिडिओ कार्यालय लगे । त्यहाँ जाँदा प्रजिअ सोमबहादुर केसी, डिएसपी, सरकारी वकिल अनुसन्धान अधिकृत, सिमपानी, खुदी गाउँ पञ्चायतका प्रधानपञ्च, उपप्रधानपञ्च र जिल्ला पञ्चायत सभापति खचाखचै रहेछन् । सबैको ध्यान हामीतिर थियो । हामीले कुनै अपराध गरेजस्तो गरी थर्काउने र धम्काउने गर्दै ४ बज्यो । हामीलाई बमकाण्डमा सहभागी नेकपा मालेका मान्छे हौं भने स्वीकार गर किनकि तिमीहरू चुनाव चिह्न मादलको प्रचारका हौ भने । म्याग्दी हत्याकाण्डको विरोध माले पार्टीले गरेको छ । त्यहाँ पर्चा किन बाँड्यौं ? भन्दै हकारे । हामीले अस्वीकार गऱ्यौं र अन्त्यमा ५ बजेतिर हामीलाई १ हप्ते तारेखमा छोडियो । त्यसपछि क्रमशः तारेख लिने गर्दै गर्दा बिचमा विभिन्न दबाब दिने, धम्काउने र सम्झाउने काम अहिलेका कम्युनिस्ट हुँ भन्नेहरूले पनि गरे । तर हामीहरू तारेख लिने, विद्यालय पढाउने र भित्र पार्टी मोर्चामा पनि सक्रिय भइरह्यौं ।

भिनाजु तेजबहादुर कलाका धनी हुनुहुन्थ्यो । उहाँले तारेखबाट छुटेपछि ०४४

सालको पुस १४ गते राजाको जन्मदिन र फागुन ७ मा गरी दुईवटा नाटक खेल्नुभयो । विचार आयो नाटक डुम्रे बेसीसहर मोटर बाटोमा विश्व बैंकबाट आएको मकै अनुदानमा भएको भ्रष्टाचारसँग सम्बन्धित थियो । र, कर्मचारीबाट जनतामाथि गरिने ज्यादती पनि थियो नाटकको विषयवस्तु । यसमा तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापाले खेल्नु भएको थियो ।

यस्ता क्रियाकलाप गर्दै हामीसँगै विद्यालय पढाउँदै गऱ्यौं । उहाँ प्रअ, हामीहरू सहायक शिक्षक थियौं । कुनै बेला पनि हामीलाई निरूत्साहित गर्नु भएन । यो मुख्य आचरण र जहाँ पुग्नुभयो त्यहाँ केही न केही विषयवस्तु सम्बन्धी नयाँ विचार नै प्रस्तुत गर्नु हुन्थ्यो ।

तर विडम्बना ! नाटक किन खेल्यौ भनेर सभापति, जिविस सदस्यहरू, प्रजिअ लगायतले तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापालाई प्रहरी लिन पठाउँछन् । फेरि ३ महिनाको तारेख दिन्छन् । नाटक नबनाउनोस् बनाउने भए पञ्चायतलाई सहयोग हुने गरी बनाउनू भन्छन् ।

फेरि ०४५ को राजाको जन्मदिन पुस १४ गते, उहाँहरूले नाटक खेल्ने अनुमति माग्नुभयो । हुन्छ भनियो । तर दुई दिनअघि नाटक लेखेर बुझाउनू भन्ने आदेश आयो । बुझाउनुभयो । अनि हामी सबै गयौं । किनकि कर्मचारी, शिक्षकको त्यति बेला, हाजिरी हुन्थ्यो उहाँहरूको नाटकको कारणले । हामी तेज, बाबुराम, बमबहादुर थापा र भक्त थापा थियौं । बेलुकी होटलमा खाना खायौं र हामी सबै कार्यक्रमतर्फ गयौं । त्यहाँ पुगेपछि कलाकारलाई स्टेजतर्फ बोलावट आयो । उहाँहरू स्टेजतर्फ जानुभयो । हामी हेरिरह्यौं । तर स्टेज पुगेपछि हामीले देखेनौं । १/२ उहाँहरूको नाटक हेरौंला अनि सँगै सुत्न जाउँला भनेर बसेका थियौं । तर के भयो के ? राति २ बजेसम्म उहाँको नाटक आएन । म स्टेजमा सञ्चालकसँग कुरा गर्न गएँ । सञ्चालक रिसाएर थाहा छैन मलाई, डिएसपीसँग सोध, हुनी नहुनी लेखेर ल्याउने भन्नुभयो । नाटकको शीर्षक थियो, 'मान्छे बोल्छ' । भाव पञ्चायतको अन्त्यका लागि जनता बोल्दैछन् भन्ने थियो ।

म डिएसपीकहाँ गएँ । राति ३ बजेको थियो । तपाईंहरूको कलाकार यहीं छन् भोलि बिहान भेट्नोस् म सुत्न गएँ भनेर उनी हिंडे । भोलिपल्ट खाना लिएर गयौं । १० बजेपछि सिडिओ कहाँ फेरि तारेख । तर के गर्ने हाम्रो जोरमा अमर माविको वार्षिकोत्सवमा त्यो नाटक देखाई छाड्ने भइयो । त्यसपछि लगातार धरपकड चलिरह्यो । पञ्चायत विरोधी आन्दोलनहरूमा सक्रिय सहभागिता उहाँको निरन्तर रह्यो ।

२०४६ को जनआन्दोलन, विभिन्न स्थानीय सामाजिक सेवाहरू, ठाउँठाउँमा हाँस्य कलाहरू, नाटकहरूका माध्यमबाट अति सक्रिय रही रहनुभयो । उहाँ जहाँ जस्तो परिस्थिति छ, तदनुकुल समस्याहरूका समाधानहरू र तत्सम्बन्धी रचनात्मक विचारहरू प्रस्तुत गर्नु हुन्थ्यो । जसले उपस्थित महानुभावहरू प्रभावित हुनु हुन्थ्यो ।

२०४६ को जनआन्दोलन सफल भयो । बहुदलीय प्रजातन्त्र प्राप्त भयो । उहाँ र म पनि शिक्षक थियौं । तर हामी पार्टीमा आ–आफ्ना ठाउँबाट नेतृत्व दिइरहेका थियौं । ०४८ को निर्वाचन भयो । नेपाली कांग्रेसको सरकार बन्यो । उहाँ स्थानीय शिक्षक हुनुहुन्थ्यो । उहाँलाई एमाले भनेर क्व्होलासोथरको मकैमराङ सरूवा गऱ्यो नेपाली कांग्रेसले । उहाँ जिम्मेवार शिक्षक भएर त्यहाँ हाजिर हुनुभयो । त्यसबेला झुकाउनका निमित्त धेरै प्रयत्नहरू भए । तर उहाँले धैर्य भएर आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गरी रहनुभयो । हाम्रो पार्टीलाई धेरै फाइदा हुने गरी काम गर्नुभयो । २०५१ को निर्वाचनपछि नेकपा एमाले को सरकार गठन भयो । अनिमात्र उहाँ पुनः सूर्यज्योति प्राविमा हाजिर हुनुभयो । यसरी उहाँको जीवन अघि बढ्दै गयो ।

२०५२ फागुन १ गतेबाट नेकपा माओवादीले सशस्त्र जनयुद्धको घोषणा गऱ्यो । हामी नेकपा एमालेका कार्यकर्ताहरू थियौं । हामीले धेरै सहयोग नगरे पनि खाना र सेल्टर दिनुपर्छ भन्ने नै थियो । यही क्रममा कसैको धेरै, कसैको कम आवतजावत र खानपिन भए होलान् । तर उहाँ त्यति बेला नेकपा एमालेको जिल्ला परिषद् सदस्य हुनुहुन्थ्यो । माओवादीका गतिविधिहरू देशभरि बढ्दो थियो । शेरबहादुर देउवाको नेतृत्वको सरकारले संकटकाल घोषणा गरेको थियो । सेनाले संकटकाल लगाएको बेला अति ज्यादती गरेको थियो ।

यसै क्रममा २०५८ पुस १२ गते एउटा आँधी आए सरह एउटा सैनिक टोली आयो । अमर माविमा पढाइरहेका शिक्षक दयासागर घिमिरे र सीता होटल खुदीबाट एन्डु क्षेत्रीलाई गिरफ्तार गरी तेजबहादुर भण्डारीको घरमा पुगेछन् । उहाँलाई सोधे छन् । दिदीले उहाँ लामागाउँ जानुभएको छ भनेपछि भोलि जिल्ला प्रशासन कार्यालय पठाइदिनू भनेर हिँडेछन् ।

तेजबहादुर भण्डारी गणेश मावि सिमपानीको आर्थिक समिति अध्यक्ष हुनुहुन्थ्यो । म विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षसमेत थिएँ । हामी धेरै साथीहरू लामागाउँमा थियौं । बेलुकी ४ बजेपछि हामी छुट्यौं । उहाँ घरतिर लाग्नुभयो । म सिमपानी हुँदै पामचोक पुगें । करिब आधा घण्टापछि हतारहतार भिनाजु पामचोक आइपुग्नुभयो । माथिका सबै

विषयमा जानकारी गराउनुभयो । म र मेरो परिवारसँगै एक कप दूध पिउनुभयो । सायद आजसम्म हाम्रा लागि त्यो अन्तिम दिन भइरहेको छ । खोई हाम्रो मान्छे ? मेरो प्रश्न छ ।

भोलिपल्ट पुस १३ गते म र भिनाजु सदरमुकाम गयौं । सिमपानी गाविस अध्यक्ष बमबहादुर थापा, बेसीसहर गाविस अध्यक्ष गुमानसिंह अर्याल, पार्टीबाट महेन्द्रलाल श्रेष्ठ र तेजबहादुर भण्डारी भएर प्रमुख जिल्ला अधिकारी शिव नेपाललाई भेट्यौं । धेरै छलफल गरियो । त्यसपछि १६ गतेका लागि तारेख दियो र फिर्ता आयौं । १६ गते म पनि साथी भएर जाने सल्लाह गरेर घरघरमा गयौं । १६ गते उहाँ भलामबाट हिँड्नुभयो म पामचोकबाट हिँडें । तर जाने क्रममा बाटोमा एकजना भाइले रूख काटेछ बिजुलीको तारमा लागेछ र ढलेछ धेरै क्षति भयो भन्ने खबर सुनाए । म अध्यक्ष भएको नाताले बाटोमा उद्धारतर्फ लागें । ढिला भयो, ३ बज्यो । अब के बेसीसहर जाने र २ घण्टा लाग्छ म गइनँ, तारेख लिएर भिनाजु आउनु हुन्छ भनेर ढुक्क भएँ । घरतर्फ फर्कें । आउँदै थिएँ ४ बजेतिर सुनें, 'जाँदै गर्दा मनाङे चौताराबाट नै सेना र प्रहरी समूहले गिरफ्तार गरी शारीरिक यातना दिँदै लग्यो ।'

भोलिपल्ट बिहान म बेसीसहर गएँ । गुमानसिंह अर्याल र म भएर प्रजिअकहाँ पुग्यौं । सोधियो, तर प्रजिअ शिव नेपालबाट यहाँ छैन कसैले समातेको छैन भन्ने जवाफ आयो । मनाङे चौताराबाट समातेको छ भनेपछि सेनाले कता लग्यो हामीलाई थाहा छैन भने पछि हामीले सैनिक शिविरहरू बाइसजाँगर र भोर्लेटार आदि ठाउँमा खोजी गऱ्यौं । आजको दिनसम्म खोजिरहेका छौं । तर खबर छैन, यस कारण मान्छे खोई ? राज्य आज पनि मौन छ । यसको छिटो समाधान चाहन्छौं ।

उहाँको प्रशंसा गर्ने शब्दहरू छैन । किनकि उहाँ सामाजिक राजनीतिक हास्यव्यंग्यकार, दुखसुखमा जनताको साथी र अति क्रियाशील बौद्धिक व्यक्तित्व हुनुहुन्छ । छिटो हामीले भेट्न पाउनुपऱ्यो वा कहाँ कसरी हुनुहुन्छ पीडितलाई विश्वास हुने गरी राज्यले बुझाउन सक्नुपऱ्यो । उहाँसँगका क्षणहरू सम्झने प्रयत्न गरें । यहीं बिट मार्छु । उहाँका छोरा मेरा भान्जा २ र छोरी मेरा भान्जीहरू २ जना हुनुहुन्छ । ज्येष्ठ सुपुत्र डा. रामकुमार भण्डारीले यो संकलन गर्दै हुनुहुन्छ । उहाँलाई शुभकामना धन्यवाद । मेरो आदरणीय भिनाजुलाई हार्दिक श्रद्धा छ ।

मिति २०७८ मंसिर २२

चित्कार सुनिन छाडेपछि बत्ती निभाइएछ

ऋषिराम पौडेल
अर्घलबोट

तेजबहादुर भण्डारीको चित्कार साथीहरूले सुन्नुभएको रहेछ ।
प्रहरीको बुट र उहाँको चित्कार सुनिन छाडेपछि बत्ती निभाइएछ ।

सामन्ती राजतन्त्रको नेतृत्वमा रहेको निरंकुश पञ्चायती व्यवस्थाको साथै राजतन्त्रात्मक संसदीय बहुदलीय शासन व्यवस्था झन्झन् जनविरोधी बन्दै गइरहेको थियो। देशमा व्यापक रूपमा वैदेशिक हस्तक्षेप थियो । महँगी र भ्रष्टाचार चुलिएको थियो । जनतासामु जनविरोधी असमान सन्धिसम्झौता लादिँदै जाँदा देशको अस्तित्व नै समाप्त हुने खतरा बढ्दै गएका बेला नेकपा माओवादीको जन्म भयो । माओवादीले २०५२ साल फागुन १ गतेदेखि नेपालमा आमूल परिवर्तनको बिगुल फुक्दै नयाँ जनवादी गणतन्त्र स्थापनार्थ महान् तथा ऐतिहासिक जनयुद्धको थालनी गर्‍यो ।

माओवादी जनयुद्धमा देशका परिवर्तनकामी न्याय, समानता, स्वतन्त्रताका पक्षधर जनताहरूको व्यापक सहभागिता र समर्थन बढ्दै गयो। जनयुद्धको बढ्दो प्रभाव र जनताको व्यापक समर्थनले सत्ता पक्षधरहरू अत्तालिन थाले। उनीहरूले संकटकाल लगाएर मौलिक हकअधिकार खोस्ने, पक्राउ गरी कुटपिट गर्ने, बन्धक बनाउने, बेपत्ता पार्ने र ठूलो मात्रामा जनहत्याका काम गर्न थाले। लमजुङमा पनि जनयुद्धको प्रभाव बढ्दै गएको थियो । न्यायप्रेमी परिवर्तनकारी नागरिकहरू हाम्रो अभियानमा सामेल हुँदै गएका थिए । शासकहरूले लमजुङमा पनि हाम्रा नेता कार्यकर्ता र हाम्रो विचारलाई समर्थन गरेकै आधारमा धरपकड गर्ने, तारेख लगाउने, जेलमा राख्ने र केही नेता कार्यकर्ताहरूको हत्यासम्म गर्ने कार्यहरू बढाउँदै गएका थिए ।

पार्टीका चर्चित नेताहरू एकबहादुर सुनार, राममणि भट्टराई, बलबहादुर विक, हरिकला पौडेल, पवित्रा पौडेल लगायतको हत्या गरेको थियो। कतिपयलाई हिरासतमा

राखी सुराकीको रूपमा प्रयोग गर्दै पछि हत्या गरेको थियो । हामी कैयौं नेताहरूलाई जिल्ला कारागार राखिएको थियो । राज्यले हाम्रो विचार र हाम्रो विचारको समर्थन गर्नेमाथि धरपकड गर्ने, तारेखमा राखेर आतंक सिर्जना गर्ने काम गरिरहेको थियो । तत्कालीन सिम्पानी गाविस वडा नम्बर ३ भलाम निवासी तेजबहादुर भण्डारी शिक्षकबाट सेवानिवृत्त भएर गाउँमै समाजसेवा र राजनीतिमा सामान्य चासो लिएर बस्नुभएको थियो । हुन त उहाँ पुरानो कम्युनिस्ट नेता हुनुहुन्थ्यो । हामी मसालमा हुँदा उहाँ मालेको राजनीति गर्नुहुन्थ्यो । पछि एमाले हुँदै पुनः मालेको राजनीति गर्दा पनि हाम्रो बेलाबखत भेटघाट नभएको भने होइन् । उहाँ हाम्रो विचार बुझ्ने र यसका कार्यक्रमप्रति चासो राख्न थाल्नुभएको थियो । उहाँलाई पनि राज्यले दुःख दिन थालिसकेको थियो ।

उहाँलाई २०५८ साल पुस १६ गतेका दिन तारिखमा आउँदै गर्दा सेना र प्रहरीको संयुक्त फोर्सले बेसीसहरको मनाङे चौताराबाट नियन्त्रणमा लिई जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा ल्याएको कुरा जनताले देखेको र सुनेको कुरा कहिँ कतै छिपेको छैन । त्यसयता उहाँको अत्तोपत्तो छैन् । उहाँलाई न मार्‍यौं भनी स्वीकार गरियो, न जिउँदो छाडियो । हालसम्म उहाँको अवस्था अज्ञात नै छ ।

त्यतिबेला हामी माओवादीहरू ऋषिराम पौडेल, पारसमणि पौडेल, मोहनहरि पौडेल, ऋषिराम भारती, नन्दलाल लामिछानेलगायत दर्जनौं नेता कार्यकर्ताहरू लमजुङ जिल्ला कारागारभित्र यातना भोगिरहेका थियौं । दर्जनौं नेता कार्यकर्ताहरू प्रहरी कार्यालयको हिरासतमा थिए । त्यति नै बेला बासुदेव शर्मा अधिकारीलाई पनि गिरफ्तार गरी चरम यातना दिई इन्तु न चिन्तु अवस्थामा जेलभित्र ल्याएर फालियो । जेलमा ल्याएको केही दिनमा नै उहाँको मृत्यु भयो । त्यहीबेला जेलमा ल्याइएका साथीहरूले जिप्रका हिरासतमा भएको नरसंहारकारी कुटपिटको नालीबेली सुनाउने गर्थे ।

तेजबहादुर भण्डारीलाई गिरफ्तार गरी प्रहरी हिरासतमा लगिएपछि निकै कुटपिट गरिएको रहेछ । उहाँको चित्कार साथीहरूले सुन्नुभएको रहेछ । त्यो समयमा सोही गाउँठाउँका रामप्रसाद सुवेदी, हरिश्चन्द्र थापा, नारायण सुयैँल, लुकुमारी गुरूङ लगायतलाई पक्राउ गरी हिरासतमा राखिएको थियो । प्रहरीको बुट र उहाँको चित्कार सुनिन छाडेपछि बत्ती निभाइएछ । केहीबेरमा पुनः बुट लगाएको व्यक्ति खटखट गर्दै आएछ र बत्ती बालेछ । उसले आतंककारी त गएछ क्यारे भनेको साथीहरूले सुनेछन् । त्यसपछि उहाँको कुनै अत्तोपत्तो नभएको साथीहरू जेल आएपछि हामीलाई सुनाउनुभएको थियो ।

उहाँ अति मिलनसार हुनुहुन्थ्यो । समाजसेवी हुनुहुन्थ्यो । पूर्व शिक्षक र

परिवर्तनको पक्षपाती हुनुहुन्थ्यो नै । तर, उहाँ युद्धमा सामेल भएर भूमिगत भएको योद्धा त होइन नि, किन उहाँको गैरन्यायिक तरिकाले गिरफ्तार गरी बेपत्ता पारियो ? उहाँसहित जिल्लाका दर्जनौ ब्यक्तिलाई यसरी नै बेपत्ता किन बनाइयो ? हिजो युद्धमा सहभागी हुने र युद्धलाई दमन गर्ने दुवै शक्ति पटकपटक सत्तामा हुँदा पनि न्याय नपाउनु भने को क्षम्य कुरा हुन सक्दैन । बेपत्ता योद्धाहरूको अबस्था तत्काल सार्वजनिक गरिनुपर्छ । सहिद परिवार, जनयुद्धका घाइते, अपांग, जेलनेल र यातना भोगेका पीडितहरूलाई उचित क्षतिपूर्ति र न्याय दिइयोस् । यस अवधिमा मर्स्याङ्दी नदीमा धेरै पानी बगिसकेको छ, धैर्यको बाँध फुट्यो भने के होला हेक्का रहोस् । अन्त्यमा कमरेड तेजबहादुर भण्डारीप्रति हार्दिक स्मरण !

२०७८ फागुन ३ गते ।

आमसभामा रक्सी खुवाएका घोडाको बुर्कुसी

पृथ्वीसुब्बा गुरूङ
उप–महासचिव, नेकपा एमाले

बम काण्डपछि लमजुङमा धरपकड भयो । प्रहरीले लमजुङमा गरेको धरपकडमा चित्रबहादुर केसी, तेजबहादुर भण्डारी, बमबहादुर थापा,धीरबहादुर बोहोरा पक्राउ परे । उहाँहरूलाई प्रशासनले चरम यातना दियो ।

मैले ३५ सालदेखि पढाउन सुरू गरेको हो । त्यो बेला जिल्लामा विभिन्न समारोहहरू हुन्थे । कहिले संविधान दिवस हुन्थ्यो त कहिले राजाको जन्मोत्सव । विद्यालयहरूको विभिन्न जिल्ला स्तरीय कार्यक्रममा तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापा कार्यक्रम गरिरहन्थे । मदनकृष्ण र हरिवंशजस्तै थिए उनीहरू । यी दुईजना पात्रले मौका मिलेको बेलामा र गाईजात्रामा सरकारको व्यंग्य गर्थे । एकदम गाह्रो थियो राजतन्त्रको बेला सरकारको व्यंग्य गर्नु । त्यो आफैमा ठूलो आँट थियो । व्यंग्य गर्न धेरै गाह्रो पनि थियो । यी दुईजना हाँस्य पात्र सिम्पानीका मास्टरहरू मञ्चमा उक्लेपछि मान्छेहरू त्यसै हाँस्थे । यसरी चिनेको थिएँ मैले पहिला तेजबहादुर भण्डारीलाई, एउटा शिक्षक र हाँस्य कलाकारका रूपमा ।

जिल्लामा हरेक वर्ष वीरेन्द्र सिल्ड प्रतियोगिता हुन्थ्यो । वीरेन्द्र सिल्डमा विद्यार्थी लिएर गइन्थ्यो । वीरेन्द्र सिल्ड प्रतियोगितामा सहभागी विद्यालयहरूबिच सांस्कृतिक कार्यक्रम हुन्थ्यो । खेलको प्रतिस्पर्धा पनि हुन्थ्यो । यति बेला विद्यार्थीका अभिभावकहरूले म गएन भने बच्चाबच्चीहरू पठाउन मान्दैनथे । बच्चाहरूको रेखदेखका लागि खेलकुद शिक्षकसँगै म जानुपर्ने हुन्थ्यो । वीरेन्द्र सिल्डमा जाँदा पनि हरेक साँझ सांस्कृतिक कार्यक्रम हुन्थ्यो । यसमा पनि ती दुईजना शिक्षकहरूले हाँस्यव्यंग्य प्रदर्शन गर्ने गर्थे । यसरी चिनेको उहाँहरूसँगका सम्झना अहिले पनि ताजै छन् ।

हाम्रो पार्टी नेकपा मालेका गतिविधि लमजुङमा निरंकुश तानाशाही पञ्चायती शासनकालमा २०३६ सालदखि सुरू भएको हो । तार्कुघाट, चण्डीस्थान, भोटेओडार, चिती, टक्सार, साल्मे जस्ता गाउँहरूमा यसको प्रभाव विस्तार हुँदै थियो । चण्डीस्थानका साथीहरूले पामचोकका हरि भण्डारीमार्फत शिक्षक बमबहादुर थापासँग पार्टी सम्पर्क गरेका थिए । बमबहादुर थापाका माध्यमबाट उहाँका भिनाजु भलाम सिमपानीका तेजबहादुर भण्डारीसँग पार्टीको सम्पर्क भयो । त्यसताका तेजबहादुर भण्डारी बाबुराम थापाहरू नेकपा चौमको प्रभावमा हुनुहुन्थ्यो ।

मोहनविक्रम र प्रचण्ड छुटिनुभन्दा अघि सिम्पानी, जिता, रम्घा, खुदी, भोर्लेटार, भोटेओडारमा चौथो महाधिवेशनको प्रभाव थियो । तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापा पनि चौथो महाधिवेशनसँग नजिक रहेछन् । पछि माले बने ।

बमबहादुर थापा मालेको समर्थक बनेपछि मेरो पनि उहाँहरूसँग सम्बन्ध भयो । तेजबहादुर भण्डारीजीहरू माले भएपछि संगठित भएर काम गर्नुभयो । ३७ सालमा नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठनको लमजुङ जिल्ला तदर्थ समिति बन्यो । तदर्थ समितिको म सदस्य थिएँ । यसको अध्यक्ष तिलकनाथ अधिकारी र गणेश न्यौपाने सचिव हुनुहुन्थ्यो । तदर्थ समितिपछि हामीहरूले चुनाव गऱ्यौं । त्यति बेलासम्म सबै शिक्षकहरूको एउटै साझा संगठन नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठन थियो । संगठनको चुनावमा भित्री रूपमा हृदयनिधि तिवारी कम्युनिस्टहरूको उम्मेदवार, शुभनाथ मिश्र कांग्रेसको उम्मेदवार थिए । चुनाव हृदयधनिधिको टोलीले जित्यो । यसमा म सदस्य थिएँ ।

२०४० का मंसिरमा दोस्रो जिल्ला अधिवेशन गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भयो । वामपन्थी एवं कांग्रेस समर्थक शिक्षकहरू बिच सर्वसम्मत नेतृत्व चयन गर्ने सहमति बन्यो । पञ्चायतको चर्को दमनले गर्दा यस्तो परिस्थिति सिर्जना भएको हो । दुई पक्षका शिक्षकहरू बिच वामपन्थीहको अध्यक्ष सहित ८ जना र कांग्रेसको उपाध्यक्षसहित ७ सिट लिने सहमति भयो । २ जना केन्द्रीय प्रतिनिधिमा १/१ जना वामपन्थी र कांग्रेसले लिने सहमति भयो । त्यसअघि लमजुङमा क्रियाशील नेकपा माले र चौमबिच सहमति भई नेकपा मालेलाई अध्यक्षसहित ३ जना र नेकपा चौमलाई सहसचिवसहित ५ जना जिल्ला कार्यसमितिमा दिने सहमति भयो । नेकपा मालेबाट अध्यक्ष पृथ्वीसुब्बा गुरूङ, सहसचिव तेजबहादुर भण्डारी र सदस्य धीरबहादुर बोहरा रहने भए । चौमबाट गिरिराज सेढाईं, ईश्वरीप्रसाद पौडेल लगायत नेताहरू हुनुहुन्थ्यो ।

२०४१ सालको एसएलसी परीक्षा असहयोग आन्दोलन नेराशिसंले प्रारम्भ गऱ्यो । एसएलसी परीक्षा असहयोग आन्दोलन पूर्णरूपमा सफल भयो । तर, दोस्रो चरणको एक्ज्याम्टेडको परीक्षामा संगठन समर्थक केही साथीहरूले सरकारको पक्षमा परीक्षामा सहयोग गरे । हाम्रो आन्दोलन जारी थियो ।

तेजबहादुरजीलाई सम्झिँदा २०४१ सालको एउटा अविस्मरणीय घटना याद आयो । घटना मंसिर २९ गतेको हो । बेसीसहरको सेराफाँटमा हामीले ठूलो आमसभा राखेका थियौं । सभाको अध्यक्ष पाणिनि संस्कृत माविका प्रअ सूर्यनाथ न्यौपाने थिए । त्यो सभामा संगठनका थुप्रै नेताहरूले भाषण गरे । मैले विश्व शिक्षक संगठनको २३ बुँदे घोषणापत्रको व्याख्या गर्दै प्रभावशाली भाषण गरेको थिएँ ।

पञ्चायतले कार्यक्रम गर्न दिन्न भन्ने लागेकै थियो । भाषण गर्न पाउँछु कि पाउँदिन भनेर मैले पहिल्यै भाषण गरिहालेँ । जिल्लाभरिका शिक्षकहरू जम्मा भएका थिए । अरू थुप्रै मान्छे आएका थिए । अझै पनि मलाई कतिपयले ४१ सालको त्यो सभामा गरेको तपाईंको भाषण सम्झिराछौं भन्नेहरू भेटिन्छन् । शिक्षक आन्दोलनको इतिहासमा त्यो ऐतिहासिक आमसभा हो ।

भोलिपल्ट संविधान दिवस पुस १ गते । संविधान दिवसको दिन । अञ्चालाधीश नवराज गुरूङ लमजुङको प्रमुख अतिथि बनेर आएको रैछ । बेसिसहर पस्ने ठ्याक्कै बाटोको मुखमा हामीले सभास्थल बनाएका थियौं । उसले किन यत्रो आमसभा गर्न दिएको भनेर सिडिओलाई भनेछ । यसलाई दमन गर्न पर्दैन? भनेर सिडिओलाई हकारेछ । अनि तानाशाही पञ्चायती प्रशासनले घोडालाई रक्सी खुलाएर सभामा कुदाउने भनेछ । त्यति बेला हरेक कार्यालयमा घोडा हुन्थ्यो । अचेल मोटर गाडी भनेजस्तै सरकारी कार्यालयहरूमा सवारी साधन घोडा हुन्थे ।

पदमराज घले सरले जनविकास मावि बेसीसहरमा पढ्ने भुवनसिंहसँग चिठी लेखेर पठायो मलाई । यहाँ सिडिओहरू दमनका लागि छलफल गर्दै छन् घोडालाई रक्सी खुवाएर सभामा आक्रमण गर्दैछन्, चाँडो सभा सक्नुहोला भनेर चिर्कटोमा लेखेको थियो । सक्दा राम्रो भन्ने भयो । तर सभामा २ जनाले जिद्दी गरे बोल्नलाई यसो पछाडि हेरको त घोडा आइहाल्यो । यसपछि मैले 'सभा सक्नू सर, घोडा.... भनेपछि भागाभाग भइहाल्यो ।

रक्सी खुवाएका १५/२० वटा घोडा सभामा ल्याएर छोडिदियो । रूसको जारलाई माथ गर्ने गरी सभामा आक्रमण भयो । कसैको टोपी हरायो । कसैको झोला हरायो ।

चिलबिल भयो सबै । यसो पछाडि हेर्छु त कोही पनि छैन । पहिलापहिला रूसमा जारहरूले घोडालाई रक्सी खुवाएर त्यसरी नै कुँदाउँथ्यो रे ! हामीमाथि पनि त्यस्तै भयो । घोडा त मान्छेलाई टेक्दै नटेक्ने प्राणी, रक्सी खुवाएपछि टेक्दो रैछ । त्यो कार्यक्रममा कति शिक्षक घाइते भए, भए । त्यो कार्यक्रममा तेजबहादुर भण्डारीजी पनि हुनुहुन्थ्यो । उहाँ पनि एकजना वक्ता हुनुहुन्थ्यो ।

अर्को घटना पनि छ तेजबहादुरजी र हामी सँगै परेको । २०४२ सालको असार ४, ५ र ६ गते देशका विभिन्न ठाउँमा जनवादी मोर्चा नेपालले बम प्रहार गऱ्यो । असार ६ गते सिंहदरबार गेटमा बम पड्कियो । सिंहदरबार गेटमा बम पड्किँदा लमजुङको माननीय डम्बरजंग गुरूङको मृत्यु भयो । लमजुङ घर भएको डोल्पाका एलडिओ विष्णुप्रसाद दवाडीको पनि सिंहदरबारको गेटमा मृत्यु भयो । बम काण्डपछि लमजुङमा धर पकड भयो । प्रहरीले लमजुङमा गरेको धरपकडमा चित्रबहादुर केसी, तेजबहादुर भण्डारी, बमबहादुर थापा, धीरबहादुर बोहोरा पक्राउ परे । उहाँहरूलाई प्रशासनले चरम यातना दियो ।

यसबिच २०४१ चैत २९ गते काठमाडौं जाऔं आन्दोलन घोषणा भयो । काठमाडौंको विभिन्न ठाउँबाट लमजुङका २९ जना शिक्षकहरू पक्राउ परे । ३ दिन काठमाडौंमा विभिन्न हिरासतमा राखी काठमाडौंबाटै मध्यरातमा पोखरा पुऱ्याइयो, पोखराबाट बेसीसहर ल्याइयो । म जिल्ला प्रहरी कार्यालयको हिरासतमा १४ दिन थुनिएँ ।

२०४३ सालको राष्ट्रिय पञ्चायत सदस्यको निर्वाचनमा मलाई पार्टीले जेलबाटै उम्मेदवारी दिन भन्यो । शिक्षकबाट राजीनामा गरें । नेकपा मालेको तर्फबाट राष्ट्रिय पञ्चायत सदस्यका लागि जनपक्षीय उम्मेदवारी दिएँ । चुनाव चिह्न मादल पाएको थिएँ । त्यसपछि म शिक्षण छाडेर पूरै राजनीतिमा लागें । २०४६ को परिवर्तनपछि पनि हाम्रो भेटघाट भइराख्थ्यो, उहाँ शिक्षण पेसामा रहेर पनि पार्टीका अभियानमा सहयोग गरिरहनुहुन्थ्यो ।

२०५४ पछि हाम्रो पार्टी एमाले विभाजन भयो । तेजबहादुरजीहरू मालेतिर हुनुभयो । उहाँ त्यतिबेला जनसांस्कृतिक महासंघको जिल्ला उपाध्यक्ष हुनुहुथ्यो जस्तो लाग्छ । त्यसभन्दा अघि पार्टी इलाका कमिटीमा हुनुहुन्थ्यो । ४०/४१ सालतिर हामी एउटै टिममा थियौं । र, निरन्तर आन्दोलनमा जोडियौं । पार्टी विभाजन भएपछि दुईतिर भयौं ।

२०५४ सालपछि मैले जिल्ला छाडें । जिल्ला कमिटीभन्दा माथिल्लो कमिटीमा जिम्मेवारी पाउनाले जिल्लाभन्दा बाहिर रहनपर्ने भयो । त्यसपछि तेजबहादुर भण्डारीजीहरूसँगको भेट पातलो हुने नै भयो । पछि उहाँलाई प्रहरीले गिरफ्तार गरेर बेपत्ता पाऱ्यो । आजसम्म पनि उहाँको लास र सासको अत्तोपत्तो छैन । राज्यले उचित जवाफ र न्याय दिन सक्नुपर्छ । उहाँप्रति हार्दिक श्रद्धा सुमन । उहाँको योगदानलाई लमजुङको वामप्रगतिशील आन्दोलनले सधैं स्मरण र सम्मान गरिरहने छ ।

कस्तो गैरजिम्मेवारी ! कस्तो नाइन्साफी !

महेन्द्रलाल श्रेष्ठ

प्रहरी हिरासतमा भएको मान्छे राति आएर सेनाले लान्थ्यो । राति यातना दिएर कसैलाई बिहानतिर ल्याएर छोडिदिन्थे । कसैलाई फर्काउँदैनथे । को प्रहरि हिरासतमा को सेनाको हिरासतमा थाहै हुँदैनथ्यो ।

तनहुँको भन्सारमा रहेको व्यापार छोडी भोटेओडार तार्कुघाट क्षेत्रको इलाका संगठन कमिटीको प्रमुख भएर पार्टी काम सुरू गरेको थोरै समयपछिनै मलाई पार्टीले विद्यार्थी क्षेत्रको काममा खटायो । त्यतिबेला विद्यार्थी क्षेत्रमा नेकपा मालेको कमजोर उपस्थिति थियो । अनेरास्ववियु पाँचौंको पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कमिटीको सदस्य बनेपछि मैले सर्वप्रथम मर्स्याङ्दी करिडोरबाट काम सुरू गर्दै सुन्दरबजार कृषि क्याम्पस भोटे ओढार, चिती बेसीसहर र खुदीका माध्यमिक विद्यालयहरूमा सम्पर्क विस्तार गर्ने क्रममा २०३८ सालमा कमरेड तेजबहादुर भण्डारीसँग मेरो चिनजान भएको थियो । जुन बेला उहाँ सिम्पानी गाविसको पामचोकमा रहेको विद्यालयमा पढाउनुहुन्थ्यो ।

काम सुरू गरेको ६ महिनाभित्रै अनेरास्ववियुको जिल्ला अधिवेशन सम्पन्न गराएर पार्टीको जिल्ला संगठन कमिटीको सदस्यको रूपमा काम सुरू गर्दा मेरो कार्यक्षेत्र जिल्ला सदरमुकाम बेसीसहरसहित जिल्लाको उत्तरी भेक तोकियो । यसरी कमरेड तेजबहादुरको घर इलाका पनि मेरै कार्यक्षेत्रमा परेकाले उहाँसँग पुन सम्पर्क हुन थाल्यो । सिम्पानीमा कमरेड भक्तबहादुर थापाको नेतृत्वमा गाउँ पार्टी सक्रिय दल बनाइएको थियो । पछि तेजबहादुरजीसँग पनि सम्पर्क भयो । त्यतिबेला उहाँका जेठान सिमपानीको प्रधानपञ्च हुनुहुन्थ्यो । त्यसैले उहाँलाई सम्पर्क गरे पनि संगठित गर्न केही समय लाग्यो ।

२०४० मा पार्टीले गोर्खा जिल्लाको पार्टी कामको निम्ति खटाएपछि म उतैको जिम्मेवारीमा केन्द्रित हुनु परेकाले उहाँसँग मेरो नियमित भेटघाट हुने अवस्था रहेन ।

तर उहाँ त्यसपछि शिक्षक संगठनमा सक्रिय हुन थाल्नुभयो । त्यही वर्ष उहाँको साला बमबहादुरजी भारतीय सेनाको जागिरबाट फर्किएपछि शिक्षण पेसा गर्दै हाम्रो पार्टीमा आबद्ध हुनुभयो । त्यसपछि तेजबहादुरजी अझ सक्रिय हुँदै शिक्षक संगठन लमजुङको कोषाध्यक्षको जिम्मेवारी सम्हाल्नुभयो । ०४२ साल पछि म पुन सरूवा भई लमजुङमै फर्की आएपछि पुनः उहाँसँग भेटघाट हुन थाल्यो । त्यति बेलासम्म उहाँ शिक्षक संगठनको साथ साथ पार्टीमा पनि सक्रिय हुन थाल्नुभएको थियो ।

शिक्षक संगठनमा सक्रिय भएवापत २०४३ सालमा राष्ट्रिय पञ्चायतको चुनावको ताका उहाँलाई सरूवा गरेर घरबाट टाढा मालिङको पुछारको गाउँको विद्यालयमा पठाइएको थियो । हामीले सो चुनावमा शिक्षक संगठनका अध्यक्ष कमरेड पृथ्वीसुब्बा गुरूङलाई जनपक्षीय उम्मेदवार बनायौं । सोही चुनावको दौरान म्याग्दीमा भीमप्रसाद गौचनले गरेको दमन र हत्याकाण्डको विरूद्धमा पार्टीले देशव्यापी प्रचार अभियान चलाएको थियो । सो अभियानमा पनि प्रशासनले उहाँ लगायत बमबहादुर थापालाई केही दिन हिरासतमा राखेको थियो । त्यसरी नै २०४५ सालमा तत्कालीन नेकपा (माले) ले राधाकृष्ण मैनालीको नेतृत्वमा प्रजातान्त्रिक राष्ट्रिय एकता मञ्च नामको खुला संगठन बनाएको थियो । त्यही संगठनको नामबाट २०४५ फागुनमा राष्ट्रव्यापि आन्दोलन घोषणा भयो । सो आन्दोलनको दौरानमा पर्चा छरेको आरोपमा बमबहादुर थापासहित तेजबहादुरजीलाई पनि प्रशासनले गिरफ्तार गरी करिब १ हप्ता हिरासतमा राखेर तारिखमा छोडेको थियो ।

२०४६ सालको परिवर्तनपछि भण्डारी शिक्षण पेसाको साथमा समाजसेवा र नेकपा एमालेको पार्टी काममा लाग्नुभयो । उहाँ विनोदप्रिय हुनुहुन्थ्यो । सामान्य कुराकानीमा पनि हाँसो लाग्ने गरीबोल्नुहुन्थ्यो । पञ्चायतकालमै हाँस्यव्यंग्यको क्षेत्रमा चर्चित भइसक्नुभएको थियो । अर्का शिक्षक बाबुराम थापा र उहाँको जोडीले प्रस्तुत गर्ने हास्यव्यंग्यका प्रस्तुतिहरू चर्चित थिए । उहाँ जनसांस्कृतिक मञ्च लमजुङको जिल्ला सदस्य पनि बन्नुभएको थियो ।

२०५६ मा उहाँले शिक्षण पेसाबाट अवकास लिइसक्नुभएको थियो । २०५४ मा एमाले विभाजनपछि हामी नेकपा (माले) तिर लाग्यौं । उहाँ पनि हामीसँगै लाग्नुभयो र सिम्पानी गाउँ कमिटीको प्रमुख र जिल्ला परिषद सदस्य हुनुभयो र पार्टी काम तथा सामाजिक सेवाको काममा अग्रसर हुनुभयो ।

२०५८ तिर आइपुग्दा माओवादी आन्दोलन उत्कर्षतिर थियो । ग्रामीण क्षेत्रमा

अन्य पार्टीबाट निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूलाई राजीनामा गराउन दबाब दिने, संयुक्त मोर्चाको नाममा किसान भेला युवा भेला भन्दै अन्य पार्टीका कार्यकर्ता र समर्थकहरूलाई जबर्जस्ती उपस्थित गराएर बिनास्वीकृति कमिटीमा राख्दै पत्रिकामा नाम प्रकाशित गर्ने, जनसरकार, जनअदालत भन्दै अनेक गतिविधि चलाइरहेका थिए । सहरतिर जिल्ला सदरमुकाममा समेत चन्दा आतंक थियो । ग्रामीण क्षेत्रमा त माओवादीका कार्यकर्ताहरू हतियारसहित हिँड्ने हुनाले मानिसहरूमा एकदमै आतंकको वातावरण थियो । अर्कोतिर सरकारले माओवादीविरूद्ध सेना परिचालन गरिसकेको थियो । सेनाले माओवादीलाई आश्रय दिएको भनेर गिरफ्तार गर्ने र तारिख दिने क्रम सुरू भएको थियो । यसरी ग्रामीण क्षेत्रका जनताहरू दोहोरो आतंकको मारमा परिरहेका थिए ।

त्यस्तैमा २०५८ पुस ८ लमजुङ जिल्ला विकास समितिको आयोजनामा तनहुँ कुरिनटारको होटलमा जिल्लाको आवधिक योजनालाई अन्तिम रूप दिन योजना तर्जुमा गोष्ठी भइरहेको थियो । उक्त गोष्ठीमा स्थानीय विकास मन्त्रालयका सचिव, उपसचिवहरू, जिविस सभापति, उपसभापति, प्रजिअ डिएसपी लगायत जिल्लाका सबै पार्टीका प्रमुखहरूसमेत सहभागी थियौं । गोष्ठी भइरहेकै समयमा लमजुङमा सेनाको गाडी माओवादीको एम्बुसमा परेको भन्ने खबर आएपछि प्रजिअ र डिएसपी गोष्ठी छोडेर जिल्ला फर्किए । बेसीसहरबाट खुदीतर्फ गस्तीमा गइरहेको सेनाको गाडी माओवादीको एम्बुसमा परी केही जवानहरू हताहत भएको रहेछ । तुरून्तै घटना भएको स्थानदेखि सदरमुकाम बेसीसहरसम्म कर्फ्यू जारी भएछ । सदरमुकाममै सेनाले अन्धाधुन्ध हवाई फायरिङ गरेकाले सदरमुकाममा पुरै आतंकको अवस्था सिर्जना भएछ । सो खबर पाएपछि हामी सबै सहभागीहरू पनि गोष्ठी छोट्याएर जिल्ला फर्कियौं ।

त्यो घटनापछि पुस १२ गते सेना र प्रहरीको टोलीले सिम्पानीको विभिन्न व्यक्तिहरूको घर घरमा गएर खानतलासी गर्ने क्रममा कमरेड तेजबहादुर भण्डारीको घर मा पनि खानतलासी गर्दै जिल्ला प्रशासनमा हाजिर हुन आउने निर्देशन दियो । त्यो दिन उहाँ गणेश मावि सिम्पानीको भवन निर्माणका लागि गाविस अध्यक्ष कमरेड बमबहादुर थापासँगै चन्दा संकलन अभियानको क्रममा लामागाउँ पुग्नुभएको थियो । कमरेड तेजबहादुरजी सो विद्यालय भवन निर्माणको चन्दा संकलन समितिको संयोजक हुनुहुन्थ्यो ।

पुस १३ गते कमरेड तेजबहादुर भण्डारी, जिल्ला कमिटी सदस्य कमरेड बमबहादुर थापा र पार्टी प्रमुखको हैसियतले मसमेत तत्कालीन प्रमुख जिल्ला अधिकारी शिवप्रसाद नेपाललाई भेट्न गयौं र सबै यथार्थ अवगत गरायौं । प्रजिअले उहाँ माओवादीको सक्रिय कार्यकर्ता भएको सूचना आएको जिकिर गरे । हामीले उहाँ हाम्रो

पार्टीको जिल्ला परिषद सदस्य र सिम्पानी गाँउ कमिटिको सचिव भएको तथ्य अवगत गरायौं । माओवादीले उहाँको सहमति विना किसान संघमा राखेर पत्रिकामा उहाँको नाम छपाएकोमा उहाँले स्थानीय पत्रिकामा त्यसको खण्डन गरिसक्नुभएको कुरा हामीले राखेपछि सो पत्रिकाको कपी लिएर पुस १६ गते आउने गरी प्रजिअले तारिख दिए ।

पुस १६ गते सो पत्रिकासहित उहाँ प्रजिअ कार्यालयमा तारिख लिन आउने क्रममा बेसीसहरको मनाङे चौतारा आइपुग्ने बित्तिकै सेनाको कमाण्डमा रहेको प्रहरीले त्यही पत्राउ गरी भ्यानमा राखेर यातना दिँदै हिरासतमा लगेको कुरा उहाँसँगै आउने गाउँलेहरू र उहाँलाई चिन्ने मनाङे चौताराका प्रत्यक्षदर्शीहरूबाट भोलिपल्ट हामीले थाहा पायौं । पुस १७ गते उहाँलाई हिरासतमा भेट्न जाँदा प्रहरीले उहाँको गिरफ्तारी अस्वीकार गऱ्यो । त्यसपछि पार्टी प्रमुखको हैसियतमा म, जिल्ला कमिटी सदस्य तथा बेसीसहर गाविस अध्यक्ष गुमानसिंह अर्याल, जिल्ला कमिटीसदस्य तथा सिम्पानी गाविस अध्यक्ष बमबहादुर थापा समेत ३ जना प्रजिअ कहाँ गयौं । तारिख लिन आउँदै गरेको व्यक्तिलाई बाटैमा गिरफ्तार गरेर भेट्न नदिएको विषयमा गम्भीर आपत्ति जनायौं । प्रजिअले उहाँको गिरफ्तारी भएको कुरा अस्वीकार गरे । त्यति बेला उनको व्यवहार अत्यन्त असन्तुलित र असामान्य थियो । प्रजिअसँग हाम्रो भनाभन भयो । उनको असामान्य गतिविधि देख्दा त्यति बेलै हाम्रो मनमा चिसो पसिसकेको थियो । केही न केही अनहोनी घटना भएको आशंका हामीले गऱ्यौं । अर्को दिन म र बालकृष्ण बराल गएर सेनानी सन्तोषसिंह ठकुरीसँग भेटेर कमरेड तेजबहादुरको बारेमा जानकारी लिन प्रयत्न गऱ्यौं । उनले पनि सेनाले गिरफ्तार गरेको कुरा अस्वीकार गरे । त्यसपछि मानव अधिकार वादीहरूको सहयोग लिन प्रयत्न गरियो । तर कहिँबाट पनि यथार्थ कुरा पत्ता लाग्न सकेन । पछि सर्वोच्च अदालतमा परिवारले मुद्दा हालेपछि प्रजिअ र प्रहरीको तर्फबाट ठाडै झूठ बोल्दै पुस १७ गते सिम्पानीको जंगलमा भाग्ने क्रममा गोली लागेर मृत्यु भएको भनी झूठो बयान दिइयो । त्यस्तो भएको भए परिवारलाई लासबुझाइन्थ्यो होला नि ?

त्यति बेला सेनाको क्याम्पमा थुप्रै मानिसहरू गिरफ्तार गरेर आँखामा पट्टी बाँधी खाल्टोमा राखेर यातना दिने गरेको कुरा यातना खपेर फर्किनेबाट थाहा हुन्थ्यो । प्रहरीहरू समेत आजित थिए । हाम्रो नियन्त्रणमा केही छैन भन्थे । प्रहरी हिरासतमा भएको मान्छे राति आएर सेनाले लान्थ्यो । राति यातना दिएर कसैलाई बिहानतिर ल्याएर छोडिदिन्थे । कसैलाई फर्काउँदैनथे । को प्रहरि हिरासतमा को सेनाको हिरासतमा थाहै हुँदैनथ्यो । त्यसताक गोर्खाका गुरूङ थरको १ जना बेसीसहरमा दिनभरि भारी बोक्ने काम गर्थे, राति नारायणथान मन्दिरमा सुत्ने गर्थे । उनले भन्ने गर्थे, 'राति आएर मलाई सेनाले उठाएर लान्थे । बोरामा बाँधेको लास बोक्न लाउँथे र मर्स्याङदी किनार लगेर

खाल्टो खनेर पुर्न लगाई केही पैसा दिन्थे । 'भोटेओडारका अधिकारी भाइ र चण्डीस्थानका रिमाल भाइ पनि त्यति बेलै बेपत्ता भएका हुन् । अहिलेसम्म उनीहरूको कुनै खबर छैन । उनीहरू राजनीतिक रूपमा कतै पनि सक्रिय व्यक्तिहरू हैनन् । यसरी त्यस अवधिमा लमजुङबाट पनि कैंयन् मानिस बेपत्ता भएका छन् । र त्यो सूचीमा कमरेड तेजबहादुरजी पनि हुनुहुन्छ । गाउँका अगुवा, समाजसेवी, राजनीतिक कार्यकर्तालाई प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालयमा आफै तारिख लिन आउँदै गर्दा जिल्ला सदरमुकाममा दिनदहाडै सबैको आँखै अगाडि गिरफ्तार गरेर पनि न लास दिने न सास दिने । कस्तो गैरजिम्मेवारी ! कस्तो नाइन्साफी !

जिल्लाको सदरमुकाममा दिनदहाडै सेना र प्रहरीको संयुक्त टोलीले उहाँलाई गिरफ्तार गरेको आज २० वर्ष बितिसकेछ । त्यसबिच थुप्रै सरकारहरू आए, गए । व्यवस्था परिवर्तन भयो । तर कुनै पनि सरकारले हिरासतमा लिएपछि उहाँको हत्या भएको यथार्थलाई आत्मसात गरेको छैन । अहिले जस कसैको सरकार भए पनि त्यस्ता घटनाको नैतिक दायित्व लिएर सम्बन्धित परिवारहरूसँग राज्यको तर्फबाट माफी माग्नुपर्छ र परिवारलाई क्षतिपूर्ति दिनुपर्छ । साथै माओवादीको तर्फबाट भएका गैरन्यायिक हत्याका लागि पनि माओवादीले सम्बन्धित परिवारसँग माफी माग्नुपर्छ र परिपूरणका लागि पहल गर्नुपर्छ । त्यसो भएमात्रै द्वन्द्व पीडित परिवारले केही सन्तोषको सास फेर्न सक्थे कि ?

२०७८ माघ २१ गते

बाबुको सम्झनामा छोरालाई पत्र

धनञ्जय दवाडी
गण्डकी प्रदेश सभा सदस्य

प्रिय रामकुमार !

स्मरण गरिने काम सजिलो रहेनछ । श्रद्धा गर्नुभन्दा श्राद्ध गर्न बरू सजिलो रहेछ । यी पछिल्ला दिनहरूमा असाध्यै पीडामा डुबेको छु । म जन्मनुभन्दा २३ वर्ष पहिले जन्मिएका एकजना शिक्षक, सामाजिक अभियन्ता तेजबहादुर भण्डारीलाई सम्झनु र उहाँका तत्कालीन योगदान वर्तमान पुस्तालाई बुझाउनु अत्यन्तै कठिन काम रहेछ । शृंखलाबद्ध नहुन सक्छन्, तर उहाँसँगका सम्झनाहरू छन् ।

२०३६को चिसो हिउँदमा ताता खबरहरू गाउँघरमा थिए । गाउँमा नेपाल कम्युनिस्ट पार्टीको चौथो महाधिवेशन समूहका कार्यकर्ताहरू विभिन्न भेषमा थिए ।हामी साना थियौं । कसैको वास्तै थिएन । आफ्नै धुन र ध्याउन्न थियो । हिउँदे बिदा सकिएर स्कुल सुरू हुँदै थियो । परीक्षाका नतिजा आएर किताब किन्ने चटारोपनि थियो । दाजु आफ्नै विद्यालयमा शिक्षक रहेकाले कम्तीमा मलाई किताबको चिन्ता थिएन । चासो राख्ने राजनीतिका कुरा सुन्ने अवसर थियो । अहिलेपनि मेरो गाउँ विकास र सञ्चारमा पछाडि नै छ । उतिबेला त सबैभन्दापछि परेकै थियो।तर कम्युनिस्टहरूका सचेत प्रयत्नले गाउँमा चेतनाको डाँक फैलिएको थियो ।

हामी ससानाहरू पनि अखिलमा संगठित भएका थियौं । हाम्रो विद्यालयमा झन्डै ८ सय विद्यार्थी थियौं । साथीहरूका सम्झनाले मात्रपनि अहिले रोमाञ्चित बनिन्छ । अहिले त गाउँघरमा शिक्षकको अभाव छ, उतिबेला त गणित, विज्ञान र अंग्रेजी पढाउने शिक्षक पाउनै गाह्रो । तिनै विषय शिक्षकका माग राखेर हाम्रा विद्यालयमापनि आन्दोलन सुरू भयो । राष्ट्रव्यापी भएको विद्यार्थी आन्दोलन एउटा अंगजस्तै भयो गाउँको आन्दोलनपनि । यही आन्दोलनको जगमा जनमत संग्रह आयो देशमा। हामीलाईपनि बहुदल र निर्दलको पाठ

पढायो । सहर पढ्न गएकाहरूको राजनीतिक ज्ञानमा नै सही हामीले नयाँ चेतना पायौं । त्यही चेतनाका आडमा भएको आन्दोलनले मेरो विद्यालयमा नयाँ प्रधानाध्यापक हृदयनिधि तिवारीलाई ल्यायो । तिनै प्रधानाध्यापकले ल्याइदिए तेजबहादुर भण्डारी नामका शिक्षकको चर्चा।तिनै तेजबहादुरलाई सम्झन र स्मरण लेख्न खोज्दा असैह्य पीडा पो भयो । असैह्य चोटले मन थिलथिलो पारेको छ, स्मरण लेखेर श्रद्धाका फूल दिनपनि गाह्रो परेको छ । वागीश्वरी माध्यामिक विद्यालय बिचौरमा हृदयनिधि तिवारीलाई विद्यालयमा नयाँ प्रधानाध्यापक पाउनुलाई हामीले ठूलो उपलब्धि ठान्यौं । उनको आगमनले त्यस क्षेत्रको चेतनालाई उठाउन मद्दत पुग्यो । उनी विदेशमा ज्ञान प्राप्त गरेर आएका थिए र अब्बल दर्जाको चेतनाको राँको बोकेर आएका थिए । उनकै योजनामा हाम्रो विद्यालयले स्वरूप बदल्यो।उनैले सिकाए राजनीतिक पाठ,सहकारिताको ज्ञान, देश विदेशका समाचार विश्लेषण गर्ने विश्व दृष्टिकोण । सहकारीका माध्यमबाट कपडा पसल चलाउने र आएको नाफाबाट शिक्षकलाई तलब खुवाउने योजना उनैको थियो।गाउँमा सञ्चालित यस्तो योजना नितान्त नयाँ थियो भरोसायोग्य काम । यो उनको अब्बल चेतनाको उपज थियो । तिनै प्रधानाध्यापकले जिल्लामा नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठनको चुनाव जितेका थिए । उनी शिक्षकहरूको नेता थिए र तेजबहादुर भण्डारी कार्यकर्ता थिए । उनीहरूको लामो र कष्टसाध्य आन्दोलनले पाएको उपलब्धिमा अहिलेका शिक्षकहरू गर्वबोध गर्छन् । पेन्सन, सञ्चित बिदा, घर बिदा, बिरामी बिदा, स्थायी जागिर, स्वास्थ्योपचार सञ्चय कोषको व्यवस्था जस्ता उपलब्धिहरू त्यही पुस्ताका शिक्षकहरूको आन्दोलनका देन हुन् । हो, यो कठिन तर पूरा गर्नैपर्ने कामको अगुवाइ गर्ने मेरा गुरू हृदयनिधि तिवारीका सहयोद्धा थिए तेजबबहादुर भण्डारी ।मैले यति लामो गन्थन गर्नुका पछाडि एउटै कारण छ, त्यो हामी बाँचेको भूगोल हो । तेजबहादुर र मेरो धेरै समयपछि मात्र भौतिक रूपमा भेट भएको हो । लमजुङको सबैभन्दा दुर्गम गाउँ पूर्वतिरको लिपेको लेकमुन्तिरको पहारिलो पाखो हो बिचौर । म बिचौरमा जन्मिएँ, हुर्किएँ र सामान्य चेतनाको विकास गरेर सहर झरें । उता उत्तरी लमजुङको भिरालो जमिनमा जन्मिएर खुदीको अमर माविमा पढाइ गरेर शिक्षक बनेका तेजबहादुर भण्डारी न मेरा बालसखा न त विद्यालयका दौंतरी तर जबरजस्त उनी मेरा प्रिय कमरेड !

२००२ साल भनेको म जन्मनु २३वर्ष पहिला उनी जन्मिए । उनी जन्मिँदा पाखामा गुराँस फुलेथ्यो रातै । आज उनी नहुँदापनि पाखाभरि रातै छ गुराँस तर कति राता मान्छे र राता गुराँस हराए समाजबाट लेखो छैन । तर तेजबहादुर हराउनु र अरूहरू हराउनुमा पक्कै फरक छ त्यही फरकले जोडिरहन्छ हरेक पुस्तालाई आन्दोलनमा ।

स्मरण १

तेजबहादुर भण्डारी अगुवा शिक्षक थिए। भूमिगत नेकपा मालेका कार्यकर्ता बमबहादुर थापासँगको पारिवारिक सम्बन्धले उनलाई पार्टीसँग जोडेको थियो । पार्टीसँग जोड्नुको अर्थ नयाँ चेतना र योजनासँग जोड्नु थियो । दिनभर शिक्षक र बँचेको समय पार्टी संगठन निर्माण तथा चेतनाको बिस्तारमा लगाएर तेजबहादुरले समाज रूपान्तरण गर्ने कामको प्रारम्भ गरेका थिए । उनीहरूकै पहल र प्रयत्नबाट बहुदलपछिको पहिलो स्थानीय तहको निर्वाचनमा नेकपा एमालेले तत्कालीन सिम्पानी गाविसमा विजय प्राप्त गरी सत्ता सञ्चालनको अनुभव लिएको थियो । स्थानीय सरकारमा पार्टीको नेतृत्व स्थापित भएपछि पार्टीले उचाइ लिएको थियो । राष्ट्रिय राजनीतिमा पार्टीले लिने नीति अब्बल भएपनि स्थानीय स्तरमा त्यसलाई सिर्जनशील ढंगले कार्यान्वयन गर्न सकिएन भने पार्टी राजनीति जनआधारित हुन्न भन्ने बुझेर नै कमरेड तेजबहादुरहरू आफ्नो गाउँ आफै बनाउने अभियानमा लागे, सफलता प्राप्त गरे ।अहिलेपनि सिम्पानीका स्थानीय जनता एमाले बन्नुमा गर्व गर्छन् र पार्टीप्रति भरोसा राख्छन् । यसैले तत्कालीन इलाका ७ र अहिलेको मर्स्याङ्दी गाउँपालिकामा नेकपा एमालेको उचाइका लागि कमरेड तेजबहादुर र उहाँका समकालीन कमरेडहरूका मिहिनेत र श्रमको स्मरण गर्नुपर्छ।पार्टी एकै दिनमा एउटा क्रान्तिकारीले निर्माण गरेको होइन । वर्तमानमा लोकप्रिय भनिने नेता वा कार्यकर्ता नहुँदापनि पार्टी थियो ।सबैको योगदान र भूमिकाले पार्टी निर्माण भयो ।यसको विकास र समृद्धिका लागि वर्तमान पुस्ताले विगतको कठिनाइको स्मरण गर्नुपर्छ र शिक्षा लिनुपर्छ ।

स्मरण २

म बिचौरबाट कम्युनिस्ट पार्टीमा लागेर प्राप्त गरेको छिपछिपे ज्ञानलाई लिएर उच्च शिक्षाका लागि सहर पसें। सहर पुग्नुअघि त्यस क्षेत्रमा आन्दोलन माथि गरिएको दमनबाट नेतृत्व र आन्दोलनलाई जोगाउन गरिएका अथक प्रयत्नले मलाई अलि परिपक्वता मिलेको थियो । लमजुङका कम्युनिस्ट क्रान्तिकारीहरू र तिनका बारेमा जानकारी लिनेक्रममा फेरिपनि तेजबहादुर भण्डारीका बारेमा मेरा सहपाठी लेखबहादुर भण्डारीबाट जे जति जानकारी प्राप्त गरें, त्यस जानकारीले त्यस क्षेत्रका क्रान्तिकारीहरू प्रति श्रद्धा बढेको हो । विशेषत खुदी क्षेत्र भनिने तत्कालीन इलाका नम्बर ७ मा चेतनाको विकासमा धेरै क्रान्तिकारीहरू पुगेका रहेछन् । अमर माविका तत्कालीन शिक्षकहरू खगेन्द्र पाण्डे र खगेन्द्र संग्रौलाहरूका योगदान पनि तेजबहादुर भण्डारीसँगै स्मरण गरिनुपर्छ ।

लमजुङमा पञ्चायती प्रशासनको चरम दमनका बेलापनि नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठनको झण्डालाई बोकिरहने मध्येमा तेजबहादुर सरपनि हुनुहुन्थ्यो । त्यतिबेला शिक्षक संगठनको नेतृत्व गर्ने पृथ्वीसुब्बा गुरूङ अहिले राष्ट्रिय राजनीतिमा हुनुहुन्छ । धेरै जस्तो शिक्षकहरू पञ्चायतको शिक्षक संगोष्ठीमा भाग लिरहेका बेला जागिरलाई माया मारेर, जिन्दगीलाई हत्केलामा लिन तिनलाई के चिजको प्रेरणा थियो होला ? सायद यस्तै सोझा र सरल देखिने क्रान्तिकारीहरूले निर्माण गरेको पार्टी हो नेकपा एमाले । यसैले ठूलासाना धक्काले एमाले पार्टीलाई गलाउन, हल्लाउन सक्दैन । सिम्पानीका बाबुराम थापासँग तेजबहादुर भण्डारीको घनिष्टता एउटै पेसाले निर्धारण गरेको थिएन । यो जोडी त विचार र संगठनले जोडिएको थियो । हाँस्यव्यंग्यमा यो जोडी लमजुङभर प्रख्यात थियो । एउटै उमेर समूह र क्षेत्रका भएकाले यिनीहरूका समान चासो र चिन्ताका विषय थिए । मिलेर समाधान खोज्थे । आज तेजबहादुर नहुँदा बाबुराम के सोच्दा हुन् ? भोलि हामी कोही नहुँदा बाँकी रहेकाले के सोच्लान् ? यस्ता प्रश्नका उत्तर भोलिका पुस्ताले पनि खोज्लान् ? सायद यस्तै प्रश्नका उत्तर खोज्ने क्रम नै जीवन चक्र हो ।

स्मरण ३

विद्यार्थी राजनीति र पढाइको यात्रामा सिम्पानी गाउँका धेरै साथीहरू भेटिनु मेरालागि सिम्पानीलाई आत्मीय लाग्ने कारण हो । हरेक टोलमा साथी पाउनु विद्यार्थी जीवनको उपलब्धि नै ठान्नुपर्छ । पढाइ सकेर जागिरे जीवनमा लागेको मलाई तेजबहादुरका शिक्षक आन्दोलनका सहकर्मी पृथ्वीसुब्बा गुरूङले नै लमजुङ फर्कन प्रेरित गरे । २०५४ सालको स्थानीय चुनावमा भाग लिने गरी म लमजुङ फर्किएँ । महाकाली सन्धि र त्यसले सिर्जना गरेको गुटबन्दीले पार्टी हल न चलको अवस्थामा थियो । २०५४ को स्थानीय तहको निर्वाचनमा एमालेले ऐतिहासिक सफलता प्राप्त गऱ्यो । यो सफलता प्राप्त गर्ने नेकपा एमालेले आन्दोलनका धेरै जडतालाई परास्त गरेको थियो । देशव्यापी भएको पार्टीलाई महाकाली सन्धिको बाढीले बगायो र दुई भंगालामा रूपान्तरण गऱ्यो । पार्टी विभाजित भएपछि सपना र योजनाहरू खण्डित भए ।बाबुराम र तेजबहादुरहरू फरक भंगाला बने । तत्कालीन अवस्थामा म पार्टीको क्षेत्रीय सचिव थिएँ र बारम्बार सिम्पानी पुग्थें । तेजबहादुर कमरेडसँग भेट र छलफल हुन्थ्यो । प्रत्येक भेट मेरा लागि प्रेरणाप्रद रहे । पढे लेखेर राजनीतिमा आएकोमा उहाँ खुसी हुनुहुन्थ्यो । हाम्रो पुस्ताप्रति आशावादी पनि । पार्टी विभाजन उहाँलाई मन परेको थिएन र महाकाली सन्धिमा एमालेको निर्णय पनि चित्त बुझेको थिएन । यसैले उहाँमा वैचारिक छटपटी थियो ।

स्मरण ४

२०५६ सालको निर्वाचनमा एमाले दोस्रो ठूलो पार्टीका रूपमा देखा पऱ्यो तर नेकपा माले शून्य सिटमा झऱ्यो । एमालेको संसदीय दल विभाजित भएर बनेको नेकपा मालेको औचित्य प्रमाणित भएन । मालेले एमालेको जगमा निर्माण गरेको तागतमा क्षयीकरण प्रारम्भ भयो ।विभाजनले पार्टी निर्माण हुन्न । नेपालमा कम्युनिस्ट पार्टीमा उभार आउने र विभाजन हुने प्रक्रिया नौलो त थिएन नै । कार्यनीतिक विभेदमा विभाजनलाई प्रश्रय दिएर कम्युनिस्टहरू आफ्नै क्षयमा रमाइरहेका थिए । माओवादीहरू माले एमालेको झगडामा आफ्नो तागत बढाइरहेका थिए । २०५७ को वार्ताकालपछि माओवादीहरूले मालेकालीन कमरेडहरूसँग सम्पर्क बढाइरहेका सूचनाहरू आउन थालेका थिए । २०५८ सालमा नेकपा एमाले र माले पार्टीबिच एकीकरण सम्पन्न भयो । देशभर उत्साह थपियो । तेजबहादुर भण्डारी कमरेड भने उतिबेलाको राजनीतिक खिचातानीबाट बिमुख र माओवादी प्रति आशामुखी देखिनुहुन्थ्यो । यो स्वाभाविक जस्तो लाग्थ्यो । देशैभर माओवादी उभार थियो । बिस्तारै दोष दिएर पार्टीबाट पन्छिने प्रक्रिया देशैभर थियो । जसको परिणाम २०६४ सालको निर्वाचनमा पार्टीले भोग्यो ।

स्मरण ५

नेकपा एमालेको गण्डकी अञ्चल कमिटीले पार्टीको मुखपत्र नवयुगको पोखरा संस्करण निकाल्ने योजना बनायो । पार्टीको तत्कालीन अञ्चल इन्चार्ज काशीनाथ अधिकारी र सचिव पृथ्वीसुब्बा गुरूङको निर्देशनमा म पत्रिका सम्पादनमा पोखरा आइपुगें । क्षणिक नै भएपनि लमजुङसँग सम्पर्क टुट्यो। सरकार संकटकाल लगाएर बाँचेको थियो । माओवादीहरूले दूरदराजका गाउँमा जनसरकार चलाएका थिए । मुलुकमा युद्ध जारी थियो । युद्धमा संलग्न नरहेकाहरूमाथि दुवैतर्फबाट यातनाहरू दिने काम भएको थियो । अराजकता र आतंकले व्यापकता लिएको थियो । यस्तो बेला सबै पार्टी सदस्यहरूलाई संगठित गर्ने,भेला बैठक गर्ने अवस्था थिएन । यही संक्रमणकालमा सरकारीफौजद्वारा दिउँसै सदरमुकामको मनाङे चौताराबाट २०५८ पुस १६ गते गिरफ्तार हुनुभएका तेजबहादुर भण्डारी बेपत्ता भएको खबर पोखरामा नै सुनें । तत्कालीन सिडिओ शिव नेपाल र डिएसपी पीताम्बर अधिकारी थिए । उनीहरूले नै गिरफ्तार गरेका तेजबहादुर भण्डारीलाई कसले बेपत्ता पारेको हो ? उनीहरूबाट जवाफ लिनुपर्दैन र? बेपत्ताहरूको बारेमा मौन बस्न लोकतान्त्रिक सरकारले मिल्छ? बारम्बार यस्ता प्रश्नले मेरो मथिंगललाई चिमोट्छ । अब कसैले बेपत्ता हुन नपरोस्।सरकार जवाफदेही बनोस्।गलत काम गर्नेलाई कारबाहीको दायरामा ल्याओस् ।

प्रिय रामकुमार!

तपाईंको परिवारको पीडा कसरी बाँड्न सकिएला र ! मायालु पति, प्यारो पिता, असल छिमेकीलाई गुमाएर बस्नुका पीडा तपाईंको परिवारसँग छ । पिताले लामो समय शिक्षा दिएर हुर्काएका साथीहरूको ठूलो पंक्ति तपाईंसँग छ । समाज रूपान्तरणका लागि लाग्दा उहाँका विचारसँग जोडिएका साथीहरूको विशाल पंक्ति पनि छ । यसैले तपाईं एक्लो हुनुहुन्न। बेपत्ता परिवारको आवाज नसुनेर तत्कालीन विद्रोही भनिने माओवादीहरूले न्याय गरेका छैनन् ।यो विषय उनीहरूको सत्ता राजनीतिको बार्गेनिङ गर्ने साधन हुनबाट जोगाउनु होला । हाम्रो पुस्ताले सामाजिक न्याय स्थापित गर्नै पर्छ ।यसबाट भाग्ने ठाउँ छैन ।

अन्त्यमा,

तेजबहादुर भण्डारीलाई स्मरण गर्नु भनेको उहाँको पुस्ताको सपना पूरा गर्ने दायित्व लिनु हो। हामीले गुमाएकाहरूका सपनामात्र होइन नयाँ जीवन लिइरहेकाहरूको सपना पनि पूरा गर्नुपर्छ । यसैले हामी दायित्व र जिम्मेवारीभन्दा बाहिर छैनौं ।

पोखरा २०७८ फागुन ५

मेरो बाका साथी तेजबहादुर अंकल

रामहरि अधिकारी
दोर्दी १, सिरूबारी

लमजुङको कुनामा चक र डस्टर घोटेर बस्ने शिक्षकले काठमाडौंमा बम पड्कायो भनेर दोष लगाउने कस्तो मूर्ख सरकार रहेछ!

मेरा बा याने कि सहिद बासुदेव अधिकारी ! मेरो गाउँबाट नजिकैको भार्तेमा उहाँ लगायतले स्थापना गरेको सर्वोदय माविमा धेरै समय प्रधानाध्यापक हुनुभयो । बा विद्यालयको काममा लमजुङको सदरमुकाम बेसीसहर गइरहने हुँदा म पनि उहाँको पुच्छर लागेर त्यता गइरहन्थें । र, उहाँका साथीहरूलाई भेट्ने, चिन्ने मौका पाइरहन्थें । ती साथीहरूमध्ये एकजना बेसीसहरबाट उत्तरतिर पर्ने सिम्पानीका शिक्षक तेजबहादुर भण्डारी पनि हुनुहुँदोरहेछ । समयक्रममा मैले उहाँलाई बा सित अत्यन्तै निकट, साहित्यप्रेमी, कर्मठ र समाजका उदाहरणीय व्यक्तित्व तेजबहादुर अंकल भनेर चिनें ।

यस्तै २०४२ को असारको सुरूतिर हुनुपर्छ, बिहानै घरबाट जानु भएका मेरा बा दिउँसो ४ बजेतिर हस्याङफस्याङ गर्दै घर आउनुभयो। साथमा मेरो मामाघर बिचौर तिरका मेरा बाका केही साथीहरू पनि थिए । बाको निधार र गाला जताततै घाउ भएको थियो । कपडा ठाउँठाउँमा च्यातिएको थियो भने हातमा एउटा खुट्टा भाँच्चिएको चश्मा थियो । अरूको सबैको हालत उस्तै थियो । भएको के रहेछ भने त्यतिबेला देशव्यापी रूपमा चलेको शिक्षक आन्दोलन अन्तर्गत लमजुङ जिल्ला स्तरको एउटा कार्यक्रम त्यो दिन हाम्रै गाउँ छेउको भोटेओढारमा गरिएको रहेछ । सायद त्यो दिन लाल्टिन जुलुस थियो क्यार, न्यायको खोजीमा दिउँसै लाल्टिन बालेर हिंड्ने । त्यो कार्यक्रममा सहभागी निहत्था शिक्षकहरूलाई प्रहरीले पक्राउ गर्ने र लाठी हानेर खेद्ने गरेपछि भागेका बा र उहाँका साथीहरूको त्यो हालत भएको रहेछ । त्यस दिन बिहानै मेरा बा जानु भएको त त्यही कार्यक्रममा भाग लिन रहेछ ।

त्यतिबेला घाइते र पक्राउ हुनेहरूमा बाले तेजबहादुर अंकलको पनि नाम लिनुभयो । मलाई थाहा भयो, तेजबहादुर अंकल त शिक्षकहरूको बिचमा लोकप्रिय व्यक्ति हुनु हुँदोरहेछ, शिक्षक संगठनको जिल्लास्तरीय नेता । त्यति बेला देशमा नेपाली कांग्रेस पार्टीको देशव्यापी सत्याग्रह आन्दोलन चल्दै थियो । त्यति नै बेला अकस्मात काठमाडौंको सिंहदरबार लगायत विभिन्न ठाउँमा बम बिस्फोट भयो र लमजुङबाट निर्वाचित रापंस (राष्ट्रिय पञ्चायत सदस्य) डम्बरजंग गुरूङ लगायत केही व्यक्तिहरूको मृत्यु भयो ।

तर अचम्म, सरकारले काठमाडौंबाट दूरको उत्तरी लमजुङको गिलुङमा पढाउने शिक्षक पृथ्वीसुब्बा गुरूङका साथै तेजबहादुर अंकलहरूलाई बम पड्काएको भनेर पक्राउ गरेछ । त्यतिबेला हाम्रो परिवार भने शरणार्थी बनेर हाम्रो बासितै काठमाडौं भासिएको थियो । त्यही भएर होला, बा भने पक्राउ पर्नबाट जोगिनु भएछ ।

मलाई अचम्म लाग्यो, लमजुङको कुनामा चक र डस्टर घोटेर बस्ने शिक्षकले काठमाडौंमा बम पड्कायो भनेर दोष लगाउने कस्तो मूर्ख सरकार रहेछ !

लमजुङमा २०२० को दशकमै कम्युनिस्ट पार्टी स्थापना भएर २०३० को दशकमा यसको राजनीति स्थापित भइसकेको थियो । बा, तेजबहादुर अंकल लगायत सबै तत्कालीन नेकपा चौममा संगठित हुनुहुन्थ्यो । तर सरकारले लमजुङमा बमकाण्डको बहानामा दमन, धरपकड गरेपछि लमजुङको कम्युनिस्ट पार्टी छिन्नभिन्न भयो । यसरी पार्टी संगठन छिन्नभिन्न भए पनि राजनीतिक चेतना र सत्ताप्रतिको आक्रोश भने झन् झन् बढ्दै गयो । र, यसै क्रममा मेरा बा तत्कालीन नेकपा मशालतिर र तेज अंकल तत्कालीन नेकपा मालेतिर पुग्नुभयो । तर, शिक्षक संगठन एउटै भएकाले शिक्षक आन्दोलनमा भने बा र अंकलसँगै रहनुभयो ।

२०५२ सालमा तत्कालीन नेकपा माओवादीले सुरू गरेको जनयुद्धले नेपाली राजनीतिमा ठूलो हलचल ल्यायो । बा शिक्षक रहेर नै अप्रत्यक्ष रूपमा जनयुद्धका गतिविधिमा संलग्न रहनुभयो भने तेज अंकलहरू पनि जनपक्षीय आन्दोलन भएकाले जसरी भए पनि सहयोग गर्नुपर्छ भन्ने सोचले बाहिरै बसेर भए पनि सहयोगी भूमिकामा रहनुभयो ।

सायद २०५४/५५ तिर बा र तेज अंकल दुबैजना शिक्षक संगठनको जिल्ला नेतृत्वमा हुनुहुन्थ्यो । त्यही बेला बालाई माओवादी आन्दोलनको समर्थन गरेको भनेर समात्दै अदालतको आदेशमा छोड्दै र फेरि समात्दै गरेर करिब ११ महिना थुन्यो ।

त्यतिबेला शिक्षक आन्दोलनको सहकर्मीको हैसियतमा जेलबाट छुटाउन र जेलमा हुँदा आवश्यक हरेक सहयोग जुटाउन तेज अंकलहरूको ठूलो सहयोग रह्यो ।

२०५४ तिर संसदबाट महाकाली सन्धिलाई पारित गराउने क्रममा महाकाली नदीको बाँडफाँडमा असमानता भएको र एमाले नेतृत्वले नेपालको हित विपरीत काम गरेको भन्दै मन दुखाउने एमालेभित्रको टोलीले पार्टीबाट विद्रोह गर्‍यो र नेकपा माले बनायो। वाम राजनीतिभित्र क्रान्तिकारी धारको खोजीमा रहेका तेज अंकल पनि नेकपा मालेमा समाहित हुनुभयो ।

तेज अंकल २०५६ मा शिक्षण पेसाबाट निवृत्त हुनुभयो । देशमा त्यतिबेला माओवादी विद्रोहले आकार विस्तार गर्दै थियो । त्यतिबेला नेकपा मालेमा रहेका क्रान्तिकारी सोच भएका व्यक्तिहरू नेकपा माओवादी र यसका भातृसंगठनहरूमा आवद्ध हुन थाले । तेज अंकल पनि माओवादी धारलाई पछ्याउँदै माओवादीलाई सघाउने गरी खडा गरिएको किसान मोर्चामा आवद्ध हुन पुग्नुभयो भन्ने सुनिन्थ्यो ।

यसपछि बासितै तेज अंकल पनि सबै राजनीतिक मोर्चामा सँगै हुनुभयो । मेरा बाहरू लमजुङको दक्षिणी भेगमा हुनुहुन्थ्यो भने तेज अंकलहरू उत्तरी लमजुङतिर । आफ्नो शिक्षणकालमा विद्यार्थीहरूलाई पढेर प्रमाणपत्र लिने अनि जागिरको मेलो गर्ने मात्रै होइन, बरू आफ्नो देश र समाज परिवर्तनको बाहक पनि हुनुपर्छ र समाजमा व्याप्त अन्यायको जाँतोलाई भत्काएर नयाँ समतामूलक समाजको निर्माण गर्न तयार गरिएको मोर्चामा विद्यार्थीहरू पनि अग्रभागमा उभिनुपर्छ भनेर चेतनाको संवाहकको काम गर्ने शिक्षकहरू समेत लागेपछि लमजुङको परिवर्तनकारी युद्धले थप गति लियो ।

माओवादी युद्धको आँधीबेहरी छेक्नै नसक्ने गरी देशका कुना कन्दरासम्म फैलिएपछि त्यसलाई निष्प्रभावी बनाउन तत्कालीन सरकारले २०५८ मंसिर ८ मा संकटकाल घोषणा गर्‍यो र'सैनिक शासन' लागु गर्‍यो। त्यसको पहिलो निशानामा मेरो बा र तेज अंकल जस्ता जनयुद्धलाई सघाइरहेका बुद्धिजीवी शिक्षक वा पूर्वशिक्षकहरू समेत पर्न थाले । पुस १ गते सेना र प्रहरीहरूद्वारा मेरा बा पक्राउ पर्नुभयो । तेज अंकल सोही पुसको १६ गते पक्राउ पर्नुभयो । मेरा बालाई १२ दिनसम्म बेपत्ता बनाएर जेल चलान गरी पुस २५ गते हत्या गरियो । तेज अंकललाई बेपत्ताको बेपत्तै बनायो ।

जीवनभर शिक्षक बनेर राष्ट्रसेवा गरेका र बुढेसकाल लागिसकेका ती आदरणीय व्यक्तिहरूलाई पुसको त्यो चिसोमा बेपत्ता बनाएर कहाँकहाँ लग्यो होला, के खान दियो

होला, सुत्न दियो होला कि दिएन होला, कसरी यातना दियो होला, यातना दिँदा उहाँहरू चिच्याउने र छटपटाउने गर्नुभयो कि भएन होला? यी प्रश्नहरूले चिथोरिरहन्छ ।

हाम्रो खुट्टामा सानो काँडा बिझ्दा हामी ऐया ! भनेर जोडजोडले चिच्याउँछौँ, उहाँहरूको पीडामिश्रित आवाज सैनिकको बधशाला जस्तो त्यो घरमा कतिपटक गुन्जियो होला, अनि हरायो होला ?

मेरा बालाई मारेको थाहा भयो, किनकि उहाँको लास भेटियो । तर तेज अंकल ! उहाँलाई पनि त पक्कै मार्‍यो नै होला । कति दिनसम्म कुट्यो होला, करेन्ट लगायो होला, मुखबाट हिलिक्क गर्दै रगत बान्ता गर्नु भो होला । अनि कता लगेर फाल्यो होला, वा शिवपुरीमा ४९ जनालाई गाडे झैँ जीवितै कतै गाड्यो होला ?

सैनिकका बुटले कुट्दा कसरी ऐया–ऐया ! भनेर छटपटाउनुभयो होला ? मुख सुकेर पानी माग्दा दियो कि दिएन होला, घरको यादले छटपटी गरायो कि गराएन होला ?

तर मलाई यति अवश्य थाहा छ, जस्तोसुकै संकट भोग्न परेपनि आत्तिएर अनि कायर भएर उहाँहरूले जीवनको भिख माग्नुभएन, आत्मसमर्पण गर्नुभएन ।

क्रान्तिकारीहरूलाई चरम यातना दिने मानव सभ्यताको कलंक त्यो बधशालाको कल्पना गर्दा म आज पनि राम्ररी सुत्न पनि सक्दिनँ ।यो कुरा लेख्दै गर्दा मेरो आँखाबाट आँसुको भेल बगिरहेको छ, म आँसु पुछ्दै यी शब्दहरू लेखिरहेको छु ।

उहाँका छोरा रामकुमार मेरा घनिष्ट साथी हुनुहुन्छ । उहाँलाई यो कुरा कल्पना गर्दा कति छटपटी हुन्छ होला ? मेरा बाको मृत्युको खबर सुनेपछि मेरी आमा कैंयौ दिनसम्म हिक्कहिक्क गर्दै रोएको रोयै गर्नुभयो । मित्र रामकुमारकी आमा पनि त्यसरी नै त रूनुभयो होला ! के गर्नु साथी, तपाईंको र मेरोपीडा र दुःख उस्तै छ ।

सम्झिँदै कहाली लाग्ने युद्धको समाप्तिपछि देशमा एककिसिमको परिवर्तन आएको छ । यो परिर्वतनले फेरि अर्काखालका टाठाबाठा र चन्डाल छट्टुहरूलाई देशको स्रोत साधनमा हालिमुहाली गर्ने मौका दिएको छ। एक किसिमको असमानताको अन्त्य गर्न गरिएको युद्धको नतिजास्वरूप प्राप्त व्यवस्थामा अर्को किसिमको असमानता मौलाउँदै गएको छ । अब त हुँदाहुँदा जनताहरूमा क्रान्तिप्रति नै घृणा उत्पन्न हुने अवस्था आएको

छ । परिवर्तन भन्ने शब्दहरूप्रति वितृष्णा उत्पन्न हुन थालेको छ । मेरा बा र तेज अंकल जस्तै हजारौं सहिद र बेपत्ता पारिएकाहरूको रगतले ल्याएको, मेरी र रामकुमारजीकी आमा जस्ता लाखौं आमाहरूको आँसुले सिन्चिएको युद्धले ल्याएको व्यवस्थामा मेरो अनि रामकुमारजी जस्ता हजारौं युवाहरूले सपनामा कल्पना गरेको व्यवस्था देख्न नपाउँदा के हजारौं मेरा बा र तेज अंकल अनि उहाँहरू जस्तै जीवन उत्सर्ग गर्ने युवाहरूको रगत खेर गएको हो त भनेर सोच्नुपर्ने जस्तो बेला आउँछ घरिघरि । रगत बगाउने र जीवन उत्सर्ग दिने मेरा बा र तेज अंकलहरूले कतै मूर्ख्याइँ त गरेका थिएनन् भन्ने भाव उत्पन्न हुन्छ ।

यस्तो बेला हामीले चाहेजस्तै अवस्था प्राप्त गर्न नसके पनि जति छ, त्यो देख्दा खुसी हुन सिकेकोछु मैले । आज देशमा हरेक नागरिकले आफ्नो मनमा लागेका कुरा निर्धक्क भन्न सक्ने अवस्था सिर्जना भएको छ। चौर र चोकमा बसेर सरकारलाई हकार्न र प्रश्न गर्न पाइएको छ । ज्ञानेन्द्रजस्ता आफ्नै वंश विनाश गरेको भनेर आशंकित र कलंकित पात्रलाई राजा र पारसजस्ता गँजडीहरूलाई भावी राजा मानेर निहुरिनुपर्ने देशमा भैंसी चराउने जनकपुरका मधेसी र भोजपुरमा बाख्रा चराउनेका छोरी समेत राष्ट्रप्रमुख बनेको देख्दा, रोल्पाकी मगर महिला सभामुख र विराटनगरकी महिला प्रधानन्याधीश बनेको देख्दा, हरेक कार्यालयमा दलित, आदिवासी र जनजाति र पिछडिएका जातिका व्यक्तिहरूलाई मन्त्री, सिडिओ, हाकिम वा अन्य उच्चपदस्थ बनेर काम गरिरहेको देख्दा बा र अंकलहरूको रगत पूरै खेरचाहिँ गएको होइन कि भन्ने यहसास हुन्छ कहिलेकाहिँ । तर त्यतिले मात्रै पुगेको छैन । हाम्रो सपना त्यतिमात्रै होइन । हामीले चाहेको धेरै थियो र अझै पनि छ ।

गाउँघरमा कतै बेथिति, भाँडभैलो र मनपर्दी देख्दा वा देशमा जनताको मन रूवाउने जनविरोधी काम कुरा भएको सुन्दा मेरा बा भन्ने गर्नुहुन्थ्यो, 'पख्न, हाम्रो व्यवस्था आएपछि देख्लास् ।' तेज अंकलको पनि त्यस्तै त थियो होला भावना । त्यही भएर त आफ्नो सम्पूर्ण जीवन देश, समाज र क्रान्तिका लागि अर्पण गर्नुभयो ।

तेज अंकललाई उतिसारो दोहोरो चिन्ने मौका नपाए पनि मित्र रामकुमारजीको तीक्ष्ण बौद्धिकता र उँचो वैचारिक स्तर देख्दा उहाँले आफ्नो सिंगो परिवारमा समेत आफ्ना सद्गुणहरू हस्तान्तरण गर्नुभएको रहेछ भन्ने लाग्छ ।

अन्त्यमा, मेरा बा र तेज अंकलहरूजस्ता सहिद र बेपत्ताहरूको रगतमा डुंगा चलाएर सत्तासुख उपभोग गरेकानेतागणलाई एउटै अनुरोध छ, 'हाम्रा नेताहरू आफ्ना

व्यक्तिगत स्वार्थ छोडेर उहाँहरूकै भावना अनुसार चल्नुभएको छ र उहाँहरूको सपना पूरा भएको छिट्टै देख्न पाइनेवाला छ' भनेर गौरवसाथ भन्ने मौका दिनुहोस् ।'

मेरा बाका अनन्य मित्र तेजबहादुर भण्डारी अंकललाई भावपूर्ण श्रद्धाञ्जली !

२०७८ माघ २२ गते शनिबार

मन कोक्क्याउँछ, चिच्याउँदै हिंडौंजस्तो लाग्छ

बुद्धिसागर बराल
बेसीसहर

"गतिलो सार्वजनिक शिक्षाकै कारण देश समृद्ध बन्छ भन्ने उहाँको मान्यता थियो । प्रतिबद्ध भएर लाग्न सक्नुपर्छ गर्न नसकिने कुनै कुरा हुँदैन भनेर लाग्नुहुन्थ्यो । गरे भने शिक्षकले नै गर्न सक्छन् अरूले होइन भन्ने अटल विश्वास थियो ।"

धेरैजसो मानिसको नाम र काम मिल्दैन । मेरा मित्र तेजबहादुर भण्डारीको नाम अनुसारको काम र काम अनुसारको नाम मिलेको थियो। समाज समुदाय र बाल बालिकाहरूको मनोभावना र आवश्यकता बुझी लामो समयसम्म उहाँ शिक्षक हुनुभयो । कर्मठ लगनशील र अनुशासित शिक्षक उहाँ आफूले पूरा गर्नुपर्ने कर्तव्य दायित्व र जिम्मेवारी अत्यन्त तेज र सजकताका साथ सम्पन्न गर्नुहुन्थ्यो ।

विद्यार्थीको अनुशासन व्यवहार लगनशीलताप्रति चनाखो रही कुनै विद्यार्थीले पढाइमा ध्यान नदिए अभिभावकलाई बोलाई सम्झाउने र पढाइको महत्व बुझाउनुहुन्थ्यो । विद्यालयमा बोलाउँदा अभिभावक नआए घरै गएर पनि सम्झाउनुहुन्थ्यो । बुझाउनुहुन्थ्यो । विद्यालयको १ पैसाको हिसाबकिताब पनि सधैं चुस्त दुरूस्त राख्नुभयो । हिनामिना गर्न कसैलाई पनिदिनु भएन । मानिसले धन र पैसाले होइन बरू प्रेम र सद्भावले अरूलाई मद्दत गर्नुपर्छ भन्ने चाहना राखी बरू उल्टै आफ्नै पैसाले विद्यालयका कामहरू सम्पन्न गर्नुहुन्थ्यो । कार्यालय जाँदैनन्, तलब खान्छन् काम गर्दैनन्, भन्ने सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकलाई लागेको आरोपलाई व्यवहारले मिथ्या सावित गर्नुहुन्थ्यो । शिक्षकले पेसागत सिकाइहरूको पालना गर्दै प्राप्त गरेको अमूल्य जिम्मेवारीलाई इमान्दारीसाथ पूरा गर्नुपर्छ भन्ने उहाँको ध्येय थियो । समाजमा शिक्षाप्रति उत्प्रेरणा जगाई सुयोग्य शिक्षकको कसीमा बाँधिन चाहनुहुन्थ्यो । पढेर पनि जीवनको आदर्श उच्च भएन भने पढ्नु व्यर्थ छ भन्ने महात्मा गान्धीको भनाइसँग सहमत हुनुहुन्थ्यो ।

विद्यालय समयलाई अधिकतम् विद्यार्थी र शैक्षिक विकासमा लगाउँदै आफ्नो कार्य क्षमतालाई प्रभावकारी बनाउँदै लैजाने उहाँको स्वभाव थियो । सार्वजनिक शिक्षा राम्रो भए विद्यार्थी राम्रा र सिपयुक्त बन्छन् अनि मात्र मुलुकले काँचुली फेर्छ भन्नुहुन्थ्यो । गतिलो सार्वजनिक शिक्षाकै कारण देश समृद्ध बन्छ भन्ने उहाँको मान्यता थियो । प्रतिबद्ध भएर लाग्न सक्नुपर्छ गर्न नसकिने कुनै कुरा हुँदैन भनेर लाग्नुहुन्थ्यो । गरे भने शिक्षकले नै गर्न सक्छन् अरूले होइन भन्ने अटल विश्वास थियो । विश्वका समृद्ध मुलुकहरू व्यावहारिक वा व्यावसायिक शिक्षाकै कारणले उन्नतिको शिखरमा पुगेका हुन् भन्ने उहाँको नारा नै थियो । यस्ता महान् कार्यहरू शिक्षकबाटै सम्भव छ अरूबाटभन्दा भन्ने पनि गर्नुहुन्थ्यो । शिक्षा भनेको जीवनकै उज्यालो पक्ष हो । उज्यालो दिइरहने साधन र स्रोत भनेका शिक्षक हुन् त्यसैले शिक्षक सदा सम्मानित र मर्यादित हुनुपर्छ र शिक्षकले पनि सम्मानको आदर गर्न सक्नुपर्छ उहाँको कथन थियो। यस किसिमको व्यवहार न आजसम्मका कुनै राजनीतिक दलका नेता वा सरकारले देखाउन सकेको पाइन्छ न शिक्षकले । उहाँको आन्तरिक ज्ञान र सिप तथा दक्षताको आधारमा सरकारका कमी कमजोरी वा गलत प्रवृत्ति तथा समाजमा रहेका विकृति र विसंगतिलाई अर्का उहाँ जस्तै शिक्षक बाबुराम थापाको सहयोगमा प्रहसनमार्फत समाजमा प्रस्तुत गरी हातको औंलामा गन्न सकिने सामाजिक अभियन्ता कहलिनु भएको थियो । उहाँ उपस्थित भएका सबै कार्यक्रमहरू बडो रोचक, मनोरञ्जनात्मक र गरिब शोषित र पीडितका पक्षमा रही सामाजिक भावनाबाट उत्प्रेरित भएका हुन्थे । यसैका लागि मुलुकका विभिन्न ठाउँबाट माग भइरहन्थ्यो। कार्यक्रममा सहभागी हुने जति सबैले केही न केही मात्रामा आफ्नो जीवनमा केही ऊर्जा थपिएको महसुस गर्थे । उहाँको अनुहारबाटै केही न केही नयाँ सन्देश झल्काइरहे जस्तो देखिन्थ्यो ।

पेसागत मूल्य र मान्यतामा दृढ रहँदै सेवा र सुविधामा पनि सुधार हुनुपर्ने धारणाका साथ उहाँ नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठनमा आवद्ध हुनुहुन्थ्यो । विभिन्न पदहरूमा रही काम गर्दै नयाँ साथीहरूमा ऊर्जा थप्दै जानुहुन्थ्यो । म पनि नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठन लमजुङको जिल्ला कार्य समितिको विभिन्न पदहरूमा काम गर्दै थिएँ । तत्कालीन समयमा शिक्षक युनियन लमजुङको उपाध्यक्षमा काम गरिरहेको समयमा मेरो तेजबहादुर भण्डारीजीसँगको मित्रताको गाँठो अझ कसिलो भएको थियो। फुर्सदको समयमा हामी पेसागतको साथै हाम्रा निजी विषयका कुराकानीहरू र हाँसोठट्टा पनि गर्थ्यौं ।

मानिस स्वभावैले राजनीतिक प्राणी भएकाले र त्यसमा पनि सामाजिक अभियन्ताको साथै शिक्षक पनि भएको हुँदा कुनै न कुनै राजनीतिक विचारमा आबद्ध हुनु स्वाभाविकै हो । यसैका कारण नेपालमा भएका प्रजातान्त्रिक आन्दोलनहरूमा

शिक्षकहरूले सहभागिता जनाउनुलाई पनि अन्यथा लिनुहुँदैन । यसलाई राजनीतिक दलहरूले स्वाभाविक मानी आएका र निरंकुशताको विरोध गर्दा सयौं शिक्षकले शहादत प्राप्त गरे भने अधिकांशले सत्ताको कोपभाजनमा परेर विस्थापित समेत हुनुपर्‍यो । अनेकन प्रतिकुलतालाई चिर्दै नेपाली शिक्षकहरू प्रजातान्त्रिक आन्दोलनको अग्रस्थानमा रही लोकतान्त्रिक गणतन्त्र ल्याउन प्रयासरत रहे।यसमा हाम्रो पनि सहभागिता नहुने कुरै भएन । यिनै कारणहरूबाट हामीहरू निरंकुश शासकको आँखामा परेको महसुस हुँदाहुँदै को अवस्थामा विसं२०५८साल पुस १६ गते मेरा अनन्य मित्र तेजबहादुर भण्डारी आफ्नै घर सिम्पानीबाट बेसीसहर आउँदै गर्दा बेसीसहरको मनाङे चौताराबाट गिरफ्तार गरियो । तत्कालीन सरकारको भोटे कुकुरको रूपमा रहेका विवेकहीन सुरक्षा फौजले उहाँलाई लछारपछार गर्दै लगेको दृश्य देख्ने मानिस अझै छन् । यो थाहा पाएपछि उहाँलाई के कस्तो अवस्थामा राखिएको छ र किन गिरफ्तार गरी लापत्ता गरिएको हो भनी सोधखोज गर्न तत्कालीन नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठन जिल्ला अध्यक्ष मातृकाप्रसाद खनाल र म बुद्धिसागर बराल तत्कालीन प्रमुख जिल्ला अधिकारी शिव नेपाल र डिएसपी पीताम्वर अधिकारी लगायतलाई भेट्न गयौं । तर त्यस सम्बन्धी कुरा सुन्न त के कुरा हामीलाई भेट नै नदिई यस सम्बन्धी कुरा गर्न आउनेलाई नै गोलीले उडाइदिने धम्की पठाए । हामी निराश भएर फर्कन बाध्य भयौं । त्यसपछि उहाँलाई सुरक्षा फौजले कहाँ लग्यो, के गर्‍यो? कसरी लापत्ता बनायो ? २० वर्ष बितिसक्दा पनि अत्तोपत्तो छैन ।

सत्ता परिवर्तन भयो । पटक पटक सरकारहरू फेरिए । भुइँमा पछारिएकाहरू श्रीपेच लगाउने अवस्थामा पुगे । श्रीपेच लगाउने भुइँमा पछारिन पुगे । तर, उहाँको केही पनि हालखबर र अत्तोपत्तो छैन । बरू उल्टै त्यसरी लापत्ता गराउने क्रुर अपराधीहरूको पदन्नोति भयो । मानपदवी अलंकारबाट विभूषित भए। अनेक जनअधिकार, नागरिक अधिकार र मानव अधिकारका कुरा गर्ने, न्याय र सुशासन तथा शान्तिको कुरा गर्ने तथा जनताको हकहितका लागि लड्छौं भन्नेहरू कहाँ गएर लुकेका छन् कुन्नि ?

अपराधीलाई कारबाही गर्नु त परै जाओस् अपराधीसमेत पनि भन्न नसक्ने निरीह र लाचार तथा भुइँफुट्टे सरकार र लाजशरम नभएका राजनीतिक दलहरू कहाँ बसेर रमिता हेरिरहेका छन्, केही अत्तोपत्तो छैन। जो सुकैको सरकार वा जस्तो सुकै राजनीतिक व्यवस्था आएको भए पनि जनताको पक्षमा देखिँदैन । यसका लागि खोजतलास गरिदिन सरोकारवाला संस्थाहरू र परिवारजनबाट पटकौंपटक विभिन्न कार्यक्रम गरी सरकार नागरिकलाई सम्झाउँदा र घच्घच्याउँदा पनि सरकार न सास दिन सक्छ न लास । यस्तो बिडम्बना आँखैले देख्नु र कानले सुन्नु परेको छ । दुराग्रही व्यवहार पनि सहन गर्नुपरेको छ । यो पीडा सहन गर्ने शक्ति भगवानले परिवारजन र शुभेच्छुकहरूलाई

प्रदान गरून् भन्ने प्रार्थना म दिनदिनै गरिरहन्छु । उहाँको अनुहार सम्झनामा आउने बित्तिकै मेरो अनुहारमा अँध्यारो आउँछ । कताकता अप्ठेरो महसुस हुन्छ।मन कोक्क्याएर छरपस्ट रूपमा सडकमा चिच्याउँदै हिँडौंजस्तो लाग्छ। तर के गर्ने आफ्नो सामर्थ्यभन्दा बाहिर भएपछि केही गर्न सकिने रहेनछ।यी विविध कारणले गर्दा मित्र तेजबहादुर भण्डारी विगत बिसौं वर्षदेखि नै मेरो मन र मष्तिष्कमा सदा सम्झनामा रहनुभएको छ र अझै पनि मेरो जीवनभर रहिरहनुहुनेछ । अस्तु ।

२०७८ माघ १९ गते रोज ३ ।

मर्स्याङ्दीले खोजिरहेको मान्छे

मोहनहरि पौडेल
मध्यनेपाल नगरपालिका, भोर्लेटार, लमजुङ

**नयाँ संविधान बन्यो । सबै (तीन वटै) तहका निर्वाचनहरू सम्पन्न भए ।
देशमा गणतन्त्र आयो, संघीयता आयो । विद्रोही र दमनकारी दुवै शक्ति सत्तामा पुग्यो ।
सुख सुविधा, शान सौगात ग्रहण गरे । तर पनि नेपालका
बेपत्ता नागरिकहरूको सत्य तथ्य सार्वजनिकरण भएको छैन ।**

मर्स्याङ्दी सुसाउँदै उही गतिमा बगिरहेको छ ।

बर्खामा माथिबाट हुर्रिंदै ढुंगामुढा बगेर आउँछन् । बौलाउँछ मर्स्याङ्दी ।

हिउँदमा फेरि शान्त बन्छ । साविक सिम्पानी गाविस ३ भलाम निवासी तेजबहादुर भण्डारीलाई तत्कालीन शाही सत्ताले बेपत्ता पारेको अहिले २० वर्ष नाघिसक्यो । बेपत्ता तेजबहादुर अहिलेसम्म घर फर्किएका छैनन् । उनी आउने बाटो हेर्दै अझै थाकेका छैनन् परिवारका आँखा ।

तेजबहादुर त एक दृष्टान्त मात्रै हुन् । आँधी हुरीजस्तै गरी आएको १० वर्षे सशस्त्र जनयुद्धमा बेपत्ता पारिएका तेजबहादुरजस्ता कैयौं बेपत्ता तथा सहिद योद्धाको बलिदानबाट परिर्वतित राजनीतिक सत्तामा समेत धेरै परिघटनाहरू भए ।

तेजबहादुर भण्डारीलाई बेपत्ता पारियो । उनी बेपत्ता पारिएको पाँच वर्षपछि, आजभन्दा ठ्याक्कै १५ वर्षअघि देशमा लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य व्यवस्था आयो । शासन गर्न जनयुद्धका सुप्रिमो पुष्पकमल दाहाल प्रचण्डदेखि 'गोलीको आँखा हुँदैन' भन्ने शेरबहादुर देउवा पटकपटक प्रधानमन्त्री बने ।

अझ रोमाञ्चक त यो छ कि, यति बेला दाहालको घोडा चडेर देउवा प्रधानमन्त्री बनेका छन् । दाहाल एन्ड देउवा कम्पनीको संयुक्त गठबन्धन सरकार छ । सत्ता स्वार्थका लागि यो गठबन्धनलाई आगामी निर्वाचनसम्म लैजाने चाहना पनि यो कम्पनीको छ ।

देशमा जे सुकै शासन आओस् ।

न त जनयुद्धका घाइतेको शरीरभित्र पोलिरहेको तातो गोली झिकिएको छ । बेपत्ता नागरिकको खोजी र सत्य तथ्य सार्वजनिक गर्ने काम त अझै परको भयो ।

सहिद र बेपत्ता परिवारका लागि कुनै व्यवस्था छैन । युद्ध पीडित परिवारहरू क्षतविक्षत छन् । यसमा तत्कालीन विद्रोही पक्ष र राज्य पक्ष कै संयुक्त सत्ता हुँदा पनि केही चासो र चिन्ता देखिन्न । व्यवस्था फेरियो पीडितहरूको व्यथा उस्तै छ । सत्ता फेरिए पनि अवस्था फेरिएन ।

कि सास चाहियो, कि लास चाहियो, खै उनी कहाँ छन् ?

त्यो नमिठो समय । अहिले सम्झिँदा पनि जिउभरि काँडा उम्रिएर आउँछ ।

०५८ सालमा लमजुङमा प्रमुख जिल्ला अधिकारी (सिडिओ) थिए शिव नेपाल । प्रहरी नायब उपरीक्षक (डिएसपी) पीताम्बर अधिकारी र शाही नेपाली सेनाको प्रमुखमा मेजर सन्तोषसिंह ठकुरी थिए । तत्कालीन माओवादी पार्टीले थालेको सशस्त्र जनयुद्ध विरूद्ध शाही सरकारले सेना परिचालन गर्‍यो ।

शाही सेना सशस्त्र प्रहरी र जनपद प्रहरीको संयुक्त सुरक्षा फोर्सका नाममा जनतामा व्यापक दमन, धरपकड, हत्या र बलात्कारले देश त्रसित थियो । शाही सेना असनका साँढेजस्तै थियो । निमुखा जनतामाथि विद्रोहीलाई सहयोग गरेको निहुँमा धम्क्याइरहेको थियो । विवेकहीन शाही सेना । सिडिओ शिव नेपाल पनि उस्तै क्रूर थिए । अमानवीय प्रवृत्तिका । जिल्लामा तीव्र दमन बढीरहेको थियो ।

राज्यसत्ताको दमनबाट जनताहरू आकुलव्याकुल थिए । विद्रोही माओवादीलाई पनि चुनौती थियो । ब्यारेकबाट बाहिर निस्केको शाही सेना भोको बाघ जस्ता लाग्थे । तिनलाई जसरी भए पनि माओवादी मार्नु थियो ।

०५८ साल पुस ८ को नमिठो बिहान ।

संयुक्त सुरक्षा फौजले सिम्पानीका शिक्षक रामप्रसाद सुवेदी लगायतलाई गिरफ्तार गरेर बेसीसहरतर्फ लैजाँदै थिए । माओवादी छापामारहरूले थापेको बारूद एम्बुसमा संयुक्त फौजको गाडी पऱ्यो । केही शाही सेना घाइते भए र केहीको मृत्यु भयो ।

त्यो घटनाले शाही सेना आतंकित बन्यो । सेनाले विवेक गुमायो । मुखैको सिकार पञ्जाबाट फुत्किएको जो थियो ।

सेनाले सो घटनापछि (सर्च एन्ड किल) खोज र मारको अभियान चलायो । पुस १२ गते सिम्पानी निवासी (अमर मावि खुदीका शिक्षक दयासागर घिमिरेलाई विद्यालयबाट गिरफ्तार गऱ्यो । एन्डु क्षेत्री घरबाटै समातिए । दुवैलाई लिएर तेजबहादुर भण्डारीको घरमा पुग्यो सेना । उहाँलाई घरमा नभेटेपछि परिवारसँग भोलि सिडिओ कार्यालयमा हाजिर हुन पठाउनु भनेर टोली फर्क्यो ।

सिम्पानी ८ को जंगलमा पुगेपछि एन्डु क्षेत्रीलाई भाग भनेर पछाडिबाट गोली हानी हत्या गरियो । दयासागर घिमिरेलाई बेसीसहर पुऱ्याइयो ।

पुस १३ गते कार्यालय समयमा तेजबहादुर भण्डारी सिडिओ शिवप्रसाद नेपालको कार्यकक्षमा पुगे । सिडिओले पुन १६ गतेका लागि तारिख दिए । पुस १६ गते बेसीसहरमा अड्डा अदालतमा काम हुने गाउँका साथीसँगै बेसीसहरतिर लागे तेजबहादुर । बेसीसहरको सिरान मनाङे चौतारामा सेनाले गाडी रोकेर तेजबहादुर भण्डारीलाई लछार पछार पार्दै झाऱ्यो । कुटपिट गर्दै आफ्नो भ्यानमा कोच्यो ।

त्यस दिनदेखि उनलाई कता लगियो ? के गरियो ?

कुनै खबर आएको छैन ।

साविक सिम्पानी ३ भलाम (हाल मार्स्याङ्दी गाँउपालिका ९) २००२ सालमा फागुन १२ गते जन्मेका तेजबहादुरले समाजका विभिन्न क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याएका छन् । विभिन्न भूमिकामा फिट हुने तेजबहादुरलाई कोसौं टाढाबाट पनि चिनिहाल्छ यो भेगले । तर, खै उनी कहाँ गए ? केही अत्तोपत्तो छैन ।

कि सास चाहियो, कि लास चाहियो । खै, उनी कहाँ छन् ?

शैक्षिक अभियन्ता तेजबहादुर भण्डारी

तेजबहादुर भण्डारी, एसएलसी (नर्मल तालिम) गरेको एउटा शिक्षक । यो भेगको धेरै स्कुलमा उनले पढाएका छन् । यो गाउँलाई साक्षर बनाएर धेरै ठूलो गुन लगाएका छन् ।

उनको शिक्षणकालमा गणेश प्रावि (हाल मावि) सिम्पानी अमर मावि खुदी, अरण्यज्योति प्रावि लामागाउँ, अरूणोदय प्रावि भलाम, सरस्वती प्रावि पामचोक, सूर्यज्योति प्रावि तबैमा पढाए । सरस्वती प्रावि पामचोकमा लामो समय पढाए । सूर्यज्योति प्रावितर्फबाट निवृत्त भए । राजनीतिक प्रतिशोधका कारण नाल्माको मकै मराङमा सरूवा पनि गराएका थिए । अध्यापन एक पाटो थियो । त्योबाहेक उनकै नेतृत्व र पहलमा भलाममा अरूणोदय प्रावि पनि खुल्यो । भलै, विद्यार्थी नपाएर उक्त विद्यालय आज बन्द छ । त्यस क्षेत्रमा त्यतिबेला शिक्षण पेसामा लाग्ने उहाँलाई सबैले मास्टर भनेर चिन्ने र सम्बोधन गर्ने गर्थे ।

सचेत राजनीतिक व्यक्तित्व तेजबहादुर भण्डारी

अमर मावि खुदी वामपन्थी विचारको उद्गम थलो । वामपन्थी विचारका पक्षधर डाक्टर सूर्य सुवेदी, वामपन्थी लेखक खगेन्द्र संग्रौला लगायत व्यक्तिहरूले ०२८ साल ताका यस विद्यालयमा शिक्षकको रूपमा रहेर वामपन्थी विचारको प्रवाह गरे । वामपन्थी विचारबाट प्रभावित हुने र ग्रहण गर्ने, प्रचार गर्ने संगठित हुने क्रम बढ्दै आयो । यस प्रगतिशील, क्रान्तिकारी, कम्युनिस्ट विचारलाई ग्रहण गरी कलात्मक ढंगले प्रचार प्रसार गर्ने निरंकुश पञ्चायती व्यवस्था र निरंकुश राजतन्त्रको अन्त्यका लागि जनतालाई सचेत पार्ने व्यक्तिको नाम हो तेजबहादुर भण्डारी ।

उनलाई साथ दिने सारथी बाबुराम थापा । विद्यालयका वार्षिकोत्सव, विवाह, व्रतबन्ध या कुनै पनि सामाजिक जमघट र समारोहमा भजन, चुड्का दोहोरी र प्रहसन मार्फत तिखो व्यंग्य गर्दै वामपन्थी विचारबाट सुसज्जित गर्न सक्ने अर्को क्षमता थियो, तेजबहादुर भण्डारीसँग ।

पंक्तिकारलाई लाग्छ जनताका अगुवा, शैक्षिक, राजनीतिक र सामाजिक व्यक्ति

जे उपमा दिए पनि फरक पर्दैन । हो, त्यही तेजबहादुर भण्डारी शासकको दृष्टिमा आतंककारी देखिए । तिनै भण्डारीलाई शासकहरूले ०५८ पुस १६ गते गैरकानुनी, अमानवीय ढंगले अपहरण गरी हालसम्म बेपत्ता पारेको छ ।

तेजबहादुर भण्डारी र बेपत्ता नागरिकहरूको खोजी कार्य

लक्ष्मी थापासँग तेजबहादुर भण्डारी दाम्पत्य जीवनमा बाँधिएपछि दुई छोरी, दुई छोरा जन्मिए । शोभा र मीना छोरी । राम र विष्णु छोरा । शोभा रामकुमारकी दिदी । मीना र विष्णु भाइबहिनी । बाबुलाई राज्यले बेपत्ता पार्दा राम भर्खर २२/२३ का थिए । किसान, मजदुर महिला, शिक्षक, कर्मचारी, विद्यार्थी सबै सबैलाई माओवादी छापामार देख्ने सत्ताको नजरमा उनी पनि त्यस्तै देखिनु स्वाभाविक थियो ।

दमन बढ्दै थियो । गिरफ्तारी, हत्या, बेपत्ता, बलात्कार राज्य सत्ताको चरित्र नै थियो त्यो बेला । आफ्ना प्रिय बुबालाई कता लगे ? के गरे ? शोधखोज गर्न पनि मुस्किल । मानव अधिकार मृत अवस्थामा थियो । छोरा रामकुमारको टाउकोमा चुनौती थपियो । तै पनि उनले सिडिओ शिवप्रसाद नेपाल समक्ष निवेदन दिए ।

'तपाईंले तारिखमा बोलाएर बेपत्ता पार्नु भो'

प्रहरीले निवेदन नै लिन मानेन् । खोजी गरी पाऊँ भन्ने जाहेरी दरखास्त दिए । नागरिक सुरक्षा गर्न स्थापित नेपाल प्रहरीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय/डिएसपी पीताम्बर अधिकारीले खोजी गरी पाऊँ भन्ने निवेदन नै लिएनन् ।

भोलिपल्ट,

कान्तिपुर पत्रिकामा 'शिक्षक गिरफ्तार' भन्ने हेडलाइनमा समाचार आयो । उनको परिवारमा झनै दमन बढ्यो । २०५७ मा ऐन बनेर ०५८ मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग भर्खर गठन भएको थियो । रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय समिति आइसिआरसीको कार्यालय काठमाडौंको मीनभवनमा थियो । यता कतैबाट केही हुन सकेन । यताबाट केही नभएपछि उनले सर्वोच्च अदालतमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट हाले ।

सर्वोच्च अदालतमा तारिख लिनुपर्ने भयो । सर्वोच्चमा तारिखमा जाँदा रामकुमारलाई सेनाले ०५८ चैत ३ गते अदालत परिसरबाट गिरफ्तार गर्‍यो । शारीरिक र मानसिक यातना सहित बन्दी बनायो ।

सर्वोच्च अदालतमा सिडिओ कार्यालय लमजुङबाट हामीले समातेका छैनौं भन्ने जवाफ पठाइयो । ०५८ चैत २२ गते बन्दी प्रत्यक्षीकरण रिट खारेज गरिदियो । सिडिओ र शाही सेनाको जवाफ फरकफरक पऱ्यो । सिडिओले तारिखमा बोलाएर हाजिर हुन आएन भन्ने, डिएसपी र मेजरले सर्च अपरेसनमा सिम्पानी ८ को जंगलमा दोहोरो भिडन्त हुँदा तेजबहादुर भण्डारी माओवादीतिर मिलेर हामीमाथि आक्रमण गर्न आउँदा दोहोरो भिडन्तमा मारियो भन्ने, सुरक्षाका कारण लास परिवारलाई दिइएन भन्ने जवाफ दिए । तारिखमा आउँदै गर्दा, सदरमुकामबाट सबैका आँखै अघि लछारपछार गरेर अपहरण गर्नेहरूले कति निच हदसम्मको बयान दिन सक्दा रहेछन् ।

छोरा रामकुमार दुखी त भए । तर हरेस खाएनन् ।

आफ्नो प्रिय सदस्य गुमाउनु पर्दा परिवारको मन नदुख्ने त कुरै आएन । परिवार क्षतविक्षत थियो । छोरा छोरीहरू घर बस्न सक्ने अवस्था रहेन । आमा एक्लै रित्तो घर कुरेर बस्नुभयो । धेरै वर्ष परिवारका सदस्यहरू भेटै हुन पाएनन् ।

अहिलेको जस्तो सञ्चार माध्यम मोबाइल आइसकेको थिएन । दिनहरू कहालीलाग्दा थिए ।

परिवारमा खाने बस्ने र बाँच्ने समस्याले च्याप्दै आयो । एकातिर बेपत्ता बुबाको खोजी, आफू बाँच्नु पनि त थियो ।

संयोगले उनी कमलादीको गुम्बामा इटालिएन नन् (आनी, भिक्षुणी) सिलीयाना बोसाको संरक्षणमा पुगे । त्यहाँ उनलाई 'जीवन र मृत्यु के हो ?' भन्नेबारे लेखिएको तिब्बतियन बुक अफ लिभिङ एन्ड डाइङ भन्ने किताब आनीले दिएकी रहिछन् । उनले त्यसलाई गहिरो अध्ययन गरे । त्यस अध्ययनले उनी ध्यान, योग, साधनातिर लागे ।

एडभान्स मेडिटेसन गरे । यतैतिर लागिरहँदा जोगी, भिक्षु हुने सम्भावना पनि देखियो । बिचमा आमासँग एक रातको लागि भेट भयो । आमाले बाबुको खोजीमा हिंडेको छोरा त जोगी पो हुने भइस् भनेपछि उनको मन मोडियो ।

सुरक्षा र खानाका लागि अब जागिर चाहिएको थियो । उनले शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गत शैक्षिक परामर्श समूहमा जागिर पाए । माओवादी र सरकारबीच चर्को संघर्ष रोकिएकै थिएन । जनजीवन अस्तव्यस्त थियो । गाउँ घरमा ढुक्कले हिंड्न सक्ने अवस्था

थिएन । सेनाको दृष्टिमा माओवादीको शंका र माओवादीको नजरमा सेनाको जासुस हो कि भन्ने शंका हुने अवस्था कायमै थियो ।

अवस्था पाइला पाइलामा मृत्यु जितेर बाँच्नुपर्ने थियो । काम भने गाउँका विद्यालयमा पुग्नु पर्ने । जागिरकै सिलसिलामा सोलुको एउटा गाउँमा पुग्दा उनीहरूलाई माओवादीले गिरफ्तार गऱ्यो । सोध खोज र निगरानी गऱ्यो । सही र सत्य कुरा बताउँदा कसैले स्वीकारेनन् । परिस्थिति निकै जटिल बन्यो । साथमा गएका साथीहरू आतंकित बने ।

रामकुमार काठमाडौंमा कलेज पढ्दाका सिनियर दाइ माओवादीका कमान्डर रहेछन् । अनुहार हेरेर दुवैले एकअर्कालाई चिने । उनी कमरेड विज्ञानको नामले पुरकारिँदा रहेछन् । विज्ञानसँग सबै कुरा गरेपछि उनीहरू छुटे ।

दुःख पनि अनेक गरी आउँछन् । त्यहाँबाट छट्केका उनीहरू गुल्मीमा अर्को समस्यामा परे । असहज परिस्थितिका कारण उनको जागिर टिम टिक्न सकेन र जागिरबाट हात धोए ।

०६२ मा उनी जहवारलाल नेहरू विश्व विद्यालय (जेएनयु)मा एमफिल गर्न गए । त्यहाँ केरालाका सामाजिक न्याय अभियन्ता रोना विल्सनसँग उनको भेट भयो । उनी बे पत्ता नागरिकहरूको खोजी कसरी गर्न सकिन्छ ? भन्ने ध्याउन्नमै थिए ।

माओवादीलाई सहयोग गरेको बहानामा आफ्ना बुबालाई सत्ताले बेपत्ता जो पारेको थियो । रोना विल्सनले बाबुराम भट्टराईलाई राम्रोसँग बुझेका रहेछन् । रोनाले बाबुरामको थेसिसलाई विश्लेषण गरेर यिनी (बाबुराम) नवमार्क्सवादी हुन् । कम्युनिस्ट होइनन्, सुधारवादी हुन् । यो पुष्टि गर्न आगामी १० वर्ष कुर, अब १० वर्ष हेर भनेका थिए । रोनाको भनाइले उनको मनमा थप शंका जन्मियो । कतै बलिदान त्यसै खेर जाने त हैन ? मनमा प्रश्न आयो ।

बेपत्ता बुबाको खोजी : नयाँ व्यवस्थाको चाहना, राजनीतिक चेत सबै सबै मनभरि त थियो । तर, वातावरण उकुसमुकुस । ०६३ मा संयुक्त जनआन्दोलन सुरू भयो । रामकुमार पनि हरि रोका, खगेन्द्र संग्रौला लगायतसँगै पूरै १९ दिन आन्दोलनमा सरिक भए ।

व्यवस्था परिवर्तनसँगै बेपत्ता बाबुको पत्तो लाग्ला !

उनको मनमा आशा जीवितै थियो । खुदीसँगै पढेका खासुरका खिम घले, सारिङकी मैना धिताल कान्तिपुरका पत्रकार भइसकेका थिए । उनीहरूसँग पनि भेट भयो । विजय अधिकारी कान्तिपुर टेलिभिजनमा काम गर्थे । रामजी भट्टराई सगरमाथा एफएममा थिए । उनीहरूसँग भेटघाट र सरसल्लाह भयो । बाहिर बस्नुभन्दा जिल्लामै बसेर न्याय र खोजीका लागि केही गर्ने निर्णय गरे ।

अब बेसीसहरमा रेडियो खोल्ने भन्ने भयो । गमप्रसाद गुरूङ अध्यक्ष, रामकुमार भण्डारी सचिव र स्टेसन मेनेजर भएर मर्स्याङ्दी एफएमको स्थापना पनि गरे । यहाँ बसेर पनि खोजी र संघर्षलाई कायमै राखे । यसबाट पनि उनको खोजी अभियानमा खासै उपलब्धि हुन सकेन ।

लमजुङलाई आधार मानेर २०६३ को राजनीतिक आन्दोलनपछि सामाजिक, राजनीतिक, वातावरणीय, आर्थिक न्याय र स्थानीय लोकतन्त्रको संरक्षणका लागि सामाजिक न्याय समिति गठन गरे । त्यस संस्थाको आफू अध्यक्षको भूमिकामा बसे । नेपाल बार एसोसिएसनबाट गुमानसिंह अर्याल, नागरिक समाजबाट बालकृष्ण बराल, नेपाल पत्रकार महासंघबाट कृष्ण केसी, मानव अधिकारवादी संस्था इन्सेकबाट कृष्ण अधिकारी सदस्य रहे । यो समिति सक्रिय रह्यो । जसको जगमा ०६५ मा बेपत्ता परिवार राष्ट्रिय सञ्जालको जन्म भयो ।

यस सञ्जालले देशभरि अभियान चलाएर बेपत्ताको खोजी र दोषी उपर कार बाहीका लागि वकालत गऱ्यो । बेपत्ता नागरिकहरूको मुद्दालाई अर्न्तराष्ट्रियकरण गऱ्यो । आइसिआरसि सँग साझेदारी गरेर सम्बन्धित परिवारहरूलाई संगठित र परिचालित गर्ने काम गऱ्यो । बेपत्ताको खोजी र परिवारका सदस्यहरूको हकहीत र सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन गऱ्यो । यही सञ्जालको अगुवाइमा संसार भरिका यस्तै बेपत्ता नागरिक खोजी आन्दोलनमा एकीकृत हुँदै अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जालको निर्माण गऱ्यो । ०७८ मा बेपत्ता नागरिकका परिवारको अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जाल इनोभास बनेको छ । यस सञ्जालले खोजी कार्यलाई निरन्तरता दिइरहेको छ ।

बेपत्ता नागरिक तेजबहादुर भण्डारी र उनी जस्ता अन्य व्यक्तिहरूको खोजी कार्यलाई छोरा रामले कहिल्यै विश्राम दिएनन् । खोज पत्रकारिताको माध्यमबाट पनि उनले प्रयास गरे । २०७१ मा बेपत्ता 'तेजबहादुर भण्डारी स्मृति खोज पत्रकारिता पुरस्कार'

स्थापना गरेर लमजुङमा बसेर कलम चलाउने पत्रकारहरूलाई सात वर्षसम्म पुरस्कृत गरे। यसबाट पनि बेपत्ता नागरिकहरूको वास्तविकतालाई सार्वजनिक गर्न सत्तापक्षलाई बाध्य बनाउन सकेन ।

तेजबहादुर भण्डारीलाई राज्यपक्षले बेपत्ता पारेको अहिले ठीक २० वर्ष पुग्यो। तर, उनको बारे सत्य तथ्य कुरा परिवारले अहिलेसम्म थाहा पाएका छैनन्। मुख्यत : परिवारका तर्फबाट खोजीका विभिन्न उपाय गरियो । राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चसम्म कुरा पुग्यो । यसबीचमा तत्कालीन विद्रोही/आन्दोलनकारी शक्ति र तिनका नेता, सञ्चालकहरू पटक पटक सत्तामा उक्ले ।

नयाँ संविधान बन्यो । सबै (तीन वटै) तहका निर्वाचनहरू सम्पन्न भए । देशमा गणतन्त्र आयो, संघीयता आयो । विद्रोही र दमनकारी दुवै शक्ति सत्तामा पुग्यो । सुख सुविधा, शान सौगात ग्रहण गरे । तर पनि नेपालका बेपत्ता नागरिकहरूको सत्य तथ्य सार्वजनिकरण भएको छैन । सहिदहरूलाई राष्ट्रिय सहिद घोषणा गरिएको छैन । बलिदान संस्थागत हुन सकेको छैन । अझै पनि उही प्रश्न अनुत्तरित नै छ ।

ती बेपत्ता नागरिकहरू खै ? के यी प्रश्नहरू सधैं अनुत्तरित नै भइरहने ? ती परिवारले सत्य तथ्य थाहा पाउन कहिलेसम्म कुर्नु पर्ने हो ? थाहा छैन । बेपत्ता तेजबहादुरप्रति हार्दिक श्रद्धा व्यक्त गर्दै परिवारजनप्रति सम्मान प्रकट गर्दछु ।

त्यसैले त देशको दुर्गति छ

दयासागर घिमिरे

"तेजबहादुर सरलाई रामधुलाइ गरेको दृश्य चन्द्रकान्त दाइलाई पूरा थाहा रहेछ । पिट्दा पिट्दै पानी, पानी भनेर कराउनु भएछ । जगमा पानी ल्याएर दिएछन् । पानी पिउनु भएछ । पानी पिइसकेपछि पुक्लुक्क भइँमा ढल्नु भएछ ।"

तेजबहादुर भण्डारीलाई मैले चिन्दा उहाँ शिक्षा क्षेत्रमा काम गर्नुहुन्थ्यो । २०२४/२५ सालतिर उहाँले अमर मावि खुदीमा पढाउनु हुन्थ्यो । उहाँ मेरो गुरू पनि हुनुभयो । पछि २०३० पुसबाट नेपालमा नयाँ शिक्षा लागु भयो । त्यस क्रममा उहाँ अरण्यज्योति प्रावि लामागाउँमा प्रधानाध्यापक हुनुहुन्थ्यो । म पनि २०३० पुसबाट त्यसै विद्यालयको सहायक शिक्षक भएँ । उहाँ सांस्कृतिक कार्यक्रमहरूमा प्रहसन गर्नुहुन्थ्यो । हालका महजोडी जस्तै तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापा प्रहसनको क्षेत्रमा कहलिनुभएको थियो । सामन्ती राज्यसत्ता विरूद्ध उहाँहरूका हाँस्यव्यंग्य कार्यक्रम गाउँदेखि जिल्ला सदरमुकामसम्म प्रसिद्ध थिए ।

उहाँ वामपन्थी विचार राख्नुहुन्थ्यो । २०३५/३६ सालतिर नेकपा मालेमा संगठित हुनुभएको याद छ । २०५२ साल फागुन १ गतेबाट दीर्घकालीन सशस्त्र जनयुद्ध नेकपा माओवादीले सुरू गर्‍यो । त्यसै क्रममा २०५७ सालबाट उहाँ अखिल नेपाल किसान संघमा आवद्ध भएको थाहा पाएको थिएँ । शिक्षक, कर्मचारीहरूले भूमिगत रूपमा संगठित भएर पार्ट टाइममा काम गर्नुपर्थ्यो । २०५८ साल पुसबाट नेपाल सरकारले संकटकाल लागु गर्‍यो । त्यो बेला म अमर मावि खुदीमा पढाउँथें ।

२०५८ पुस १२ गते अमर माविमा १ सय २५ जति सेना र प्रहरी आए । मलाई विद्यालयबाटै चरम यातना दिए । कक्षामा डुलाएर विद्यार्थीकै अगाडि मनपरीसँग अपशब्द प्रयोग गरी २५/३० बुट बजारे । १० वटा कक्षा कोठामा यस्तै व्यवहार पाएँ बुटको लात खाएँ । त्यसपछि विद्यालयबाट निकाली खुदी बजार ल्याई एन्डु क्षेत्रीलाई पनि गिरफ्तार

गरे । बाटामा हिँड्ने क्रममा 'ए आतंककारी साले तेजबहादुर भण्डारीको घर चिनेको छस्' भनेर सोधे । मैले चिन्छु भनें । उनीहरूले साले आतंककारी तेजबहादुरको घर देखा भने । अनि बाटो देखाई दिएँ । साथमा म र एन्डु क्षेत्रीलाई पनि लिएर सिमपानी ३ भलाममा पुऱ्याएँ ।

घरमा गएर हेर्दा त्यस दिन तेजबहादुर भण्डारी घरमा हुनु हुन्थेन । पूरा घर खनतलासी गरी भताभुंग लथालिंग गरी घरमा भएका परिवारलाई सुन्नै नसक्ने अपशब्द प्रयोग गरी थर्कमान बनाए उनीहरूले । गाउँघरका मानिसहरूको सातो उडाए । त्यसपछि सरको घरबाट भीरको बाटो हुँदै सालघारीमा ल्याए । सालघारीको बाघको खोरमाथि जंगलमा एन्डु क्षेत्रीलाई गोली हानी मारेछन् । मलाई चण्डीस्थान सेरा हुँदै घरघर डुलाई लात्तै लात्ताले हाने भलाम खोला गोतामे थोक चनौटे हुँदै पुवाँखोला पुऱ्याई मेरो आँखामा पट्टी बाँधी पशु डोऱ्याएजस्तै गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय पुऱ्याए । 'ए आतंककारी साले बस' भने । म टुक्रुक्क चौरमा बसें । 'साले पलेंटी मारेर बस' भने । त्यसैगरी बसें । त्यसपछि मलाई रामधुलाइ हुन सुरू भयो । पहिलो चरणमा मलाई ढाडमा लात्तै लात्ताले ३७/३८ बुटले हाने । त्यसपछि साले आतंककारी तँलाई यतिले कहाँ पुग्छ भनी राइफलको कुन्दाले मेरो ढाडमा हाने । उनन्चालीसौं चोटमा म बेहोस् भएर ढलें । त्यसपछि झन् कडा धुलाई गरी पिटेछन् । अब भयो भनी मलाई सिनो घिसारे झैं घिसारेर लगेर फालेछन् । धेरै समयपछि गार्ड कमान्डो गएर मेरो अवस्था बुझेछन् । नाडीको चाल र मुटुको धड्कन अलिअलि पाएपछि फेरि घिसारेर ल्याएछन् र मलाई जिप्रकाको भित्र प्यासेजमा राखी हत्कडी लगाइएको रहेछ ।

म बेहोस् अवस्थामा पुस १२ गतेबाट १८ गतेसम्म त्यहीं रहे । त्यसरी बेहोस् अवस्था रहेको बेलामा पनि प्रहरीद्वारा वारपार गर्दा लात्तैलात्ताले हान्ने गर्दा रहेछन् । २०५८ साल पुस १६ गते तेजबहादुर सर प्रजिअ कार्यालयमा तारिखमा आउँदा गाउँतिरकै बन्धुबान्धवबाट तेजबहादुर गाडीमा चढी बेसीसहर आउँदैछ है भनी सुराक भएछ । प्रहरी मनाङे चौतारामा बसी गाडीबाटै थुतेर लछारपछार गर्दै बाटामा घिसार्दै प्रहरी भ्यानमा उचालेर हुर्याएछन् । पिट्दै जिप्रकामा पुऱ्याई फेरि पिट्न सुरू गरेछन् । म त बेहोस थिएँ । भोटेओढारका चन्द्रकान्त अधिकारी दाइलाई त्यसै प्यासेजमा हत्कडी लगाई राखिएको रहेछ । धेरै समयपछि चन्द्रकान्त अधिकारी दाइसँगमा उहाँकै घरमा कमरेड पारसमणि पौडेल र म भेट्न गएका थियौं । त्यस समयमा चन्द्रकान्त दाइले तेजबहादुर सरलाई गरेको व्यवहारको यथार्थ विवरण बताउनुभयो ।

तेजबहादुर सरलाई रामधुलाइ गरेको दृश्य चन्द्रकान्त दाइलाई पूरा थाहा रहेछ ।

पिट्दा पिट्दै पानी, पानी भनेर कराउनु भएछ । जगमा पानी ल्याएर दिएछन् । पानी पिउनु भएछ । पानी पिइसकेपछि पुक्लुक्क भइँमा ढल्नु भएछ । त्यसपछि बत्ती निभाएर जुटको बोरा ल्याई बोराभित्र राखेछन् । बेसीसहरमा त्यस समयमा गोबर ग्यास भन्ने एउटा जँड्याहा थियो । त्यसलाई बोलाई बोरा बोक्न लगाई लगेर पुलबाट मर्स्याङ्दी नदीमा फाले भन्ने कुरा मैले सुनेको थिएँ ।

नेपाल आमाले जन्माउनु भएको एक वीर योद्धा सपूतलाई यसरी बेपत्ता बनाएका छन् । घर परिवारलाई न सास न लास बुझाउन सक्यो नेपाल सरकारले । त्यसैले उहाँका परिवारजनले आफ्नो श्रीमान्, आफ्ना पिता बेपत्ता हुँदा आजसम्म नेपाल सरकारसँग मुद्दा लड्नु परिरहेको छ । नेपाल सरकारले कुनै किसिमको प्रतिक्रिया दिन सकेको छैन । त्यसैले बेपत्ता भएका साथीहरूको परिवारजनको अन्योल अवस्थामा नेपाल सरकारले राखिरहेको छ । यसको किटानी साथ फैसला गर्न सकेको छैन । नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी माओवादी पनि पटकपटक सरकारमा गयो । तर केही गर्न सकेन द्वन्द्व पीडितहरूलाई । त्यसैले गर्दा सहिद परिवार, बेपत्ता परिवार, घाइते परिवार, होल टाइमरका परिवार पिरोलिएरमात्रै बस्नुपरेको छ ।

सत्तामा जाने र तिनका आफन्तजनले अकूत सम्पत्ति कमाएका छन् । तिनको जीवनस्तर र हिजोका योद्धाहरूको जीवनस्तर हेर्दा आकासपातालको फरक छ । नगद भने पछि महादेवको पनि त्रिनेत्र खुल्छ भन्ने नेपाली उखान छ । नगद पाउने ठाउँमा पुगेपछि के सिद्धान्त ? के राजनीति ? के कार्यविधि ? के सर्वहारा वर्ग सबै कुरा बिर्सिँदा रहेछन् । यस्तै रैछ मानवको चरित्र त्यसैले गर्दा सबै योद्धाहरू कोही कहिँ गएका छैनन् । किन भने हिजोदेखि नेताहरूले दिएको प्रशिक्षण अनुसार शान्ति प्रक्रियामा आएर सरकार सञ्चालन गर्दा पनि नातावाद, कृपावाद गरियो । सर्वहारा वर्गको अधिनायकत्व भनिएको थियो तर त्यसको ठिक विपरीत कार्य भएको देख्दा सर्वहारा वर्गका जनता, सहिद परिवार, वेपत्ता परिवार, घाइते परिवार द्वन्द्वपीडितहरू दुखद आश्चर्यमा छन् । अहिले आएर पैसा खर्च गर्न सक्नेले चुनाव जित्छ तर पैसा नहुने सहिद परिवार, वेपत्ता परिवार, पीडित परिवार, घाइते परिवार बिलखबन्दमा परेको छ । अर्कोतर्फ हरेक जातजातिलाई दिइएको हरेक क्षेत्रको कोटा पाँच वर्षका लागि भनिएको थियो तर दशकौं दशकसम्म कायम रहने भएपछि ९०/९५ प्रतिशत ल्याएर पास गर्नेले जागिर खान आयोगमा नाम निकाल्न नपाइने भयो । ४५/५० प्रतिशत ल्याउनेको हरेक तह तप्काबाट नाम निक्लन्छ । त्यसैले ९०/९५ प्रतिशत ल्याएर हरेक विषयमा तह, तप्कामा सफलता प्राप्त गर्नेहरू बाध्य भएर विदेशी भूमिमा जागिर खोज्न जानुपर्ने भएको छ । त्यसैले त देशको दुर्गति भएको हो कि भन्ने लाग्छ ।

आदणीय गुरू, साथी तेजबहादुर भण्डारी राष्ट्रवादी नेपाल आमाको सपूत हुनुहुन्थ्यो । निरंकुश राज्यसत्ताको विरूद्धमा बोल्नुहुन्थ्यो । जनताहरूलाई सुसूचित गराउने आफ्नो कर्तव्य सम्झेर पालना गर्नुहुन्थ्यो । निरंकुश शासकका लागि आँखाको कसिंगर । जनताका आँखाको नानीमा राखे पनि नबिझाउने हुनुहुन्थ्यो । तर त्यस्तै मानिसलाई अनेक दुखकष्ट दिइँदोरहेछ । आजीवन काराबास, मृत्युदण्ड आदि यातना दिइँदोरहेछ । ज्यानै लिइँदोरहेछ । १० वर्षे दीर्घकालीन सशस्त्र जनयुद्धको क्रममा नेपाल आमाका धेरै सपूतहरूले बलिदानी दिनुपर्‍यो । बेपत्ता हुनुपर्‍यो, आजीवन घाइते भएर अचेत भएर अर्काको सहारामा बाँच्नुपर्‍यो । आफूले दुख पाएपाए, परिवारसमेतले दुख पाउनुपर्‍यो । यस विषयमा पार्टी/राज्यले जनताको बिचमा गएर गहिरो अध्ययन गरेर द्वन्द्वपीडितहरूको आँसु पुछ्नुपर्ने कर्तव्य महसुस गरेको छु ।

सेल्टर सिम्पानी

जमिन्द्रमान घले
संविधान सभा सदस्य, नेकपा एमाले केन्द्रीय सदस्य

"उहाँलाई जिल्ला युनिफाइड कमान्डले माओवादी जनयुद्धसँग सम्बन्ध छ भन्ने नाममा गिरफ्तार गऱ्यो । जबकि उहाँ नेकपा (एमाले) जिल्ला परिषद् सदस्य हुनुहुन्थ्यो"

२०३३/३४ सालतिर म अमर मावि खुदीमा कक्षा ९–१० मा पढ्दै थिएँ । तेजबहादुर भण्डारीलाई शिक्षक भन्दा पनि हाँस्यव्यंग्यकारको नामले चिन्थें । उहाँको जोडी सिम्पानीका बाबुराम थापा अहिले पनि जीवित नै हुनुहुन्छ । उहाँ पनि शिक्षक नै हुनुहुन्थ्यो । अहिले सेवानिवृत्त हुनुहुन्छ । त्यतिबेला जिल्लाको सदरमुकाम बेसीसहरमा ठूला कार्यक्रम हुने भनेकै राजाको जन्मोत्सव, रानीको जन्मोत्सव, प्रजातन्त्र दिवस हुन्थे । उक्त समारोहहरूमा तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापाको जोडीले कुनै न कुनै कार्यक्रम गरेकै हुन्थ्यो । मैले प्रायः जसो उहाँहरूको कार्यक्रम छुटाउदिनथें । तेजबहादुर भण्डारीको स्वर पनि ठूलो थियो । माइक नचाहिने खालको । उहाँहरूको नाटक सन्देशमूलक हुने गर्थ्यो । विशेष गरी शोषण र अन्यायविरूद्धको नाटक हाँस्यव्यंग्यमार्फत समाजलाई जागरूक बनाइराख्नु हुन्थ्यो ।

देवीप्रसाद सुवेदी, खगेन्द्र संग्रौलाहरूले खुदी पढाउँदै गर्नु हुँदा सम्भवत उहाँहरूसँगको संगतले पनि हुन सक्छ– प्रगतिशील विचारहरूको प्रचार गर्ने, गाउँगाउँमा गएर शोषक सामन्तहरूको विरोध गर्ने गर्नुहुन्थ्यो । अन्याय सहन हुन्न विरोध गर्नुपर्छ भन्ने जस्ता विचार बोकेर गाउँगाउँ जानुहुन्थ्यो भन्ने सुनेको थिएँ । दिनमा स्कुल जाने साँझबिहान गाउँ डुल्ने गर्नुहुन्थ्यो रे भन्ने सुनेको थिएँ । सम्भवत तिनै गतिविधिहरूले हुन सक्छ सिम्पानी कम्युनिस्ट (नेकपा माले) हरूको सेल्टर सम्भव भयो । उत्तर क्षेत्रमा कम्युनिस्टहरूको प्रभाव विस्तारमा उहाँको योगदानलाई हामीले बिर्सन हुन्न । २०३४ सालमा एसएलसी गरेपछि म पनि उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने सिलसिलमा काठमाडौं गए ।

२०४६ मा बहुदल आएपछि मात्र म लमजुङ फर्किएँ ।

२०४९ सालमा सम्पन्न पहिलो स्थानीय निर्वाचनमा म भुलभुले गाविसको अध्यक्ष भएँ । पार्टीको इलाका नम्बर ७ को इलाका कमिटी सचिव भएर गाउँमा बस्न थालेपछि मात्र उहाँसँग औपचारिक चिनजान र घनिष्ठ सम्बन्ध गाविस अध्यक्ष भएपछि मात्र भयो । उहाँ शिक्षक नै हुनुहुन्थ्यो । एमाले पार्टीमा पनि इलाका नम्बर ७ को इलाका कमिटीमा रहेर काम गर्नुभयो । कर्तव्यनिष्ठ इमान्दार सक्रिय मान्छे २०५६ मा शिक्षकबाट सेवा निवृत्त हुनुभयो । त्यसपछि उहाँलाई जिल्ला युनिफाइड कमान्डले माओवादी जनयुद्धसँग सम्बन्ध छ भन्ने नाममा गिरफ्तार गऱ्यो । जबकि उहाँ नेकपा (एमाले) जिल्ला परिषद् सदस्य हुनुहुन्थ्यो । हक्की र निडर स्वभावका धनी उहाँलाई माओवादी जनयुद्धमा संलग्न छ भन्ने आरोप लगाइयो । अनुमानको भरमा सोधपुछको क्रममा धेरै नै शारीरिक यातना दिएको बुझिन्छ । त्यतिबेला म जिविस सभापति थिएँ । मैले बुझेसम्म जनयुद्धमा आफू संलग्न नभएको कुरा भन्नुभयो होला । सेना नेतृत्वको युनिफाइड कमान्डले ढाँटेको आरोपमा झन् बढी शारीरिक यातना दियो होला । बन्दी अवस्थामा रहेको भण्डारीको यातनाकै क्रममा हिरासतमा हत्या भएको हुनसक्छ । परिवारले लास बुझ्न नपाएकाले हुनसक्छ बेपत्ताको सूचीमा राखी राखेको छ तर मेरो विचारमा उहाँको हिरासतमै मृत्यु भएको हुनुपर्छ । एकजना क्रान्तिकारी विचार बोकेको समाजको अगुवाइ गर्ने व्यक्तित्वले अकालमा मृत्युवरण गर्न पऱ्यो । विचारलाई मर्न नदिन उहाँले बोकेको झण्डालाई झुक्न नदिन संकल्प गरौं यही नै उहाँप्रतिको सच्चा श्रद्धाञ्जली हुन्छ । अलविदा तेजबहादुर भण्डारी कमरेड !

साँढेको जुधाइ बाच्छाको मिचाइ

मायानाथ अधिकारी
केन्द्रीय सदस्य, नेकपा एमाले

"राज्यपक्ष तेजबहादुर सरलाई माओवादी देख्ने र विद्रोही माओवादी सबैलाई माओवादीमा टाकुरी लाउँदै हिँड्ने र उहाँको पार्टीले सप्रमाण हाम्रो पार्टीको हो भन्दा तत्कालीन राज्य पक्षले विश्वास नगर्ने त्यतिबेलाको अवस्था बन्यो ।"

तेजबहादुर भण्डारीले जनविरोधी निरंकुश र निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्थाको विरूद्धमा न्यायप्रेमी जनताको पक्षमा आवाज बुलन्द गर्नुभएको थियो । तत्कालीन नेकपा(माले)को सम्पर्कमा रहेर उहाँले भूमिगतकालमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नुभयो । उत्तरी लमजुङमा तत्कालीन मालेको संगठन निर्माणमा उहाँको भूमिका अग्रणी थियो । अहिलेको मर्स्याङदी गाउँपालिकामा एमालेको प्रभाव राम्रो बनाउन उहाँको पनि सक्रिय भूमिका थियो । उत्तरी लमजुङका मदनकृष्ण र हरिवंश आचार्यको उपमा पाएका बाबुराम थापा र तेजबहादुर भण्डारीले हाँस्यव्यंग्य मार्फत नाटक र व्यंग्यात्मक कार्यक्रम प्रदर्शन गरेर तत्कालीन निरंकुश र निर्दलीय जनविरोधी व्यवस्था विरूद्ध जनतामा लामो समयदे खि आवाज बुलन्द गर्ने काममा भूमिका निर्वाह गर्नुभएको थियो ।

०५२ सालबाट तत्कालीन नेकपा(माओवादी)ले जनयुद्धको नाममा हिंसात्मक संघर्ष अगाडि बढायो । एकथरी मान्छेहरूलाई सुराकी गरेको नाममा माओवादीले कारबाही पनि गरिरहेको थियो । माओवादी आफ्नोबाहेक गाउँ समाजमा अरू पार्टीको क्रियाशीलता र अस्तित्व स्वीकार्ने पक्षमा थिएन । ०५४ मा नेकपा(एमाले) विभाजन भयो । तेजबहादुर सर मालेमा लाग्नु भयो । उहाँ सिम्पानी गाउँ कमिटीको सचिव (कमिटी प्रमुख) बन्नुभयो । जहाँ लाग्ने त्यहाँ निरन्तर र इमान्दारीपूर्वक लाग्ने उहाँको स्वभावको कारण मालेमा क्रियाशील बन्नुभयो ।यसैबिच उहाँलाई राज्यपक्षको सुरक्षाफौजले माओवादी भएको आरोपमा गिरफ्तार गरी बेपत्ता बनायो । ०५८ सालमा पुनः एमाले र मालेको एकता भयो । एकीकरण पछि उहाँलाई नेकपा(एमाले)को जिल्ला परिषद सदस्यमा समावेश गरियो ।

पार्टीको विभाजनबाट निराश भएर मालेका केही व्यक्तिहरू माओवादीलाई समर्थन गर्न पुगे । कोही राजनीतिबाट पलायन नै बने । तेजबहादुर सर निरन्तर आफ्नो राजनीतिक अडानमा दृढ रहनुभयो । राज्य पक्षले तेजबहादुर भण्डारीलाई माओवादी भएको र आतंककारी गतिविधिमा संलग्न भएको भन्दै गोलमोटोल जवाफ दिइरह्यो । अहिलेसम्म पनि उहाँको सन्दर्भमा उहाँको परिवार र आफन्तजनले चित्तबुझ्दो जवाफ पाउन सकेको छैन । त्यतिबेला लमजुङको नेकपा(एमाले)को सचिव(पार्टी प्रमुख) म नै थिए । तत्कालीन नेकपा(माले) जिल्ला कमिटीको सचिव(पार्टी प्रमख) कमरेड महेन्द्रलाल श्रेष्ठ हुनुहुन्थ्यो ।

हामीले त्यतिबेला तेजबहादुर भण्डारी माओवादी नभएको र आतंककारी गतिविधिमा सामेल नभएको विषय सुरक्षा संयन्त्रलाई पटकपटक दृढतापूर्वक राखेका हौं, यो विषयलाई स्वीकार गरिएन । साँढेको जुधाइ बाच्छाका मिचाइ भनेजस्तै राज्यपक्ष र विद्रोही पक्षबिचको भिडन्त र संघर्षमा तेजबहादुर जस्ता इमान्दार, निरकुंशता विरोधी कर्तव्यनिष्ठ कार्यकर्ता बेपत्ता भएका छन् । त्यसको कुनै लेखाजोखा छैन । वास्तवमा यो दुखदायी छ । राज्यपक्ष तेजबहादुर सरलाई माओवादी देख्ने र विद्रोही माओवादी सबै लाई माओवादीमा टाकुरी लाउँदै हिँड्ने र उहाँको पार्टीले सप्रमाण हाम्रो पार्टीको हो भन्दा तत्कालीन राज्य पक्षले विश्वास नगर्ने त्यतिबेलाको अवस्था बन्यो । तेजबहादुर भण्डारी जस्ता व्यक्तिहरू अनाहकमा सिकार बने ।

अब परिस्थिति फेरिएको छ । व्यवस्था बदलिएको छ । राजाको शासनको अन्त्यभएको छ । संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र स्थापना भएको छ । संघीयता, धर्मनिरपेक्षता, समावेशी लोकतन्त्र स्थापित भएको छ,त्यसको कार्यान्वयन गर्दैछौं । यी उपलब्धिहरू तेजबहादुर सरहरूको योगदानको कारणले पनि प्राप्त भएको हो । अब तेजबहादुर सरजस्ता व्यक्तिहरूलाई राज्यले न्याय दिनुपर्छ ।

सिम्पानीले खोजिरहेछ

मेखबहादुर भण्डारी
सह–सचिव, गण्डकी प्रदेश, नेकपा (माओवादी केन्द्र)

बेपत्ता पारिएका तेजबहादुर भण्डारी कहाँ हुनुहुन्छ होला?
दुखमा हुनुहुन्छ होला कि सुखमा ?
कहिलेकाहिँ सोचिबस्छु ।
त्यो हँसिलो मुहार कहाँ पो होला ?

उत्तरी लमजुङको ग्रामीण बस्ती सिमपानी–भलाम । हरेक नेपाली जस्तै निम्न वर्गीय परिवारका तेजबहादुर भण्डारीलाई सिम्पानीले खोजिरहेको छ ।

बुबा लेखमान र आमा साबी भण्डारीको कोखबाट जन्मिए पनि उहाँ सिंगो गाउँको पनि सन्तान हो ।

खै, कहाँ लगियो ? बेपत्ता पारेको २० वर्षसम्म पनि उहाँको कुनै अत्तोपत्तो छैन । आदरणीय बेपत्ता योद्धा कमरेड तेजबहादुर भण्डारीको न्यास्रो मेट्न दाजुभाइ दिदीबहिनी त हुनुहुन्छ । तर, उहाँको सग्लो शरीर छैन । सम्झना मनैभरि ।

सिम्पानीलाई थाहै छ, यहाँको शिक्षा क्षेत्रमा उहाँको कत्रो योगदान छ ?

२०२१ साल तिरै एसएलसी सकाएर शिक्षण पेसामा लागेका तेजबहादुर भण्डारीले अक्षर चिनाएका सिम्पानीका छोराछोरी अहिले कहाँ कहाँ पुगे ? त्यो पनि सिम्पानीलाई थाहै छ । सानैदेखि विद्रोही स्वभावका भण्डारी विद्यार्थी हुँदा नै सामाजिक परिवर्तनका लागि राजनीतिक चासो राख्ने व्यक्तिको रूपमा हामी चिन्छौं ।

समकालीन समयमा पञ्चायती शासन व्यवस्थाविरूद्ध भूमिगत रूपमा हुने

गतिविधिमा सहभागी हुँदै तत्कालीन नेकपा मालेको प्रभावबाट वाम राजनीतिमा लाग्नुभएको इतिहास छ तेजबहादुर भण्डारीको । स्थानीय सामन्त र शासन सत्ताका नाइकेबाट गरिब निमुखाहरूप्रति हुने अन्याय, भेद्भावले राजनीति र सामाजिक कार्यमा लाग्न अभिप्रेरित गरेको थियो, हामीले बुझेका छौं ।

विद्रोही भावना र प्रगतिशील साहित्यप्रतिको रूझानका कारण नाटक तथा हाँस्य प्रहसनको माध्यमबाट व्यंग्यात्मक रूपमा शासन एवं सामन्त फटाहाहरूको भण्डाफोर गर्दै जनतालाई सचेत गराउने कुरामा उहाँको क्षमता प्रखर एवं अद्भूत थियो । शिक्षण पेसामा आवद्ध रहेर सामाजिक कार्यमार्फत राजनीतिक गतिविधिलाई प्राथमिकतामा राख्न सक्ने एक कुशल व्यक्ति हुनुहुन्थ्यो उहाँ । अमर मावि खुदी, गणेश मावि सिम्पानी लगायत एक दर्जन बढी विद्यालयमा पढाएका तेजबहादुर सर, विद्यार्थी बिचमा कम्ता प्रिय हुनुहुन्थेन ।

२०४७ सालको राजनीतिक परिवर्तनसँगै देशमा आर्थिक एवं सामाजिक परिवर्तन होला, गरिब, भोका, नांगा, शोसित पीडित जनताले परिवर्तनको अनुभूति गर्न पाउलान् । न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम होला भन्ने सबैले सोचेका थिए । उहाँले पनि यस्तै सोच्नुभएको थियो ।

नयाँ व्यवस्थाका हिमायतीहरूबाट त्यस्तो अपेक्षा पूरा हुने छाँट देखिएन । विकल्पको खोजीमा हुनुहुन्थ्यो तेजबहादुर सर । एउटा कम्युनिस्ट पार्टीको कार्यकर्ता हुनुको नाताले तत्कालीन नेकपा एमालेले लिएको संवैधानिक राजतन्त्रात्मक संसदीय व्यवस्थाबाट जनताका समस्याको समाधान हुन नसक्ने कुराको निर्क्यौल गर्दै उहाँले विद्रोह बोल्नुभयो । २०५४ सालमा वामदेव गौतमले निर्माण गरेको नेकपा मालेमा लाग्नु भयो । तर वामदेव गौतमले नेतृत्व गरेको नेकपा माले पनि जनताको पक्षमा नरहेको महसुस गरी छोटै समयमा अन्य विकल्पको खोजीमा लाग्नुभयो तेजबहादुर सर ।

एकातर्फ विकल्पको खोजी । अर्कोतर्फ तत्कालीन नेकपा (माओवादी) ले राजतन्त्रात्मक संसदीय व्यवस्थाको विरूद्ध सशस्त्र महान जनयुद्ध थाल्यो । २०५२ फागुन १ बाट सुरू भएको जनयुद्ध १० वर्षसम्म चल्यो । विकासप्रेमी, न्यायप्रेमी जनसमुदायमा समावेश हुँदै तिब्र रूप लियो जनयुद्धले ।

सोही युगान्तकारी परिवर्तनले उहाँलाई पनि जनयुद्ध लड्ने पार्टीप्रति नजिक पुर्‍यायो । माओवादी पार्टीका कार्यकर्ता अमर तमु (रमन) सुशीला सिंखडा (क. दुर्गा)

सहिद क. छविको सम्पर्कले उहाँलाई अझ बढी सशक्त विद्रोही बनायो । र माओवादी निकट बन्दै जानुभयो । आमूल परिवर्तनका पक्षपाती कमरेड तेजबहादुर भण्डारीले त्यति बेला नै आफ्नो ३ दसकभन्दा लामो शिक्षण पेसाबाट २०५६ सालमा अवकास लिनुभयो । बाँकी जीवन सक्रिय राजनीतिमा लगाउने प्रण थियो उहाँको ।

२०५७ को भदौमा भएको अखिल नेपाल किसान संघ (२००७) को सिम्पानीमा भएको भेलाबाट म मेखबहादुर भण्डारी अध्यक्ष र उहाँ सचिव पदमा चयन भयौं । त्यसपछि उहाँको पार्टीमा सक्रियता झनै बढेर गयो । त्यस भेगका सामन्त फटाहाहरूको भागदौड मच्चिएको थियो उहाँको सक्रियताले । दुखी गरिब र अन्यायमा परेकाहरूले राहतको महसुस गरेको उहाँकै कारण हो । माओवादी पार्टी पनि जनताका माझमा स्थापित हुने क्रम बढिरहेको थियो ।

जनयुद्धको विकासक्रमसँगै २०५८ मंसिर ८ गते वार्ताबाट निकास नआउने निर्क्यौल गर्दै माओवादी पार्टीले वार्ता भंग गर्‍यो । तत्कालीन शाही सेनाको ब्यारेकमाथि आक्रमम भयो । त्यसबाट अत्तालिएर शाही सत्ताले मंसिर ११ गतेबाट देशैभर संकटकाल घोषणा गर्दै न्यायप्रेमी जनसमुदाय र तीनका प्यारा नेता तथा कार्यकर्ताको टाउकोको मूल्य तोकी फेरि दमनमा उत्रियो ।

पार्टीले पनि फौजी प्रतिरोध मार्फत जनताको रक्षाका लागि आफ्नो गतिविधि बढायो । त्यसै क्रममा बेलौती बिसौना नजिक भएको एम्बुसको कारबाहीमा शाही सेनातर्फ ठूलो क्षति पुग्यो । त्यसबाट अत्तालिएर शाही सेनाले माओवादीको पकड रहेको सिम्पानी गाउँका जो कसैलाई पनि घेरा हाल्ने यातना दिने तारेख लगाउने क्रमलाई बाक्लो बनायो । डर त्रासको राज्य खडा गर्न खोज्यो ।

२०५८ पुस १६, जनताका प्यारा नेता सिम्पानी भलाम निवासी आदरणीय तेजबहादुर भण्डारीलाई तारेखमा बोलायो प्रशासनले । छाडेको बहानाबाजी गर्दै मनाङे चौताराबाट पुनः गिरफ्तार गरी बेपत्ता बनाउने काम गर्‍यो । हजारौं सहिद र बेपत्ता योद्धाको बलिदानी, लाखौं न्यायप्रेमी जनसमुदाय र कार्यकर्ताको त्यागबाट आज संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपाल प्राप्त भएको छ ।

राजनीतिक रूपमा केही राहतको महसुस त गरिएको छ तर सामाजिक, आर्थिक हिसाबले भने त्याग, बलिदानी अनुसारको उपलब्धि प्राप्त गर्न सकिएको छैन । बेपत्ता योद्धाहरूको स्थिति सार्वजनिक भएको छैन । अझैं परिवारको आलो घाउमा नुन

चुक लगाउने काम भइरहेको छ ।

जीवन संगीनी लक्ष्मी भण्डारी । छोरीहरू शोभा र मीना अनि छोराहरू रामकुमार र विष्णु भण्डारीका पति एवं बुबा आदरणीय वेपत्ता योद्धा कमरेड तेजबहादुर भण्डारीको २० औं स्मृतिको सन्दर्भमा यति लेखिरहँदा मैले पाएको तेजबहादुर भण्डारी, एक निर्भीक, क्रान्तिकारी, निडर, अबिचलित, कुशल संगठक, कलाकारका रूपमा स्मरण गर्छु ।

आदरणीय बेपत्ता योद्धा कमरेड तेजबहादुर भण्डारीप्रति लाल सलाम !

बेपत्ता योद्धाका आदरणीय परिवारजन प्रति उच्च सम्मान । महान् वेपत्ता योद्धा कमरेड तेजबहादुर भण्डारी लगायत हजारौं सहिद र बेपत्ता योद्धाको सपना पूरा गर्न अनवरत लागि रहने प्रण पनि यसै लेख मार्फत गर्दछु ।

कमिकका प्रिय जोडी

बाबुराम थापा
सिम्पानी

"आयो, आयो ! के आयो ?
विचार आयो । कस्तो विचार आयो ?
हामीले यस्तै प्रश्न गर्दै पञ्चायत विरूद्ध आवाज बुलन्द पार्थ्यौं ।"

तेजबहादुर भण्डारीसँग मेरो लामो संगत र दौँतरी रह्यो । हाम्रो दौँतरी २०२० सालदेखि हो । २० सालदेखि २६ सालसम्म मैले गणेश मावि (त्यतिबेला प्रावि थियो) मा पढाएँ । उहाँले पनि सँगै पढाउनुभयो । उहाँ हेडसर हुनुहुन्थ्यो । ०२४ सालमा उहाँलाई अमर मावि सरूवा गरियो । म गणेश माविमा हेडमास्टर भएँ । पछि म पामचोक स्कुल सरूवा भएँ । उहाँलाई लामागाउँ स्कुलमा सरूवा गरियो । पछि उहाँ पनि पामचोक आउनुभयो र हामीले सँगै पढायौं । त्यतिबेला भर्खरभर्खर स्कुलहरू खुल्दै थिए । शिक्षकहरूको कमी थियो । ०३६ सालतिर म ताराचोक स्कुल गएँ । उहाँ पामचोक स्कुलमै हुनुहुन्थ्यो । सोही वर्ष खुदीको जिउँदुमा स्कुल खुल्यो । माघमा म जिउँदु गएँ । जिउँदुबाट ४४ सालमा सरूवा भएर म पुनः सिम्पानी स्कुल आएँ । उहाँ पनि सरूवा भएर तबै स्कुलमा आउनुभयो । तबै स्कुलमा उहाँलाई दुःख दिन थालियो । ०५० साल तिर उहाँलाई मालिङ हाँडीखोला सरूवा गरियो । उहाँ जान मान्नुभएन । ०५६ सालमा उहाँले राजीनामा दिनुभयो । मलाई पनि पुन पामचोक सरूवा गरियो । ०५७ मा पामचोकबाट पुरानोगाउँ सरूवा गरियो, एक महिनापछि मैले पनि राजीनामा दिएँ ।

हामी महजोडी

०२० सालदेखि नै हामी गाउँघरमा कमेडी (हाँस्यव्यंग्य) गर्ने गर्थ्यौं । हामीलाई गाउँघरमा महजोडी भन्थे । ०२३ सालमा हामी विद्यार्थी लिएर शान्ति मावि कुन्छामा कमेडी देखाउन गयौं । हाम्रो र सो स्कुलको कमेडी र नाँच प्रतिस्पर्धा गरियो । हामी प्रथम भएर आयौं । त्यसपछि हाम्रो ख्याति बढ्यो । सबै हाइस्कुलहरूले बोलाउन थाले । खुदी, कुन्छा,

दुराडाँडा, गाउँसहर, नाल्मा, चिती, भोटेओडार, तार्कुघाट, बेसीसहर लगायत त्यतिबेला भएका हाइस्कुल सबैको वार्षिकोत्सवमा हाम्रो जोडीलाई बोलाउँथे ।

हामी त्यतिबेलाका शासनसत्ता, गाउँघरमा भएका विकृति विसंगतिबारे हाम्रो प्रहार रहन्थ्यो । सत्तामा हुनेले कसरी खान्छन् भनेर देखाउन हामीले भान्छेको भूमिकामा कमेडी गर्थ्यौं । आफ्नो हातमा डाडुपन्यु हुँदा कसरी खान्छन् भनेर देखाउँथ्यौं । दही मथेर घिउ चाटेको कमिक गरिन्थ्यो । आफ्नो हातमा भएको बेला नखाएर कहिले खाने त भनेर कमिक गरिन्थ्यो । आयो, आयो ! के आयो ? विचार आयो । कस्तो विचार आयो ? हामीले यस्तै प्रश्न गर्दै पञ्चायत विरूद्ध आवाज बुलन्द पाथ्यौं ।

सायद ०३१ सालतिर होला, राजा वीरेन्द्रको राज्याभिषेकमा जिल्लामा कार्यक्रम थियो । त्यतिबेला लेखनाथ अधिकारी जिल्ला पञ्चायत सभापति थिए । फूलबारी मञ्चमा कार्यक्रम थियो । हामीलाई पनि कमिक देखाउन बोलाइयो । पञ्चायतको उछितो काढ्ने गरी गरिएको त्यस्तो प्रहसन देख्दा जनताले जिब्रो टोके । अब तिमी दुईलाई पञ्चायतले समात्छ, कारबाही गर्छ भन्न थाले । हामी कतै भागेनौं । तर, प्रशासनले समातेन । लेखनाथले हामी सँगै पढेका साथीभाइ हौं, उनीहरू स्कुलदेखि नै यस्तै कमेडियन हुन्, उट्पट्याङ गर्छन्, हसाउँदै हिँड्छन् भनेर सिडिओलाई भने । लेखनाथ र हामी भाषा पाठशालामा सँगै पढेका थियौं, उनले हामीलाई राम्रोसँग चिन्थे । हामी त्यतिबेला सत्तामा रहेर हालीमुहाली गर्नेहरूलाई उछितो काट्थ्यौं ।

राजनीति

०२६/०२७ सालमा देवी सुवेदी, खगेन्द्र संग्रौला, खगेन्द्र पूर्वेली, प्रेमप्रकाश ओली, लक्ष्मी राई लगायतको संगतले कम्युनिस्ट बनायो । हामीले कम्युनिस्ट धारासँग नजिक हुँदै ०३६ सालतिर मालेको भूमिगतकालमा काम गर्न थाल्यौं । हामी जागिरे भएकाले ठूला पदमा बसेनौं । कम्युनिस्टहरूले गाउँघरमा जनवादी विवाह गर्न थाले । सिम्पानी गाउँ पञ्चायतमा टुकमान थापा प्रधानपञ्च हुनुहुन्थ्यो । तेजबहादुर उहाँको ज्वाइँ । प्रधानपञ्चले हामीलाई बेलाबेला गाली गर्थे । प्रशासनले समात्ला है भनेर सचेत गराउँथे । तर, उहाँले कहिल्यै पनि प्रशासनलाई हाम्रोबारे जानकारी दिनुभएन । उहाँले जानकारी दिएको भए, कतै उजुरबाजुर गरेको भए हामी समातिन्थ्यौं, हाम्रो जागिर जान्थ्यो ।

हामीले सँगसँगै कम्युनिस्ट राजनीति गर्‍यौं । माले, एमालेमा सँगै काम गर्‍यौं । ०५४ सालमा पार्टी फुटेपछि भने उहाँ मालेमा लाग्नु भयो । सिम्पानी गाविसका अध्यक्ष बमबहादुर थापा (साला) सँगै उहाँ मालेमा लाग्नुभयो । त्यतिबेला हामीहरू मालेमा नजाने

भन्ने नै थियो । बेसीसहरबाट गुमानसिंह अर्याल, महेन्द्रलाल श्रेष्ठहरूको टोली आएछ, बमबहादुरलाई लिएर उहाँकोमा आएछन् र मालेमा जानुभएछ । त्यतिबेला मालेले ७ जनाको गाउँ कमिटी बनाएको थियो । पछि मैले हिजोसम्म नजाने भन्ने थियो, तपाईं त सुटुक्क जानुभएछ भनेर भने । छलफल गरेको भए म पनि जानि थिएँ कि भनेर जिस्काएँ । कसैसँग केही सल्लाह नै गर्न पाइएन, मौका नै पाइएन भन्नुभयो ।

पछि माले फस्टाउन सकेन । उहाँ पनि निष्क्रिय बन्दै जानुभयो । बाटोमा घर थियो । माओवादी युद्ध चर्किंदै गएको थियो । माओवादी नेताहरू गाउँघर आउजाउ गर्न थालेका थिए । उहाँकोमा बास बस्ने, खाना खाने, कहिलेकाहीँ काममा सघाउने गर्थे माओवादीहरूले । तर, उहाँ माओवादीमा संलग्न भएकोबारे मलाई जानकारी भएन । उहाँसहित त्यतिबेलाका मालेलाई प्रशासनले शंकाले हेर्थ्यो । माओवादीले नजिक्याउन खोज्थ्यो । उहाँलाई पनि प्रशासनले दुःख दिन सुरू गऱ्यो । सेनाले अप्रेसन चलायो । घरमा खनतलासी गर्न थाल्यो । उहाँलाई प्रशासनले बोलाएर तारेखमा लगाएपछि ०५८ पुस १३ गते म, बमबहादुर र तेजबहादुर भएर बेसीसहरमा मालेको कार्यालयमा गयौं । माले पार्टीले तेजबहादुर हाम्रो पार्टीमा संलग्न हुनुहुन्छ भनेर प्रशासनलाई चिठी लेख्यो । चिठी लिएर हामी प्रशासन गयौं । '१४ गते वीरेन्द्रको जन्मोत्सव कार्यक्रम छ, १५ गते पुसे पन्ध्र मनाएर १६ गते आउनू' भनेर सिडिओले भने । १६ गते विहान हाम्रो भेट भयो, 'म स्कुल जान पऱ्यो, बमबहादुरलाई लिएर प्रशासन जानुहोस्' भनेर भने । उहाँ प्रशासन जान निस्कुनुभयो तर, बमबहादुर आउनुभएन । बमबहादुर खोज्न उहाँ बौवासम्म पुग्नुभएको थियो रे । बमबहादुरले गाउँमा कुनै विवाद मिलाउनु छ भनेर आउन नपाउने खबर पठाउनुभएछ, उहाँ एक्लै बेसीसहर जानुभएछ । उहाँलाई मनाङे चौतारामै पक्राउ गरेछ र लगेछ । सायद, बमबहादुरले एक्लै नछोडेको भए यस्तो हुने थिएन कि ? उहाँ प्रजातान्त्रिक मूल्य मान्यता मान्छु भनेर खुला राजनीतिमा लागेको पार्टीमा छु भन्दा भन्दै पनि गिरफ्तार गरी बेपत्ता पार्नु गैरन्यायिक हो । उहाँको बारेमा सत्यतथ्य जानकारी दिनु राज्यको कर्तव्य हो ।

केही कमिक, केही गीत

टेकतारा बोहोरा
बेसीसहर नपा–६, सारिङ, लमजुङ

**बेपत्ताहरूलाई पत्ता लगाउन र सहिदहरूलाई समेत सरकारले
सहिद घोषणा गर्न पनि चाहेन भने
कसरी सहिद र बेपत्ता परिवारहरूलाई न्याय होला ?**

पञ्चायती निरंकुश शासनकालमा सामन्ती शोषणको जाँतोमा पिसिएर जनता उकुसमुकुस थिए । शिक्षक तेजबहादुर भण्डारी शोषित पीडित जनतालाई प्रशिक्षित पार्दै हुनुहुन्थ्यो । विभिन्न किसिमका गोष्ठी र कार्यक्रममा पञ्चायतको गुणगान गाउनुपर्ने सन्दर्भमा उहाँले निरंकुशताप्रति व्यंग्यवाण कस्नुहुन्थ्यो । प्रहसन गरी उत्पीडित सर्वसाधारण जनसमुदायको वेदना उजागर गर्नुहुन्थ्यो । सरल भाषामा पञ्चका नाइकेहरूका प्रत्येक क्रियाकलापहरूको धज्जी उडाइदिनुहुन्थ्यो ।

लमजुङको हास्यव्यंग्य कलाकारितामा सर्वप्रथम प्रभावशाली रूपमा शिक्षकद्वय तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापा नै चिनिनुभएको हो । महजोडीका रूपमा लमजुङमा उहाँहरूको प्रसिद्धी थियो । जिल्लास्तरीय महोत्सव, विद्यालयका वार्षिकोत्सव हुन् या चाडपर्वहरूमा उहाँहरूको नाचगान, नाटक र प्रहसन चल्थ्यो ।

मैले प्रअको हैसियतले २०३७/०३८ सालतिर गंगामिलन निमावि, तालको मावि मकैडाँडा, सारिङको विद्यालयमा वर्षैपिच्छे वार्षिकोत्सव समारोहमा उहाँहरूलाई निम्ता गरिर हन्थें । उहाँहरू पनि आउनुहुन्थ्यो । आउनुहुन्छ भन्ने थाहा पाएपछि उहाँहरूको 'कमिक' हेर्न वरपरका बासिन्दा र छिमेकी गाउँलेहरूदेखि सुन्दरबजार कलेजका विद्यार्थीहरूसम्म कौतुहलका साथ खुसी हुँदै ओइरिन्थे ।

तेजबहादुरजीका नाटकीय व्यंग्यात्मक एक्टिङ प्रदर्शन सुरू हुन नपाउँदै, पर्दामा

देख्ने बित्तिकै दर्शकहरू जति सबै मरीमरी हाँस्न थाल्थे । प्रदर्शन गर्दागर्दै त झन् खित्का छाडी पेट मिचीमिची हाँस्दाहाँस्दै आन्द्राहरू पनि बटारिएर चुँडिएला जस्तै हुन्थ्यो । उहाँहरूले देखाउने गरेका केही कमिकमध्ये सम्झनामा रहेकाहरू निम्नानुसार थिए ।

कमिक १

उहाँले ठेकीमा दही मथ्दै गर्दा ठेकीमा निस्किएको 'घिउ' औंलाले चाट्दै गरेको देखेपछि उहाँको जोडी आएर मालिकले झैं गाली गर्थे । हप्काउँदै 'घिउ चोर' भनेर बेसरी लात्ताई लात्ताले गोद्दै गाली गर्दै पिट्थे । उहाँचाहिँ मैले चोरेको होइन, अलिकति औंलाले चाटेको मात्र हुँ भन्नु हुन्थ्यो । हेर्नुहोस् न अरूले त झनै बेसीसहरदेखि डुम्रेसम्मको मोटरबाटोको 'मकै' सबै नै खान हुने, तिन (माननीय)लाई केही पनि नगर्ने भन्नुहुन्थ्यो । उहाँहरू आपसमा भनाभन गरेर झगडाको रूप देखाउँदै जनतालाई गलत कुराको विरोध गर्ने तरिका देखाउनुहुन्थ्यो ।

कमिक २

भलिबल खेल्ने ग्राउन्डमा एउटा डोरी वारको पार टाँगिन्छ । दुवैपट्टिका ग्राउन्डमा १/१ जना जालीको नजिक उभिन्छन् । एकजनाले भलिबल जालीमुनि तलतलै बल हानी दबाउँछ र अर्को साइडतिर गिराउँछ । अर्को पट्टिकाले बल हानेको भएन भनेर कराउँछ । जालीको माथिबाटै बल हालेर कट्ने गरी गरी दबाउनुपर्छ भन्छ । जालीमाथिबाट बल हानेर दबाउन लगाउँछ, तर ऊ मान्दैन । पहिलाजस्तै जालीमुनिबाट बल दबाउँछ यसरी अनियमित तरिकाले बल हान्ने (दबाउने) गरेको हुनाले आपसमा फाइट पर्छ । यस्तो कमिकमार्फत उहाँहरूले नियमवद्ध तरिकाले दमनको विरोध गर्न सिकाउनु हुन्थ्यो ।

कमिक ३

धानको दाइँ गरेको देखाउनु हुन्छ । दाइँ गर्ने खेतालाहरू खलेजाँतो (त्यही खलामा खाइने प्रकारको दालभात) खाना खेतालाहरू रिङै घेरामा बसेर खाँदै थिए । ती खेतालाहरूले नदेख्ने गरी खलेजाँतो खाँदै गरेको गराको कान्लामुनि गई लुकेर बस्नुहुन्छ । र खेतालाहरू सबैले खाना खाइसकेपछि मात्र उहाँ तिनीहरूको अगाडि एकैचोटि फुत्तै देखिनुहुन्छ र ओ..... हो... तपाईंहरू त हिस्सै पर्नुभयो भन्नु हुन्छ । सबै खेतालाहरू गलल हाँस्छन् । यसरी निमुखो भएर (लुकी बस्दा) आफूलाई नमजामात्र होइन समाजलाई

समेत आघात पुग्छ, निमुखा भएर बस्न हुन्न भन्ने सचेतना दिनुहुन्छ ।

...

उहाँका गीतहरू सम्झना गर्दा एउटा गीतको थेगोमात्र आउँछ । एउटा कमिकमा उहाँ दमाहा जस्तै ठूलो भुँडी बनाएर देखिनुहुन्छ । ठूलो भुँडी देखाएर चकित पार्नुहुन्छ । पञ्चायतकालमा पञ्चै हो यो देश बनाई देऊ भन्ने गीत चर्चित थियो । त्यसैको प्यारोडी बनाएर उहाँ गाउनुहुन्थ्योः

पञ्चै .... हो ... यो देश बनाई देऊ ।
नेपाली.... हो ....यो.... भुँडी फुटाई देऊ... ।

विभिन्न टुक्का जोडेर व्यंग्य कस्नुहुन्थ्यो । उहाँका गीतहरू सबै व्यंग्य रसले भरिएका हुन्थे । उहाँका कमिकका गीत र नाचले रोमाञ्चित नहुने भन्ने नै हुँदैनथ्यो । मादल र मुरलीको धुनले लठ्याउँथ्यो । मइन्टोलको उज्यालोमा पहराहरूमा ती धुनहरू प्रतिध्वनित हुन्थे । चराहरू पनि पखेटा फट्फटाउँदै उमंगित हुन्थे । त्यसरी रोमाञ्चित कमिक हुँदा अध्याँरो रातको चौथो प्रहर पनि घर्किन्थ्यो ।

कमिक हेर्दा मान्छेहरूका आँखामात्र टट्टाउने तर निद्रा नआउने । ठेलमठेल भिडमा कति दर्शकहरू त घिर्चो तन्काईतन्काई र उभिएको उभिएई हुन्थे । उहाँहरूले देखाउनुभएको कमिकमा गरेको एक्टिङहरू तथा गीतहरू अझै पनि सम्झना गरिरहन्छन् गाउँलेहरू ।

उहाँहरू नाटकहरूमा मकै भुट्ने माटाको कालो हाँडी घिरौंलाका पातले हरियो बनाउने शृंगारको उपमा दिने प्रहसन गर्नुहुन्थ्यो ।

कमिक ४

अन्तर्वार्ता यसरी दिनु हुन्छ कि अन्तर्वार्ता लिनेले उहाँसँग प्रश्न गर्छ तर उहाँ उभिएर हेरिरहनु हुन्छ बोल्नु हुन्न । छिटो भन भन्छन् तर उहाँ त्यहाँबाट माथितिर हुँदै माननीयको वरिपरि घुम्दै मनमनै गुनगुनाउने मात्रै गर्नुहुन्छ । के भनौं माथिबाट लिँडे राँगो तल आयो भनूँ कि, कुखुरा चोर्न स्याल टेबुलमुनि मुनि आयो भनौं कि के भनौं भन्नुहुन्छ । भन्दैनस् भने गई हाल भन्छन् अर्को पात्र । भन्छु, भन्छु, भन्छु भन्दैमा आयो, आयो, आयो, मात्रै भन्नुहुन्छ । के आयो भनेर प्रश्न तेर्स्याउँदा उहाँ पसिना आयो भनेर भाग्नुहुन्छ । पर्दा खस्छ । यसमा घुस भ्रष्टाचारको तरिकालाई पर्दाफास गर्नुहुन्छ ।

क्रान्ति अझै बाँकी छ

नोकरशाही सामान्ती शोषक दलाल पुँजीवादी व्यवस्थाले गरेको राष्ट्रघाती र जनघाती क्रियाकलापको अन्त्य र सिंगो राष्ट्रिय मुक्तिका लागि सञ्चालित तात्कालीन नेकपा माओवादी जनयुद्धको कार्यकालमा हामी दुईजना शिक्षकलाई लमजुङको जिल्ला अधिवेशनमा पर्यवेक्षकको रूपमा भाग लिन बोलाइएको थियो । उक्त कार्यक्रममा सहभागी हुन तिनपिप्ले पनि सँगै पुगेका थियौं ।

क्रान्तिकारी, प्रेरणाका स्रोत शिक्षक तेजबहादुर भण्डारी र उहाँजस्तै शिक्षकहरूले नै जनतालाई जगाई कम्युनिस्ट आन्दोलन विकसित भयो । विस्तार भयो । शिक्षकहरूले गाउँगाउँमा फैलाएको चेतनाकै कारण कम्युनिस्ट पार्टी जनताको मनमस्तिकमा बस्न पाए । परिणाम स्वरूप कम्युनिस्ट पार्टीले पनि दुईतिहाई नजिकको सरकारसमेत गठन गरे । सरकार सञ्चालन गरिसक्दा पनि देश र जनताको पक्षमा हित हुने नीति, नियम बनाउन केले छेक्यो कुन्नि ? सबै कुरा यथास्थितिमै राखेर नेताहरू कुर्सीमा विराजमान भइरहेका छन् । आजसम्म सहिद, बेपत्ता तथा घाइते योद्धाहरू र देशका शोषित, उत्पीडित जनताहरू शोषित नै रहिरहनुपर्ने हो भने क्रान्तिको औचित्य के ?

न त ती सहिद, बेपत्ताहरूको न त देश र जनताको सपना साकार हुन सकेको छ । बेपत्ताहरूलाई पत्ता लगाउन र सहिदहरूलाई समेत सरकारले सहिद घोषणा गर्न पनि चाहेन भने कसरी सहिद र बेपत्ता परिवारहरूलाई न्याय होला ? त्यस कारणले अझै हामी हिजोका सपनाहरू पूरा गर्न निरन्तर क्रान्तिमा लाग्न जरूरी छ ।

कमरेड तेजबहादुर भण्डारीज्यूको सम्पर्कमा म तत्कालीन नेकपा माओवादीमा होलटाइमर अर्थात भूमिगत भएबाटै पुगेको हुँ । त्यसबेला उहाँ शिक्षण गर्दै हुनुहुन्थ्यो । कुन फटाहाले चुक्ली लगाएर उहाँ गिरफ्तारीमा पर्नुभयो । पुलिस हिरासतको कडा यातना सहनुपर्‍यो । तै पनि तारिखमा छुट्नुभएर तारिख धाउँदै हुनुहुन्थ्यो ।

तर एक दिन तारिख लिन जाँदाजाँदै गाडीबाट बेसीसहरको मनाङे चौतारामा ओर्लन नपाउँदै त्यहाँ भएका पुलिसहरूले उहाँलाई झ्याप्पै समातेर मुन्ट्याउँदै, लर्छादै, बन्दुकका कुन्दाले हान्दै लगेछन् । पिट्दै लैजाने क्रममा लडाउँदै र उठाउँदै, कहिले बुट जुत्ताले कुल्चिदै गर्दा मुखबाट रगत छदाएछन् । घिसार्दै ती पुलिसले कता लगे भन्ने कुरा प्रत्यक्षदर्शीहरूले बताएको सुन्दा मेरो पनि होस् उड्यो । पीडाले आङ नै जिरिंग भयो । कस्ताको निर्देशनमा त्यस्तो काम गर्न तिनले जागिर खाएका होलान् ? आज २०

वर्ष भइसक्दा पनि फर्किएर घरमा आउन सक्नुभएन र बेपत्तै पारिनुभयो । यसरी बेपत्ता पारिँदा पनि नेपालका मानव अधिकारवादीहरू सरकारको सामु मूकदर्शक बन्न पुगे ।

हाम्रो पार्टीमा प्रतिबन्ध लाग्नु पहिला (२०७५ फागुन २८ गते) यसै सन्दर्भमा एउटा कार्यक्रम जिल्लामा बनाइएको थियो । त्यसबेला म पनि विप्लवले नेतृत्व गरेको नेकपा लमजुङ जनसरकार प्रमुखको प्रतिनिधित्व गर्दै कार्यक्रममा गएको थिएँ । उहाँका ज्येष्ठ सुपुत्र कमरेड रामकुमार भण्डारीज्यूको सक्रिय पहलमा बेपत्ता छानबिन आयोगका केन्द्रीय अध्यक्षज्यू लगायतलाई उक्त कार्यक्रममा लमजुङ जिल्लाको सभामा उपस्थितिका लागि बोलाइएको थियो । उहाँसँग तत्काल जनयुद्धको समयमा बेपत्ता पारिएकाहरूको स्मरण सभामा सम्बन्धित शान्ति समितिले त्यस उपर (बेपत्ता पार्नेहरूका उपर) कारबाही किन चलाइएन भन्ने प्रश्न सोधियो । अध्यक्षज्यूले भन्नुभएको कि ती बेपत्ता पार्नेहरू माथि कारबाही चलाइयोस् भनी नियमानुसार कारबाही चलाउन दोषी उपर कारबाही गर्ने नीति, नियम, कानुन केही बनेको छैन ।

यस्ता किसिमका कुरा सुन्नु पर्दा न्यायको याचनामा अनिर्णयको बन्दी बनाइएकोमा देश र जनताको मुक्तिको निम्ति झन् जटिल परिस्थितिको सिर्जना भएकाले अझै क्रान्तिका लागि अगाडि बढ्नुपर्ने बाध्यता देखिएको ठान्छु । तेजबहादुर भण्डारीलाई परिवर्तनका सारथी, असल समाजसेवी र निडर क्रान्तिकारी योद्धाका रूपमा स्मरण गर्दछु ।

मिति : २०७८ पुस १९ गते

कुसंस्कार छताछुल्ल पार्ने क्षमता

रूद्रनिधि तिवारी
चिती, लमजुङ

मणि र्लुवत्ति पादाग्रे–काँच शिर सिधार्यते
ऋथ विक्रम बेनामां–काँचकाँ चो मणिर्मणि ॥

२०२६ साल पुस १ गते जस्तो लाग्छ, सदरमुकाम बेसीसहरको सांस्कृतिक कार्यक्रममा हाम्रो भेट भई प्रहसन प्रतियोगितामा भाग लिएर दर्शक हँसाउने पहिलो कार्यक्रम भएको थियो । अभिभावक रसाउने, विद्यार्थी नचाउने र दर्शक हँसाउने कार्यमा सफल हुँदै हाम्रा ३५/३६ वर्ष सँगसँगै जस्तो बिते ।

तेजबहादुरजी पामचोक प्राविको प्रअ भएको झल्को आउँछ । प्रहसनमा बाबुराम थापा र तेजबहादुरको जोडी केन्द्रमा महजोडी भनेजस्तै गरी लमजुङमा प्रख्यात थिए । वामविचार धारामा रहेर समाजको थिचोमिचो, पञ्चायती दमन आदिको व्यंग्य प्रदर्शन गर्नुहुन्थ्यो । बाबुराम छोरो र तेजबहादुरजी बाउ बनेर चरित्रहीनलाई चोख्याएको कमिकको एक टुका सम्झना अझै छ । चरित्रहीन खोजी खोजी यै मोरालाई दिन्छन् ।

त्यस्तै दही मथेर नौनी खाने लोभीले ठेकी मदानी चाटेको जस्ता पेट मिच्नुपर्ने प्रहसनले दर्शक चकित बन्थे । यस्ता कुसंस्कारहरूलाई समाजमा छताछुल्ल बनाई दिनसक्ने क्षमता उहाँमा प्रशस्तै थिए ।

राष्ट्रिय चाडपर्वदेखि विद्यालयको वार्षिकोत्सव सबैमा झुक्ने चलन थिएन । त्यस्तै चिती जनकल्याण माविका गुरू परञ्जीवी घिमिरेको उखुबारी पसे, वेद पाठ, रूद्रनिधि र हृदयनिधि तिवारीहरूको 'स्वर्ग खाली' र 'अल्झो बूढो तिम्रो बाउ' के गर्ने जस्ता प्रहसनले दर्शकमा काउकुती नै लगाई दिन्थे । को पहिला र दोस्रो बनाउने हो भनेर निर्णायक मण्डललाई पसिना आउँथ्यो । विशेष यस्तै कार्यक्रममा भेट हुँदा अंकमाल गरी आत्मीयता साटासाट हुने हामी गर्दथ्यौं ।

त्यस्ता अमूल्य निधि कमै जन्मन्छन् होला यो संसारमा । माओवादीको जनसरकारको लहरमा विभिन्न दोषमा तेजबहादुर जीलाई पनि मुछी प्रशासनले बोलाई आउँदा बेसीसहरको मनाङे चौताराबाट उहाँ गायब पारिएको हल्ला सुनियो । त्यसपछिबाट आजसम्म कुनै सूचना नभएको बेहोरा छोरा रामकुमारबाट धेरै अघि सुन्नमा आएको थियो । यो देशमा कला, गला र सीप, क्षमताको कदर हुँदैन । आफन्त हेर्ने प्रथा नभएको भए उहाँ तेजबहादुर लगायत समकालीन व्यक्तित्व अरूपनि बिर्सन नमिल्ने (व्यक्तित्व) धेरै नै हुनु हुन्थ्यो । अन्य स्रष्टाहरू कमिकमा बलराम (शिक्षक) ठाडो भाका गीतमा दीर्घराज (भेंडीखर्के साइँला) जस्ता गहन पात्रहरू आफ्ना क्रियाकलाप समाजमा छोडेर कोही स्वर्गवास, कोही अझै हुनु हुन्छ तर त्यो कला सिक्ने र कदर गर्ने व्यक्ति संघ संगठन संस्थाको खडेरी नै परेको पाइन्छ । यी सबै खुबी आज दलियतामा गएको भे टिन्छ ।

जुन बखत जसले समाजमा बिर्सन नहुने योगदान गऱ्यो, त्यो उही बखत् त्यही असिना झै पग्लन्छ । त्यो बखत् आज जस्तो विभिन्न साधन, उपकरणहरू, त्यो बेला हुँदो हो यी व्यक्तिहरूबाट समाजमा कस्तो छाप पार्न सक्थे होलान् आफैलाई आश्चर्य लाग्छ । तेजबहादुर भण्डारी जस्ता क्षमतावान व्यक्तिको नाम छापामा भएपनि अमर रहोस् । साथी प्रतिको यही सम्मान व्यक्त गर्दछु ।

व्यंग्य झटारो

मेदिनी सुवेदी

जस्तो नाम उस्तै काम कुनैकुनै व्यक्तित्वमा मात्र पाइन्छ । त्यस्तो व्यक्तित्वलाई समाज र जिल्लाले कदापि बिर्सन सक्दैन । त्यस्तो व्यक्तित्वले सामाजिक कुरीतिहरूलाई हटाई नयाँ चेतनाबोध समाजमा र राष्ट्रमा दिन चाहन्छ । तर हाम्रो देश नेपाल र समाज विपरीत गतिमा दौडेर नै ठूला विकसित देश छिमेकी भारत र चीन दुईतिर हुँदा पनि दुई ढुंगाको तरूल जस्तो भई खुम्चेर चलेको छ । कति युग गयो, नयाँ वैज्ञानिक जमाना आउँदा पनि नेपाली जनतामा चेतना भनेजस्तो हुन सकेको छैन । तर चेतनाका पुञ्ज थिए हाम्रा बन्धु तेजबहादुर भण्डारी ।

त्यसै उखान चलेको छ र ? सतिले सरापेको देश ! समाजमा केही चेतना दिऊँ भन्दै जीवन बिताउने मित्र तेजबहादुरलाई आफ्नै राज्यले ज्यान लियो । उनी अहिले सपूत भई यो राष्ट्रबाट स्वर्गमा पुगी आफ्नै देश सम्झेर यस मर्त्यलोकमा हेरिरहेका होलान् ।

उनी र म समवयी जस्तै थियौं । १/२ वर्षको मात्र अन्तर होला । हामी दुवैको साविक गाविस एउटै हो । वडा फरक । मेरो ९ र उनको ३ नम्बर वडा । उनी सामाजिक अथवा अरू कुनै कार्यक्रममा कला मञ्चन गर्न उपस्थित हुँदा यो पंक्तिकारले पनि दर्शकदीर्घामा बसेर हेर्ने गरेको थियो । उनको अभिनय कला नै अनुपम थियो । जब उनलाई मञ्चमा उपस्थिति गराउन उद्घोषकले नाम पुकार्थ्यो सबै दर्शकका आँखा र मन चनाखा भइहाल्थे र भन्थे– आयो है हाम्रो प्रसिद्ध हाँस्यव्यंग्यकार तेजबहादुर भण्डारी । कार्यक्रममा नदेखिँदै, नाम सुन्दैमा नृत्य हल जगमगाउँथ्यो । उनका जोडी अर्का बाबुराम थापा थिए । यी दुवैका हाँस्यव्यंग्य अभिनय निकै रोचक हुन्थ्यो र तब न कलाकार । घतलाग्दा चेतनामूलक व्यंग्यवाणले दर्शकका नजरले चिमचिम गर्न नै भुल्थे । ओठजोर्न बिर्सेर मुख खुला रहन्थे । पेट मिचीमिची रहनुपर्दा हातले त्यसै बस्न फुर्सद पाउँदैन थिए । त्यस्तो अद्भुतपूर्व कलाकारहरूलाई गाउँ र जिल्लाले अझै बिर्सेका छैनन् ।

बाबुराम थापाभन्दा केही बढी बुज्रुक र रसिक एवं हँसिला थिए तेजबहादुर भाइ । म उनलाई भाइ नै भन्थें । उनी परिचित व्यक्ति र आफन्त भेट्दा हँसिला भई मिठो र शिष्ट भाषामा कुरा गरी हात मिलाउँथे र आत्मीय भाव अभिव्यक्त गर्थे । यो उनको राम्रो विशेषता भन्नै र मान्नै पर्छ । कलाकारमा यी स्वभावहरू हुनु स्वाभाविकै हो । त्यस्तो शालीन स्वभाव विरलै व्यक्तिमा मात्र पाइन्छ । त्यस्तो कलाकारले आफन्त र समाजमा जीवनपर्यन्त कहिल्यै नबिर्सने गरी मिठो छाप छाडेको हुन्छ । त्यसैले त्यो छाप मेरो हृदयान्तरमा अझै छ र रहिरहने छ । सायद अरूमा पनि होला ।

उनी शिक्षक पनि थिए । उनको शैक्षिक कला पनि राम्रो पाइन्थ्यो । किनभने योग्यता एसएलसीको भएपनि अनुभव आइएसम्मको थियो । उनी सफल शिक्षकमा चर्चित नै थिए । अध्यापन कौशल पनि राम्रै सुनिन्थ्यो र देखिन्थ्यो पनि । केही समय हामी दुईले अमर मावि खुदीमा अध्यापन पनि गरायौं । उनको कला, अभिनय देखेका छात्रछात्राहरू अरू शिक्षकका तुलनामा उनलाई बढी रूचाउँथे । उनको कक्षा प्रवेश नै प्रभावकारी हुन्थ्यो । सायद कक्षामा पनि अध्यापन गराउँदा अभिनयकला देखाउँथे होलान् । त पो चर्चामा आए त ।

मैले उनीहरूको हास्यव्यंग्य कार्यक्रम छ रे भन्ने सुनेपछि हेर्न जानैपर्ने सोच्थें र जान्थें । मञ्चनका सामु धैर्य र मुस्कान छाडी हेर्दा उनी मतिर हेरी ईशारा गर्थे कस्तो भो भनेर । मैले दुवै जोडी कलाकारका निम्न गीत सुनेथें ।

तेजबहादुर – हाम्री घरकी कुकुर्नी जतासुकै दुकुर्नी, जल्ले पायो उल्ले भकुर्नी ।
बाबुराम थापा – हाम्रो घरको कुकुर जतासुकै दकुर, जल्ले पायो उल्ले भकुर ।

यस्तै गीतले कुलतमा लागेका अपठित युवा युवतीलाई उपदेशमूलक व्यंग्य झटारो हान्थें । यसरी सामाजिक कुरीति र देशको चित्त नबुझ्दो स्थितिलाई चेतनामूलक सन्देश दिन्थे । त्यस्ता कुराहरू पीडित समाजका गहकिला खुराक हुन् । यस्ता व्यक्तित्वहरूको देशमा अझै खाँचो खड्किन्छ । फेरि यो देशमा जन्मनू भन्दै श्रद्धाञ्जली अर्पण भाइ तेजबहादुर भण्डारीलाई ।

(पूर्वशिक्षक तथा साहित्यकार मेदिनीको निधन भइसकेको छ । यो लेख उहाँले निधनअघि उपलब्ध गर ाउनुभएको थियो । उहाँलाई हार्दिक श्रद्धाञ्जली ।)

अनि हरायो त्यो हाँस्यव्यंग्य

डा. बालकृष्ण बराल
केन्द्रीय सदस्य, नेकपा (एकीकृत समाजवादी)

"सेनाद्वारा मारिएका र माओवादीद्वारा मारिएका अनि दुबैतर्फबाट बेपत्ता पारिएकाहरू माथि जति चाँडो यथार्थ जानकारी र न्यायपूर्ण क्षतिपूर्ति दिनेकाम हुँदैन तबसम्म माओवादी क्रान्ति, १९ दिने जनआन्दोलन र मधेस आन्दोलनले देशको राजनीतिबाट विश्राम प्राप्त गरी ऐतिहासिक स्थान ग्रहण गर्न नपाउने भए ।"

खुदी क्षेत्रमा नेकपा मशालको केही प्रभाव पहिलेदेखि नै परेको थियो । २०३५ सालमा नेकपा (माले) एउटा क्रान्तिकारी पार्टीको रूपमा लमजुङ प्रवेश गऱ्यो । त्यसपछि नेकपा मशाल र नेकपा तत्कालीन मालेको बिचमा वैचारिक एवं सैद्धान्तिक विवादहरू पटकपटक भइरहन्थे । यहीक्रममा मशालको राजनीतिभन्दा नेकपा मालेको राजनीतिक धरातल नेपालको क्रान्तिका लागि अनुकुल र बलियो बन्दै गएपछि जिल्लामा मशालमा काम गर्दै आएका धेरै साथीहरू नेकपा मालेमा समावेशभई काम गर्न थाल्नुभयो ।

धेरै शिक्षक साथीहरूमा नेकपा मालेको प्रभाव पऱ्यो । उहाँहरू नेकपा मालेमा आएर सक्रिय बन्न थाल्नुभयो । तेजबहादुर भण्डारी सरसँग हाम्रो राजनीतिक सहयात्रा एउटै पार्टीमा सुरू भयो । नेकपा माले हुंदै एमाले बनिसकेपछि पनि हाम्रो सहयात्रा भइरह्यो । जिल्ला कमिटीमा बसेर हामीले सँगै काम गर्नथाल्यौं । पेसाले पनि हामी एउटै शिक्षक संगठनमा थियौं । उहाँले पनि शिक्षक भएकाले शिक्षक संगठनमा जिम्मेवार बनेर काम गर्नुभयो ।तेजबहादुर सर शिक्षक भएर हिंड्दा म विद्यार्थी नै थिएँ । पछि मैले क्याम्पसको डिप्लोमाको परीक्षा दिएर बेसीसहरको जनविकास माध्यमिक विद्यालयमा शिक्षण गर्न थालें । त्यतिबेला उहाँहरू सिनियर शिक्षक बनिसक्नुभएको थियो । हामीले एउटै पार्टी र शिक्षक संगठनमा सहकार्य गर्ने अवसर पायौं । हामी एक अर्कामा माया ममता र मानमर्यादाको अत्यन्त सुमधुर सम्बन्ध थियो । राजनीतिक विचारले गर्दा

हार्दिकता थियो । पञ्चायतकालमा पनि शैक्षिक र राजनीतिक सहयात्रा गरेकाले हामी ज्यादै घनिष्ठ थियौं । पछि बहुदलीय प्रजातन्त्र स्थापित भएपछि राजनीति गर्न सहज भयो, उहाँसँगको सहकार्य झन् विस्तार हुँदै गयो ।

शिक्षक तेजबहादुर भण्डारी लमजुङका सुपरिचित हाँस्यव्यंग्यकार पनि हुनुहुन्थ्यो । उहाँको व्यवहार अत्यन्तै सरल थियो । समाज परिवर्तनको पक्षमा दृढ हुनुहुन्थ्यो । सामाजिक, राजनीतिक एवं सांस्कृतिक विकृति विसंगतिका कडा आलोचक हुनुहुन्थ्यो । तेजबहादुर सर राजनीतिक रूपमा क्रान्तिकारी एवं जनपक्षीय विचार बोक्ने सचेत सामाजिक राजनीतिक अगुवा हुनुहुन्थ्यो । त्यसैले जिल्लामा कम्युनिस्ट पार्टीको कार्यकर्ता भएर पहिलेदखि क्रियाशील हुनुहुन्थ्यो ।

तेजबहादुर भण्डारी सरको मात्र कुरा गर्दा कतिपय कुरा अधुरा हुन्छन् कि जस्तो लाग्छ । बाबुराम थापा सरको विषयलाई छुटाएर तेजबहादुर सरकोमात्र विषयमा कुरा गर्दा त्यो कुरा एकांकी जस्तो मात्र बन्न सक्छ । जसरी अहिले नेपालमा मदनकृष्ण श्रेष्ठ र हरिवंश आचार्यको विषयमा कुरा गर्दा एउटाको मात्र कुरा गरियो भने विषय अधुरो हुन्छ, तेज र बाबुराममध्ये एकजनाको मात्रै चर्चा अपुरो हुन्छ । भण्डारी र थापाको जीवनयात्रा, कलाकारितामा उहाँहरूको सहयात्रा अभिन्न थियो । दुखको कुरा तेजबहादुर सर बेपत्ता पारिँदा लमजुङको हाँस्यव्यंग्य कलाको जीवन्तता नै हरायो वा जिल्लाको हाँस्यव्यंग्य कला मुर्झायो । बाबुराम सर अहिले पनि सक्रिय जीवन जिइरहनु भएकै छ तर तेजबहादुर सर बेपत्ता हुँदा थापा सरको कलाकारिताले पनि विश्राम लियो । त्यसैले कतिपय सन्दर्भमा कलाकारिता एकअर्कोमा अन्तर्निभर बनेर विकास भइरहेको हुँदोरहेछ । एक्लै हुँदा त्यो बिल्कुल अपूर्ण बन्न जानेरहेछ । भण्डारी र थापा सर दुई व्यक्ति भएर पनि एउटै सिंगो पूर्ण कलाकार हुनुहुँदोरहेछ ।

पछिल्लो कालमा नेकपा एमालेमा विभाजन आएको थियो । देशभरि माओवादी क्रान्तिले उचाइ लिइरहेको थियो । जिल्लामा नेकपा एमाले, नेकपा माले र नेकपा माओवादीको वामपन्थी राजनीतिको प्रभाव कायम थियो । कतिपय समयमा नेकपा माओवादीका साथीहरूले नेकपा मालेकै कार्यकर्तामाथि पनि सांघातिक हमला गरिरहेका थिए । नेकपा एमालेका त केही व्यक्तिहरू मारिए पनि । कम्युनिस्ट पार्टी भएकै कारणले होला नेकपा माले र नेकपा एमालेमाथि माओवादीको घेराबन्दी बढीनै हुन्थ्यो । एमाले र माले कहाँ माओवादीहरू बास बस्न र खाना खान पुग्ने अनि राजनीतिक विषयमा पनि छलफल भइहाल्ने अवस्था थियो ।

तेजबहादुर सर नेकपा मालेसँग आबद्ध हुनुहुन्थ्यो ।उहाँलाई माओवादीले आफ्नो कार्यकर्ता बनाउन चाहेर होला उहाँको घरमा बढी आवतजावत हुन्थ्यो । त्यसले गर्दा माओवादी भएको आशंकामा सेना र प्रहरीले पिछा गर्नेनै भए । बेलौती बिसौनाको घटनाले गर्दा उहाँमाथि झन् बढी आशंका गर्दै सेनाले तारो बनायो । त्यो दिनको अघिल्लो दिनमात्र उहाँको र मेरो बेसीसहरको नारायणस्थाननेर भेट भएको थियो । हाम्रो बिचमा राजनीतिक कुरा पनि भएको थियो ।

उहाँ पनि नेकपा मालेकै जिल्ला कमिटीमा आबद्ध हुनुहुन्थ्यो । माओवादी लडाकुसहित कार्यकताहरू भने उहाँको घरमा आउनेखाने गर्ने रहेछन् । त्यही समय बेसीसहरबाट उत्तरपट्टिबेलौती बिसौनामा अचानक नेकपा माओवादीको एम्बुसमा परी सेनाको ट्रक ध्वस्त भयो । सेनाहरूपनि घाइते भए । त्यसले गर्दा सेनाले तेजबहादुर सरलाई आशंका गरी बेसीसहरमा सैनिक क्याम्पमा पिट्दै ल्याएर राखेका छन् भन्ने जानकारी पाएपछि हाम्रो पार्टीको तर्फबाट म र महेन्द्रलाल श्रेष्ठ सेनाका मेजरलाई भेट्न गयौं । तेजबहादुर सर त हाम्रो पार्टीको जिल्ला कमिटीको सदस्य हुनुहुन्छ माओवादीको आशंकामा उहाँलाई पक्रेरल्याइएको छ भन्ने जानकारी भएकाले हामी आएका हौं भन्यौं । उहाँ माओवादी हैन हाम्रो पार्टीको जिल्ला कमिटी सदस्य हुनुहुन्छ भन्यौं । उहाँलाई छोडिदिनोस् हामी कागजमा सही गरेर लैजान्छौं भनेर अनुरोध पनि गर्‍यौं । सेनाले हाम्रो कुरा सुनेन । परिस्थति यस्तो थियो कि सेनालाई बढी दबाब दियो भने हामीलाई नै कारबाहीको निशाना बनाउँथे । हामी फर्कियौं । उहाँलाई अन्धाधुन्द पिट्दै ल्याइएको थियो भनेर बेसीसहरमा देख्नेहरूले भने । त्यसपछि उहाँलाई लापत्ता बनाइयो । हत्या गरेर फ्याँकियो भन्ने अनुमान सबैले गरे । हामीले पनि त्यसै भएको अन्दाज गर्‍यौं । उहाँलाई के गरियो ? कहाँ कसरी मारियो ? मारेपछि कहाँ कसरी लास नै बेपत्ता पारियो ? कसैले जान्न बुझ्न पाएन । यो घटना अहिलेसम्म पनि पीडादायी विषय बनिरहेकै छ । लामो समय भयो माओवादीसँग सरकारले १२ बुँदे सम्झौता गरेर पार्टी शान्तिपूर्ण राजनीतिमा अवतरित भएको । तर तेजबहादुर सरको बारेमा आजसम्म मारिएको वा जिउँदो भन्ने कुनै जानकारी पाइएको छैन ।

सरकारी पक्ष र तत्कालीन माओवादी पक्षले अझैपनि यस्ता बेपत्ता नागरिकहरूको बारेमा यथार्थ जानकारी गराउन सकिरहेको छैनन् । सेनाद्वारा मारिएका र माओवादीद्वारा मारिएका अनि दुबैतर्फबाट वेपत्ता पारिएकाहरूमाथि जति चाँडो यथार्थ जानकारी र न्यायपूर्ण क्षतिपूर्ति दिनेकाम हुँदैन तबसम्म माओवादी क्रान्ति, १९ दिने जनआन्दोलन र मधेस आन्दोलनले देशको राजनीतिबाट विश्राम प्राप्त गरी ऐतिहासिक स्थान ग्रहण गर्न नपाउने भए । आजसम्म त यो विषयले देशको राजनीतिक रूपान्तरणको महत्वपूर्ण

ऐतिहासिक स्थान प्राप्त गरिसक्न पर्ने हो उल्टै यो एक वर्तमानको ताजा राजनीतिक परिघटना जस्तो बनेर देखा परिरहेको छ । यसको चाँडो व्यवस्थापननै तेजबहादुर सर र उहाँजस्ता हजारौंको आत्माले शान्ति प्राप्त गर्न सक्ने एकमात्र उपाय हो भन्ने मलाई लाग्छ । यो संस्मरण लेख्दा उहाँसँगको शैक्षिक क्षेत्र र राजनीतिक क्षेत्रको सहकार्यका ती क्षणहरू ताजा बनिरहेको अनुभूति पनि भइरहेकोछ । उहाँलाई हामीबाट टाढा पुऱ्याइएको छ । तसर्थ उहाँप्रति हार्दिक श्रद्धासुमन व्यक्त गर्दै परिवारजन प्रति समवेदित बन्दै यो संक्षिप्त संस्मरणलाई यही विश्राम दिन्छु ।

पञ्चायत मुर्दावाद भनिदिंदा मुसुमुसु

डा. श्रीराम खड्का
गणित केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय

अकस्मात होहल्ला भयो, घच्चमघच्चा भयो, कार्यक्रम भाँडियो । पछि थाहा भयो तेजबहादुर र बाबुरामको जोडीले प्रस्तुत गरेको व्यंग्य व्यवस्थाको खिलाफ भयो भनेर व्यवस्थाका समर्थकहरूले भाँडेका रहेछन् ।

राम भण्डारीजीको फोन ।

भन्नु भो–बीसवर्ष भइसक्यो । बुवाको सम्झनामा स्मृतिग्रन्थ प्रकाशन गरौँ भनेको । उहाँका मित्रहरूको सम्झना राख्नु छ, लेख्नु न ।

कतिपय कुरा त विस्मृतिमा गइसके ।

मनाङे चौतारोबाट तेजबहादुर सर धेरैपटक झर्नु भो । झर्नुमात्र भएन, फिर्नु पनि भो । बीस वर्ष भइसकेछ । एक दिन तेजबहादुर सर मनाङे चौतारोबाट झर्नु भो, फिर्नु भएन । के झर्नु भो भन्नु, साँच्चै त झर्न पनि पाउनु भएन, फिर्न पनि पाउनु भएन । बीसवर्ष भइसक्यो । एउटा असल नागरिक, एउटा वरिष्ठ शिक्षक, एउटा मायालु पिता, एउटा प्रतिभाशाली कलाकार, एउटा सचेत प्रगतिवादी, एउटा तेजिलो मार्गद्रष्टा झ्याप्प अँध्यारोमा हुत्याइयो र आजसम्म पनि उज्यालोमा ल्याइएन । बीसवर्ष भइसक्यो, उफ !
...

तेजबहादुर सर बेपत्ता पारिनु भो ।

तेजबहादुर सरमात्र होइन, धेरै तेजिला तेजबहादुरहरू बेपत्ता पारिनुभो । त्यस्तो राज्य पक्षले बेपत्ता पार्‍यो जसले आफूलाई प्रजातान्त्रिक भनेर थाक्दैनथ्यो । त्यस्तो विद्रोही पक्षले बेपत्ता पार्‍यो जसले आफूलाई जनताको मुक्तिदाता हुँ भन्थ्यो, भन्छ । तेजबहादुर सर र तेजबहादुर सरहरू अझै बेपत्ता हुनुहुन्छ । त्यति बेलाका सत्तापक्ष र विद्रोही पक्ष सत्तापक्ष भएका डेढ दशक नाघि सक्यो अझसम्म बेपत्ता पारिएका तेजबहादुरहरूको स्थितिका बारेमा

चुँसम्म नगरिनु कति सम्म अन्याय हो भन्नै परोइन ।

...

मैले तेजबहादुर सरलाई पहिलोपटक भेटेको सम्झना धमिलो छ । म फुच्चे केटो थिएँ । पञ्चायती व्यवस्थाको जगजगी नै थियो । म एसएलसि दिएपछि भकुण्डेस्थित बालकल्याण प्रस्तावित निमावि (अहिले उच्च मावि बनेको छ ।) मा पहिले स्वयंसेवी र पछि सामान्य बेतनभोगी शिक्षक बनेको थिएँ । राजारानीको जन्मोत्सव लगायत राज्यले थोपरेका कार्यक्रमहरूमा विद्यार्थीहरू लिएर जुलुस लिएर सदरमुकाम जानुपर्थ्यो । बाटाभरि नारा घन्काउँदै जानुपर्ने । सबै ठाउँबाट आएका जुलुस एकीकृत पारेर मनाङे चौतारादेखि फूलबारीसम्म लगिन्थ्यो । 'हाम्रो राजा हाम्रो देश, प्राणभन्दा प्यारो छ, पञ्चायती व्यवस्था अमर रहोस्' जस्ता नारा लगाउन बाध्य पारिन्थ्यो । यद्यपि अधिकांश शिक्षकहरू पञ्चायती व्यवस्था र निरंकुश राजतन्त्रको पक्षमा थिएनन् । यस्ता जुलुसमा जान अनिच्छुक भए पनि सदरमुकाम वरपरका शिक्षकहरूले आफ्ना विद्यार्थी लिएर जानै पर्थ्यो ।

यस्तै एउटा जुलुसमा तेजबहादुर सरसित पहिलोपटक भेट भयो । मनाङे चौताराबाट जुलुस फूलबारीतिर झऱ्यो । पञ्चायती व्यवस्थाका समर्थन नगर्ने शिक्षकहरू लोतेलोते परेर जुलुसको पछिपछि हट्थे । यस्तैमा विभिन्न विद्यालयका त्यस्ता शिक्षकहरू भेटिन थाल्थे । म भर्खरको केटो संयम राख्न नसक्ने भएर होला मेरै विद्यालयका एकजना शिक्षकसित खुसुक्क भनें, 'मैले त अमर रहोस् भन्नेमा मनमनै मुर्दावाद भनिदिएँ ।' एकजना कोप्रे छाता बोकेको शिक्षकले पुलुक्क हेर्नु भो । मलाई डर लाग्यो, गडबड हुने भयो कि भनेर । मेरै विद्यालयका ती शिक्षकले भन्नु भो नडराऊ, राम्रो मान्छे हो । त्यो राम्रो मान्छे तेजबहादुर सर हुनु हुँदोरहेछ । पछिपछि भेट हुँदा मुसुक्क हाँस्नुहुन्थ्यो ।

...

जतिबेला मदनकृष्ण र हरिवंशको हास्यव्यंग्यबारे मलाई केही थाहा थिएन, लमजुङमा तेजबहादुर सर र बाबुराम थापा सरको जोडी जमेको हुन्थ्यो । मदनकृष्ण र हरिवंशको जोडीले आफ्नो हास्यव्यंग्यमार्फत पञ्चायती व्यवस्थालाई सहयोग नपुग्ने सामग्री पस्केजस्तै तेजबहादुर र बाबुरामको जोडीले पनि यस्तै सामग्री पस्किन्थ्यो । तेजबहादुर र बाबुरामको जोडीले प्रस्तुत गरेको एउटा कार्यक्रम पञ्चायत विरोधी भयो भनेर पञ्चायत समर्थकहरूले भाँडेका पनि थिए ।

जिल्लाको सदरमुकामस्थित एउटा विद्यालयमा एकजना सक्रिय शिक्षक हुनुहुन्थ्यो लक्ष्मी राई । राई सर भूमिगत रूपले पञ्चायती व्यवस्था विरोधी गतिविधिमा सक्रिय भए पनि खुल्ला रूपमा विद्यालय र जिल्लामा हुने खेलकुद, सांस्कृतिक कार्यक्रममा सक्रिय हुनुहुन्थ्यो । त्यस्ता सांस्कृतिक कार्यक्रम फूलबारी मञ्चमा गरिन्थे । यस्तै एउटा

कार्यक्रममा राई सरको सक्रियतामा तेजबहादुर र बाबुरामको जोडीले हाँस्यव्यंग्य प्रस्तुत गरेको थियो । हामी मञ्च तल ठेलम ठेल गरेर बसेका थियौँ । अकस्मात होहल्ला भयो, घच्चमघच्चा भयो, कार्यक्रम भाँडियो । पछि थाहा भयो तेजबहादुर र बाबुरामको जोडीले प्रस्तुत गरेको व्यंग्य व्यवस्थाको खिलाफ भयो भनेर व्यवस्थाका समर्थकहरूले भाँडेका रहेछन् ।

...

पञ्चायत व्यवस्था फालियो । बहुदलीय व्यवस्था पुनस्थापित भयो । पार्टीहरू भूमिगत हुन छाडेर खुला राजनीतिमा आए। तेजबहादुर सरसित शैक्षिक कार्यक्रमका साथै परिवर्तनको एजेन्डा लिएका राजनीतिक कार्यक्रममा पनि आफ्नो शैक्षिक जिम्मेवारी निर्वाह गर्दै बेला बेला भेट हुन्थ्यो । म जिल्लामा बेला बेला अस्थायी तवरमा शिक्षण पेसामा संलग्न हुने गरेको र त्यस्तो अवसरमा परिवर्तनको एजेन्डा लिएका राजनीतिक गतिविधिमा समेत क्रियाशील भए तापनि आफ्नो उच्च शिक्षा प्राप्त गर्न कहिले पोखरा कहिले काठमाडौँमा रहने गरेकाले तेजबहादुर सरसित बाक्लो भेट भइरहने मानिस म हुँ जस्तो लाग्दैन ।

५० सालपछि म स्नातकोत्तर तह अध्ययनका लागि काठमाडौं आएँ । अध्ययन समाप्त गरेर काठमाडौँमै विश्वविद्यालयमा प्राध्यापन गर्न थालें । पछि मेरो राजनीतिक सक्रियता पनि निष्क्रिय भयो । मेरो फरक कार्यस्थल र राजनीतिक निष्क्रियताका कारण तेजबहादुर सरहरूसितको भेट निकै कम भयो ।

५२ सालपछि जनयुद्धको नीति लिएर नेपालभर फैलिएको सशस्त्र संघर्षको चपेटामा परेर नेपालका धेरै असल निर्दोष नागरिकले ज्यान गुमाए । अंगभंग भए । बेपत्ता पारिए । अझै पनि यस्ता धेरै निर्दोष नागरिकले न्याय प्राप्त गर्न सकेका छैनन् । तेजबहादुर सरले पनि आज पर्यन्त न्याय प्राप्त गर्न नपाउनु ज्यादै पीडादायी त्रासदी हो । तेजबहादुर सरलाई गुमाउनु भनेको हामी सबैका लागि क्षोभको विषय हो । तेजबहादुर सरको स्थिति छिट्टै स्पष्ट होस् । राम भण्डारीजीको अथक प्रयत्न छिटै सफल होस् ।

चक डस्टरका सहयात्री

रामबहादुर गुरूङ

पूर्व राज्यमन्त्री

मर्स्याङदी–४, सिलढुंगा

जीवनशैली सादगी थियो । अन्यायविरूद्ध आफूलाई लागेको कुरा निर्भयसाथ भन्ने उहाँको बानी थियो । सायद यही नै कारण हुन सक्छ, उहाँ शासनको आँखी हुनुभयो ।

तेजबहादुर भण्डारी र म दुवै चक र डस्टरसँग रमाउने शिक्षक । पेसागत सहधर्मिता त छँदै थियो । त्यसमाथि भूगोलको कारण पनि हामी नजिक थियौँ । शिक्षक संगठनमा सँगै काम गर्‍यौं । शिक्षक वर्गको हकहित एवं शैक्षिक विकासका आन्दोलनहरूमा सँगै सहकार्यमा जुट्यौं । अनेक सुखदुखका क्षणहरूसँगै बितायौं । तत्कालीन पुलिस प्रशासनको बुट र लाठीसँगै खायौं । वर्गीयहित, सामाजिक सुधार, न्यायको पक्षमा एवं तत्कालीन पञ्चायती व्यवस्था विरूद्ध आन्दोलनहरूमा लाग्यौं । उत्तरी लमजुङको भौतिक र शैक्षिक विकासको सन्दर्भमा हाम्रो सहकार्य हुन्थ्यो । हाम्रो राजनीतिक बाटो भने फरक थियो । उहाँ वामपन्थी धारमा हुनुहुन्थ्यो । म नेपाली कांग्रेससँग आवद्ध थिएँ ।

सैद्धान्तिक फरकपन भए पनि तेजबहादुर भण्डारी र हाम्रो लक्ष्य एउटै थियो– पञ्चायती व्यवस्था ढाल्ने । त्यसका लागि हामी एकजुट हुन्थ्यौं । २०४६ साल अघिको उद्देश्य नै पञ्चायतका विरूद्ध जनतालाई संगठित गर्नु थियो । चेतना फैलाउनु थियो । तत्कालीन व्यवस्था इतरका विशेष गरी हामी शिक्षकहरू विभिन्न कार्यक्रममा जुट्थ्यौं । गीत संगीत र प्रहसनको माध्यमबाट जनचेतना जागृत गराउँथ्यौं । पञ्चायती व्यवस्थाका पृष्ठ पोषकहरूको कुकृत्यहरूको भण्डफोर गर्थ्यौं । तेजबहादुर भण्डारीसँगै प्रहसन प्रस्तुत गर्ने अवसर त मलाई जुरेन । त्यसताका तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापाको प्रहसन लमजुङ जिल्लाभर प्रख्यात थिए । तर प्रशासनको कडा निगरानी हुन्थ्यो । अनेक

वहाना बनाई मुद्दा लगाई इतर पक्षलाई दुख दिन्थे । उहाँहरूका थुप्रै प्रहसनका महत्वपूर्ण अंशहरू समकालीन साथीहरूका स्मृतिका ढुकुटीमा अविस्मरणीय होला भन्ने म ठान्छु ।

२०४८ सालको आमनिर्वाचनमा उम्मेदवार हुन मैले शिक्षण पेसा छाडें । सायद कर्म क्षेत्र फरक परेकाले होला हाम्रो भेटघाट पातलो हुँदै गयो । २०५२ सालपछि विकसित देशको राजनीतिक परिस्थितिले झन् भेटघाट प्रतिकुल बनायो । यही अवस्थामा तेजबहादुर भण्डारीलाई २०५८ तिर बेपत्ता पारिएको अप्रिय समाचार सुनें । अत्यन्तै दुखी भएँ । उहाँको अवस्था आजसम्म पनि अज्ञात नै छ । मृदुभाषी हुनुहुन्थ्यो तर निडर । जीवनशैली सादगी थियो । अन्याय विरूद्ध आफूलाई लागेको कुरा निर्भयसाथ भन्ने उहाँको बानी थियो । सायद यही नै कारण हुन सक्छ, उहाँ शासनको आँखी हुनुभयो । उहाँले गर्नुभएका समाज सुधारका सत्कार्यहरूका कारण समाजले उहाँलाई कहिल्यै बिर्सन सक्ने छैन । अनन्तकालसम्म उहाँको अवश्य सम्झना हुनेछ । उहाँका राम्रा कामहरूको अनुसरण गरौं । यही नै उहाँप्रति सम्मान हुनेछ भन्ने मेरो विश्वास छ ।

जनता जगाउने, सामन्त भगाउने

तीर्थबहादुर बस्नेत
प्रधानाध्यापक, अमर मावि, मर्स्याङ्दी – ३ खुदी

महजोडी जस्तै भएर तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापाले प्रहसन, कमिक आदिमार्फत जनता जगाउने सामन्त भगाउने कार्यक्रम गरी आजको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र ल्याउन योगदान पुऱ्याउनुभएको हो ।

शिक्षक आफू मैनबत्तीजस्तै जलेर अरूलाई उज्यालो दिन्छन् । लाखौंलाख अप्ठेराबिच पनि डाँडामा हुर्केको सतीसाल जस्तै ठिंग उभिन सक्छन् । अरूलाई शिक्षाको ज्योति छर्छन् ।अविरल बग्ने मर्स्याङ्दी नदीजस्तै कुना,काप्चा,कन्दरामा निस्वार्थ सेवा प्रदान गर्छन् । शिक्षक समाजको आशा,भरोसा तथा विश्वासको प्रतिमूर्ति हुन्छन् । जनजनहरूको हृदयमा बस्छन्। कहिले न्यायमूर्ति बन्नुपर्छ ।कहिले भद्रभलाद्मी हुनुपर्छ । समाज सुधारक बन्नुपर्छ ।

शिक्षक हुनु भनेकै समाज परिर्वतनको संवाहक त भनै हो ।ओखतीमुलोको अक्कल पनि जान्नुपर्छ र भइदिनुपर्छ डाक्टर त कहिले धामीझँक्री अनि ज्योतिष पनि । शिक्षक कहिले ज्यामी बनिदिनुपर्छ,सिकर्मी रडकर्मी तथा कालीगढ । कहिले प्राविधिक वा इन्जिनियर त कहिले चन्दा दाता हुनुपर्ने दायित्व हुन्छ । कहिले सहकारीका रूपमा त कहिले बैंकका रूपमा सरसापटी चलाइदिनुपर्छ । कहिले जन्ती बन्नुपर्छ त कहिले मलामी पनि । गोठालो, खेतालो पनि शिक्षकै अनि मान्यजन र अतिथि पनि ।शिक्षक के बन्नुपर्दैन होला र ? कहिले कलाकार त कहिले पत्रकार । खेलाडी, प्रशिक्षक, अन्वेषकदेखि कहिलेकाहिँ ड्राइभर कहिले योजनाकार सबै सबै भूमिका निर्वाह गर्नुपर्छ ।

शिक्षकको ठाउँ, ठहर र ठेगानको टुंगो के हुनु ? कहिले पिछडिएको बस्ती त कहिले हिमाल, पहाड र तराई । जातजातिका बस्तीबस्तीमा । कहिले असहाय, टुहुराहरूको आमा त कहिले बाबा पनि शिक्षक । नियमित भने विद्यालयको कक्षाकोठामा । यिनैयिनै

भूमिकामा रहेर चेतनाको दियो बाल्दै अहोरात्र निर्भीक र निस्वार्थ खटिरहने शिक्षकहरू परिर्वतनका संवाहक हुन् ।

यिनै र यस्तै प्रतिभाका खानी, आफ्नो पृथक पहिचान बनाउन सफल, सामाजिक अभियन्ता, हाँस्यव्यंग्यकार आदरणीय व्यक्तित्व तेजबहादुर भण्डारी हुनुहुन्थ्यो । अदम्य साहस र धैर्य उहाँका विशेषता थिए । मनोबल उच्च थियो । पेसागत दक्षतामा निपुर्ण हुनुहुन्थ्यो । तार्किक क्षमतायुक्त, स्पष्ट वक्ता, हक्की स्वभावका तेजबहादुर भण्डारी साँच्चै हाम्रा लागि सम्फनायोग्य तथा अनुकरणयोग्य अग्रज हुनुहुन्छ ।

वास्तवमा हामी शिक्षकहरू हाम्रा अग्रज शिक्षकहरूले सुम्पेको नासो, दिएको जिम्मेवारी, गरेको विश्वास र भरोसा अपेक्षाअनुसार पूरा गर्न सक्ने शिक्षक बन्न सक्छौं । आफ्नो कार्यक्षेत्रमा आउने चुनौतीलाई सहजै पार गर्न सक्ने बन्छौं । दुर्योधनलाई असल मान्छे खोज्न संसारभरि पठाउँदा कतै पनि असल मान्छे नपाएजस्तो नकारात्मक सोच होइन कि युधिष्ठिरलाई खराब मान्छे खोज्न संसारभरि पठाउँदा कतै पनि खराब मान्छे नपाएजस्तो सकारात्मक सोच राख्ने असल शिक्षक बनौं । हामी यस्तो बन्दामात्र हाम्रा अग्रज तेजबहादुर भण्डारीप्रतिको सच्चा सम्मान हुनेछ ।

थाहा छ । यात्रा लामो छ । साथमा गह्रुँगो भारी छ । बिचमा बिसाउने कुनै फर ाकिलो चौतारी वा बिसौनी छैन । चारैतिर हिंस्रक घरपालुवा र वनपालुवा जनावरहरू काँचै खाउँला जस्तो गरी ढुकिरहेका छन् । साथमा भरपर्दा मान्छेहरू खासै धेरै छैनन् । तैपनि अथक प्रयास र अदम्य साहसकासाथ आफ्ना अग्रजले सुम्पेको नासो अर्थात् आफूले बो केको भारी गन्तव्यसम्म पुऱ्याउन निरन्तर यात्रामा खटिनु छ । अनेकन बाधा व्यवधानको पर्वाह नगरीआफ्नो जीवनलाई हत्केलामा राखेर अग्रजले आजको पहारिलो दिन ल्याउन बलिदान गरेका छन् । तत्कालीन समयको जर्जर र काँडाघारीको बाटोमा कहिले एक्लै, कहिले विश्वासिला साथीहरूसँग थकाइ भोक,तिर्खा,निद्रा आदि नभनी हिँडेर हामीलाई आज खुसीको बहार दिलाउने अग्रज तेजबहादुर भण्डारीप्रति हार्दिक सम्मान छ ।

'पश्चिम किल्ला काँगडा, पूर्वमा टिस्टा पुगेथ्यौं ।
कुन शक्तिको सामुमा कहिले हामी झुकेथ्यौं ।'
'हुँदैन बिहान मिर्मिरेमा तारा झरेर नगए ।
बन्दैन मुलुक दुईचार सपूत मरेर नगए ।'
'जननी जन्म भूमिश्च स्वर्गादपी गरीयसी !'

यिनै र यस्तै भावनाले सायद तपाईंलाई छोएको हुनुपर्छ। मलाई आजै जस्तो लाग्छ विभिन्न विद्यालयहरूको वार्षिकोत्सव, हरिबोधनी एकादशी, तिज, माघेसंक्रान्ती, तिहारको देउसीभैलो कार्यक्रमहरूमा आजको महजोडी जस्तै भएर तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापा (जसलाई मह जोडी जस्तै बातेजोडी भन्न सकिन्छ ।) ले प्रहसन, कमिक आदिमार्फत जनता जगाउने सामन्त भगाउने कार्यक्रम गरी आजको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र ल्याउन योगदान पुऱ्याउनुभएको हो । उहाँहरूका 'आयो–आयो, के आयो ? विचार आयो,' 'हाम्रो घरको कुकुर्नी गल्लीगल्ली दकुर्नी, जसले पायो उसले भकुर्नी', 'हे हे पञ्चभैया मिली, बजेट जति निली, पार्छौं झिलीमिली' जस्ता सन्देशमूलक कार्यक्रमले आमनागरिकहरूलाई सचेत र संगठित बनाउन सहयोग पुऱ्याएको थियो ।

१९७२ मा श्री ३ वीर शमशेरले नेपाललाई ३५ जिल्लामा विभाजन गरेका थिए । ती ३५ जिल्लामध्येको पश्चिम ३ नम्बर अन्तर्गत हाम्रो क्षेत्र पर्थ्यो । यसै क्षेत्रमा उत्तरी लमजुङको व्यापारिक नाकाको रूपमा परिचित खुदी जसलाई खुदीवेणी/खुदीबेनी भन्दाभन्दै हाल खुदी भन्न थालिएको छ । यही खुदी बजारदेखि माथि हालको मर्स्याङ्दी गाउँपालिका वडा नम्बर ९ भित्र भलाम भन्ने गाउँ छ । त्यही गाउँमा २००२ साल फागुन १२ गते तेजबहादुर भण्डारीको जन्म भएको थियो । श्रीमती लक्ष्मी भण्डारी, दुई छोर ाहरू डा.रामकुमार भण्डारी र विष्णुमणि भण्डारी, दुई छोरीहरू शोभा र मीना उहाँका परिवारहरू हुन् ।

खुदी क्षेत्र तत्कालीन समयमा व्यापारिक नाका मात्र थिएन । लमजुङ जिल्लाको दोस्रो भाषा पाठशाला १९८६ मा खुलेपछि यो क्षेत्र एक शैक्षिक केन्द्र पनि बन्यो । यसले ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक तथा ऋषिमुनीहरूले जपध्यान गर्ने ज्ञानभूमि तथा तपोभूमिका साथै अनेकन सन्तमहन्तहरूले आश्रय लिएको आश्रयस्थलको रूपमा आफ्नो पहिचान बनाएको थियो ।

पञ्चायतकालमा २०१८ मा नेपाललाई १४ अञ्चल ७५ जिल्लामा विभाजन गरेपछि हाम्रो लमजुङ जिल्लालाई पनि ६१ गाउँ पञ्चायतमा विभाजन गरियो । ती ६१ गाउँपञ्चायत मध्येको २०१८ फागुन ७ मा बनेको खुदी गाउँ पञ्चायत पनि एक थियो । त्यसबेला खुदीको वारि र पारि एउटै पञ्चायतमा पर्थ्यो । यो क्रम २०३३ सम्म रह्यो । त्यसपछि सिम्पानी क्षेत्र खुदी पञ्चायतबाट छुट्टिएर घनपोखरा पञ्चायतमा मिसिन गयो । जुनक्रम २०३८ सम्म रह्यो । २०३८ पछि सिम्पानी पञ्चायत छुट्टै बन्यो । राज्यको पुनःसंरचना नभएसम्म लमजुङको इलाका नम्बर ७ मा पर्ने सात गाविसमध्येको सिम्पानी गाविस पनि एक छुट्टै गाविसको रूपमा अस्तित्वमा रह्यो । राज्यको पुनःसंरचनापछि

लमजुङमा ८ स्थानीय तह बने । ती ८ स्थानीय तहमध्येको मर्स्याङ्दी गाउँपालिका पनि एक हो । यही मर्स्याङ्दी गाउँपालिकाको वडा ९ मा पर्ने भलाम उहाँको जन्मस्थल हो । यस वडामा रहेका लामागाउँ, भलामचौर, मृचे, सिम्पानी, भलाम, सेग्ले, पामचोक, वनथोक(वस्नेतथोक), ढाँड, तबै, महथोक(महतथोक), सुवेदीगाउँ, गैरगाउँ, यहाँका महत्वपूर्ण गाउँ बस्तीहरू हुन् ।

तेजबहादुर भण्डारीले लगभग ३३ वर्ष शिक्षण पेसामा बिताउनु भयो । त्यसमध्ये २०२४ मा केही महिना सञ्चालन भएको शारदा मिडिल स्कुलको सञ्चालक समितिमा अध्यक्ष टुकमान थापा पामचोक,उपाध्यक्ष नन्दराज थापा सिम्पानी,सचिव प्रअ परशुराम थापा सिम्पानी,कोषाध्यक्ष भरतमणि पोखरेल तरापु, सदस्यहरूमा शेरबहादुर भण्डारी तरापु, भोटु भण्डारी सेग्ले, टुकबहादुर भण्डारी भलाम, कुलबहादुर भण्डारी भलाम, डण्डबहादुर थापा सिम्पानी, बाबुराम भण्डारी तरापु हुँदा उहाँ उक्त समितिको सहसचिव हुनुभयो । त्यस विद्यालयमा परशुराम थापा, विश्वराज थापा, बालकृष्ण सुवेदी लगायतसहित उहाँ पनि संस्थापक शिक्षक भएर पढाउनुभयो । पछि उक्त मिडिल स्कुल बन्द गरी तत्कालीन १४ पञ्चायत र मनाङ जिल्लासमेतको सहयोगमा २०२४ पुस १५ मा लामागाउँ निवासी तत्कालीन राष्ट्रिय पञ्चायत सदस्य युद्धजंग गुरूङलाई उद्घाटन गर्न लगाई अमर हाइस्कुल स्थापना भयो । यसरी खोलिएको विद्यालयमा एकैचोटि कक्षा १ देखि ९ सम्म सञ्चालन हुन थाल्यो । तेजबहादुर भण्डारीले पनि अमर माध्यमिक विद्यालयको संस्थापक शिक्षकको रूपमा लामो समय पढाउनुभयो । जुन विद्यालयमा हाल नर्सरीदेखि कक्षा १२ सम्म पढाइ हुन्छ ।

विद्यालय स्थापनाकालको त्यो कठिन र समस्याग्रस्त समयमा खाइनखाई अनेकौं दुखकष्ट झेल्दै आजको यो सुखद दिन ल्याउन तेजबहादुर भण्डारीजस्ता शैक्षिक नेताहरूको योगदानलाई हामीजस्ता पछिल्ला पुस्ताहरूले उहाँहरूको स्मरण गर्दै सम्मान गर्न भुल्न हुन्न । त्यसपछि उहाँ गणेश मावि सिम्पानी, सरस्वती सदन आधारभूत विद्यालय पामचोक, सूर्यज्योति प्रावि तबै, जनसेवा प्रावि क्व्होंलासोथार गाउँपालिका २ मकैमराङ (साविक मालिङ–२, हाल त्यस विद्यालय शारदा माविमा मर्ज भइसकेको छ) पढाएर २०५६ मा निवृत्त हुनुभयो । तेजबहादुर भण्डारी केवल एक शिक्षकमात्र होइन एक सामाजिक अभियन्तासमेत भएकाले आफ्नो सिंगो जीवनकालमा परिवारिक माया र स्वार्थमा अल्झेर बस्नु भएन । घर परिवार चलाउने,आफ्नो छोराछोरी पढाउने, हुर्काउने जिम्मा आफ्नो धर्मपत्नीलाई लगाएर उहाँ निरन्तर सामाजिक कार्यमा समेत व्यस्त र हनुहुन्थ्यो ।

उहाँका परिवारजनले २०७५ मा संस्थापक शिक्षकको रूपमा पढाएको अमर

माध्यमिक विद्यालयमा २ लाख ११ हजार १ सय ११ रूपैयाँ बराबरको तेजबहादुर भण्डारी स्मृति अक्षयकोष स्थापना गरी दिनुभएको छ । परिवारकै सल्लाह र अनुरोधमा विद्यालयले प्रत्येक वर्ष उक्त अक्षयकोषको ब्याज रकमबाट उत्कृष्ट वर्ष शिक्षक पुरस्कारको व्यवस्था गरी विद्यालयको वार्षिकोत्सवमा प्रदान गर्ने गरेको छ । उहाँ र उहाँको योगदानलाई अमर राख्न यी कार्यक्रमले योगदान गरेका छन् ।

तेजबहादुर भण्डारी शिक्षकहरूको पेसागत संगठन नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठन जिल्ला समिति लमजुङको पहिलो जिल्ला अधिवेशन २०३७ र दोस्रो जिल्ला अधिवेशन २०३९ बाट निर्वाचित जिल्ला समिति सदस्य हुनुहुन्थ्यो । तेस्रो जिल्ला अधिवेशन २०४७ बाट केन्द्रीय प्रतिनिधिमा छनोट हुनुभएको थियो । यसरी उहाँ शिक्षकहरूको पेसागत हकहित र संरक्षणका लागि गठन भएको ट्रेड युनियनको पनि नेता हुनुभएको थियो ।

यस्ता बहुप्रतिभाशाली व्यक्तित्वलाई २०५८ पुस १६ गते तत्कालीन सरकार को सुरक्षा फौजले विनाकारण गिरफ्तार गरी बेपत्ता बनाएको छ । आजसम्म पनि राज्यले उहाँको यथार्थ विवरण सार्वजनिक गरेको छैन । नागरिक समाज लगायत विभिन्न संघसंस्थाले पटकपटक अनुरोध गर्दा तथा दबाब दिँदा पनि राज्य मौन छ ।

२०६२/०६३ को जनक्रान्तिबाट संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र स्थापना भएको पनि एक दशक नाघिसक्यो अनेकपटक सरकार फेरिए पनि झुट्टा आश्वासन र नारा दिएर उहाँको परिवारजन तथा आफन्तजनलाई भुलभुलैयामा राखिरहेको देख्दा आश्चर्य बनेका छौं ।

मर्स्याङ्दी गाउँपालिकाले सहिद तथा बेपत्ता नागरिकहरूको सम्मान तथा खो जतलासका लागि सहिद तथा बेपत्ता स्मृति प्रतिष्ठान गठन गरेको छ । उक्त प्रतिष्ठानले सहिद सुकमान गुरूङ, कोपिला घिमिरे लगायत सहिदहरूको स्मरणमा नियमित रूपमा कार्यक्रम गर्छ । प्रत्येक वर्ष पुस १६ मा तेजबहादुर भण्डारी स्मृति सभाको आयोजना गर्छ । यस वर्षपनि यही सिलसिलामा गत २०७८ पुस १६ मा तेजबहादुर भण्डारीको २० औं स्मरण तथा स्मृतिसभा प्रतिष्ठानका उपाध्यक्ष रामप्रसाद सुवेदीको अध्यक्षता, नेकपा एमाले प्रदेश कमिटीका सदस्य मोहनहरि पौडेलको प्रमुख आतिथ्यता तथा मर्स्याङदी गाउँपालिकाका अध्यक्ष अर्जुन गुरूङको विशेष आतिथ्यतामा खुदी बजारमा सम्पन्न गरि यो । उक्त दिन उहाँको सम्झनामा एक पत्रकारलाई पुरस्कृत गर्ने, लेख रचना वाचन, शुभकामना प्रदान लगायत कार्यक्रम भएका थिए । उहाँप्रति उच्च सम्मान र श्रद्धा व्यक्त गर्दछु ।

गणेश माविको अमिट इतिहास

पूर्णबहादुर थापा
प्रधानाध्यापक, गणेश मावि, सिमपानी

तेजबहादुर भण्डारी केवल शिक्षकमात्र हुनुहुन्थेन । साँझ बिहान र फुर्सदको समयमा व्यक्ति, घर, परिवार र समुदायको सेवामा लाग्नुहुन्थ्यो । थिचोमिचो र अन्यायको विरोधमा उभिएर आवाज उठाउनु हुन्थ्यो ।

लमजुङ जिल्लाको उत्तरी भेगका दर्जनौं विद्यालयहरूमा शिक्षण गर्नुभएका तेजबहादुर भण्डारीले गणेश माविमा २०२२ सालबाट ०२४ सालसम्म प्रधानाध्यापकको पदमा रही काम गर्नुभएको थियो । २०५२ सालमा यस विद्यालयलाई मावि तहमा विस्तार गर्ने क्रममा र २०५७ सालमा भवन निर्माण गर्न जग्गा खरिद गर्ने सिलसिलामा आर्थिक सहयोग संकलन समितिको संयोजक रहेर महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नुभएको थियो ।

उहाँले यस विद्यालयको प्रगतिको लागि निर्वाह गर्नुभएको भूमिका विद्यालयको अभिलेखमा अविस्मरणीय छ । अमिट छ । तेजबहादुर भण्डारी केवल शिक्षकमात्र हुनुहुन्थेन । साँझ बिहान र फुर्सदको समयमा व्यक्ति, घर, परिवार र समुदायको सेवामा लाग्नुहुन्थ्यो । थिचोमिचो र अन्यायको विरोधमा उभिएर आवाज उठाउनु हुन्थ्यो । उहाँको उपस्थितिमा गरिने न्याय निसाफ सबैका लागि चित्त बुझ्दो हुन्थ्यो । सामान्य खालका झैझगडामा न्यायको निम्ति अड्डा अदालत धाउने र व्यक्ति विशेषको शरणमा जानुपर्दैन्थ्यो । उहाँको अर्को रोचक व्यक्तित्व भनेको प्रहसन । तत्कालीन पञ्चायती व्यवस्थामा आयोजना गरिने विभिन्न उत्सव, दिवस र चाडपर्वहरूमा उहाँ जानुहुन्थ्यो । हँसिलो स्वभाव, प्रगतिशील विचार, ठट्यौली बानी प्रष्ट बोलीचाली, निडर शान्त र सहयोगी भावना उहाँका मुख्य विशेषता थिए ।

विशेष प्रकृतिका कार्यक्रमहरूमा तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापा आउने

रे भनेपछि मानिसहरू जतिसुकै व्यस्त भए पनि ओइरो लाग्ने गर्थ्यो । उहाँहरूको पहिरन, हाउभाउ र विषयवस्तुको प्रस्तुतिहरू हुन थालेपछि दर्शकहरू खुसीमानी पेट मिचीमिची हाँस्ने गर्थे । उहाँहरू अभिनय गर्दै विषयवस्तुहरूले मानिसहरूलाई जागरण दिलाउने खालको सन्देश फिजाउनु हुन्थ्यो । तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापालाई अनुकुल वातावरण प्रशिक्षण सहयोग र प्रेरणा मिलेका भए सायद उहाँहरू प्रसिद्ध राष्ट्रिय हास्यव्यंग्य कलाकार महजोडी हरिवंश आचार्य र मदनकृष्ण श्रेष्ठको उचाइमा पुग्ने बेर लाग्दैनथ्यो होला ।

एक होनहार साहित्यक व्यक्तित्व, सामाजिक न्यायको पक्षधर दुरदर्शी एवं तार्किक क्षमताका खानी तेजबहादुर भण्डारीको अभिनय एवं अभिव्यक्तिहरू नेपाली समाजमा सधैं गुन्जिरहने छन् । उहाँजस्तो यथार्थ परक र हक्की स्वभावका मानिसहरू हाम्रो समाजमा कमै मात्रमा पाइन्छन् ।

द्वन्द्वकालीन समयमा उहाँको घर सेना र प्रहरीले पटकपटक खनतलासी गरेका थिए । उहाँलाई विशेष निगरानी गरेका थिए । २०५८ साल पुस १६ गते तारेखमा बेसीसहर जाँदै गर्दा विशेष हुलिया र सुराकीको भरमा मनाङे चौताराको मूल सडकबाटै उहाँलाई गिरफ्तार गरी चरम यातना दिँदै लगिएको केही घण्टापछि नै बेपत्ता पारिएको कुरा आम नागकिरलाई थाहा भएकै विषय हो ।

राज्य आतंकको निहुँमा बेपत्ता पारिएको घर परिवारको अवस्थाबारे सत्यतथ्य कुराको छानबिन गरी यथार्थ प्रतिवेदन सार्वजनिक गर भनी उहाँका दुई छोराहरू डा. रामकुमार भण्डारी, विष्णुमणि भण्डारी लगायत परिवारजन र आफन्तहरूले सरकार समक्ष पटकपटक मागपत्र पेस गरी दबाब सिर्जना गरिरहनुभएकै छ । तै पनि सरकार मौन छ । जुन व्यक्ति जनताको न्याय र उन्मुक्तिका लागि लडिरहेको छ । देशको सार्वभौम सत्ता र स्वाधीनताको रक्षाका लागि आवाज उठाइरहेको छ, त्यसैको बारेमा सरकार मूकदर्शक सावित हुन्छ भने त्यस्तो सरकारले जनताको मौलिक हक र अधिकारको कसरी प्रत्याभूति गर्न सक्ला ? जनताले गरेको महालडाइँ र बलिदानको फलस्वरूप नेपालमा संघीय गणतन्त्रसहितको लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था आयो । देश र जनताको हितमा काम गर्ने विश्वमा अर्को कुनै भिन्न विधि र शासन व्यवस्था योबाहेक अरू केही देखिँदैन ।

पछिल्ला दिनहरूको प्रजातान्त्रिक अभ्यासले र नेपालको लोकतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाले निष्पक्ष न्याय र अमनचयन दिन सकेको छैन । हिंसा, लुटपाट, बलात्कार, अपहरण, तेरो, मेरो प्रवृत्ति र एकाधिकार दिन प्रतिदिन मौलाइरहेको छ । पञ्चायती

व्यवस्थालाई निरकुंश शासन व्यवस्था भन्ने गरिन्थ्यो । खासै फरक त के पो पाइयो र ? हामीलाई लोकतन्त्रमा केही बढी बोल्न पाइँदोरहेछ भन्ने आभासमात्र भएको छ । आज तेजबहादुर भण्डारी हाम्रो सामु हुनुहुन्न । उहाँको अभावले हाम्रो समाजलाई एक असल अभिभावकत्व गुमाएको महसुस छ । बेपत्ता नागरिकको यथाशीघ्र खोजी गरी छिटो भन्दा छिटो छानबिन गरी यथार्थ प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्नु सरकारको दायित्व हो भनी ध्यानाकर्षण गर्न चाहन्छु । अन्त्यमा आदरणीय व्यक्तित्व तेजबहादुर भण्डारीको आत्माले वैकुण्ठबास पाओस् भन्दै उहाँप्रति भावपूर्ण श्रद्धासुमन व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

मेरो मास्टर मामा

प्रेमबहादुर बस्नेत
वडा अध्यक्ष
मर्स्याङ्दी–३ खुदी, लमजुङ

दही मथेको, झम्के मायालु, मेरो घरको कुकुर्नी गल्लीगल्ली दगुर्नी,
जस्ले पायो उसैले भकुर्नी, आयो... आायो.. विचार आयो,
चाइनिज भाषा आदि उहाँका कमिकले समाजका कुप्रथा,
कुसंस्कृति, कुसंस्कार र अशिक्षा विरूद्ध व्यंग्य कस्थे ।

लमजुङ जिल्लाको उत्तरी भागमा रहेको साविक सिमपानी गाविस वडा नम्बर ३, हाल मर्स्याङ्दी गाउँपालिका वडा नम्बर ९ मा अवस्थित प्राकृतिक परिदृश्यले भरिपूर्ण भलाम गाउँ त्यस समय जमघटको केन्द्रबिन्दु थियो । भलामचौर, सिम्पानी सेग्ले, पाम्चोक घनपोखरा तरापुका यस भेगका भद्रभलाद्मी बुद्धिजीवी ठूलाबडाहरू खुदीबजार किनमेल गर्नहोस् वा मावली ससुराली जाँदा आउँदा होस् एकपटक मास्टरको घर नपसी छोड्दैनथे ।

बिहान बेलुका मास्टरको घरमा ठूलाबडाहरूको जमघट र भलाकुसारी हुने नै गर्थ्यो । एक दिनको कुरा हो ८/१० जना मानिसहरू बसिरहेर छलफल गरिरहेका थिए । म भर्खर कक्षा तीन पास भई कक्षा चारमा पढ्थें । नजानेको पाठ मास्टर साबसँग सोध्न जाने आउने गर्थे । एकपटक पाठ सोध्न जाने क्रममा त्यहाँ बसिरहेका भलादमीहरूमध्येका एकजनाले भनेका धेरै कुरा त मैले बुझिनँ । एउटा कुरामात्र मेरो कानले टिप्न सक्यो । खुदीमा हाइस्कुल खोल्नुपर्छ भन्नेमात्र सुनेँ । मैले नजानेका कुरा सोधी त्यहाँ बसेका सबैको अनुहार एकपटक नियाल्दै आफू पढ्न बसेको ठाउँमा आएँ ।

त्यहाँ छलफल भएको एक वर्ष पुग्दा नपुग्दै उत्तरी भेगमा बसोबास गर्ने जनताको आमभेलाको निर्णयबाट पहिला मिडिल स्कुल खुल्यो । त्यसको १/२ महिनापछि

नै अमर हाइस्कुलमा रूपान्तरण भयो । मैले त्यस समय नियालेको अनुहार पछि चिनें । हाइस्कुल खोल्न कुरा उठाउने हवल्दार नन्दराज थापा हुनुहुँदो रहेछ । यस भेगमा आवश्यक छ खोल्नुपर्छ भनी सहमति गर्नुहुनेमा टुकमान थापा (माइजु लक्ष्मी भण्डारीको ठूलोदाजु, हवल्दार शेरबहादुर भण्डारी खुदी तरापु, भोटु भण्डारी सेग्ले, डण्डबहादुर थापा सिम्पानी, कृष्ण थापा, सिम्पानी, तिलकबहादुर भण्डारी र टुकबहादुर भण्डारी भलाम, परशुराम थापा र विश्वराज थापा सिम्पानीका हुनुहुँदो रहेछ ।

त्यसरी एउटा स्कुल स्थापना गर्ने विचारको मूल फुटाएको त्यो घर मेरो मामा तेजबहादुर भण्डारीको थियो । मैले नजानेको सोधिरहने मास्टर पनि उहाँ नै हुनुहुन्थ्यो । स्कुल खोल्नुपर्छ भन्ने विचारको मूल मियो उहाँ हुनुहुन्थ्यो । शिक्षाका अलावा मास्टर मामाको साहित्यको विविध क्षेत्रहरूमा पनि ज्ञान थियो । उहाँ फुटकर कविता लेख्नुहुन्थ्यो । सभा समारोहमा, विद्यालयको वार्षिकोत्सव आदि समयमा शोषक सामन्ती र पञ्चयती सर कारको विरूद्धमा जनचेतना जगाउने फुटकर कविता सुनाउनुहुन्थ्यो । लोकदोहोरीमा पनि मामा त्यत्तिकै खप्पिस हुनुहुन्थ्यो ।

मलाई तिथिमिति त याद भएन । एक दिन बिहान मामाको घरमा साथीहरूको जमघट भइरहेको बेलामा सम्जुरतिरका महिलाहरू आए । उनीहरूले डोकोभरि चुरापोते बो केका थिए । डोको बिसाउँदै चार/पाँचजना महिला उभिए र सोधे–चुरापोते लगाउनुहुन्छ ? पिँढीमा बसी गफगाफ गरिरहेकामध्येबाट एकजनाले ती नानीहरूको परिचय लिनुभयो । नानीहरू गीत पनि गाउँछौ त भनी सोध्नुभयो । 'अलिअलि गाउँछौं,' उनीहरूले भने । त्यसो भए भरे हाम्रो मास्टरसँग गीत गाउने भनेर बेलुकाको मेसो मिलाउनु भएछ । बेलुका नजिकका गाउँ सिम्पानी, सेग्ले, पाम्चोक, तबै र महथोक गाउँका मानिसहरू भलाम गाउँमा भेला भए । म सानिमाको पछि लागि गएँ । मान्छेको भिड थियो । दोहोरी गीत सुरू हुन लाग्यो । यो दोहोरीको मेसो मिलाउने मानिस नै मादल बजाउनु हुँदोरहेछ । मादल बजाउने डण्डबहादुर थापा हुनुहुन्छ भनी सानिमाले पनि मलाई याद गराउनुभयो ।

मलाई मनमनै डर लाग्यो । यत्रो ठूलो मास्टर मान्छे मेरो मामा, गीतमा हार्नुभयो भने के होला भन्ने भयो । त्यस विषयले मेरो मनमा छटपटी ल्यायो । गीत गाउन सुरू भयो । मामाले रातभर गीतको सवालजवाफमा कुनै कमी हुन दिनु भएन । कहिल्यै पनि गीतै नगाएको ननाचेको मास्टरले रातभर नाचेर त्यति राम्रो गीत गाउँदा सबै चकित भए । यहाँ लाग्ने हाट बजारमा मामाले ४/५ पटक दोहोरीमा भिड्नु भएको मलाई हेक्का छ ।

हास्य व्यंग्यको क्षेत्रमा पनि मास्टर मामा त्यत्ति नै अब्बल दर्जाको हुनुहुन्थ्यो । उहाँले लमजुङका हरेक विद्यालयका वार्षिकोत्सव कार्यक्रमहरू, ठूली एकादशी मेलाको रातको सांस्कृतिक कार्यक्रम र अन्य चाडपर्वहरू साथै छिमेकी जिल्ला गोरखासम्म पुगी हाँस्यव्यंग्य कला प्रस्तुत गर्नुहुन्थ्यो । त्यस समयमा उहाँको कमिक देखाउने जोडी बाबुराम थापा (सिम्पानी) हुनुहुन्थ्यो ।

मेरो सम्झनाका कमिकहरू:

दही मथेको, झम्के मायालु, मेरो घरको कुकुर्नी गल्लीगल्ली दगुर्नी, जस्ले पायो उसैले भकुर्नी, आयो... आायो.. विचार आयो, चाइनिज भाषा आदि उहाँका कमिकले समाजका कुप्रथा, कुसंस्कृति, कुसंस्कार र अशिक्षा विरूद्ध व्यंग्य कस्थे । निमुखा गरिबको आवाज बोल्थे । सामन्ती वर्गको शोषण र अत्याचारको विरोध गर्थे । देशमा विकास नहुनुमा देशमा भ्रष्टाचार व्याप्त हुनु हो भन्ने देखाउँथे । पञ्चायती व्यवस्था तोडी नेपालमा समाजवाद स्थापना गर्नुपर्छ भन्ने विचार प्रवाह गर्थे ।

२०२० सालबाट नै उहाँ कम्युनिस्ट विचारबाट प्रभावित हुनुहुन्थ्यो । २०३५ सालमा माले हुँदै २०४७ सालमा नेकपा एमालेमा समाहित भई यस क्षेत्रको वामपन्थी आन्दोलनका संवाहक कार्यकर्ताहरूका नेताको रूपमा स्थापित हुनुहुन्थ्यो । मार्क्सवादका सिद्धान्तहरू र लेनिनका विचारहरू जनजनमा प्रवाह गर्नुहुन्थ्यो । यसै क्रममा उहाँलाई माओवादी कार्यकर्तालाई सेल्टर दिएको आरोपमा २०५८ साल पुस १६ गते प्रहरीले पत्राउ गरी बेपत्ता पाऱ्यो । हामी परिवारजन यस भेगमा रहने सम्पूर्ण जनका नक्षत्र, यस धर्तीको आकाशबाट विलय हुँदा उहाँको अवस्था सार्वजनिक गरिदिन सरकारसँग माग गरिरहेको छौँ र उहाँको स्मरण गरिरहका छौं ।

एक असल गुरुमाथिको धोका

टंकबहादुर अधिकारी

पूर्वअध्यक्ष, नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठन, लमजुङ

**काम गर्ने भोकै हुने तत्कालीन व्यवस्थाको उहाँ प्रखर विरोधी हुनुहुन्थ्यो ।
काम ठग्नेलाई उहाँ कीर्नाको संज्ञा दिनुहुन्थ्यो ।
भन्नुहुन्थ्यो, 'यो व्यवस्थाको विकल्प खोजिनुपर्छ ।'**

होचो कद । श्याम वर्ण । हिस्सी परेको चेहरा । शिरमा सधैं ढाकाको टोपी । तेजबहादुर भण्डारीलाई यिनै कुरासहितको याद आउँछ । मानवीय मूल्य र मान्यतामा डटिरहने उहाँको स्वभाव त झन् सम्झनामा छुट्दैन ।

पेसाले शिक्षक तर, कर्म धेरै थिए उहाँका । जनचेतनाका लागि प्रहसन गर्नुहुन्थ्यो । समाज सुधारमा सरिक हुनुहुन्थ्यो । नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठनको आजीवन सदस्य उहाँ प्रथम र दोस्रो जिल्ला अधिवेशनबाट जिल्ला कमिटी सदस्य हुनुभयो । तेस्रो अधिवेशनबाट केन्द्रीय प्रतिनिधि छनोट भई सांगठनिक गतिविधिमा अविछिन्न रहनुभयो । शिक्षक हुँदा बालबालिकालाई हँस्यौली, ठट्यौलीको सहाराले सरल, सरस र मृदृभाषाको शैलीमा शिक्षण गर्नुहुन्थ्यो । उहाँ विद्यार्थीका लागिमात्र नभएर शिक्षानुरागीका लागि एक असल गुरू हुनुहुन्थ्यो ।

२०४२ सालमा शिक्षक हड्ताल भएको थियो । लमजुङ जिल्लाको सेराबजारमा शिक्षकहरूको सभा थियो । बेला भने निरंकुश पञ्चायती क्रूर शासनको थियो । त्यो सभामा घोडालाई रक्सी खुवाएर शिक्षकहरूको सभामा कुदाएको कहिल्यै बिर्सन सकिन्न । त्यसरी कुदेका घोडाको कुल्चाइले उहाँ पनि घाइते हुनुभएको थियो ।

निरंकुश पञ्चायती व्यवस्था चलिरहेको बेला समाज र राष्ट्रलाई त्यसको चंगुलबाट मुक्त गर्न साम्यवादी दृष्टिकोणलाई आफ्नो मुख्य हतियार बनाउनुपर्छ भन्ने

मान्यता बोकेर उहाँ अघि बढिरहनुभएको थियो । त्यस्ता दृष्टिकोणलाई पस्कने माध्यम चाहिँ प्रहसन र नाटक थिए । व्यंग्यको माध्यमबाट हाँस्यरस पैदा गरी उहाँ पञ्चायतविरूद्ध अस्त्र प्रहार गर्नुहुन्थ्यो । स्रोतागण हाँस्थे पेट मिचीमिची र पञ्चायत विरोधी चेतना मस्तिष्कमा भर्थे । अवचेतन तरिकाबाटै दर्शकमा क्रान्तिचेत भरिन्थ्यो ।

उहाँको प्रहसनकलाको बेजोड प्रस्तुतिका जोडी आदरणीय गुरू बाबुराम थापा हुनुहुन्छ । उहाँहरूलाई लमजुङे प्रहसनका महजोडी भनिन्थ्यो । उहाँबिनाको बाबुराम थापा अहिले प्वाँख उखेलेको चरा झैं हुनुहुन्छ । २०४६ अघि विद्यालयका वार्षिकोत्सवहरूमा शुभकामना आदानप्रदान गरी रातमा सांस्कृतिक कार्यक्रम गर्ने चलन थियो । हरेक पुस २७ गते गंगामिलन माविको वार्षिकोत्सवमा उहाँहरूको प्रहसन अनिवार्य जस्तै थियो । प्रहसन हेर्न २ देखि ३ घन्टा हिँडेर दर्शकहरू आउँथे । पाँच रूपैयाँको तमसुक, जिम्वाल बा, चाइनाको आँखाबाट, सत्ताको आम्दानी र गोढे बा उहाँका चर्चित प्रहसन हुन् । काम गर्ने भोकै हुने तत्कालीन व्यवस्थाको उहाँ प्रखर विरोधी हुनुहुन्थ्यो । काम ठग्नेलाई उहाँ कीर्नाको संज्ञा दिनुहुन्थ्यो । भन्नुहुन्थ्यो, 'यो व्यवस्थाको विकल्प खोजिनुपर्छ ।' गरिब वृद्ध विधवालाई बोक्सी भन्ने कुप्रथा उहाँलाई सह्य हुँदैनथ्यो । त्यो अन्धविश्वास र कुसंस्कार हो भन्दै चेतना फैलाउने उहाँको कर्म थियो । उहाँ गाउनुहुन्थ्योः

काम ठग्ने ठूलो, काम गर्ने सानो म भन्दै भन्दिन ।
जाति र पाती छुट्याउने रीत मान्दै मान्दिनँ ॥

त्यस्ता गीतहरू पनि प्रहसनमा नै समावेश गरी प्रहसनलाई गीति शैलीमा ढाल्ने कला उहाँमा थियो । उहाँ प्रायः हेपिएको, चेपिएको पिल्सिएको पात्रको रूपमा प्रस्तुत हुनुहुन्थ्यो । प्रहसनको सुरूआती चरणमा उदय भएर प्रहसनको अन्त्यमा आफू माथि भएको अत्याचारको विरूद्ध विद्रोही स्वर उचाल्नुहुन्थ्यो । अत्याचारी विरूद्ध अरिंगाल झैं खनिने स्वभाव देखाएर निमुखा मान्छेमा उत्साह भर्न प्रहसनका उद्देश्य हुन्थे । दमनका लागि प्रहरी आउँदा प्रतिवादमा उत्रनुपर्छ भन्ने हिम्मत जुटाउन प्रहसनले प्रेरित गर्थे । संगठन नै शक्ति हो भन्ने सन्देश प्रहसनमा हुन्थ्यो । विद्रोहमा शासक वर्ग र शासित वर्ग दुवैतर्फ मानवीय क्षति हुनु हुँदैन भन्ने मूल चेतनाको सञ्चार गरेको पाइन्थ्यो ।

सेवा विवृत्त जीवन पश्चात् उहाँ अविश्राम यसै यात्रामा लाग्नु भयो । जीवनको रक्षा गर्ने, प्राप्त उपलब्धिको रक्षा गर्ने, थप उपलब्धि प्राप्तिका लागि संघर्षरत रहने मूल सन्देश उहाँ दिनुहुन्थ्यो । उहाँ प्रहरी दमनको प्रतिवाद गर्न सिकाउनुहुन्थ्यो । त्यसै सिकाइबाट धेरैजना जागृत भए, क्रान्तिकारी भए । क्रान्ति मौलायो । संवैधानिक राजतन्त्र फालियो । तर जसको दमनको प्रतिवाद गर्नुपर्छ भन्नुहुन्थ्यो, उनीहरूले उहाँलाई दिन

दहाडै २०५८ पुस १६ गतेका दिन बेसीसहरको मनाङे चौताराबाट पक्रेर बेपत्ता पारे ।

विस्मय यस मानेमा छ कि उहाँ जनताका माझमा रम्ने मानिस हो । प्रहरी, प्रशासनले घेरा हाल्यो र हरण गऱ्यो । हामीलाई उहाँको कि लास कि सास चाहिन्छ । कि त बेपत्ता भएको तिथि मिति र त्यो बेलाको पहरेदार र निर्देशन गर्ने सुरक्षा प्रमुखमाथि छानबिन र कारबाही भएको आदेश चाहिन्छ । तर सत्य निरूपण आयोगको काम टुंग्याउँदा न्याय माग्ने बुढो भई जीवन नै गुमाउनुपर्ने अवस्था भइसक्यो । समाजवाद उन्मुख संविधान लेखिसकियो । क्रान्तिकारीहरू पनि राज्यसत्तामा पुगे । तर उहाँ र उहाँजस्तै बेपत्ता, अंगभंग, सहिद र अथक योद्धाबारे राज्य के गर्दैछ? क्रान्तिका धोकेबाज गद्दारहरूलाई इतिहासले निर्मम समीक्षा गर्नेछ ।

२०७८/१०/२४

जसको अभाव खट्किरहेछ

देवीप्रसाद भट्टराई
पूर्व प्रधानाध्यापक, अमर मावि, खुदी

"गाउँघरमा केही समस्या आयो भने तपाईंले निडर भएर सही र उचित निर्णय दिनुहुन्थ्यो, आज त्यो ठाउँ खाली भएको छ । रित्तोरित्तो अनुभूति जतातते छ । गाउँले तपाईंको प्रतीक्षा एवं सम्झना गरिहेका छन् । गाउँले भन्छन्, "ऊ भएको भए केही गर्थ्यो ।"

लमजुङ सिम्पानीमा जन्मनुभएका एक सरल र मृदुभाषी व्यक्तित्व तेजबहादुर भण्डारी सबैको मन मुटुमा बस्न सफल हुनुहुन्थ्यो । उहाँ जुझारू हुनुहुन्थ्यो । समाज परिवर्तनको पृष्ठपोषक हुनुहुन्थ्यो । पेसाले शिक्षक, समाजको संवाहक एक होनहार व्यक्तित्व तेजबहादुर भण्डारी आज कहाँ हुनुहुन्छ ? न घर परिवारले पाउन सक्छ न विद्यार्थीले पाउन सक्छ, न त समाजले र न राष्ट्रले नै । यसरी उहाँको अभाव जनजनमा खड्किरहेको छ तर यसको सही उत्तर कसैले पनि दिन सकिरहेको छैन ।

देशमा विभिन्न किसिमको राजनीतिक परिवर्तन भयो । धेरै व्यक्ति सहिद भए, कति अपांग छन् भने कति बेपत्ता भएका छन् । सबै परिवर्तनका संवाहक राजनीतिक पार्टीहरूले पालै पालो सरकार पनि चलाए । तर न जनतामा सुधार आयो, न बेपत्ता हुनेको पहिचान नै गरियो । त्यस्ता परिवारलाई राज्यले अहिलेसम्म २० वर्ष भइसक्यो न लास दिन सक्यो न त परिवारलाई राहत नै ।

समाजलाई परिवर्तन गर्ने विभिन्न समूह वा व्यक्तिहरू हुन्छन् । जसले अँध्यारोलाई उज्यालोतर्फ, अन्धविश्वासलाई हटाएर विश्वासतर्फ डोऱ्याउँछन् । सबैलाई समान अधिकार दिलाउन लाग्छन् । समाज रूपान्तरणको पक्षमा अडिग भएर दिनरात नभनी निरन्तर लागिर हन्छन् । जसले गर्दा आज देशमा केही परिवर्तन भएको पनि छ । उही व्यक्तिको आज पहिचान हुन सकेको छैन र समाज भन्छ ऊ कहाँ छ ? अर्थात तेजबहादुर भण्डारी कहाँ छन् ?

शिक्षण पेसामा लागेर लामो अनुभव बटुलेका कुशल प्रशासक, विद्यार्थी, सहकर्मी, अभिभावक र समाजको मनमा बस्न सफल शिक्षक हुनुहुन्थ्यो भण्डारी । आफ्नो गाउँ र समाजलाई केही परिवर्तन गर्नुपर्छ, हामीले नगरे कसले गर्छ भन्नुहुन्थ्यो । आफ्नो जीवनस्तर उचाल्न आफै लाग्नुपर्छ भन्दै निरन्तर लागिरहने असल व्यक्तित्वका धनी हुनुहुन्थ्यो । नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठनका संस्थापकमध्ये एक व्यक्तित्व उहाँको आज यो समाजमा जताततै अभाव खट्किरहेको छ ।

हे तेजबहादुर भण्डारी ! जिल्लामा विभिन्न सांस्कृतिक कार्यक्रम होस् वा समारोह होस् हरेक मञ्चमा तपाईंको उपस्थिति अनिवार्य हुन्थ्यो । तपाईंहरूको नाम भन्नासाथ तालीको गडगडाहट हुन्थ्यो । जनमानस उत्साहित र प्रफूल्लित हुन्थ्यो अब यिनले के भन्छन् भनेर । आज समाजमा त्यसको अभाव खट्किएको छ । गाउँघरमा केही समस्या आयो भने तपाईंले निडर भएर सही र उचित निर्णय दिनुहुन्थ्यो, आज त्यो ठाउँ खाली भएको छ । रित्तोरित्तो अनुभूति जताततै छ । गाउँले तपाईंको प्रतीक्षा एवं सम्झना गरिहे का छन् । गाउँले भन्छन्, 'ऊ भएको भए केही गर्थ्यो ।'

तपाईं जो कोहीसँग भेट हुँदा पनि पहिल्यै आफै मुस्कुराउनु हुन्थ्यो र अनि अभिवादन गर्दै अरू कुराको थालनी गर्नु हुन्थ्यो । जसले गर्दा तपाईं देख्ने बित्तिकै जो कोही पनि मुस्कुराइहाल्थ्यो र मनका कुरा खुला हृदयले राख्न सक्थ्यो । अनि आफ्ना सुखदुखका कुराहरू हुन्थ्यो । तपाईंले आफूले जाने भोगेको आधारमा उचित सल्लाह दिनुहुन्थ्यो । र ऊ सन्तुष्ट हुन्थ्यो । र भन्थ्यो, 'मानिस भनेको यस्तो पो हुनुपर्छ ।'

मानिस सामाजिक प्राणी हो । उसले समाज परिवर्तनका लागि पनि केही र ाजनीतिक कुराहरू जान्नु र गर्नुपर्छ । त्यही क्रममा तपाईं पनि राष्ट्रको एक जिम्मेवार नागरिक र असल शिक्षकको नाताले जनताको भावना अनुसार जनमुखी राजनीतिक गर्नुहुन्थ्यो । त्यो तपाईंको नैतिक कर्तव्य नै थियो । त्यसमा तपाईंको के दोष थियो र ? एउटा गाउँमा बसेर, अध्यापन कार्यमा प्रशासकको भूमिका निर्वाह गर्दा गर्दै जनता समक्ष जनताको अधिकारसम्बन्धी कुरा गर्नु कुनै राजनीतिक कुरा थिएन । तपाईं निर्दोष जनताको पक्षमा वकालत गर्ने एक शालीन व्यक्तित्वमात्र हुनुहुन्थ्यो ।

यसैले तपाईंको अभाव घर, परिवार, समाज र राष्ट्रमा खट्किरहेको छ । देश सम्वृद्धिको बाटोमा बढ्न तपाईं जस्ता नेपाल आमाका सन्तानहरूको खाँचो छ । यस कारण तपाईं यहाँ नभए पनि तपाईंका विचार एवं भावनाहरूको सम्पूर्ण नेपालीहरूले उच्च मूल्यांकन एवं कदर गरेका छन् । यही नै तपाईंप्रति श्रद्धाका शब्दसुमन हो ।

हाम्रा अग्रज तेजः नयाँ पुस्तालाई प्रेरणा

जीतबहादुर गुरूङ
अध्यक्ष, सिनो हाइड्रो सगरमाथा पावर कम्पनी भुलभुले/अमर मावि खुदी

"जतिसुकै अप्ठेरा र व्यवधानमा पनि उहाँ बिल्कुल अविचलित भई आफ्नो कर्ममा खटिरहने गर्नु हुन्थ्यो । उहाँ एक सतीसाल हुनुहुन्थ्यो, एकदम अडिग ।"

हिजो अस्ति जस्तै लाग्छ हाम्रा अग्रज तेजबहादुर भण्डारीलाई गिरफ्तार गरी प्रहरी कस्टडीमा लगेको । हामी पेसा र विचारले सँगै थियौं । सधै एकनास बग्ने सुधा र कर्मदा नदीजस्तै अनवरत आफ्नो जिम्मेवारीमा निरन्तर खटिरहने एउटा अथक योद्धा हुनुहुन्थ्यो तेजबहादुर भण्डारी । सानादेखि ठूलासम्म सबैसँग मिल्नसक्ने, सुखदेखि दुखसम्म अविचलित रहन सक्ने स्वभावका धनी तेजबहादुर भण्डारीको अवस्था आजसम्म पनि सत्यतथ्य बाहिर नआउँदा भने हामी अत्यन्त दुखी छौं ।

नेपाली शिक्षकहरू वास्तवमा परिर्वतनका संवाहक हुन् । शिक्षक भएर पनि आफ्नो पेसागत जिम्मेवारी पूरा गरेपछि बँचेको समय प्रजातन्त्र, लोकतन्त्र तथा गणतन्त्रका लागि उहाँले पुऱ्याउनुभएको योगदान आजका नयाँ पुस्ताले सिक्नुपर्ने हुन्छ । उहाँ नयाँ पुस्ताका लागि प्रेरणादायी व्यक्ति हो । हालको मर्स्याङ्दी गाउँपालिका वडा नम्बर ९ भलाममा २००२ सालमा जन्मनुभएका तेजबहादुर भण्डारी २०२४ साल भदौमा स्थापना भएको शारदा मिडिल स्कुलको सञ्चालक समितिको सदस्य तथा शिक्षक हुनुहुन्थ्यो । त्यही शारदा मिडिल स्कुलको पछि नाम परिर्वतन गरी २०२४ पुस १५ मा अमर मावि स्थापना भएको कुरा अमर माविको अभिलेखबाट जान्न सकिन्छ । अमर माविको पनि उहाँ संस्थापक शिक्षक हुनुभयो ।

एउटा मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मनुभएका तेजबहादुर भण्डारी उहाँका समकालीन साथीहरूसँग सोधपुछ गर्दा सानैदेखि अन्याय तथा अत्याचारका विरूद्ध जुध्ने स्वभावको

हुनुहुन्थ्यो । गरिब दुखी, असहायहरूलाई सहयोग र माया गर्ने स्वभावको हुनुहुन्थ्यो । जनजनहरूको हृदयमा बस्न सक्ने एक हाँस्यव्यंग्य कलाकार हुनुहुन्थ्यो । मैले पिएन क्याम्पसमा पढेको हुँ । त्यहाँ अखिल पाँचौंको राम्रो प्रभाव थियो । म पनि त्यस प्रभावबाट अछुतो रहन सकिनँ । विस्तारै म पनि अखिल पाँचौं बन्दै विद्यार्थी राजनीति गर्न थालें । त्यस बेला हाम्रो ठाउँतिर खासै राजनीतिक चेतना थिएन । विद्यार्थी राजनीतिबाट खारिएका मेरा आदरणीय गुरू कृष्णकुमार श्रेष्ठ खुदीको अमर माविमा पढाउनु हुन्थ्यो । उहाँलाई तत्कालीन मालेको राजनीति गर्न पार्टीले यस क्षेत्रमा पठाएको कुरा धेरैपछि मात्र थाहा भयो ।

२०३५/०३६ सालतिर राजनीतिक माहोल तातेको बेला हाम्रो पनि कृष्णकुमार श्रेष्ठसँग विस्तारै सम्पर्क बढ्न थाल्यो । त्यसैताका त्यस बेलाका शिक्षकहरू तेजबहादुर भण्डारी, बाबुराम थापा, सन्तकुमार भण्डारीहरूसँग भेटघाट र चिनजानी बढ्दै जान थाल्यो । यसरी उहाँसँगको सम्पर्क भएको थियो । पढाइ सकेपछि म पनि शिक्षक भएँ । शिक्षक संगठन लगायत अनेकौं कार्यक्रमहरूमा साथीभाइ बनेर अगाडि बढ्ने अवसर मिल्यो । उहाँले नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठनको जिल्ला समिति र केन्द्रीय प्रतिनिधिमा पटकपटक जिम्मेवारी निर्वाह गर्नुभएको एक कुशल शिक्षक नेता पनि हुनु हुन्थ्यो । उहाँ एक अभिनयकर्ता भएकाले विभिन्न फोरमहरूमा आफ्ना हाँस्यव्यंग्य कार्यक्रममार्फत तत्कालीन समाजलाई सचेत बनाउने काम गर्नुहुन्थ्यो ।

२०५८ साल जतिबेला उहाँ गिरफ्तार हुनुभयो, त्यतिबेला म प्रभात शान्तिपूर्ण माविमा पढाउँथें । एउटा निरपराध मानिस बिनाकारण गिरफ्तार भएको खबरले मलाई अत्यन्त नरमाइलो बनायो । त्यसबेला सशस्त्र द्वन्द्वको समय भएकाले भेटघाट गर्न पाइन्नथ्यो । हामीले आशा गऱ्यौं, एउटा निरपराध मानिसलाई एकदिन अवश्य छोडनेछ, हाम्रो पुन भेटघाट हुनेछ । तिनै आशामा २० वर्ष बितायौं । तैपनि उहाँलाई पाउन सके का छैनौं । हिजोका आन्दोलनकारीहरू पटकपटक सत्तामा पुगेका छन् । उहाँजस्ता बेपत्ताहरूको सत्यतथ्यको खोजी तथा घाइते योद्धा र टुहुरा एवं असहायहरूको उचित प्रबन्ध नहुँदा दुख लाग्छ ।

एक श्रीमती, दुई छोरा र दुई छोरीका धनी तेजबहादुर भण्डारीका परिवारजनले अमर मावि लगायत विभिन्न विद्यालय तथा संघसंस्थाहरूमा उहाँको नाममा अक्षयकोष तथा पुरस्कारहरूको व्यवस्था गरी सम्मान र स्मरण गर्ने काम गर्नुभएको छ । यो काम अवश्य पनि प्रशंसनीय र स्मरणयोग्य छ ।उहाँको ३३ वर्षे शिक्षण कालमा तत्कालीन समयका शासकहरूले दिएको दुख कष्ट, झूठा मुद्दा र आरोपहरू अवश्य पनि निन्दनीय थिए ।

जतिसुकै अप्ठेरा र व्यवधानमा पनि उहाँ बिल्कुल अविचलित भई आफ्नो कर्ममा खटिरहने गर्नु हुन्थ्यो । उहाँ एक सतीसाल हुनुहुन्थ्यो, एकदम अडिग । शिक्षण कार्यको सिलसिलामा विभिन्न विद्यालयहरूमा गएर उहाँले गर्नुभएको योगदान आजका नयाँ पुस्ताका शिक्षकहरूका लागि एउटा सिकाइ र प्रेरणाको स्रोत बन्नेछ भन्ने लाग्छ । आफ्ना पिताको अन्यायपूर्वक गरिएको यो घटनाले उहाँका ज्येष्ठ सुपुत्र डा. रामकुमार भण्डारीको मनमुटुमा छोएपछि आफ्ना पिता लगायत आमबेपत्ता तथा घाइते योद्धाहरूका लागि न्यायको आवाज उठाउनु भएको छ । त्यसका लागि राष्ट्रियस्तरमा एक समिति गठन गरी त्यस समितिको नेतृत्व गर्दै निरन्तर न्यायको खोजीमा लागि रहनुभएको छ । उहाँको यात्रामा हामी पनि साथमा छौं । तपाईंको यात्रा गन्तव्यसम्म पुगी सफलता प्राप्त गरोस् भन्ने शुभकामना सहित अन्तमा हाम्रा अग्रज तेजबहादुर भण्डारीप्रति हार्दिक सम्मान ।

भण्डारीले खनेको गोरेटोको यात्री

अर्जुन गुरूङ
अध्यक्ष, मर्स्याङ्दी गाउँपालिका, लमजुङ

"पञ्चायतको चर्को दमनको बाबजुद पनि अमर मावि लगायत यस क्षेत्रका विभिन्न ठाउँहरूमा सांस्कृतिक कार्यक्रम हुँदा रहेछन् । महजोडीको रूपमा तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापाले कमिक प्रस्तुत गर्दा म सानै भए पनि निकै घतलाग्दो ठान्थें ।"

म इन्डियन आर्मीको छोरा । बुबा आर्मीबाट रिटायर्ड भएपछि आफ्नै गाउँ थाकन आएर खेती किसान गरी बस्न थाल्नुभएछ । एउटा गाउँले घर र केही जग्गाजमिन जोड्नु भएछ । गुरूङको छोरा, रिटायर्ड लाहुरे निकै हाइफाई र रवाफिलो बनेर गाउँमा बस्न थालेको केही समयपछि आमाको आग्रहमा भुलभुलेमा आएर ससानो व्यापार व्यवसाय पनि गर्ने, छोराछोरीलाई नजिकको विद्यालयमा पढाउने पनि गर्न थाल्नुभएछ ।

म २०३० मा जन्मिएको हुँ । सानै उमेरबाट पढ्ने अवसर पाएँ । मेरो घर भुलभुलेबाट अमर मावि केवल २०/२५ मिनेटको दुरीमा पर्छ । छोरालाई पढाउने बाआमाको पनि रहर थियो । त्यति बेला भुलभुलेमा हालको पञ्च विचार प्रावि थिएन । त्यसैले मैले कक्षा एकबाटै अमर माविमा पढें। २०४४ मा एसएलसी उत्तीर्ण गरें । २०३० देखि २०४६ सालको अवधि पञ्चायतकालको उत्कर्षको समय थियो । २०३५/०३६ को विद्यार्थी आन्दोलन चर्किएको थियो । २०३७ मा सुधारिएको पञ्चायती व्यवस्था कि बहुदल भन्नेमा जनमत संग्रहभयो । त्यसले गर्दा तत्कालीन समयमा देशैभर पञ्चायती व्यवस्थाविरूद्ध संगठित गर्दै चेतनाको राँको गाउँगाउँमा फैलाउने काम भइरहेको रहेछ । वास्तवमा विस २०३० देखि ४० को दशक नेपाली राजनीतिको एउटा उर्वर समय रहेको कुरा हाल आएर बुझ्न मलाई गाऱ्हो भएन । यस्तो समयमा हाम्रो क्षेत्रमा पनि चेतनाको लहर आउन थालेको रहेछ । तत्कालीन समयदेखि नै संगठित, असंगठित रूपमा पञ्चायत विरूद्धमा गोलबन्द बन्दै विद्यार्थी, शिक्षक, सर्वसाधारण नागरिक अगाडि बढिरहेका रहेछन् । त्यस दशकमा

वामपन्थीहरूको काठमाडौं, पोखरातिर विद्यार्थी राजनीति जमिन्द्रमान घले, जीतबहादुर गुरूङ, सूर्यबहादुर भण्डारी, टुकमान थापा, रमेशचन्द्र सुवेदी, यादवचन्द्र घिमिरे आदिले गर्नुभएको रहेछ । यता दिनभरि पढाउने बिहान बेलुकाको समयमा गाउँघरमा चेतनाको दियो बाल्ने काम शिक्षकहरू तेजबहादुर भण्डारी, बमबहादुर थापा, सन्तकुमार भण्डारी, कुष्णकुमार श्रेष्ठ, प्रेमबहादुर बस्नेत, देवीप्रसाद सुवेदी, रामप्रसाद सुवेदी, दयासागर घिमिरे, तिलबहादुर गुरूङ, लोक घले आदिले भित्रभित्र लुकीछिपी गर्नुभएको रहेछ ।

त्यस बेला अमर मावि शिक्षाको मात्रै होइन राजनीतिको केन्द्र पनि बनेको रहेछ । खड्क गुरूङ, विष्णु विष्ट, तीर्थ बस्नेत, राम थापा, साधुराम गुरूङ, कृष्ण सुयल, विमला गुरूङ आदिले विद्यार्थी आन्दोलन चर्काइरहनु भएको थियो । यो समय २०३९/०४० सालतिरको थियो । पञ्चायतको चर्को दमनको बाबजुद पनि अमर मावि लगायत यस क्षेत्रका विभिन्न ठाउँहरूमा सांस्कृतिक कार्यक्रम हुँदा रहेछन् । ती कार्यक्रममा महजोडीको रूपमा तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापाले कमिक प्रस्तुत गर्दा म सानै भए पनि निकै घतलाग्दो ठान्थें । मार्मिक लाग्थ्यो । मभन्दा ठूला दाइदिदीहरूले घत मानीमानी ताली दिएको आजै जस्तो लाग्छ । त्यति बेला तेजबहादुर भण्डारीले शैक्षिक तथा राजनीतिक आन्दोलनमा पुऱ्याएको योगदान अतुलनीय छ । उहाँ यस क्षेत्रको वामपन्थी आन्दोलनको अगुवा, शिक्षक संगठनको नेता, अमर माविका संस्थापक शिक्षक हुनुहुन्थ्यो । उहाँ गणेश मावि सिम्पानी, सरस्वती सदन प्रावि पामचोक, सूर्यज्योति प्रावि तबै, जनसेवा प्रावि मकैमराङ आदि विद्यालयहरूमा प्रअ तथा शिक्षकको रूपमा करिब ३३ वर्ष शिक्षण गरी २०५६ सालमा निवृत्त हुनुभएको थियो । आज हामी उहाँले खनेको गोरेटोमा हिँडिरहेका छौं । उहाँको सच्चा सम्मान त्यति बेला हुनेछ जति बेला हामी उहाँको योगदानलाई स्मरण गर्दै अगाडि बढ्छौं ।

आस्थामाथि अपराध

होमबहादुर विक
उपाध्यक्ष, मर्स्याङ्दी गाउँपालिका

"तत्कालीन राज्यले उसको शासन व्यवस्थाका विरूद्ध लाग्यो भनेर बेपत्ता बनायो–बनायो तर त्यही शासन व्यवस्थाको विरूद्ध लडेर परिवर्तित शासन सत्तामा पुगेकाहरूले समेत शान्ति सम्झौतामा भएको सत्य निरूपण तथा बेपत्ता नागरिकहरूको स्थिति सार्वजनिक गर्नमा पहल नलिनु निकै दुःखदायी कुरा हो ।"

गाउँ समाजमा धनी र गरिब, सानो र ठूलो,महिला र पुरूषबिचमा ठूलो भेदभाव थियो । पानीपँधेरो, कुवा, ढिकी जाँतो, मेलापात, घाँसदाउरा, मन्दिर आदि स्थानहरूमा मानिसहरूबिच भेटघाट भयो कि सानालाई ठूलाले विभेद गरिहाल्थे । विभेद बोली, भाषा, शब्द र व्यवहारमा प्रकट हुन्थ्यो । गाउँले जीवन निर्वाहका लागि उकाली ओरालीहरूमा भारी बोक्ने खेत खन्ने र जोत्ने,घाँसदाउरा,पानी पँधेरो गर्नुपर्थ्यो । यसरी कडा मिहिनेत र परिश्रम गर्दासमेत एक छाक खाना र एकसरो लगाउन हम्मेहम्मे पर्थ्यो । हाम्रो समाजमा आर्थिक रूपमा धनी र गरिब, जातका आधारमा सानो र ठूलो, महिला र पुरूष लिंगीय रूपमा बहुविभेद, र असमानता थियो । सबै जनताको अभिभावकत्व गर्नुपर्ने राज्य सत्ताका सञ्चालक, शासक वा नेतृत्व चयन जनताबाट निर्वाचित हुने विधि थिएन । शाह वंशीय एकात्मक राजतन्त्रको शासन व्यवस्था थियो ।

नेपाली जनतालाई स्वतन्त्रतापूर्वक बोल्न, लेख्न, जम्मा हुन, छलफल गर्न पाउने अधिकार थिएन । यी असमानता र विभेदको खाडलको अन्त्य गर्न भनी नेपालमा तत्कालीन नेकपा (माओवादी)को नेतृत्वमा २०५२ साल फागनु १ गतेबाट सशस्त्र जनयुद्ध सञ्चालन भएको थियो । उक्त जनयुद्धको मुख्य एजेन्डा राष्ट्रियता, जनतन्त्र र जनजीविका थियो । जनयुद्ध घनिभूत रूपमा अगाडि बढ्यो । सरकारको तर्फबाट जनयुद्ध दबाउन ठूलो धनराशि खर्च गरी सुरक्षा फौज परिचालन गरी राज्य आतंक सुरू गरेर जनयुद्धमा लाग्ने, बास, खानादिने र आस्था राख्नेहरू माथि राज्य पक्षले धरपकड गर्ने भौतिक, मानसिक

यातनाहरू दिन सुरू गरेको थियो ।

गरिबी, असमानता र विभेद भोगिरहेका जनताहरू गरिबीबाट मुक्ति, स्वतन्त्रता र समानता चाहन्थे र माओवादी पार्टीले उठाएको एजेन्डाप्रति मानिसहरूको आकर्षण बढिरहेको थियो । समाजमा नयाँनयाँ जागरण ल्याउने शिक्षकरू नै हुनुहुन्थ्यो । जनयुद्धको अभियानले राजनीतिक तथा सामाजिक जागरण पैदा गरिरहेकाले सामाजिक न्याय, समानता र स्वतन्त्रता खोजीमा लागिरहनुभएका शिक्षक तेजबहादुर भण्डारी सर पनि आस्थावान हुनु स्वाभाविक थियो । समाजमा अन्याय, अत्याचार, असमानता र विभेदका विरूद्ध गीत, नाटक, कविता मार्फत बुझाउने गर्नुहुन्थ्यो । उहाँको विचारबाट हामी पनि प्रभावित हुँदै विद्यालयमा अध्ययन गर्दै अनेरास्ववियु(क्रान्तिकारी)मा आवद्ध भएका थियौँ । हामी विद्यालय तह अध्ययन गर्दैको समय हो–२०५८ साल जातिबेला बालापनमा हामीलाई राजनीति भनेको थाहा हुने कुरा नै भएन । तर छुवाछुत भेदभाव भोगेको पीडा भने महसुस थियो । गरिबी अभाव त छँदै थियो । त्यहीमाथि सानो जात भनी छुवाछूत भेदभाव पनि भोगेका थियौं । देशमा निरंकुश राजतन्त्र फाल्न भनेर सशस्त्र जनयुद्ध सञ्चालन भएको छ भनेर रेडियोमा समाचारमा सुन्ने गर्थ्यौं । जनयुद्ध समाजमा गरिबी, विभेद, असमानताको अन्त्यका लागि हो भन्ने सामान्य रूपमा बुझेका थियौं ।

आस्थाको आधारमा सरकार पक्षले दुःख देला भन्ने दिमाखमा लागेको नै थिएन । एक दिन २०५८ साल पुस १२ गते कक्षाकोठामा पढिरहेको समय अकस्मात ठूलो आवाज आयो । ढ्याम्म केही पड्कियो । सरहरूले बम पड्किएको हो भन्नुभयो । हामी विद्यालयबाट बाहिर निस्कियौं । बेसीसहर जाने बाटो मूलपानी भन्ने ठाउँबाट ठूलो धुवाँको मुस्लो आकाशतिर उडिरहेको थियो । हामी हेर्न भनी भद्रेपाखामा गयौं । हाम्रो क्षेत्रबाट शिक्षक रामप्रसाद सुवेदी, दयासागर घिमिरे, एन्डु क्षेत्री लगायत सामाजिक अभियन्ता लुकुमारी गुरूङ, मकरास गुरूङलाई तत्कालीन शाही सेनाले गिरफ्तार गरी बेसीसहर लगिरहेको थियो । सोही दिनमा शिक्षक एन्डु क्षेत्रीलाई सेराको जंगलमा गोली हानी हत्या गरेको थियो । पहिला गिरफ्तार गरी हिरासत राखी निकै दिन दुःख दिएको थियो । आस्था राख्नेहरू माथि निरन्तर कारबाही चलाइरहेको तत्कालीन सेना प्रहरीले फेरि पुस १६ गते का दिन तेजबहादुर भण्डारी सरलाई पनि बेसीसहरको मनाङे चौताराबाट गिरफ्तार गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालयबाट बेपत्ता पारे ।

एक सचेत शिक्षक तेज सरले समाजमा चेतनाको बिगुल फुक्दै सामाजिक न्याय, समानता र स्वतन्त्रताको निम्ति चेतनाको जागरण गराउँदै हुनुहुन्थ्यो । एक होनहार शिक्षकलाई बेपत्ता बनाएको खबरले हामी भावुक भयौं । पीडा र आक्रोश पैदाभयो ।

राज्यसत्ताको निरंकुश ज्यादतीविरूद्ध हामी पनि आन्दोलनमा सहभागी हुनुपर्छ भन्ने भावना र सोच आयो । पढाइको निरन्तरतासँगै राजतन्त्र अन्त्यको संघर्षमा संगठित आन्दोलनहरू सञ्चालन गर्न आवश्यक थियो । उहाँको बाटो अबलम्बन गर्नुपर्छ भनी हामी पनि संगठित रूपमा आन्दोलनमा सारिक भयौं र निरन्तर रह्यौं ।

यात्रामा कतै कोही कसैलाई कुर्नुपर्दा निकै अत्यार लाग्छ । पर्खाइको समय निकै कठिन हुन्छ । वर्षौंदेखि बेपत्ता परिएका आफन्त र आफ्ना मान्छेलाई त्योभन्दा ठूलो पीडा के हुन सक्छ ? जसले संघीयता, गणतन्त्र, संविधान, सामाजिक न्याय र समानताका लागि आवाज उठाउँदा, आस्था राख्दा, आस्थाको आधारमा नै बेपत्ता बनाउनु कतिसम्मको मानव अधिकार हानन् र ज्यादती हो भनेर ठम्याउन गाह्रो पर्ने कुरा नै भएन । तत्कालीन राज्यले उसको शासन व्यवस्थाका विरूद्ध लाग्यो भनेर बेपत्ता बनायो–बनायो तर त्यही शासन व्यवस्थाको विरूद्ध लडेर परिवर्तित शासन सत्तामा पुगेकाहरूले समेत शान्ति सम्झौतामा भएको सत्य निरूपण तथा बेपत्ता नागरिकहरूको स्थिति सार्वजनिक गर्नमा पहल नलिनु निकै दुःखदायी कुरा हो । यसले शान्ति सम्झौताको काम बाँकी नै छ भन्ने देखाउँछ । यसले फेरि देशमा बद्लाको भाव पैदा गरी द्वन्द्वले निरन्तरता पाउन सक्छ । स्वतन्त्रापूर्वक बाँच्न पाउने, बोल्न पाउने, आफ्ना विचार राख्न पाउने व्यक्तिको अधिकार हो । अध्यापनमै बहाल रहेकै समयमा एकजना शिक्षकलाई राज्य पक्षले बेपत्ता पार्नु निकै निन्दनीय र जघन्य अपराध हो । त्यो गैरन्यायिक जघन्य अपराधको जति निन्दा गरेपनि अपुग नै हुन्छ ।

अहिले नेपालमा संघात्मक राज्य व्यवस्था छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको सरकार छ । तत्कालीन विद्रोही पक्ष र सरकारबिचको शान्ति सम्झौताको कार्यान्वयन गर्नु संघीय सरकारको नै दायित्व हुन आउँछ । बेपत्ता नागरिक, सहिदहरूको सम्मान र स्मृतिका कामहरू गर्नु प्रदेश र स्थानीय सरकारको पनि जिम्मेवारी र दायित्व हो । आफ्नो भूगोलभित्र बसोबास गर्ने स्थायी ठेगाना भएका सहिद तथा बेपत्ता नागरिकहरूको बलिदान, योगदानको अभिलेखीकरण गर्नु, सम्झनामा स्मृति कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु, जीवनीहरू प्रकाशन गर्नु नयाँ पुस्तामा उहाँहरूको बारेमा जानकारी गराउनु, परिवारजनलाई सम्मान र आवश्यक सहयोग गर्नु स्थानीय सरकारको पनि जिम्मेवारी हो । त्यही गम्भीरता ख्याल गरी हामी स्थानीय तहमा निर्वाचित भएपछि मर्स्याङ्दी गाउँपालिका भित्रका सहिद तथा बेपत्ता परिवारको अभिलेख संकलन गर्‍यौं । सहिद तथा बेपत्ता परिवारको भेला गरेर गाउँपालिकाको संरक्षकत्व रहने गरी सहिद तथा बेपत्ता स्मृति प्रतिष्ठान गठन गर्‍यौं । प्रतिष्ठानले स्मृतिका कामहरू सञ्चालन गर्ने,अध्ययन केन्द्र निर्माण गर्ने, पार्कहरू निर्माण गर्ने कामहरू गर्दै आइरहेको छ । गाउँपालिकाले गाउँसभामा

सहिद तथा बेपत्ता योद्धाहरूको उच्च सम्मान गर्दै परिवारजनलाई सम्मानसमेत गरेको छ । यसो गर्नु भनेको गाउँपालिकालाई पनि दायित्व बोध हुनु हो ।

तेजबहादुर भण्डारी सर लगायत थुप्रै नागरिकहरूलाई तत्कालीन राज्य पक्षले बेपत्ता बनाएको पनि २० वर्ष भइसकेको छ । बेपत्ता नागारिकको अवस्थाको बारेमा अहिलेसम्म पनि सार्वजानिक नगर्नु भनेको शान्ति प्रक्रियाले पूर्णता नपाउनु हो । संघीय सरकारले तत्काल शान्ति सम्झौतामा भएको बेपत्ता नागरिकको स्थिति सार्वजनिक गर्नु उसको दायित्व हो । गणतन्त्र, संघीयता, धर्म निरपेक्षता, सामाजिक न्याय, पारदर्शिता र सुशासनको सपना बोक्ने बेपत्ता योद्धा तेजबहादुर भण्डारी सरप्रति उच्च सम्मान व्यक्त गर्दछु । सरकारलाई तत्काल स्थिति सार्वजनिक गर्न जोडदार माग पनि गर्छु । निकै लामो समय पीडा, आँसुमा रहेर धैर्यमा रहन सक्नुहुने परिवारजनप्रति उच्च सम्मान व्यक्त गर्छु ।

२०७८ माघ २० गते, शुक्रबार ।

महान् सहिदलाई सलाम

टुकमान हिमाली
सिमपानी

उहाँ एक आशावादी व्यक्तिको रूपमा चिनिनु हुन्थ्यो ।
आशा र भरोसाले मात्र जीवनमा मुक्ति पाउन सकिन्छ,
दुखबाट उन्मुक्ति मिल्न सक्छ भन्ने सोच थियो उहाँमा ।

तेजबहादुर भण्डारी सर मेरो गुरू साथै अनन्य मित्र पनि । उहाँको अवस्था अज्ञात रहेको समय २० वर्ष भइसकेछ । तर भर्खरजस्तै लाग्छ घटनाक्रमको अवलोकन गर्दा । समय बितेको थाहै हुँदो रहेनछ । समय बलवान छ । संसारमा विभिन्न परिवर्तन समयकै कारण भएको हो जस्तो लाग्छ । सायद समयकै कारण मानिसको जीवनमा अकल्पनीय उथलपुथल हुन पुग्छ । कसलाई के थाहा समयले जिन्दगीलाई कहाँ पुर्‍याउँछ ?

केही समयअघि तेजबहादुर सरका ज्येष्ठ सुपुत्र डा. रामकुमार भण्डारीसँग भेट भयो । भेटकै क्रममा उहाँले बुबाको स्मारिका ग्रन्थ प्रकाशित गर्ने विषय प्रसंग निकाल्नुभयो । मलाई पनि आफ्नो संक्षिप्त कुरा उहाँको बुबाको बारेमा प्रकाश पारिदिन भन्नुभएको थियो । मैले हुन्छ भन्ने जवाफ दिएँ । पछि उहाँले फोनमार्फत सम्झाउनुभयो र लेखेर दिन प्रयास गरें । तर कसरी लेख्न सुरूआत गर्ने म दोधारमा परें । किनभने उहाँसँग मेरो व्यक्तिगत सम्बन्ध घनिष्ठ थियो र उहाँका धेरै विशेषताको पक्षमा संक्षिप्त प्रकाश पार्नुपर्ने थियो । यो संक्षिप्त लेखमा उहाँको जीवनी सम्बन्धमा आफूले थापा पाएका भोगेका व्यक्तिगत शिलस्वभाव, सामाजिक प्रभाव तथा व्यावहारिक पक्षको बारेमा उल्लेख गरेको छु । सायद धेरै कुरा छुट्न पनि सक्छ ।

तेजबहादुर सर २००२ सालमा लमजुङ जिल्लाको भलाम (सिमपानी) गाउँमा जन्मनुभयो । उहाँको मावली पनि सिम्पानीमै हो । उहाँ बुबाआमाको एकमात्र छोरा र उहाँको एक बहिनी गरी छोटो परिवार थियो । उहाँको दुई छोरा र दुई छोरी

हुनुहुन्छ । परिवारमा बालबच्चाहरूलाई राम्रो शिक्षादीक्षाका साथ हुर्काउनुभयो । फलस्वरूप उहाँको जेठो छोरा रामकुमार भण्डारीले विद्यावारिधि पनि गरिसक्नुभएको छ । स्थानीय विद्यालयहरूमा साढे ३ दशकभन्दा बढी समय अध्यापन गर्नुभयो । अधिकांश समय उहाँ प्रधानाध्यापकको भूमिकामा रही काम गर्नुभयो । स्थानीय विद्यालयहरूको स्तरोन्नति विशेष ध्यान दिने स्वभाव थियो उहाँको । सरस्वती प्राविमा कार्यरत रहँदाकै अवस्थामा माओवादी द्वन्द्वले चर्को रूप लिइरहेको अवस्था थियो । नेपालका अधिकांश भागमा माओवादी द्वन्द्वको अवस्थामा निर्दोष मानिसहले व्यक्तिगत र पारिवारिक पीडासमेत भोग्न बाध्य हुनुपर्‍यो । मान्छेदेखि मान्छे डराउनुपर्ने आततायी समयको प्रादुर्भाव भयो नेपालमा । देशभरका सामाजिक र अन्य विकासका संरचनाहरू ध्वस्त बने । अर्थतन्त्रमा गिरावट आयो । सिंगो देशै आतंकित बन्यो । यही परिस्थितिमा तेजबहादुर सरलाई तत्कालीन राज्यपक्षबाट बेपत्ता पारियो २०५८ साल पुस महिनाको १६ गते । उहाँको अवस्था हालसम्म पनि जानकारी विहीन छ । तथापि उहाँको बारेमा जानकारी पाउन परिवारजनबाट पटकपटक प्रयासहरू भइरहेका छन् ।

उहाँ अत्यन्त मिलनसार, मृदुभाषी, सहयोगी व्यक्ति हुनुहुन्थ्यो । सरल र सादा जीवन बिताउन चाहने उहाँको बच्पनबाटै बानी परेको थाहा लाग्छ । उहाँमा सहयोगी भावना थियो । सबैसँग हँसमुखले बोलीचाली गर्ने बानी थियो । गाउँघरमा हुने सानातिना समस्याहरूमा प्रवेश गरी समाधान गर्न कुशल हुनुहुन्थ्यो । गाउँघरमा रहेका सार्वजनिक सम्पत्तिको जगेर्नामा पनि त्यत्तिकै दिलचस्पी दिने बानी थियो तेजबहादुर सरमा । उहाँ पेसा प्रति लगनशील र बफादार हुनुपर्छ भन्ने मान्यतामा दृढ हुनुहुन्थ्यो । उहाँ समय अनुकुल चल्न सिपालु व्यक्ति र कार्यकुशलताका धनी पनि । कुनै पनि विषयमा तर्कपूर्ण विचार राख्ने र सत्यतथ्यको सहारा लिने उहाँको बानी थियो । उहाँको सिकाइको विधि, पद्धति बच्चाहरूलाई मनपर्ने खालको हुन्थ्यो । गुणस्तरीय शिक्षा दिन आफ्ना टिमलाई प्रेरित गरिरहने बानी थियो । व्यवहारमा सफा, ढाँटछल र खुरापाती उहाँलाई मनपर्ने विषय थिएनन् । उहाँको जीवन खुला किताब जस्तै मानिन्छ । त्यही खुला किताबलाई गुपचुप कता लुकाइयो कता?

उहाँ हरेक विषयमा प्रतिभाशाली व्यक्तिका रूपमा चिनिनुहुन्छ । मिठामिठा लेख रचना, कविता आफै लेखेर बाचन गर्नुहुन्थ्यो । भाषण दिने कला पनि राम्रो थियो उहाँमा । विधिसंगत ढंगले नाटक तथा प्रहसन प्रस्तुत गर्दा जिल्ला स्तरीय र क्षेत्रीय कार्यक्रममा उपस्थित जनसमुदायमा एक प्रकारको उल्लासमय वातावरण सिर्जना हुन्थ्यो । व्यंग्यात्मक शैलीबाट प्रस्तुत गर्ने प्रहसन नाटकमा समाज सुधारको झलक प्रकट हुन्थ्यो भने दर्शकहरूमा हाँसो र उल्लासको स्थिति देखिने गर्थ्यो ।

समाजमा हुने अन्याय र बेथिति हटाउन उहाँका कार्यक्रमले थप ऊर्जा मिल्थ्यो । चाडवाडहरू दसैं, तिहार र पूजापाठमा पनि उहाँको उपस्थितिमा नाचगान, भजनकीर्तनले छुट्टै खाले रमाइलोपनको आभाष हुन्थ्यो । यी र यस्तै प्रकारका विभिन्न विधामा उहाँको विशेष क्रियाशीलताले उहाँको व्यक्तित्वलाई थप उचाईमा पुऱ्याउन मद्दत भएको कुरामा दुईमत छैन ।

तेजबहादुर सर शान्त सुन्दर परिवारको धनी हुनुहुन्थ्यो । उहाँको असल मार्ग निर्देशनमा छोरा छोरीहरूलाई असल बाटोमा अग्रसर गराउनुभयो । उहाँका छोराछोरीहरू असल संस्कारका कारण सरल, मृदुभाषी र मिलनसार हुनुहुन्छ । सबै छोराछोरीहरू कर्मशील देख्दा खुसी लाग्छ । तर उहाँहरू लामो समयदेखि आफ्नो श्रीमान् र बुबाको बारेमा अन्योल हुँदा भावविह्वल हुनु स्वाभाविक हो । उहाँको अज्ञात अवस्थाबारे जानकारी भए घर परिवार इष्टमित्र साथीभाइहरूमा रहेको खुल्दुली शान्त हुने थियो । हालसम्म त्यो स्थिति देखिएको छैन । मानिस आशा र भरोसामा विश्वास गर्ने प्राणी हो । आशाले भरोसा पैदा गर्छ, भरोसाबाट थोरै भए पनि मनलाई शान्त राख्न मद्दत मिल्छ । प्रार्थना गरौं उहाँको बारेमा सकारात्मक सन्देश मिलोस् ।

उहाँ एक सत्पात्र, सबैको मित्र र अत्यन्त सहयोगी व्यक्तिमा गनिनुहुन्थ्यो । उहाँबाट हामीले आफूलाई कसरी समय अनुकूल बनाउने भन्ने जीवनपयोगी कुराहरू सिक्नुपर्छ । त्यसलाई व्यवहारमा लागु गर्न आवश्यक पनि छ । उहाँ एक आशावादी व्यक्तिको रूपमा चिनिनु हुन्थ्यो । आशा र भरोसाले मात्र जीवनमा मुक्ति पाउन सकिन्छ, दुखबाट उन्मुक्ति मिल्न सक्छ भने सोच थियो उहाँमा । हुन त जीवन छोटो छ । मानिसका इच्छा असीमित छन् तर यी सब कुराहरू ब्यर्थ छन् ।

हिन्दु धार्मिकग्रन्थ गीतामा भगवान् श्रीकृष्णले अर्जुनलाई बताएका छन् कि 'तिमी किन रून्छौ, तिम्रो के गुमेको छ र तिमीले के लिएर आएका थियौ ? जन्मँदाको साथ र तिमी किन दुखी महसुस गर्छौं । तिमीले जे यहाँ आर्जन गऱ्यौं, ती सब चिज यही छोडेर जान्छौं । तिमी खाली हात आयौं र त्यसरी नै तिमी जान्छौं एक दिन, ती चिज आज तिम्रो हातमा छन् ती भोलि अर्कैको हातमा पुग्ने हुन् । तिमीले आफूसँग भएका चिजहरूको बारेमा प्रसन्नता जाहेर गर्नु दुखका कारण मात्र हुन् । संसारमा मेरो भन्नु सर्वक्षणिक कुरामात्र हुन् । बस् हर समय हृदयको अन्तस्करणमा मलाई राख्न नभुल तिम्रो सर्वस्व म नै हुँ । गीताको सारतत्व जीवन र जगतका लागि यही हो ।'

अन्त्यमा जीवन र जगतको बारेमा बुद्धिमान मानिसले गीताको उपदेशलाई महान् शिक्षा सम्झेर जीवन जिउन सिक्नुपर्छ । यो नै पक्का सार्थक जीवन बिताउने उपाय हो । म बस लेखमार्फत् हितैषीमित्रको सच्चा माया प्रकट गर्दछु । र उहाँको परिवार लगायत सबै हितचिन्तकहरू उहाँको खोजीतलासी र मानवीय सहयोगका लागि राज्यसँग जोडदार माग र अपिल गर्दछौं । जनयुद्धका महान् सहिदको सूचीमा राखिनुभएका हाम्रा आदरणीय सहिद तेजबहादुर सरप्रति हार्दिक र सच्चा अभिवादन । उहाँको सपना पूरा गर्न राज्य नागरिक समाज तथा न्यायप्रेमी सबै जनताको साथ र सहयोग मिलोस्, यही मेरो कामना छ उहाँप्रति ।

कथा सत्ताको, ब्यथा बेपत्ताको

कमला केसी

"इस्टकोट लगाउने तेजबहादुर भण्डारी इष्ट राख्न पनि उस्तै सिपालु हुनुहुन्थ्यो । उहाँको घरमा पारिवारिक वा सामाजिक इष्टमित्रको आगमन भइरहन्थ्यो । वैचारिक इष्टमित्रका लागि पनि घरको ढोका खुला थियो । "

हाम्रा आमाहरू कुखुराको भालेको डाँकोसँगै उठ्नुहुन्थ्यो । आमाको हातको चुरा बज्न थालेपछि हाम्रो निद्राले कुलेलाम ठोक्थ्यो । आजभोलि मोबाइलको घन्टी बजे पछि उठ्ने बानी परेको छ । आज बिहान उठाउने पनि यही मोबाइलको घन्टी नै हो । हुन त मोबाइलको घन्टीले मान्छेलाई मात्र जगाएको छैन । मानव हृदयमा रहेको सुषुप्त सिर्जनात्मक शक्तिलाई पनि मोबाइलको घन्टीले नै जागृत गराएको छ । यो लेखको जननी पनि त्यही मोबाइलको घन्टी नै हो । रामकुमार भण्डारीले दिदी एउटा लेख बुबाको बारेमा लेखी दिनुहोस्न भनेर फोन नगरेको भए यो लेखको रचना हुने थिएन । फेरि रामकुमार भण्डारीको बुबाको बारेमा लेख लेख्नु भनेको समग्र बेपत्ता परिवारको पीडालाई पोख्नु हो ।

हुन त अचानोको पीर खुकुरीले बुझ्दैन भन्ने त उखान नै छ । सत्ता भोग्नेको कथा र बेपत्ताको व्यथा पोख्ने क्षमता मसँग के हुन्थ्यो र ? जे भए पनि पीडित परिवारको सदस्यले दिएको जिम्मेवारीबाट पन्छिन पनि मेरो मन मानेन् । फेरि रामकुमार भण्डारीको व्यथा भन्नु नै सम्पूर्ण बेपत्ता परिवारको साझा कथा हो । यो लेखका पात्र तेजबहादुर भण्डारी हुन् भने कथावस्तु राज्य सत्तासँग जोडिएको छ । रामकुमार भण्डारीका बुबा राज्यद्वारा बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको प्रतिनिधि पात्र हुन् । त्यसैले यो लेखमार्फत मैले राज्य सत्ताको कथा र बेपत्ता परिवारको व्यथा पोख्ने जमर्को गरेको छु ।

सायद माघ १६ गते सहिद दिवसको दिन थियो क्यार । रामकुमार भण्डारीले मलाई फोन गर्नुभयो । मैले मोबाइल उठाएर हेलो भन्न पाएको थिइन्, दिदी ! नमस्कार

भन्ने आवाज कानमा गुन्जियो । त्यो सुमधुर आवाज आत्मीय लाग्यो । प्रीतिमय लाग्यो । अझ दिदी बुबाको बारेमा एउटा लेख लेखिदिनुहोस् भन्ने शब्दले मलाई गम्भीर बनायो । आजभन्दा २५ वर्ष पहिला मेरो मनमस्तिकमा खिँचिएको तेजबहादुर भण्डारीको तस्बिर मेरो सामु उभिएको अनुभूति भयो ।

शिरमा ढाका टोपी, तनमा सेतो सटमाथि कालो इस्टकोटमा सजिएको मान्छे क्या शानदार । मनमनै कल्पना गर्दै थिएँ । अतीतका स्मृतिहरू चलचित्रका रिल घुमे झै एकपछि अर्को, अर्को गर्दै मेरो मन मस्तिकमा घुमिरहेका थिए । तेजबहादुर भण्डारी एमालेको नौ महिने शासन कालको प्रशंसक हुनुहुन्थ्यो । त्यसपछिको अवस्थामा भने एमाले सरकारको खरो आलोचकको रूपमा प्रस्तुत हुनुभयो । एमालेको नौ महिने शासन कालपछि सर्वहारावादीले रोपेको कम्युनिस्ट रूपी वृक्षको फल खाने क्रममा चैते कम्युनिस्टहरूले उक्त वृक्षका हाँगाहरू भाँचेका छन् भन्नुहुन्थ्यो । नेताले गरेको कामको समीक्षा, आलोचना र आत्मआलोचना हुन छोड्नु भनेको कम्युनिस्ट चरित्रबाट पलायन हुनु हो भन्नुहुन्थ्यो । जो जसले सत्ताको मीठो स्वाद लियो, उसले क्रान्ति सम्पन्न भएको महसुस गऱ्यो । जो सत्ताभन्दा बाहिर रह्यो उसले नेता बिग्रिएको देख्न थाल्यो । नेता बिग्रियो पार्टी बचाउनुपर्छ भन्ने र पार्टी सरकारमा गइसक्यो, क्रान्ति सम्पन्न भइसक्यो भन्नेबिचको द्वन्द्वको कारण एमाले पार्टी फुट्यो ।

त्यतिबेला तेजबहादुर भण्डारी मालेको पक्षमा उभिनुभयो । पार्टी फुटको कारण सत्ताको मीठा स्वादबाट नेताहरू बञ्चित भएपछि एमालेले घर फर्किन आह्वान गऱ्यो । यो आह्वानलाई स्वीकार नगरेपछि पार्टी एकीकरणको आह्वान भयो । त्यसपछि माले र एमालेले पार्टी एकीकरण भएको घोषणा गरे । तेजबहादुर भण्डारी जस्ता कैयौं कार्यकर्ताहरू भेडाको पाठो झै वामदेव गौतमको पछि लागेर गएनन् । पार्टी एकीकरण पछि पनि सत्ताको मीठो स्वाद लिन नपाएपछि दिनको माले रातिको माओवादी भन्ने प्रचारबाजी गरेका थिए । यही प्रचारबाजीको आधारमा प्रशासनको कुदृष्टि मालेमाथि पर्न थाल्यो । यसको प्रभावबाट तेजबहादुर भण्डारी पनि अछुतो रहनु भएन ।

इस्टकोट लगाउने तेजबहादुर भण्डारी इष्ट राख्न पनि उस्तै सिपालु हुनुहुन्थ्यो । उहाँको घरमा पारिवारिक वा सामाजिक इष्टमित्रको आगमन भइरहन्थ्यो । वैचारिक इष्टमित्रका लागि पनि घरको ढोका खुला थियो । पञ्चायतकालमा नेकपा मालेका भूमिगत कार्यकर्ताले उहाँको घरलाई सेल्टरको रूपमा प्रयोग गरेका थिए । लमजुङ जिल्लालाई कार्यक्षेत्र बनाएर काम गर्ने एमालेका नेताहरूको बिचमा पनि तेजबहादुर भण्डारी अपरिचित नाम होइन ।

माओवादीले पनि विकट र दुर्गम क्षेत्रका गाउँलाई आधार क्षेत्र घोषणा गरेर सहर घेर्ने रणनीति लियो । त्यसपछि अपरिचित मानिस देखेपछि माओवादी हो कि भन्ने आशंका लाग्न थाल्यो । अहिले खोकी लाग्यो भने कोरोना भाइरसको संक्रमण भयो कि भन्ने डर लाग्छ । त्यतिबेला नयाँ चेहेराका मानिस देख्यो भने माओवादी हो कि भन्ने त्रास हुन्थ्यो । यो त्रास त माओवादी नदेख्ने सहरिया क्षेत्रमा मात्र रहेछ । विकट गाउँ घरमा त माओवादीहरूलाई आफ्नै छोराछोरी जस्तो सम्झँदा रहेछन् भन्ने कुरा शान्ति सम्झौता पछि मात्र थाहा भयो । गाउँमा राम्रा स्कुलको अभावका कारण आफ्ना छोराछोरी पाँच वर्ष पुग्न नपाउँदै सहरका बोर्डिङमा लगेर बोर्डस गर्दा रहेछन् । छोराछोरी टाढा हुँदा न्यास्रो भएको समयमा आफ्नै छोराछोरीका उमेरका माओवादी कार्यकर्ता आमा भोक लाग्यो भन्दा मातृत्वभाव जागृत नहुने त कुरै भएन् । मातृत्व भावनाले ओतप्रोत भएकी ममतामयी आमाहरूले आफूलाई बनाएको खाना माओवादीलाई खुवाएर आफू भोकै काम गर्न गएका घटनाहरू पनि सुनाउँथे ।

यसरी हेर्दा कसैले मातृत्वभाव जागृत भएर खाना दिए होलान ? कसैले डर त्रासले पनि खाना खुवाएको हुनुपर्छ । खाना खुवाएको आधारमा धेरै नागरिकहरूलाई माओवादीको आशंका गरिएको थियो । यस्तै आशंका तेजबहादुर भण्डारीलाई पनि गरिएछ क्यार । उहाँलाई तारिख लगाई दिएको थियो । पुस पन्ध्र मनाएर चेलीहरू घर फर्किएका थिएनन् । ल्होसारको रमझम सिद्धिएको थिएन । २०५८ सालको पुस १६ गते तारिख लिन आएका तेजबहादुर भण्डारीलाई मनाङे चौताराबाट प्रहरीले भ्यानमा चढाएर लगेको हो । त्यसपछि तेजबहादुरलाई देखें भन्ने मान्छे छैनन् । तेजबहादुर भण्डारी बेपत्ता पारिएको पनि आज २० वर्ष भयो ।

माओवादीलाई आतंककारी देख्ने तात्कालीन सरकारले बाबाको बाँच्न पाउने अधिकार लुट्यो । हामीलाई अभिभावकविहीन बनायो । स्वस्थानीकी गोमा ब्राह्मणीका छोरा नवराज बाबाको खोजी गर्न हिंडे झै मैले बाबाको खोजीगर्न थालेको पनि दुई दशक भइसकेको छ । माओवादी जनयुद्धका नायकहरू यतिबेला सरकारमा हुनुहुन्छ । तपाईंहरूले बनाएको संविधानले पनि सूचनाको हकलाई सुनिश्चित गरेको छ । तपाईले बनाएको संविधानमा उल्लेख गरिएको सूचनाको हकको अधिकार प्रयोग गरेर मलाई मेरो बाबाको अवस्था सार्वजनिकरणको अपेक्षा बेपत्ता परिवारको छ । पारिवारिक सदस्यको बारे मा जान्न बुझ्न पाउने सूचनाको हक अनुसार बेपत्ता परिवारको मागको सम्बोधन होस् । किन कि पीडक पहिचान गरी पीडितलाई न्याय दिनु सरकारको दायित्व हो । पीडकले आत्माआलोचना गर्ने अवस्था सिर्जना भयो भने फेरिदोस्रो व्यक्तिले बेपत्ता हुनुपर्ने छैन भन्ने बेपत्ता परिवारको माग छ भनेर भन्नुहुन्छ रामकुमार भण्डारी ।

तेजबहादुर भण्डारी पेसाले शिक्षक हुनुहुन्थ्यो । सामाजिक सेवा, राजनीतिक चेतना र साहित्यक सिर्जनाप्रति उहाँको रूचि थियो । जिल्लामा विद्युत उत्पादन भएको थिएन् । टुकी बत्तीको भरमा बस्नुपर्थ्यो । मनोरञ्जनको कुनै साधन थिएन । त्यस समयमा पनि व्यंग्य नाटक प्रदर्शन गरेर राजनीतिक चेतना र मनोरञ्जन दिइन्थ्यो । सिम्पानीको बालुन भनेपछि लमजुङ जिल्लामा नै लोकप्रिय थियो । बालुनभन्दा पनि तेजबहादुर भण्डारीको नाटक प्रहसन बढी रोचक र घोचक हुन्थ्यो । उहाँको प्रस्तुतिपछि नहाँस्ने मानिसहरू कमै हुन्थे । निदाएका दर्शकहरू हाँसोले गर्दा ब्युँझिन्थे । आफूलाई कथाको पात्र बनाएर अरूलाई हँसाएर विकृति, विसंगति र विभेदप्रति व्यंग्य प्रहार गर्ने कला थियो भन्ने कुरा मैले २०५२ सालको एमाले पार्टी प्रशिक्षणमा सहभागी हुने क्रममा थाहा पाएको हो । त्यतिबेला म प्ररायुसंघ लमजुङ जिल्लाको महिला विभागको अध्यक्ष थिएँ ।

जनवर्गीय संगठनका प्रमुखहरूलाई पनि पार्टी प्रशिक्षणमा सहभागी गराइन्थ्यो । यही कारणले गर्दा मैले एमाले पार्टीको प्रशिक्षणमा सहभागी हुने अवसर प्राप्त गरेकी थिएँ । त्यही समयमा मैले उहाँलाई बुझ्ने र चिन्ने अवसर प्राप्त गरेकी हुँ । अहिलेको जस्तै त्यसबेला पनि सहभागीहरूको आधा समय प्रमुख अतिथि र प्रशिक्षकको प्रतीक्षा गर्दा गर्दै सकिन्थ्यो । त्यही प्रतीक्षाको पट्यार लाग्दो समयलाई तेजबहादुर भण्डारीले निकै रोमाञ्चकारी र व्यंग्यात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरेको घटनाको स्मरण अझै पनि ताजा छ । त्यतिबेला उहाँले मिनी स्कटवालीलाई व्यंग्य गर्दै भन्नुभयो,'गर्मी बढेर हो कि महँगी बढेर हो नानीहरूको स्कट छोटा हुन थालेका छन् नि ? आफूलाई त पुस माघ, महिनाको जाडो होस् कि ? चैत वैशाख महिनाको गर्मी किन नहोस् ढाका टोपी र कालो इस्टकोट छोड्न यो मनले मान्दैन् ।'

'सायद छिमेकी जस्तै कालो छाला भएर हो कि ? नेपाली भूमि हस्तक्षेप गरे झै इन्डियनले हाम्रै नागरिक हो भनेर तानेर लान्छिन् कि जस्तो डर पो लाग्छ त ? त्यसैले त मनको डर भगाउन र नेपालीपन जोगाउन पनि टोपी र इस्टकोट छोड्न मन लाग्दैन । पाउडर लगाएर गोरो हुन्छु भनेर एउटा मनले सोच्यो, अर्को मनले पुरूष भएर पनि के सिंगारपटार गरेको होला भनेर कुरा काट्छन् कि भन्ने यिनै महिलाहरूको डर लाग्छ ।'

'नेताको चिल्लो गाडीले उडाएको फुस्रो धुलोबाहेक यो ज्यानले अरू पाउडर देखेकै छैन । त्यही नेताले उडाएको माटोको पाउडर शरीरमा पर्छ कि भनेर सिम्पानी देखि हिँडेर बेसीसहर आउनुपर्छ । हाम्रो गाउँमा गाडी गुड्ने धुले बाटो पनि छैन । एमाले को नौ महिने शासनकालपछि नेताहरू पनि गाउँ जान छोडेका छन् । नेताको गाडीले उडाएको धुलोसमेत त्यहाँका जनताले देख्न पाएका छैनन् । हुन त नेताको गाडीले

उडाएको धुलो र तिनीहरूले चढ्ने गाडी नदेखेका मात्र हुन् । नेताहरूलाई आफ्नै घर भित्र लगेर खाना खुवाएका छन् । आफ्नै हातले सिलाएको भुत्ते थाङ्नामा सुतेका नेता सांसद र मन्त्री भएको कुरा सुनेका छन् । पञ्चायतकालमा छिनेको चप्पल हातमा बोकेर आएका नेताले गाडी फेरिफेरि चढेका छन् भन्ने कुरा पनि नसुनेका होइनन् । कति नेताहरूको चप्पल त टुकी बत्तीमा पोलेर जोडिदिएको सम्झना पनि आउँदो हो उनीहरूलाई । यिनै अतीतको स्मरण सुनाएर वर्तमानलाई तितो बनाउँछन् कि भनेर नेताहरू समयमा नआएका हुन सक्छन् । ढिलो आएपछि रेडियोमा समाचार बाचिका बोले झैं बोलेर कसैको मुखमा नहेरी गाडीमा चढेर जानपाइन्छ । गुनियोचोली लगाउने महिला र मजस्तै टोपी इस्टकोट लगाउने पुरूष देखेर नेताहरू तर्सिन थालेका छन् । सकेसम्म नेताहरू पुराना कार्यकर्तादेखि तर्किन्छन्, नजिकै आएको देखे भने मुन्टो बटारेर फर्किन्छन् । कतिपय नेताले त गुनियोचोली लगाउने श्रीमतीलाई पजेरो चढाउन लाज मानेर मिनीस्कट लगाउनेतिर आँखा लगाएका छन् भन्ने चर्चा पनि बेला बखतमा सुन्नमा आउँछ ।' नेतामा देखिएको निम्न पुँजीवादी चिन्तन, अवसरवादी चरित्र र सांस्कृतिक विचलनलाई हाँस्य र व्यंग्यात्मक शैलीमा प्रस्तुत गर्ने तेजबहादुर भण्डारीलाई बेपत्ता बनाए तापनि उहाँको स्मरण मेरो मन मस्तिकबाट डिलेट हुन सकेको छैन । झन् बेपत्ता परिवारको मनबाट कसरी डिलेट होला त ?

साँच्चै तेजबहादुर भण्डारी आफ्नै नाम जस्तै तेजिला र आँटिला हुनुहुन्थ्यो । स्पष्ट विचार र प्रष्ट वक्ताको रूपमा परिचित तेजबहादुर भण्डारी कोही कसैसँग पनि नझुक्ने स्वभावको हुनुहुन्थ्यो । सरल जीवन उच्च विचार, श्रमप्रतिको विश्वास, रोमाञ्चकारी शैलीमा विषय प्रस्तुत गर्ने व्यंग्यकारको रूपमा उहाँको व्यक्तित्व झल्किन्छ । विभेद, शोषण र उत्पीडनबाट विद्रोहको जन्म हुन्छ भन्ने उहाँको बुझाइ थियो । उत्पीडनको कारण जन्मिएको विद्रोह दमन गरेर रोकिँदैन ? विद्रोह रोक्न त समानता र सम्भावनाको ढोका खोल्नुपर्छ भन्ने विचारमा तेजबहादुर भण्डारी अडिग हुनुहुन्थ्यो । यिनै विचारहरूलाई हाँस्यात्मक रस र व्यंग्यात्मक शैलीमा नाटकको माध्यमबाट प्रस्तुत गर्नु हुन्थ्यो । कम्युनिस्ट आदर्शमा सम्झौता अटाउँदैन भन्दै वैचारिक अडानमा अडिग तेजबहादुर भण्डारीलाई बेपत्ता पारियो । त्याग र बलिदानको विरासतमा अडेको मान्छे हुन् उनी । राजनीतिक चेतना र बलिदान दिन सक्ने सामर्थ्य बोकेको नागरिक हुन् । यति बेला उहाँको भौतिक शरीर हाम्रो माझमा नभए तापनि तेजबहादुर भण्डारीको वैचारिक अडान लमजुङ हिमाल झैं अटल थियो र अटल नै रहिरहनेछ ।

मान्छे तेज थियौ

- कमला केसी

गाडी,बाइक के थियो र पहिले हिँड्दै थियौ पैदल
सामन्ती अवशेष गाउँघरमा फाल्दै थियौं निर्दल
भन्थ्यौं जाग किसान हो अब यहाँ फैलिएर हावा सरी
लेख्थ्यौ व्यंग्य कथा कथेर रचना तातो तावासरी

पानीमात्र चिसो पिएर पनि ती मान्छे थिए पोसिला ।
डाँडाका हरिया पहाडतिर ती कुद्ने निकै जोशिलो ॥
हाँस्ने फेरि हँसाउने पनि कला देखाउने रौसिला ।
गर्थ्यौव्यंग्य कला र कविता लेख्थ्यौं निकै चोटिला ॥

राम्रो हेर दिमाग फेरि उनको उस्तै थियो तेजिलो ।
बोलीमा पनि थियो मिठास उनको साहित्यमा पेचिलो ॥
झारी आँसु मिचेर पेट पनि त्यो फुट्ने गरी हाँसियो ।
यही हो ताजा चिनो भनेर मुटुमा त्यै सम्झनासाँचियो ॥

एउटा शिक्षक हो प्रकाश छर्ने छर्दै थियौ चेतना ।
पाक्योपेन्सन,श्रीमती र घरमा बस्ने थियो चाहना ॥
लान्छन् नाम टिपेर ती पुलिसले आतंककारी भनी
जिउँदो मानव पुर्न खाडल खनी आयौ कि कालै बनी

घण्टा चौबिसमा अदालत तिमी भन्थ्यौ नि लान्छौं जहाँ
तिम्रै ध्यान चढी गए तर उनी फर्केर आए कहाँ?
आए तेज भनेर रातदिन नै सोध्छिन् धराले पनि
कोहोको किन सोध्छ खै हरघडी डुल्दैचराले पनि

सारा मानिस दुःखमा रहिरहे यस्तैं छ यो देशमा ।
लाग्योसंकटकाल दुःख कति भो मान्छे मरे त्रासमा ॥

सिम्पानी घरमा पुगेर सबको सात्तो लिएचिलले ।
खै ती तेज कता लगे भन तिमी ती दानवी हुलले ॥

बाँच्ने त्यो अधिकार फेरि किन हो खोस्दै थिए दुष्टले ।
गुम्दा त्यो अधिकार यो हक निजी बाँच्दै थियौ कष्टले ॥

मान्छे तेज थियो समाज हितमा बोल्ने गरेको थियो ।
सामन्ती मनमा जलेर तनमा पोल्ने गरेको थियो ॥
घेरा दुश्मनको छलेर सब ती फुत्केर भागे कि त ।
हाम्रो दुश्मन हो भनेर तिनले बन्दुक दागे कि त ॥

(लमजुङ सिमपानीका तेजबहादुर भण्डारीलाई २०५८ पुस १६ गते राज्यद्वारा बेसीसहरबाटै गिरप्तार गरी बेपत्ता पारेको)

बिर्सन नसकिने ब्यथा

रामप्रसाद सुवेदी
पूर्व शिक्षक तथा वडा सदस्य, मर्स्याङ्दी–९

यो कर्तुतमा त्यसबेलाका लठैत डिएसपी पीताम्बर अधिकारी, सिडिओ शिव नेपाल र सेना प्रमुखको मुख्य हात थियो । उनीहरूले धेरैजनालाई सहिद बनाए । कसैलाई बेपत्ता त कसैलाई सहिद बनाएरै छोडे ।

२०५२ सालको माओवादी जनयुद्धदेखिको केही बिर्सन नसकिने आफ्ना कथा ब्यथाको सत्य, तथ्य कुराहरू लेख्न मन लाग्यो । यिनै पुराना कथाबाट ०५२ सालको इतिहासलाई पनि कोट्याउन मन लाग्यो । २००६ सालमा कम्युनिस्ट पार्टी स्थापना देखि विभिन्न कालखण्ड पार गर्दै जाँदा, लमजुङ, खुदी अमर माविबाट शिक्षण पेसामा काम गर्ने क्रममा कम्युनिस्टमा आस्था राखेका शिक्षकहरूबाट पठनपाठन हुने गऱ्यो । यसै क्रममा शिक्षक प्रअ देवी सुवेदी, खगेन्द्र पाण्डे, पीताम्बर देवकोटा, खगेन्द्र संग्रौला, वाचस्पति देवकोटा र खगेन्द्रजंग गुरूङ, पूर्णप्रसाद सुवेदीहरूको सक्रियताले नयाँ राजनीतिक मोड लियो । हालको मर्स्याङ्दी गापाको क्षेत्रमा पूर्ण रूपले कांग्रेसको बर्चस्व थियो । त्यतिबेलाका बुद्धिजीवीहरूको सक्रियतामा माहोल बदलियो । हामीहरू तेजबहादुर भण्डारी, बाबुराम थापा, बमबहादुर थापा, रामप्रसाद सुवेदी, दयासागर घिमिरे, हरिश्चन्द्र थापा, रमेश सुवेदी, नारायण दत्त, यादव घिमिरे, भीष्म कुइँकेल, सुरेन्द्र सुवेदी, रमेश घिमिरे कम्युनिस्ट राजनीतिमा लाग्यौं ।

पाँचौं र छैठौं महाधिवेशन फरकफरक ठाउँमा भएकाले ३५/३६ सालबाट अलि फरक धारबाट परिचित हुन पुगियो । जुन एकथरि साथीहरू माले र मशालको नाउँबाट परिचित हुन पुगियो । त्यसैमाथि फेरि चौंथो महाधिवेशनपछि निर्मल लामाको गुट फुटेपछि मोटो मशाल हुँदै २०५२ सालमा नेकपा माओवादीले देशमा जनयुद्धको घोषणा सँगसँगै हाम्रो पनि भिन्न मत रहन सकेन । त्यसपछि सक्रिय भूमिकामा हामी सबै एक रह्यौं ।

हाम्रो पनि सक्रियता बढ्दै जाँदा ०५८ साल मंसिर ११ बाट संकटकालले हामी सबैलाई तान्यो । यसको फलस्वरूप प्रशासनले हामी सबैलाई आतंककारीको बिल्ला भिरायो । जेलनेल ठोक्ने, गोद्ने क्रममा हाम्रा सहृदयी साथी तेजबहादुर भण्डारीलाई पनि छोडेन । उहाँ सानैदेखि विद्रोही निडर स्वभावको हुनुहुन्थ्यो । विभिन्न बहानामा पञ्चेसँग कहिले गीतबाट कहिले कमेडीबाट त कहिले ठट्टैठट्टाबाट त कहिले विद्रोह नै गरेर पञ्चेको बर्खिलाप गर्ने गर्नु हुन्थ्यो । यस्तै समाज परिवर्तन गर्ने सिलसिलामा, यस गौरवशाली नेकपा माओवादीले मित्र बनाएर जाँदा पुलिस प्रशासनले उहाँलाई छाडेन र बेपत्ता बनाएरै छोड्यो ।

म उहाँभन्दा अगाडि नै पक्राउ भई हिरासतमा भएकाले त्यस दिनका याद र त्रासहरू ताजै छन् । तेजबहादुर भण्डारीलाई ०५८ साल पुस १६ गते करिब ६/७ बजे तिर जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा मरणासन्न हुने गरी कुटियो । हिरासतमा ल्याइयो तर एकोहोरो आवाज मात्र सुनियो । उहाँलाई त्यसै कस्टडीबाट बेपत्ता बनाइयो । यो कर्तुतमा त्यसबेलाका लठैत डिएसपी पीताम्बर अधिकारी, सिडिओ शिव नेपाल र इन्सपेक्टर, सेना प्रमुखको मुख्य हात थियो । उनीहरूले धेरैजनालाई सहिद बनाए । कसैलाई बेपत्ता त कसैलाई सहिद बनाएरै छोडे । जेलभित्र पनि आस्थाका बन्दीहरूलाई कष्ट दिए । ऋषिराम पौडेल, पारसमणि पौडेल, मोहनहरि पौडेल र ऋषि भारतीलाई जेलभित्र मरणासन्न हुने गरी यातना दिइयो । जेलभित्र यातनाकै क्रममा कमरेड शिक्षक वासु अधिकारीको देहान्त भयो । उपचारको माग गर्दा जेलरले अस्वीकार गरेका हुनाले शारीरिक पीडाकै कारण उहाँको ज्यान गयो । हामी त्यसबेला २०५८ सालमा २७ जना आस्थाका बन्दीहरू थियौं । यातना पाउनेमा त्यसबेला कक्षा ७ मा पढ्नेदेखि किसानी गरेर रोजीरोटीमा छाक टार्नेसमेत थिए । त्यसमध्ये महिलाहरूमा लुकुमारी गुरूङ, सिर्जना सुवेदी, रञ्जना सुवेदी, अञ्जना सुवेदी, निरू सुवेदी, सुकमाया भण्डारी नानीमाया घिमिरे, गीता सुवेदी, भगवती पाण्डे हुनुहुन्थ्यो । पार्टीका साथीहरू जेलमा आएर हौसला बढाउनुहुन्थ्यो । चाडबाडमा मिठामिठा खाना खुवाउनुहुन्थ्यो । तर कतिपय साथीहरू थिए, आफ्ना स्वार्थपूर्ति भएपछि बिर्सिएर बोल्न पनि गाह्रो मान्न थाले ।

हिरासतको यातनापछि जेल पुगेका हामीहरू केही समय पश्चात घर फर्कियौं तर तेजबहादुर र अरू थुप्रै कमरेडहरू बेपत्ता र सहिद हुनुभयो । उहाँका योगदान, समाज परिवर्तनका सपना, विचारहरूलाई हामी कहिल्यै भुल्दैनौं । तेजबहादुर भण्डारी हाम्रो सम्झनामा बाँचिरहनु हुनेछ ।

अधुरै रहेको सम्भावना

सूर्य भण्डारी
सेग्ले, मर्स्याङ्दी–९

छानबिन कुनै न कुनै समयमा हुने नै छ । समय बलवान छ । एक दिन यसको सत्यतथ्य यसरी बाहिर आउने छ कि तँलाई पनि तेजबहादुर बनाई दिन्छु भन्नेहरू जीवनभर लुकेर बस्नुपर्नेछ ।

'कल्ले कठै भन्छ र बरिलै, यो उडी जाने वायुपंखी चरीलाई ।'

कुनै दिन दोहोरीमा गाइएको यो गीत आज पनि सम्झिरहेको छु । दोहोरीको क्रममा सवाल जवाफ चल्दै जाँदा ती चरी को थिइन् र किन उनलाई सहानुभूति मिलिरहेको थिएन ? त्यसको प्रसंग त्यति महत्व नहोला तर गीतले सधैं उहाँको सम्झना आइरहन्छ । उहाँ एउटा कुशल दोहोरी गायकमात्र नभएर कवि पनि हुनुहुन्थ्यो र थुप्रै कविता रचना गर्नुभएको थियो । सायद ती रचना अझै पाण्डुलिपिमै सीमित छन् वा छैनन् खोजी भएको छैन । जहाँ जति बेला केही बोल्नै पर्ने हुन्थ्यो उहाँ कवितामा पनि सहजै प्रकट हुने सक्ने सामर्थ्य राख्नुहुन्थ्यो । साहित्य क्षेत्रमा कलम चलाइरहने उहाँ जनपक्षीय आवाज बोल्नु हुन्थ्यो र उहाँको कलम सस्तो लोकप्रियताको निम्ति चलेको कहिल्यै देखिएन । उहाँलाई चिन्ने सबैले उहाँको त्यो प्रतिभालाई आज पनि सम्झिरहन्छन् ।

हाँस्यव्यंग्यको क्षेत्रमा उहाँलाई अझ धेरै लमजुङबासीले सम्झिरहनेछन् । आजको जस्तो परिस्थिति त्यतिबेला थिएन । पञ्चायती व्यवस्थाको विरूद्ध कसैले बोल्ने आँट नगर्दा पनि उहाँ विकृति र विसंगतिविरूद्ध तिखो प्रहार गर्न कहिल्यै डराउनुभएन । स्तरीय व्यंग्यलाई पनि असाध्यै सजिलोसँग पस्कन सक्ने र दुनियाँलाई पेट मिचीमिची हसाउन र रूवाउनेसमेत खप्पिस कलाकार हुनुहुन्थ्यो । जिल्लामा उहाँको कलाको प्रशंसा गर्ने धेरै थिए । उहाँको कलाबाट सन्तुष्टिको सास नफेर्ने कुनै व्यक्ति छैनन् होला । उहाँको प्रतिभाको कदर जिल्लास्तरमा हुने चर्चाले गरिरहेको पाइन्थ्यो । उहाँलाई सबैले

सफल हाँस्य कलाकार भनेर नै चिन्थे । जिल्लाभर उहाँको कलाको राम्रो सम्मान थियो । उहाँलाई मान, प्रतिष्ठा र पुरस्कारसमेत प्राप्त भएको थियो । सायद हिजोआजको जस्तो अवस्था तयार भएको भए उहाँका थुप्रै रेकर्ड सुन्न र हेर्नसमेत पाइने थियो र एउटा सम्मानित राष्ट्रिय कलाकाकरो पदवी पाउनुहुने थियो तर यो सम्भावना अधुरो रहन गयो ।

शिक्षण पेसाबाट अमूल्य ज्ञान बाँड्न थाल्नुभएको लामो समय भइसकेको थियो । त्यो सेवा अवधिमा उहाँका थुप्रै चेला तयार भएका छन् । ती सबैले उहाँको ज्ञानबाट आफूलाई दीक्षित बनाएका छन् । उहाँको कुशल शिक्षणबाट प्राप्त ज्ञानबाट धेरैको जीवनमा परिवर्तन आएको छ । समाजले एउटा फड्को मार्न के गर्नुपर्छ भनेर उहाँबाट सिकेको छ । अन्यायविरूद्ध बोल्न उहाँबाट प्रेरणा मिलेको छ । त्यसैले त उहाँलाई सफल शिक्षकको रूपमा आज पनि हामी चिन्छौं, सम्झन्छौं र सम्मान दिन्छौं । समाजको परिवर्तनका लागि उहाँको योगदानलाई कदर गर्दै आज उहाँको आवश्यकताको महसुस गरिरहन्छौं । उहाँको निस्वार्थ त्यागका निम्ति हामी सधैंका ऋणी छौं ।

जसरी उहाँको हत्या भयो त्यो सबैको निम्ति दुःखद छ । हत्याराहरूरूलाई पनि अवश्य ग्लानि भएको छ होला । आवेशमा आएर राज्यको जिम्मेवार अंगबाटै उहाँलाई बेपत्तामात्र पारिएन हत्या गरेर लास गायब गरियो । यो दुनियाले हत्यारालाई नजिक वा टाढा जहाँबाट जसरी चिनेको छ, ती कायरहरूले कहिल्यै सुखको सास फेर्न सकेको देखेको छैन । सधैं यो पापले हत्यारालाई पिरोलिरहने छ । सदा पश्चातापले सताइरहने छ । एउटा भयंकर डरले सधैं लखेटिरहने छ । बाँचुञ्जेल चयन मिल्ने छैन । ती पिचासहरू जन्मजन्म पनि सधैं जलिरहने छन् ।

माओवादी जनयुद्धकालमा उहाँलाई जुन तरिकाले हत्या र बेपत्ता बनाइयो त्यसको छानबिन कुनै न कुनै समयमा हुने नै छ । समय बलवान छ । एक दिन यसको सत्यतथ्य यसरी बाहिर आउने छ कि तँलाई पनि तेजबहादुर बनाई दिन्छु भन्नेहरू जीवनभर लुकेर बस्नुपर्नेछ । अरूको ज्यान लिन पर्दाभित्रबाट मतियार बनेका र संलग्न सबैमा के हेक्का रहोस् भने समयले तिमीलाई पनि यसको सजाय अवश्य दिनेछ । आज तेजबहादुर सहिद हुनुभएको छ । देशको परिवर्तनमा उहाँको योगदान छ । समाजले उहाँलाई सदा सम्झिरहने छ । ती हत्यारा कायरहरूलाई सधैं घृणा र तिरस्कार गरिरहने छ ।

मानिस जन्मन्छ र एक दिन उसको मृत्यु अवश्यंभावी छ । संसारका कुनै पनि व्यक्तिले जीवनपछि मरणलाई स्वीकार गर्नै पर्छ । तर सबैको मृत्यु समान नहुने रहेछ ।

जेबी टुहुरेले गीतमा भनेजस्तैः
'मृत्यु पनि मान्छेपिच्छे फरक हुँदो रैछ ।
देशभक्त छोरो मर्दा देशै रूँदो रैछ ।'

तर जीवन सार्थक बनाएर मृत्युवरण गर्ने सदा अमर हुँदारहेछन् । समाज रूपान्तरण र परिवर्तन दुवैका निम्ति लागिरहने एउटा सच्चा नागरिक देशको सपूत र सदा जीवित रहने रहेछ । आजमात्र उहाँलाई हामीले सम्झिरहेका छैनौं । भोलि पनि सम्मान र आस्था गरिरहने भएका छौं । किनकि उहाँको योगदान देशको परिवर्तनको निम्ति महत्वपूर्ण छ ।

नपुरिएका घाउ

झलक सुवेदी
मकैखोला, कास्की

'झस्कनु पनि कत्तिसम्म
ढोकाबाहिरबाट कुनै पुरूष आवाजले मेरो नाम बोलाउँदा
डिलमुनिबाट गाउँतिर आउँदै गरेको यात्रुबस देख्दा
तिम्रोजस्तै कपडा लगाएको अर्को कोही मानिस देख्दा
गाउँमै कसैको विवाह उत्सवमा जाँदा
वर्षगाँठको हरेक दिन दियोभरि तेल थपिरहँदा
झस्कनु पनि कत्तिसम्म'

–सौरभ कार्की

शाही सेनाबाट वेपत्ता बनाइएका कमरेड तेजबहादुर भण्डारीसँग त्यसरी भेट नभएको भए २०७५ को बेपत्ता दिवससम्बन्धी कार्यक्रममा सायद म जाने थिइनँ र सुन्ने थिइनँ यो कविता पनि । कार्यक्रम ९ बजे नै सुरू भए पनि म साढे १० बजेतिर मात्र रसियन कल्चरल सेन्टर पुगेको थिएँ । स्टेजमा केही अतिथि थिए । एकजना युवा गिटारबाट विरह धुन निकालिरहेका थिए । यसअघि मैले कतै नसुनेका खिरिलो ज्यानका एकजना युवा कविता सुनाइरहेका थिए । कविताका शब्द नरम थिए तर तिनका भाव र वाचनमा ठूलो शक्ति थियो ।

बेपत्ता परिवारका सदस्य दर्शकदीर्घामा थिए । जसका पति, पत्नी, आमा, बाबु, दाजु, दिदी या भाइ र सन्तान सशस्त्र द्वन्द्वकालमा बेपत्ता पारिएका थिए । युद्धबाट देशले शान्तितर्फ कोल्टे फेरेको पनि अब त १२ वर्ष हुन लाग्यो । तर, यी द्वन्द्वका घाउ आलै बोकेर आफ्ना प्रियजनको खुटखबर खोज्दै भौँतारिँदै गरेका साधारण मानिसले न्याय पाएका छैनन् । तिनका मनमा भएको वह यी सानो–सानो कदका कविले कस्तरी आफ्नै

बनाएर सुनाइरहेका थिए भने !

यिनै बेपत्ता बनाइएका परिवारको भिडमा पसेपछि मान्छेहरू यतिका वर्ष आफन्तलाई कसरी पर्खेर बसिरहेका होलान भन्ने सम्झँदा पनि कहाली लागेर आयो । र, तेजबहादुर भण्डारीसँगका केही सम्झना ताजा भएर आए ।

०४६ वैशाखको तेस्रो सातातिर हुनुपर्छ, भारतले लगाएको आर्थिक नाकाबन्दीको चपेटामा परेर देश लड्खडाइरहेको थियो । पञ्चायतका नाममा राजाले चलाएको शासनले देश झन्झन् पराधीन र गरिब बन्दै गएको थियो । मरिचमानका मुखबाट निस्कने राष्ट्रवादका नसुहाउँदा वाणीले मान्छेका साना–साना सपनामाथि व्यंग्य गरिरहेझैँ लाग्थ्यो । राजाको तानाशाही व्यवस्था सबै प्रकारले स्याचुरेसनतिर पुगेको वेला थियो ।

अखिलले देशव्यापी आन्दोलनको कार्यक्रम आह्वान गरेको थियो । म लमजुङमा अखिलको संगठन विस्तारको योजना बनाएर बेसीसहरतिर गएको थिएँ । त्यसैपटक मैले लमजुङका भोटेओडार, बेसीसहर, गाउँसहर, खुदी भुलभुले, सिम्पानी, दुराडाँडा, भोर्लेटार घुमेर विद्यार्थी संगठन विस्तार गर्ने काम गरेको थिएँ । बेसीसहरमा पुगेपछि त्यता भूमिगत रहेर पार्टी काम गरिरहेका जिल्ला नेता कमरेड 'विनय' उर्फ शारदाप्रसाद सुवेदीले सिम्पानी बोलाएका थिए । खुदी हुँदै म सिम्पानी पुगेको थिएँ, स्थानीय शिक्षक तेजबहादुर भण्डारीको घरमा ।

एउटा सानो परिवार थियो । साना नानीहरू थिए । त्यो परिवार पार्टीको सेल्टर दाता थियो । भण्डारी सर शिक्षक र स्थानीय पार्टी कार्यकर्ताका रूपमा सक्रिय थिए । म एक रात बसेर भोलिपल्ट बिहानको पनि खाना खाएर खुदीतिर झरेको थिएँ । साना–साना नानीहरू झोला बोकेर विद्यालय जान निस्केका, बाबु शिक्षकका रूपमा पढाउन हिँडेका, घरमा शिक्षककी कृषक पत्नीले सबैलाई खाना खुवाएर बिदा गरेको । यो रमाइलो खुसी र सुखी परिवारको तस्बिर आँखामा राखेर म फर्केको थिएँ । त्यो घर त्यस्तै छ कि फेरियो थाहा छैन, तर त्यो खुसी र रमाइलो भने सदाका लागि सकियो संकटकालका बेला ।

बेपत्ता परिवारको संगठनका अध्यक्षका रूपमा उक्त कार्यक्रमको नेतृत्व गरिरहेका मानव अधिकार र संक्रमणकालीन न्यायका विषयमा सक्रिय अभियन्ता रहेका राम भण्डारी मैले त्यतिबेला देख्दा एकजना जिज्ञासु बालक थिए भनेर आफैँलाई पत्याउन मन लागेको थिएन ।

पहिलोपटक त्यही बेला तेजबहादुर भण्डारी कमरेडसँग मेरो चिनजान भएको थियो । पछि एमाले र फेरि ०५४ मा एमाले विभाजित भएर बनेको मालेकालमा पनि हामीले सँगै काम गरेका थियौँ । सायद त्यतिबेला भण्डारी पार्टीको जिल्ला कमिटीका सदस्य र गाउँ कमिटीका प्रमुख थिए । म ०५५ पुसको पहिलो साता जिल्लास्तरको प्रशिक्षण कार्यक्रममा प्रशिक्षकका रूपमा बेसीसहर पुगेका बेला उनीसँग भेट भएको थियो । प्रशिक्षणका क्रममा लामो कुराकानी भएका थिए । मालेको भविष्य, एमालेले लिँदै गरेको गलत बाटो र नेपालको कम्युनिस्ट आन्दोलनको भविष्यका बारेमा । बमबहादुर थापा, गुमानसिंह अर्याल, बालकृष्ण बराल, महेन्द्रलाल श्रेष्ठलगायत साथी पनि थिए । त्यतिबेलासम्म माओवादीले शक्ति आर्जन गर्छन् कि दमनमा परेर सकिन्छन् भन्ने बारेमा अनिश्चितता थियो । मैले त्यतैबाट साथी रामप्रसाद घलेसँगै गएर बेसीसहरस्थित जिल्ला कारागारमा बन्दी जीवन बिताइरहेका माओवादी नेताहरू झलकपाणि तिवारी, पारस पौडेल लगायतलाई भेटेको थिएँ । त्यस आन्दोलनका बारेमा पनि चर्चा भएका थिए । संयोग, प्रशिक्षण दिन जानेमा शारदा सुवेदी पनि थिए ।

माले ०५६ को निर्वाचनमा शून्य सिटमा झरेपछि एमालेमा मिल्ने स्वर उठ्न थाले । राजनीतिमा एकपटक जितेपछि, एकपटक शक्ति आर्जन गरेर सत्तामा पुगेपछि ओर्लन मन लाग्दैन । मालेमा त्यस्तै भएको थियो (यद्यपि मलाई मालेले गरिखान्छ भन्ने लागेको होइन, साथीभाइको संगत र आफ्नै बेरोजगार अवस्थाका निराशाबाट धकेलिएर म पनि म्यादी माले बनेर कास्कीको जिल्ला सचिवका रूपमा काम गर्दै थिएँ) । वामदेवले जुन हतारोमा पार्टीविभाजन गरेका थिए, त्यही हतारोमा पार्टी मिसाए । मालेको एउटा पंक्ति एमालेमा गएन । जो एमालेमा गए, तिनलाई पनि र जो गएनन् तिनलाई पनि एमालेको पंक्तिले खेदो खन्न पनि छाडेन । केही माओवादीमा गए । केही जो गएनन् तिनीहरूलाई पनि माओवादीको आरोप लगाइन्थ्यो । संकटकाल लागु भएपछिको यस्तै राजनीतिक सन्ध्याकालमा माओवादीतिर झुकाव राख्न थालेका तेजबहादुर भण्डारी सेनाबाट समातिए र कहिल्यै फर्केनन् । यो ०५८ साल १६ पुसको कुरा थियो ।

सेनाले उनलाई पक्राउ गरेको पनि स्वीकार गरेन । कहाँ लगियो, कसरी बेपत्ता बनाइयो भन्ने पनि थाहा दिने कुरा भएन । शान्ति सम्झौता भयो, अनमिन आयो र गयो, सेना समायोजन भयो, माओवादीहरू शान्ति प्रक्रियामा आएर दशौं वर्ष सरकारमा सामेल भइसके, बेपत्ता खोजबिन सम्बन्धी आयोगहरू बने तर तेजबहादुर कमरेडको अत्तोपत्तो छैन । उहाँ जस्ता देशका लागि केही गरौं भन्ने भावनाका कारण आन्दोलनमा सामेल भएका, गाउँमा जनपक्षीय कामहरू गरेका राजनीतिक कार्यकर्ताहरू कुनै कसूर नगरिकनै, कहिल्यै हतियार नसमातिकनै आरोपित गरिए र बदलाको सिकार बनाइए ।

देशले चुकाएको यो मूल्यले अहिले पनि समाजलाई पिरोलिरहेको छ । परिवारहरूलाई एउटा रिक्तता र न्याय मरेको अनुभुति दिइरहेको छ ।

कार्यक्रममा माओवादी या राज्यपक्षबाट बेपत्ता भएका अनेक परिवारका अनेक व्यथा पोखिएका थिए । संक्रमणकालीन न्यायप्रति बेवास्ता गरिँदा लामो सशस्त्र द्वन्द्वका अनेक घाउ बोकेर मान्छेहरू आशाका त्यान्द्रोको सहारामा यतासम्म आइपुगेका थिए । केही राजनीतिक लाग्थे, केहीचाहिँ राजनीति नजानेका सिधासाधा पीडित । हरेक परिवारका आफ्ना व्यथा थिए । सबैको गुनासो या आक्रोश राज्यका प्रति थियो जो शान्तिप्रक्रियाको यो अभिन्न अंगलाई अलपत्र छाडेर अघि बढ्न चाहन्थ्यो । दोषी युद्धकालका दुवै पक्ष थिए र बेपत्ताबारे छानबिन गर्न दुवै आलटाल गरिरहेका थिए ।

'त्यो निस्पट्ट अन्धकारको पहिलो प्रहर
हाम्रो ओछ्यानमा
आकाश र धर्तीले भर्खरै निश्वास श्वास बिसाएको थियो ।
त्यही बेला खट्खटायो कसैले ढोका
पहिला कहिल्यै नसुनेको एउटा स्वरले बोलायो तिम्रो नाम ।
र मुर्झायो एउटा फक्रिन लागेको फूल ।
खस्यो एउटा तारा ।

हो तेजबहादुर आफ्नो समाज र परिवारका लागि तेजिलो ताराजस्ता थिए । जसलाई जबर्जस्त खसालियो र अध्याँरोमा बेपत्ता बनाइयो । म उनको अनुहारको आकृति श्रद्धापूर्वक सम्झिरहन्छु ।

२०५८ पुस १८

नवीनराज कुइँकेल

**एउटा पूर्व शिक्षक, गाउँमा सामाजिक कार्यमा अग्रसर अगुवा,
भ्रष्टाचार र अनियमितताको भण्डाफोर गर्ने व्यक्ति,
प्रजातन्त्रको हिमायती, पञ्चायतविरूद्ध लडेको एक व्यक्तिलाई
राज्यले गुमनाम बनाउनु महाअपराधिक कार्य हो ।**

म स्कुल पढ्दै थिएँ । स्कुलमा माओवादी विद्यार्थी नेताहरू आएर भाषण गर्ने गर्थे । माओवादी नेताहरू घरमा आउने बस्ने चलिरहन्थ्यो । खुदीबाट प्रहरी चौकी विस्थापित भइसकेको थियो । एक दिन खुदीबजारमा राँके जुलुश निकाल्ने कार्यक्रम थियो । साँझ हरिश्चन्द्र थापाको घरमा राँकोहरू तयार पार्दै थिए । म पनि बुवाको पछि लागेर त्यहाँ पुगेको थिएँ । राँको तयार पार्नेमा भलामका तेजबहादुर भण्डारी पनि हुनुहुन्थ्यो । उहाँ पनि त्यो रात खुदीमा राँके जुलुश निकालेर माथि उकालो लाग्नुभयो । उहाँलाई हामी कार्यक्रमहरूमा देख्थ्यौं । त्यतिबेला विद्यालयको वार्षिकोत्सवबाहेक अरू समयमा सांस्कृतिक कार्यक्रम कम हुन्थ्यो । मेला महोत्सवहरू हुन्थेनन् । स्कुलको कार्यक्रममा तेजबहादुर र बाबुराम थापाको जोडी निकै जमेको थियो । उहाँहरूले हाँस्यव्यंग्य गर्नुहुन्थ्यो । उहाँहरू जस्तै व्यंग्य गर्न, मञ्चमा पुगेर दर्शक हँसाउन मनमा इच्छा जागिरहन्थ्यो । हामी केही युवाहरू मिलेर विद्यालयमा पहिलोपटक नाटक प्रदर्शन पनि गऱ्यौं । विस्तारै नाटक खेल्न थालियो । नाटक महोत्सवमा प्रथम भइयो । जिल्लाका विभिन्न स्थानमा नाटक देखाउन हिंडियो ।

०५८ तिर द्वन्द्व निकै चर्किंदै गयो । सरकारले माओवादीविरूद्ध सेना परिचालन गऱ्यो । सेना प्रहरीको निशानामा हाम्रो गाउँ पनि पर्न थाल्यो । सैनिक गस्ती गर्ने, बेलाबखत छापा मार्ने काम भइरहेको थियो । कुनै दिन त गाउँमा माओवादी सेना र तल मोटरबाटोमा शाही सेना हिड्ँदा कुन बेला युद्ध हुने हो जस्तो डर हुन्थ्यो । तर, कहिले गाउँमा दुई सेनाको जम्काभेट भएन र भिडन्त हुन पाएन ।

२०५८ साल पुस ८ गतेपछि भने सेनाको विशेष निगरानीमा यो क्षेत्र पर्न थालेको थियो । शाही सेनाले गाउँका माओवादी समर्थितहरू सबैलाई नियन्त्रणमा लिइसकको थियो । टारगाउँबाट रामप्रसाद सुवेदी र उहाँका ४ छोरीहरू, हरिश्चन्द्र थापा, सेराबाट नारायण सुयँल, लामागाउँबाट मकरास गुरूङ, भलामचौरबाट लुकुमारी गुरूङलाई सुरक्षाफौजले नियन्त्रणमा लिएको थियो । सायद त्यही दिन तेजबहादुर भण्डारीलाई पनि पक्राउ गर्ने योजना सेनाको थियो होला, उहाँ घर नभएर बँच्नुभएको हुनसक्छ । १० गते राति घरमा सुतिरहेका उहाँहरूलाई नियन्त्रमा लिएर बगैंचा सिटिइभिटी गेट नजिक सडकमा राखिएको थियो । सबैजनालाई ल्याइपुर्‍याउन र गाउँगाउँ पुगेको सेनाको सर्च टोली फर्किँदा बिहानको ११/१२ बजिसकेको थियो । सो दिन बिहान खुदीदेखि बेसीसहरसम्म कर्फ्यू लगाइएको थियो । सवारीसाधन चल्न दिइएको थिएन । सर्वसाधारणलाई पैदल हिँड्न दिन कडाइ गरिएको थियो । सडक सुनसान थियो ।

पक्राउ परेकाहरूलाई लैजान बेसीसहरबाट प्रहरी र सेनाको गाडी मगाइएको थियो । तल सडकमा सुरक्षा फौजले कर्फ्यू लगाए पनि गाउँको बाटो खुला थियो । हामी डरले तल झर्न सकेका थिएनौं । डाँडाबाट लुकेर पक्राउ उनीहरूको गतिविधि हेर्थ्यौं । सेनाले देखेर गोली हान्छ कि भन्ने डरले लुक्थ्यौं । त्यति नै बेला माओवादीहरू गाउँ आइपुगे । पक्राउ परेका घरका परिवारलाई सान्त्वना दिए । स्थानीयमार्फत खुदी बजारबाट तार र स्विच मगाए र सेरातिर लागे । तल, सेना र प्रहरीको गाडी आयो । पक्राउ परेकाहरूलाई पुर्जी बनाएर मध्यान्हतिर बेसीसहर लैजान लगियो ।

पहिला सार्वजनिक सवारी साधन, बिचमा पक्राउ परेकाहरूलाई राखिएको प्रहरी भ्यान र अन्तिममा सेनाको गाडी थियो । माथि माओवादीहरूले विभिन्न स्थानमा सेन्ट्री राख्दै हेरिरहेको रहेछ । सडक खाली थियो । उनीहरूले खरखरे भिरनजिकै एम्बुस थापिसकेछन् । प्रहरीको गाडीमा पक्राउ परेकाहरूलाई राखेको उनीहरूले देखिसकेका थिए । सेनाको गाडीमा उनीहरूमात्र थिए । सबै गाडी कटिसकेपछि अन्तिममा रहेको सेनाका गाडी एम्बुसमा पर्‍यो । गाउँमा बम पड्किएको ठूलो आवाज आयो । एकैछिनमा पररर गोलीका आवाजहरू सुनिन थाले । गाउँका मानिस भर्खर समातेर लैजाने बाटोमा बम र गोलीका आवाज सुनिन थालेपछि गाउँमा रूवावासी चल्यो । पक्कै पनि गोली हानेर मार्‍यो भन्ने आशंका हुन थाल्यो । त्यहाँ जाने आँट कसैको भएन ।

फोन थिएन सूचना पाउन गाह्रो थियो । सोही बेला सुवेदीगाउँका गोपाल सुवेदी पनि बेसीसहर जान लाग्नुभएको रहेछ । उहाँले सेनाको गाडीमा लिफ्ट माग्नुभएको रहेछ, सेनाले यहाँ ठाउँ छैन भनेर चढाएनछ । तर, १०० मिटर पर पुगेपछि एम्बुस पड्किएछ ।

त्यस्तो घटना घटेपछि उहाँ घर फर्किउनुभयो, उहाँले नै गाउँका मान्छेहरू चढेको गाडी सकुशल रहेको बताएपछि बल्ल ढुक्क भइयो । त्यहाँ एम्बुस पड्किएपछि बेसीसहरबाट सेनाले गोली बर्साउँदै आयो । बेसीसहर एकाएक बन्द भयो । कतिको सटरमा गोली हानियो । सेनाले अन्धाधुन्ध गोली चलाउँदा बेसीसहर चामे सडकमा काम गर्न आएका एक मजदुरको निधन भयो । पछि उनलाई भिडन्तमा माओवादी आतंककारीको मृत्यु भएको भनेर रेडियो नेपालले समाचार फुक्यो । लेते फाँटमा चरेका दर्जनौं घोडा खच्चड र गाईवस्तुमाथि गोली दागियो । आतंककारीहरूलाई यहाँ लाइन लगाएर गोली ठोक्नुपर्छ भन्दा प्रहरीले छेकेर जोगाएको पक्राउ परेकाहरूले सुनाउनुहुन्थ्यो ।

त्यो दिनको घटनाले खुदी सिमपानी क्षेत्रलाई सेनाले माओवादी क्षेत्र भन्न थाल्यो । त्यो घटनापछि सेना बेस्सरी रिसायो । बाँकी रहेकाहरूलाई पक्राउ गर्न थाल्यो । २०५८ पुस १२ गते दयासागर घिमिरेलाई पढाउँदा पढाउँदै स्कुलबाट गिरफ्तार गऱ्यो । एन्ड्रु क्षेत्रीलाई घरबाटै गिरफ्तार गऱ्यो । एकैदिन एन्ड्रु र दयासागरलाई हात पछाडि लगेर बाँधेर अनुहारमा कालोपट्टी लगाएर लगिएको थियो । हामी खुदीबजार पुग्दा उहाँहरूलाई मरणासन्न हुने गरी कुटपिट गरेको देखेका थियौं । तिलक गौतम र म उहाँहरूलाई पक्राउ गरेको सुनेपछि बजारमा गएका थियौं । हामी दुईजनालाई पनि त्यो दिन सेनाले दुई लात्ती हानेको थियो । सोही दिन सालघारी बनमा लगेर एन्ड्रुको हत्या गऱ्यो भने दयासागरलाई बेसीसहर पुऱ्यायो ।

तेजबहादुर भण्डारीलाई पनि प्रशासनले माओवादीको सूचीमा राखेको थियो । माओवादीको किसान संगठनमा उहाँ रहेको डकुमेन्ट प्रशासनले फेला पारेको थियो । तर उहाँ बाहिरी आवरणमा भने मालेमा हुनुहुन्थ्यो । प्रशासनले दिउसो माले राति माओवादी हुने धेरै छन् भनेर धम्की दिने गर्थ्यो । त्यो घटना भएपछि पुस १३ गते उहाँ आफैं प्रशासनको सम्पर्कमा पुग्नुभएछ । बमबहादुर थापासहित गुमानसिंह अर्याल, महेन्द्रलाल श्रेष्ठहरू प्रशासन पुगेका थिए । पुस १३ गते प्रशासनमा पुगेर आउनुभएका उहाँलाई १६ गते पुन बोलाइएको रहेछ । त्यो दिन उहाँ एक्लै बसमा गएपछि पक्कै पनि खुदी क्षेत्रबाट सुराकी भएको हुनुपर्छ । सेनाले उहाँलाई कुरेर बसेर मनाङे चौताराबाट गिरफ्तार गरेर कुटपिट गर्दै लछार्दै लगेछ ।

भोलिपल्ट परिवार जाँदा परिवारलाई भेट्न दिइएन् । उहाँलाई पनि देखाइएन । त्यति बेलादेखि आजसम्म उहाँको अवस्था अज्ञात रहँदै आएको छ । एउटा पूर्व शिक्षक, गाउँमा सामाजिक कार्यमा अग्रसर अगुवा, भ्रष्टाचार र अनियमितताको भण्डाफोर गर्ने व्यक्ति, प्रजातन्त्रको हिमायती, पञ्चायतविरूद्ध लडेको एक व्यक्तिलाई राज्यले

गुमनाम बनाउनु महाअपराधिक कार्य हो । तारेखमा बोलाएर बाटोबाटै बेपत्ता बनाउने अपराधिक कार्य गर्ने त्यतिबेलाका सिडिओ, प्रहरी तथा सेना प्रमुखलाई कारबाहीको दायरामा ल्याउनुपर्छ । तर, त्यसयता माओवादी शान्ति प्रक्रियामा आयो, देशमा गणतन्त्र आयो, पटकपटक सरकारमा पुगे । अझै पनि बेपत्ताहरूको सत्यतथ्य सार्वजनिक गर्न न युद्धको आह्वानकर्ता माओवादी तात्यो न त माओवादी दबाउन सेना परिचालन गर्ने अन्य पार्टीहरू नै । बेपत्ता आयोगलाई पंगु बनाएर मुद्दा शिथिल बनाउने प्रयासमा उनीहरू लागिपरेको देखिन्छ । देशको राजनीतिक परिवर्तनमा योगदान पुऱ्याउने तेजबहादुरहरूको न त राज्यले सम्मान नै दिन सकेको छ । उहाँको खोजबिन, सत्यतथ्य जानकारी र सम्मानमा राज्यले उचित भूमिका खेल्नुपर्छ, त्यसमा हाम्रो खबरदारी निरन्तर आवश्यक छ ।

त्यो कालो दिन

कृष्ण केसी

**"यो २० वर्षमा धेरै सरकार फेरिए तर, प्रवृत्ति र व्यवहार फेरिएन ।
सरकार बनाउने र गिराउने खेल धेरै भए तर,
बेपत्ता नागरिकका बारेमा सिन्को भाँच्ने काम भएन ।"**

लमजुङमा बसेर झण्डै २३ वर्षदेखि पत्रकारिता गरेको नाताले लमजुङका घटनाक्रमलाई नजिकबाट नियाल्ने अवसर मिलेको छ । तत्कालीन सरकार र विद्रोही माओवादीबिचको द्वन्द्वलाई पनि नजिकबाट हेर्ने, बुझ्ने, लेख्ने गरियो । द्वन्द्वका घटनालाई उजागर गर्ने र समाधान दिने विषयवस्तु पस्कनुपर्छ भन्ने मेरो मान्यता थियो, अहिले पनि छ र, रहिरहने छ ।

द्वन्द्वमा दुबै पक्षबाट भएका ज्यादती, पक्राउ, अपहरण र बेपत्ता पार्ने घटना उजागर गर्दै लेख्यौं । कतिपटक त आफैं पीडित पनि बन्नुपर्‍यो । आतंकित पारियो । तारिख धाउन बाध्य पारियो । मध्यरातमा घरमा छापा मार्न पनि सुरक्षाकर्मी आए । तत्कालीन राजा ज्ञानेन्द्रको अभिनन्दनको प्रचार समिति सदस्यमा बस्न अस्वीकार गरेको थिएँ । त्यही बहानामा धेरै दुख दिने काम भयो । दैनिक ठूलो संख्यामा यो वा त्यो बहानामा निहत्था नागरिक मारिएका थिए । त्यसको लेखी आफ्ना दुख सामान्य ठान्यौं । कतै दर्ज गरेनौं ।

धेरैका दुख, दर्द र पीडा लेखियो । त्यति बेला कम्प्युटर नहुँदा सबै लेखन संग्रह गर्न सकिएन । फोटोकपी पेपरमा कलम दौडाउनुको विकल्प थिएन । माओवादीले टेलिफोन टावर पड्काएपछि हामीले पनि धेरै दुख पायौं । फोटोकपी पेपरमा समाचार लेखेर फ्याक्स गर्न घन्टौं लाइनमा बस्दा पनि फ्याक्स नगएपछि त्यसै फर्कन्थ्यौं । त्यति बेला सामाजिक सञ्जाल थिएन । जिल्लामा रेडियो, अनलाइन थिएन । न त दैनिक पत्रिका थियो । थियो त केवल साप्ताहिक पत्रिका । नागरिकको धेरै विश्वास र माया

थियो । साताभरिका समाचार हप्ताको एकपटक पस्कन्थ्यौं । पाठकवर्ग एकसाता कुरेर पढ्थे । इन्टरनेटबिनाको पत्रकारिताको मज्जा बेग्लै थियो ।

संग्रह नभएको हुँदा द्वन्द्वकालका सबै समाचारको सम्झना पनि छैन । केही घटना मानसपटलमा अहिले पनि ताजै छन् । २०५८ साल पुस १६ गते सोमबारको एउटा घटना अहिले पनि स्मरणमा ताजै छ । देशमा संकटकाल लागिसकेको थियो । संकटकालको बहानामा निहत्था नागरिकलाई दुख दिने क्रम बढेको थियो । शंका, आशंका, प्रतिशोधले द्वन्द्व थर्पिंदै थियो । मन नपरेको मान्छे कि माओवादी हुन्थ्यो कि सुराकी । युद्ध र लडाइँमा मार्ने र मर्ने काम स्वाभाविक हुनसक्ला तर, त्यो द्वन्द्वले युद्ध र लडाइँसँग सरोकार नै नराख्ने धेरै नागरिक मारिए, बेपत्ता पारिए ।

त्यस्तै भुमरीको सिकार बनाइयो तत्कालीन सिम्पानी गाउँ विकास समितिका वडा नम्बर ३ भलामका निर्दोष तेजबहादुर भण्डारीलाई । समाजमा चेतनाको दियो बाल्दै गरेको एक शिक्षक, समाजको अगुवा र नाट्य तथा हाँस्य विधामा समेत सबैको मनमुटुमा बस्न सफल तेजबहादुर भण्डारीका लागि २०५८ पुस १६ गते कालो दिन बनेर आयो ।

जिल्ला प्रशासन कार्यालयले लगाएको तारेख लिन आउँदै गर्दा भण्डारीलाई बेसीसहरको मनाङे चौताराबाट संयुक्त सुरक्षा फौजले पक्राउ गऱ्यो । राज्यको कानुन नमानी विद्रोह गर्नेको कुरा बेग्लै हुनसक्ला तर, त्यही नागरिकले तिरेको करबाट तलब/भत्ता खाने सुरक्षाकर्मी र तिनका हाकिमहरूले भण्डारीलाई पक्राउ गरी बेपत्ता बनाए । २० वर्षभन्दा बढी समय भयो, अझै अवस्था अज्ञात छ । तारेख लिन आउँदा भण्डारी गिर फ्तार र अवस्था अज्ञात भनेर हामीले लेख्यौं, लेखिरह्यौं । तर, सुनुवाइ भएन । भण्डारी वेपत्ताको मुद्दा देशभित्रमात्र होइन, अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा पनि उठ्यो, उठाइयो । यद्यपि कुनै उपलब्धि हासिल भएन ।

यो २० वर्षमा धेरै सरकार फेरिए तर, प्रवृत्ति र व्यवहार फेरिएन । सरकार बनाउने र गिराउने खेल धेरै भए तर, बेपत्ता नागरिकका बारेमा सिन्को भाँच्ने काम भएन । न पीडकलाई कारबाही गरियो न त पीडितले न्याय पाए । २०६२ साल मंसिरमा तत्कालीन सरकार र विद्रोही माओवादीले विस्तृत शान्ति सम्झौतामा हस्ताक्षर गर्दा सम्झौता भएको मितिले ६० दिनभित्र बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका बारेमा सूचना सार्वजनिक गर्ने प्रतिवद्धता जनाइएको थियो । जबर्जस्ती वा बलपूर्वक बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको अवस्था सार्वजनिक गरी तिनीहरूको अवशेष, लास उत्खनन्, पहिचान संक्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मूल्य–मान्यतालाई चटक्कै बिर्सने काम भएको छ ।

व्यक्तिलाई बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य मानवअधिकार उल्लंघनको सबैभन्दा निकृष्ट रूप हो । यस्तो कार्यले वेपत्ता व्यक्तिको अस्तित्व र पहिचानलाई नै समाप्त पारि दिन्छ । राज्य ढिलो गर्ने र बिर्साइदिने कार्यमा लागेको छ । यद्यपि हामीले खबरदारी गर्दै आइरहेका छौं, लेखिरहेका छौं तर, राज्यले सुनिरहेको छैन । राज्य बहिरो बनिरहेको छ ।

तेजबहादुर भण्डारीको स्मरणमा उहाँका ज्येष्ठ सुपुत्र डा. रामकुमार भण्डारी र परिवारले लमजुङमा तेजबहादुर भण्डारी स्मृति खोज पत्रकारिता पुरस्कार स्थापना गरेको छ । भण्डारीको स्मरणमा स्थापना भएको उक्त पुरस्कार पहिलोपटक २०७१ पुस १६ गते मलाई प्रदान गरिएको थियो । उक्त पुरस्कार हरेक वर्ष प्रदान गरिँदै आएको छ । उहाँको स्मरणसँगै हामीले लेखिरहेका छौं 'बेपत्ता तेजबहादुर भण्डारी र उहाँ जस्तै बेपत्ता नागरिक कहाँ छन् ?' यो विषयमा न सरकार बोल्छ, न त दलहरू ।

जनआन्दोलन र तत्कालीन जनयुद्धले देशमा परिवर्तन नल्याएको होइन, ल्याएको छ । लोकतान्त्रिक गणतन्त्र, संघीयता, धर्म निरपेक्षता, समावेशिताजस्ता धेरै महत्वपूर्ण उपलब्धि हासिल गरेका छौं । त्यो उपलब्धि हासिल गर्नका खातिर ज्यान गुमाउने र वेपत्ता पारिएकाका मुद्दा सबै दलको साझा एजेन्डा हुनुपर्थ्यो, हुन सकेन । सत्ताबाहिर हुँदा विषय उठाएजस्तो गर्ने, सत्तामा गएपछि चुपचाप बस्ने दलहरूको पुरानो रोग निको भएको छैन । दलहरूले आफ्ना प्रतिबद्धताहरू भुलेका छन् ।

जनआन्दोलनताका उनीहरूले विगतका गल्ती नदोहोऱ्याउने प्रतिबद्धता गरेका थिए । तर, दलहरू सत्ता केन्द्रित खेलको दलदलमा फसेका छन् । परिवर्तनका लागि मृत्युवरण गरेका र बेपत्ता पारिएका नागरिकका बारेमा न त दलहरूसँग एजेन्डा छ, न केही गर्ने इच्छाशक्ति नै । केन्द्रले नगरेजस्तै स्थानीय पार्टी कमिटी र गाउँघरमा सिंहदर बार भन्ने गरिएको स्थानीय तहले पनि यी र यस्ता विषयमा चासो दिने गरेका छैनन् । जिल्लाका ८ वटा पालिकामध्ये मर्स्याङ्दी गाउँपालिकाले सहिद र वेपत्ताका बारेमा के ही सम्बोधन गरे पनि अरू पालिकाले प्रथामिकतामा राखेको पाइँदैन । अब यी मुद्दा सबै स्थानीय सरकारको प्रथामिकतामा पर्न जरूरी छ ।

नेपालमा २०५२ सालदेखि २०६२ सालसम्म भएको सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा कति मान्छे राज्य र विद्रोही पक्षले बेपत्ता पारे भन्नेबारे विभिन्न निकायहरूले फरक–फरक आँकडा दिएका छन् । बेपत्ता आयोगमा आफन्तजनले लमजुङबाट दिएको उजुरी अनुसार सशस्त्र द्वन्द्वमा बेपत्ता पारिएकाको संख्या २८ जना छ । यो संख्या अझै थपघट हुनसक्छ ।

विगतका घटना बल्भ्काउनेभन्दा दिगो शान्ति स्थापनाका लागि सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा ज्यान गुमाएका र बेपत्ता भएकाहरूका कारण यो परिवर्तन सम्भव भएको हो । लामो समयसम्म बेपत्ताको अवस्था सार्वजनिक नहुँदा बेपत्ता परिवारको पीडा आक्रोशमा बदलिँदो छ । बदलाभावको राजनीति संगठित भयो भने त्यसको परिणाम भयावह हुनेछ र यसको जिम्मा राज्यले नै लिनुपर्छ ।

निम्छरा मान्छेहरूका आवाज

आनन्द सुवेदी
पोखरा

"हक्की, निडर तथा विद्रोही स्वभावका तेजबहादुर स्थानीय सामन्त, फटाहा र भ्रष्ट शासकहरूका विरूद्ध आगो ओकल्ने र श्रमजीवी किसान र निम्छरा गरिबहरूका सच्चा अभिभावक थिए"

नेपालको वामपन्थी आन्दोलनमा धेरैखाले उतारचढावहरू आए । कोअर्डिनेसन केन्द्रले गरेको २०२८/२९ को हतियार बन्द झापा आन्दोलनले गतिलै तरंग सिर्जना त गर्‍यो । तर सशस्त्र आन्दोलनबाटभन्दा शान्तिपूर्ण आन्दोलनबाटै निरंकुश पञ्चायती व्यवस्थाको अन्त्य गर्न सकिन्छ भन्ने निष्कर्षसाथ विभिन्न कम्युनिस्ट समूहहरूको एकतापश्चात् बनेको नेकपा मालेले शान्तिपूर्ण आमूल परिवर्तनको बाटो अवलम्बन गर्‍यो । मदन भण्डारीको उदयपछि माले–मार्क्सवादी एकता भई एमाले बन्यो र जनताको बहुदलीय जनवादलाई आफ्नो मार्गदर्शक सिद्धान्त मान्यो । त्यही विचारमा एमालेले सफलता प्राप्त गर्दैछ । अर्को कम्युनिस्ट धार माओवादी ५० को दशकमा सशस्त्र युद्धमा होमियो । सशस्त्र युद्धहरूले मुलुकमा कुनै न कुनै सकारात्मक वा नकारात्मक प्रभाव छाडेका छन् । माओवादी आन्दोलनले सकारात्मक वा नकारात्मक प्रभाव दुवै दियो भन्ने विश्लेषकहरूको ठम्याइ छ । माओवादी युद्धका क्रममा विद्रोही तथा राज्यपक्षबाट गरिएका हत्या, हिंसा र बर्बरताले हजारौं मान्छेहरूको ज्यान गयो । सयौं मान्छेहरू बेपत्ता पारिए । हजारौं नागरिकहरू अंगभंग भए । लाखौं मान्छेहरू प्रभावित भए । यसले नेपाली समाजमा आजपनि पीडाको घाउ बोकेर सामान्य मान्छेहरू छटपट्याइरहेका छन् । आफन्त गुमाउँदाको पीडा अनि बेपत्ता पारिएका आफन्तको न सास न लास नपाएर परिवारका सदस्यहरू पलपल छटपट्याइरहेका छन् । यही क्रममा सिम्पानीका शिक्षक नेता तेजबहादुर भण्डारी २०५८ पुस १६ मा बेपत्ता पारिनु भयो । उहाँका परिवारका सदस्यहरू धर्मपत्नी, छोराहरू डा. राम, विष्णु र छोरीहरू शोभा र मीनाले आफ्ना बेपत्ता घरमुलीको स्मरणमा पुस्तिका प्रकाशन गर्ने योजना बनाउनु भए

बमोजिम उहाँका जेठा छोरा राम भण्डारी जसलाई मैले उत्तिबेलै अखिलमा संगठित गरेको थिएँ, उहाँकै आग्रह बमोजिम राज्यद्वारा बेपत्ता पारिएका तेजबहादुर भण्डारीको स्मरणमा संक्षिप्तमा केही लेख्ने जमर्को गरेको छु ।

नेपाल भारत सम्बन्ध अत्यन्तै चिसिएको बेला २०४६ साल साउन १ गते २ वर्ष जेल जीवन बिताएर कास्की कारागारबाट मुक्त भएपछि तत्कालीन प्रतिबन्धित नेकपा (माले) का शीर्ष नेता कमरेड कुशल (जीवराज आश्रित) र केन्द्रीय नेता कमरेड अगम (त्रिलोचन ढकाल), पृथ्वीनारायण क्याम्पस, स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियनका सभापति झलक सुवेदीको निर्देशन बमोजिम म अनेरास्ववियु (अखिल पाँचौं) को काम हेर्ने गरी भदौ पहिलो साता डुम्रेबाट पैदल एवं शक्तिमान ट्रक चढेर लमजुङ बेंसीसहर पुगेको थिएँ । मलाई कमरेड अगमले कमरेड विनय(शारदा सुवेदी) लाई लेख्नुभएको अति गोप्यपत्र साथमा लिएर बेंसीसहर बजारबाट थोरै माथि देवीदास पौडेलको घरमा (जहाँ शारदा कमरेडको सेल्टर थियो) पुगेर चिठी हातमा थमाएँ । उहाँको निर्देशनबमोजिम भाइ शंकर बस्ने तसँगै सरस्वती श्रेष्ठ, मदन घिमिरे, राम बस्नेत, होम भुजेल, युवराज अधिकारी, महेन्द्र अर्याल, सागर गुरूङ, हर्कलाल श्रेष्ठ,मीरा बराल, सीताराम बराल, भवानी थापा लगायत विद्यार्थी अगुवालाई संगठित गर्दै अमर मावि खुदीदेखि वीरभक्ति मावि तार्कुघाटसम्म अखिल पाँचौंको संगठन विस्तार गर्ने र पञ्चायत विरोधी विचार प्रवाह गर्ने काममा सरिक रहेँ । यो प्रारम्भिक अभियानमा पार्टी नेताहरू शारदा, पृथ्वीसुब्बा गुरूङ, केशवलाल श्रेष्ठ, डिबी कार्की, गुमानसिंह अर्याल, दीपा बस्नेत, बमबहादुर थापालगायत कमरेडहरूको महत्वपूर्ण सहयोग थियो । यसै सिलसिलामा संयोगवश गाईजात्राकोअवसरमा सिम्पानी पामचोकका शिक्षक नेता तेजबहादुर भण्डारी र बाबुराम थापाको जोडीले बेंसीसहर फूलबारीमा निरंकुश पञ्चायती व्यवस्थाविरूद्ध कलात्मक ढंगले व्यंग्यवाण प्रस्तुत गरेका थिए । त्यहीँ दिननै मलाई कमरेड देवीदास र टुकुचे पिक होटलका साहु राधेश्याम श्रेष्ठले तेजबहादुरसँग परिचय गराउनुभएको थियो । हामीले बलिष्ठ हात मिलाएका थियौं ।

२०४६ को जनआन्दोलनपछि म फेरि कार्यक्षेत्र हाँनिएँ । खुला सभाहरूमा वाम मोर्चाका विद्यार्थीका हैसियतले सभाहरूमा सहभागी भए । पछि मायानाथ कमरेड लमजुङ आएपछि संगठन विस्तार गर्ने क्रममा अमर मावि का शिक्षक कृष्णकुमार श्रेष्ठको कोठामा भएको भेलामा सहभागी हुँदा बमबहादुर थापा, केशर खत्री, भक्त थापा, चन्द्रकला घले, मोहन बोहरा, तीर्थ बस्नेत, तेजबहादुर भण्डारीसमेत सहभागी हुनुहुन्थ्यो । हक्की, निडर तथा विद्रोही स्वभावका तेजबहादुर स्थानीय सामन्त, फटाहा र भ्रष्ट शासकहरूका विरूद्ध आगो ओकल्ने र श्रमजीवी किसान र निम्छरा गरिबहरूका सच्चा अभिभावक थिए । तत्कालीन मालेको पाठशालाबाट दीक्षित एउटा सामाजिक अगुवा एवं भुइँमान्छेहरूका

आवाज थिए । प्रत्येक निर्वाचनमा तत्कालिन माले, पुनर्गठित एमालेका उम्मेदवारहरूलाई विजय गराउन आर्थिक, नैतिक र भौतिक सबैखाले सहयोग उनले गरेका थिए । २०५७/५८ सालतिर माओवादी आन्दोलनमा उनको मौन समर्थन थियो भन्ने सुन्छु । जतिबेला उहाँलाईराज्यको तर्फबाट बेपत्तापारियो, आजसम्मपनि उहाँको अवस्था अज्ञात रहेको उहाँको छोरा डा. राम भण्डारीको दारूण र पीडादायी भनाइ छ । तर बेपत्ता पारिएका तेजबहादुरका सन्दर्भमा नेकपा एमाले लमजुङका नेता धनञ्जय दवाडीले भने उहाँ जतिबेला बेपत्ता हुनुभयो त्यतिबेलासम्म नेकपा एमालेको सम्पर्कमै रहेको बताउनुहुन्छ । राज्यसँग मेरो विनम्र आग्रह छ, तेजबहादुर भण्डारीको जीवन छ अथवा छैन त्यो गम्भीर विषय उहाँको पर्खाइमा बसेकी श्रीमती, २ छोरा र छोरीलाई यथार्थ जानकारी दिइओस् र सत्यतथ्य बाहिर आओस् ।

लमजुङको वामपन्थी आन्दोलनमा जोडिँने क्रममा उहाँ विद्यालयमा अध्यापनरत रहँदा नै भूमिगत मालेको सम्पर्कमा आउनु भएको रहेछ । २०४८ सालको आमनिर्वाचनका समयमा उहाँको घर सिम्पानीमा एक बिहानको खाना खाने अवसर जुरेको थियो । खानापछि प्रतिनिधि सभाका सदस्य उम्मेदवार कमरेड पृथ्वीसुब्बा गुरूङ, कमरेड केशवलाल श्रेष्ठ, सरस्वती श्रेष्ठ, भगवती बराल, मंगला बस्नेत सहित खुदीमा भएको आमसभामा सहभागी भएका थियौं । हामीसँग जमिन्द्रमान घलेसमेत जोडिनु भएको थियो । खुदीमा भएको आमसभामा शिक्षक प्रतिनिधिका हिसाबले तेजबहादुरले छोटो गीत 'सूर्य चिन्ह चिनियो मज्जैले, भोट हाल्छु भन्छिन् नि बजैले' बाट आफ्नो संक्षिप्त मन्तव्य राख्नुभएको थियो । त्यसदेखि यता बेंसीसहरमा विगतका वर्षमा झैं गाईजात्राको अवसरमा तत्कालीन कांग्रेस सरकारको अन्याय अत्याचार र सर्वसत्तावादको विरूद्ध खरो व्यंग्य प्रहार गर्नुहुन्थ्यो । खासगरी डिबी कार्की माथि कांग्रेसको भिजिलान्तेहरूले आक्रमण गरी गम्भीर घाइते बनाएको अवस्थामा जिल्ला प्रहरी कार्यालय अगाडि भएको प्रदर्शनमा सरस्वती श्रेष्ठ, एकबहादुर राना, वामदेव अधिकारी, गुमानसिंह अर्याल, होम भुजेल, प्रेम घले, पृथ्वीमान घले, राम बस्नेत, मदन घिमिरे, भगवती बराल, कमला अधिकारी, सुभाष पौडेल, बासु बराल, भवानी थापा, युवराज अधिकारी, नन्दलाल श्रेष्ठ, मोहन थापा, मोहन केसी, राजेन्द्र वस्ती, किशोर राना, शंकर बस्नेत, रामकुमार श्रेष्ठ, तीर्थ गुरूङ, दीपक पौडेल, बुद्धि बोहरा,कमला राना, छलिमाया गुरूङसँगै तेजबहादुरसमेत गुण्डागर्दीको विरूद्ध बेंसीसहरको अग्रमोर्चामा हुनुहुन्थ्यो । तेजबहादुर आन्दोलनका हरेक मोर्चामा जोडिनु भयो । उहाँसँगै आन्दोलनकारीलाई खानाखाजा खुवाएर सहयोग गर्ने पृथ्वीसुब्बा गुरूङकी दिदी, र ाधेश्याम श्रेष्ठ, अन्य कमरेडहरू श्रीराम खड्का, जीवराज घले, बुद्धिसागर बराल, यज्ञ बराल, बुद्धि बोहोरा, दिनेश श्रेष्ठहरूलाई सम्झन मन लाग्छ । बाहिरको जनदबाबले जिल्ला प्रहरी कार्यालयभित्र प्रशासनसँग वार्ता गरिरहेका नेताहरू पृथ्वीसुब्बा गुरूङ (हाल नेकपा

एमालेका उपमहासचिव), केशवलाल श्रेष्ठ, महेन्द्रलाल श्रेष्ठलाई बल मिलेको थियो । र, आक्रमणबाट सख्त घाइते डिबीकार्कीको हेलिकोप्टर मार्फत काठमाडौं लगेर उपचार सम्भव भएको थियो ।

ठूलो जिउडाल, चिटिक्क परेको टोपी, पीडाबीच पनि मुस्कुराउन सक्ने तेजबहादुर भण्डारी प्रत्येक राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक मञ्चहरूमार्फत गरिखाने श्रमजीवीहरूका पक्षमा वकालत गर्ने, दिनभरि स्कुलमा पढाउने, बिहान बेलुका घरमा सघाउने तथा गाह्रोसाह्रोमा परेका छिमेकीहरूलाई मन, वचन र कर्मले सहयोग गर्ने गर्नुहुन्थ्यो । विद्यार्थीका साँचो शिक्षक, शिक्षकहरूका नेता, समाज सुधारका सर्जक, आवाजविहीनहरूको आवाज, सामन्ती शोषण र उत्पीडन विरूद्धका क्रान्तिकारी अभियन्ता एवं समाज बदल्ने अठोट र अदम्य साहसका खुला किताब हुनुहुन्थ्यो । विशेषगरी मर्स्याङ्दी, खुदी–भलाम खोला क्षेत्रका शोषित पीडित तथा निम्छरा मान्छेहरूका अगुवा हुनुहुन्थ्यो । म उहाँलाई यही रूपमा स्मरण गर्न चाहन्छु ।

झलाम मास्टरको कान्छो छोरो

विष्णुमणि भण्डारी

आज सम्झँदा लाग्छ बुबाबाट सिक्नु पर्ने
कुराहरू धेरै थिए जुन पुरा हुन सकेन

मेरो बुबाको म कान्छो छोरो । परिवारमा सबै भन्दा प्यारो पनि । गुण्स्तरीय शिक्षाले नै कुनै पनि व्यक्तिलाई पूर्ण मानव बनाउँछ भन्ने सिद्धान्त राख्ने मेरो बुबाले मलाई सानै उमेरमा लमजुङ्गको सदरमुकाममा रहेको अर्थली प्याराडाइज आवासिय विद्यालयमा भर्ना गरिदिनु भयो ।

सम्भवतः मेरो गाउँबाट अंग्रेजी माध्यमको बिद्यालयमा पहिलोपटक भर्ना हुने बिद्यार्थी म नै थिएँ । बुबा प्रत्येक शनिवार मलाई भेट्न विद्यालयको छात्रवासमा आउनु हुन्थ्यो । उहाँले सँधैजसो एउटा कुरा दोहऱ्याउनु हुन्थ्यो, "शिक्षकशिक्षिकाले भनेको कुराहरू राम्ररी सुन्नु पर्छ, जिज्ञासु हुनुपर्छ र चित्त नबुझेका कुरा विनम्रतापूर्वक राख्ने बानी बसाल्नु पर्छ ।"

तत्कालीन समयमा बुबा सहकारी विद्यालयको शिक्षक हुनुका साथसाथै हाँस्यव्यंग्यकार पनि हुनुहुन्थ्यो । उहाँको व्यङ्ग्यात्मक प्रहसनका प्रशंसकहरू जिल्लाभरी नै थिए । प्रायजसो मेरा सबै शिक्षकहरू बुबाका साथी भएकाले म घरबाट पर भएपनि बिद्यालयमा सबैको प्यारो थिएँ ।

त्यो समयमा उत्तरी लमजुङ्गको शैक्षिक, सामाजिक, आर्थिक एवं राजनैतिक अवस्था निकै कमजोर थियो । बुबा भने समाजमा व्याप्त कुरिति, सामाजिक विकृति एवं छुवाछुत परम्पराको खुलेर विरोध गर्नु हुन्थ्यो । उहाँले त्यो क्षेत्रमा सामाजिक जागरण ल्याउनको निमित्त आफ्ना हाँस्यव्याङग्यात्मक प्रस्तुतिको प्रयोग गर्नुहुन्थ्यो ।

उहाँ शिक्षा नै सबैभन्दा ठूलो शक्ति र सम्पत्ति हो, समाजलाई परिवर्तन गर्न आफू शिक्षित बन्नुपर्छ भन्नुहुन्थ्यो । आफू शिक्षित भएमात्र अरूलाई शिक्षित बनाउन सकिन्छ । मिलनसार स्वभाव, सरल र व्यंग्यात्मक भाषाशैलीका कारण उहाँ बच्चा देखि वृद्धवृद्धा सबैको प्यारो हुनुहुन्थ्यो ।

त्यसकारण गाउँमा हुने सामाजिक कृयाकलापहरूमा उहाँका सर–सल्लाहलाई महत्व दिइन्थो । कसैलाई पनि पक्षपात नगर्ने हुनाले उहाँ सबैको प्यारो आशा भरोसाको पात्र हुनुहुन्थ्यो । हाम्रो घरको बाटो हिँड्ने सबैजसो व्यक्ति घरमा पसेका हुन्थे । कहिले काहीं त आमा धेरै पाहुना देखेर दिक्क मान्नु हुन्थ्यो ।

बुबाले आफ्नो जीवनकालमा कहिलेकसैसँग तितोरूखो बोलेको मलाई याद छैन । त्यसैले आजका दिनसम्म पनि उहाँको बारेमा कसैबाट पनि नराम्रो टिकाटिप्पणी सुनेको छैन । केही सपनाहरू अधुरै थिए । आज सम्झँदा लाग्छ बुबाबाट सिक्नु पर्ने कुराहरू धेरै थिए जुन पुरा हुन सकेन । सामाजिक अभियान्ता भएकै कारण उहाँ राज्यपक्षद्वारा बेपत्ताहरूको लामो सूचीमा हुनुहुन्छ । सामाजिक रूपान्तरणका लागि अघि सरेकै कारण उहाँको माया, उहाँसँगको भोगाई र सिकाई ग्रहण गर्नबाट बञ्चित भएँ जस्तो लाग्छ ।

सपनामा आइरहने मामा

रमेशबहादुर सुँयल
सेरा

हाम्रा मामा तेजबहादुर भण्डारी सरल स्वभावका धनी, शिक्षाप्रेमी, सामाजिक धार्मिक व्यक्तित्व, प्राथमिक विद्यालयको प्रधानाध्यापक एवं सचेत अग्रज अभिभावक मात्र नभएर उहाँ हाँस्य कलाकार पनि हुनुहुन्थ्यो । समाजका रूढीवादी परम्परा हटाउन र गाउँ समाजका दीनदुखीहरूको पीडामा मलम लगाउन मामा मरिमेट्नुहुन्थ्यो । उहाँ न्यायप्रेमी हुनुहुन्थ्यो र अन्यायको विरोधी । आफ्नो गाउँटोलको विकास निर्माणमा उहाँको अतुलनीय योगदान छ ।

मामाकी एकमात्र प्यारी बहिनी हाम्री आमा दुर्गामाया भण्डारी (सुयल) भन्नुहुन्छ, 'बिहान उज्यालो भएदेखि मास्टरबाबु भन्दै घरको पिँढीभरि मानिसहरू भीड लाग्थे । हरेक मानिसहरू एकएक समस्या लिएर आउँथे । उहाँ न्यायका लागि लाग्नुहुन्थ्यो ।' यसरी सबैलाई न्याय दिलाउने, सबैको भलो चिताउने व्यक्ति कमै पाइन्छ ।

'उहाँ जस्तो, समाजप्रेमी, देशप्रेमी व्यक्तिहरूको जन्म विरलै हुन्छ,' मामा ! हजुरको ज्वाइँ रणबहादुर सुयल पनि यसरी नै हजुरले गरेका कामहरूको बारेमा सबै लाई सुनाउँदै सम्भिरहनुहुन्छ ।

उहाँहरूको हामी ४ छोराछोरी मामा हजुरको भान्जाभान्जी भयौं । हाम्रो एकमात्र प्यारोमामा हजुर हुनुभयो । हरेक चाडबाड आयो कि मामाघर जान हामी आतुर हुन्थ्यौं । लिन आउने गर्नु पनि हुन्थ्यो हजुर । फुर्सद नभए पनि कसैलाई लिन पठाउने मामामाइजूको माया बयान गरेर कहिल्यै सकिँदैन ।

ती सारा खुसीलाई २०५८ पुस १६ गतेले कालो दिनमा परिणत गरिदियो । मामा सम्भनामा मात्रै हुनुभयो । के गर्नु विडम्बना ! देश सशस्त्र द्वन्द्वको अवस्थामा थियो ।

प्रमुख जिल्ला अधिकारीले बोलाएको भन्दै हजुर सदरमुकाम बेसीसहर आउनुभयो ।

हजुरलाई प्रशासन कार्यालय पुग्न नपाउँदै सशस्त्र सुरक्षा फौजले नै कुटपिट गरी हत्कडी लगाएर बेपत्ता गरिदियो । एक राष्ट्रभक्त सरकारी कर्मचारीलाई देशकै सुरक्षा फौजले बेपत्ता गरी आज बिसौं वर्ष बित्दा पनि हजुरको अवस्थाबारे सार्वजनिक गर्न नसक्नु र हजुरको घटनामा संलग्न ती नरपिचासहरूलाई राज्यले कुनै पनि कारबाही गर्न नसक्दा हामीहरू एकदम पीडामा छौं ।

अरूको दुख र पीडामा मलम लाउने हजुरकै खातिर आज हाम्रो लागि न्याय दिने कोही भएन । हजुरको आत्मा यही गाउँठाउँमा नै घुमिरहेको छ । हाम्रो सपनामा आइरहनुहुन्छ । हरेक साल पुस १६ गते हजुरका ती अधुरा इच्छा आकांक्षालाई पूरा गर्न स्मरण गर्दै मेरो आदरणीय दाजु रामकुमार भण्डारी र प्यारो भाइ विष्णुमणि भण्डारीले स्मृति कार्यक्रम गर्दै आउनुभएको छ । हजुर आज हामीहरूको बिचमा नभए पनि हजुरको आत्मालाई शान्ति मिलोस् । हजुरप्रति सधैं श्रद्धासुमन छ । हरपल हजुरको सम्झना छ ।

दुर्गामाया भण्डारी (सुयल) बहिनी
रणबहादुर सुयल, ज्वाइँ
मोहनमाया सुयल (बोहोरा) भान्जी
प्रदीप सुयल भान्जा
रमेशबहादुर सुयल भान्जा
बासुदेव सुयल भान्जा

मेरो सुपरम्यान

सविना भण्डारी (पुष्पा)

कसैले मलाई जीवन के हो भनेर सोध्छ भने म सधै एउटै जवाफ दिने गर्छु–बुढाबूढीसँग बसेर बोलेर हेर तिमीले आफै थाहा पाउँछौ । ४ वर्षकी सानी म सधैं बुवा र आमाको काखमा खेल्ने गर्थें । सबैभन्दा प्यारो मान्छे मेरो बुवा । स्कुल जाँदा सँगै लानुहुन्थ्यो । हिँडाएर होइन काँधमा हालेर । सँगै खेलाउनुहुन्थ्यो । मलाई धेरै माया गर्नुहुन्थ्यो । बुवाले सुनाएका ती कथाहरू सबै अहिले पनि याद छ । सँधै सत्यको र राम्रोको साथ मात्र दिनु अनि गलतलाई गलत भन्न नडराउनु भन्नुहुन्थ्यो । कसम केही बुझ्दैनथें । आज बुझ्ने भएकी छु तर बुझें है बुवाभन्दा सुन्ने मेरो बुवा नजिक पाउँदिन । पुस १६ गते बुवा बिहान निस्किनुभएको त याद छैन तर बेलुका आमा र म बुवाको पर्खाइमा थियौं । आमालाई सोधेकी थिएँ मैले बुवा कति बेला आउनुहुन्छ भनेर ? बुवा आउनु भएन ।

त्यसपछिको हरेक दिन घरमा आर्मीहरू आउँथे । आमा र मेरो निधारमा बन्दुक तेर्स्याएर 'तिमीहरूलाई मार्दिम' भनेको याद छ । कति धेरै आर्मी आउँथे । आँगन नै भरिन्थ्यो । केही समयपछि हामी काठमाडौंमा बसोबास गर्न थाल्यौं । हरेक दिन एउटै प्रश्न आउँथ्यो मनमा बुवा कहिले आउनुहन्छ होला ? समय बित्दै गएपछि थाहा पाएँ बुवा सायद अब आउनु हुँदैन भनेर । तर कहाँ जानुभयो होला र के भएको हो भन्ने प्रश्न अझै पनि छ ।

आज म २५ वर्ष भएँ । मेरो छोरा पनि छ । बुवाले मेरो छोरा हेर्न पाउनुभएको भए कति खुसी हुनुहुन्थ्यो होला जस्तो लाग्छ । आमालाई हेर्दा दुःख लाग्छ । सधै हिँड्ने सहयात्री नहुँदा विचरा मेरी आमाले सबै हुँदा पनि कति एक्लो महसुस गर्छिन् होला । आज पनि मेरी आमा रून्छिन् बुवाको सम्झनामा ।

मेरो परिवारमा सबैलाई रोएको देखेकी छु। बुवा हजुरलाई आज पनि म संसारमा सबैभन्दा बढी माया गर्छु। हजुरसँगको त्यो ४ वर्ष जीवनको सबैभन्दा रमणीय क्षण मान्छु। अर्को जुनी हुन्छ भन्ने हजुरसँग धेरै समय बिताउने रहर छ। मेरो सुपरम्यान। मेरो बुवा आई मिस यु !

हजुरको नातिनी पुष्पा (मेरी बुवाकी फूल म)

बेलायतमा स्तब्ध

प्रा.डा. सूर्यप्रसाद सुवेदी

तेजबहादुर भण्डारीका सुपुत्र रामकुमार भण्डारीले आफ्ना पिताजीको सम्मानमा एउटा स्मृतिग्रन्थ प्रकाशन गर्न लागेकोमा खुसी लाग्यो । तेजबहादुर दाइ हाम्रो गाउँछिमेकमा एउटा होनाहार शिक्षाप्रेमी, समाजसेवी र शिक्षक हुनुहुन्थ्यो । उहाँ प्रष्टवक्ता र ठूलो छाती भएको व्यक्ति हुनुहुन्थ्यो । पढेलेखेको व्यक्ति भएका कारणले हाम्रो सुवेदी परिवारसँग उहाँको निकटता थियो । हामी सबै उहाँलाई सम्मानपूर्वक हेर्थ्यौं । उहाँ मेरा पिताजी स्वर्गीय पण्डित होमनाथ सुवेदीलाई आफ्ना धार्मिक गुरूको रूपमा हेर्नुहुन्थ्यो ।

लमजुङ जिल्लाको उत्तरी भेगमा तेजबहादुर दाइलाई सबैले श्रद्धापूर्वक हेर्थे । उहाँ मिलनसार, मृदुभाषी र अरूलाई सधैं सहयोग गर्न तयार हुनुहुन्थ्यो । मैले कैयौंपटक उहाँसँग समसामयिक विषयमा संवाद गरेको मेरो मानसपटलमा अझैं ताजा छ । उहाँजस्तो एउटा उत्तम नागरिकलाई निर्ममतापूर्वक निराधार आरोप र शंकाको भरमा अपहण गरी हत्या गरिएको खबरले म स्तब्ध भएको थिएँ । यो अक्षम्य अपराध थियो र दोषीहरूलाई एकदिन न्यायको कठघरामा उभ्याइने छ भन्ने मैले आशा गरेको छु ।

तेजबहादुर दाइको राम्रो उत्तराधिकारीको रूपमा रामकुमार भाइले गरेको अथक प्रयासको म सह्राना गर्दछु । राम भाइले बेपत्ता पारिएका र द्वन्द्वपीडितका लागि आवाज बुलन्द गर्नुभएको छ । त्यस कार्यका लागि रामकुमार भाइलाई अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय रूपमा आभार प्रकट गरिएको छ । भाइ रामकुमारलाई न्यायको यो अथक प्रयासमा सफलता मिलोस् भन्ने मेरो शुभकामना छ । यो तेजबहादुर दाइको सम्झनामा एउटा सच्चा श्रद्धाञ्जली हुनेछ । बेलायतबाट हाम्रा प्रिय तेजबहादुर दाइका सम्झनामा यी दुई शब्दका श्रद्धासुमन पठाउन पाएकोमा आफूलाई धन्य सम्झेको छु र हाम्रो छरछिमेकका सबै बन्धुबान्धव र मित्रहरूलाई यसै छोटो लेखबाट नमन गर्न चाहन्छु ।

चम्किलो तारा

भोजराज चिलुवाल
पूर्वप्रअ, राइनास नपा ७, लमजुङ

मेरो दृष्टिमा तेजबहादुर भण्डारी एक गर्विलो, तेजिलो र प्रखर वक्ता हुनुहुन्थ्यो । उहाँ मेरो नजरका चम्किलो तारा हुनुहुन्थ्यो । लमजुङको राजनीतिक अभिभावक हुनुहुन्थ्यो । कुशल हाँस्य कलाकार, प्रगतिशील पथ प्रदर्शक हुनुहुन्थ्यो । उत्पीडित वर्ग, समुदायको पक्षधर पनि हुनुहुन्थ्यो । वर्ग दुश्मनसँग कहिल्यै घुँडा नटेक्ने एक साहसिक योद्धा भएकै कारण राज्यद्वारा बेपत्ता पारिनुभएको अनुभूति भएको छ । कमरेड तेजबहादुर भण्डारीसँग पेसागत संगठनमा काम गर्दा उहाँले अभिव्यक्त गर्नुभएको विचार गहकिला र व्यावहारिक थिए भन्ने सम्झना सधैं हुन्छ । एउटा व्यक्तिले एक्लै जति राम्रो निर्णय लिन सक्छ, समूहले त्योभन्दा धेरै राम्रो निर्णय लिन सक्छ भन्ने मसँगको अन्तिम भेट र भनाइ अझै ताजा स्मृतिपटलमा छ ।

भावपूर्ण श्रद्धाञ्जली कमरेड तेजबहादुर भण्डारी ।

जघन्य मानवअधिकार हनन्

कृष्णप्रसाद अधिकारी
दुराडाँडा, लमजुङ

"राज्य बोल्दैन तेजबहादुर कहाँ छन् ?
मारिएको भए कहिले र कहाँ हो ?
राज्य बोल्नै पर्छ । उनी बेपत्ता पारिँदा ५६ वर्षका थिए ।
आज उनी ७६ वर्षका हुन्थे ।"

नेपालमा भएको सशस्त्र द्वन्द्व र त्यसपछिको परिणामको समीक्षा गर्ने बेला भएको छ। कुनै पनि कम्युनिस्ट पार्टीको सदस्यका हिसाबले हेर्दा त्यसको सकारात्मक र नकारात्मक हिसाबले हेरिनुपर्छ। हामी त्यति बेलाबहुत कठिन परिस्थिति र डरलाग्दो स्थितिमा थियौं। त्यो डरलाग्दो स्थितिबाट आज हामी यहाँसम्म आइपुगेका छौं । नेपालमा मात्र होइन विश्वमा नै यस्ताखाले द्वन्द्वको इतिहासमा हामी पढ्न पाउँछौं । कतिपय देशहरू अझै पनि द्वन्द्वको चपेटामा छन् । द्वन्द्वले मानवीय क्षति कति पुऱ्यायो? भौतिक क्षति कति पुऱ्यायो? विकासको हिसाबले हामी कति पछाडि पऱ्यौं भन्ने समीक्षा गर्न जरूरी छ । द्वन्द्वपछाडि द्वन्द्वका केही तस्बीरहरू केही भिडिओहरू, केही पुस्तकहरू र केही लेखहरू हेर्दा त्यो समय कहालीलाग्दो देखिन्छ । तर त्यो इतिहासलाई भावी पुस्ताले हेर्नु र नियाल्नु पर्दछ। आगामी दिनमा त्यस्ता घटना र मानवीय क्षति रोक्नुपर्छ। द्वन्द्व रोक्न, हुन नदिन इतिहासको अध्ययनले सहयोग पुग्छ। सकारात्मक पाठ इतिहासले सिकाउँछ। सशस्त्र द्वन्द्वको प्रभाव लमजुङमा नराम्रोसँग पऱ्यो। कैयौं मान्छे मारिए। कयौं बेपत्ता भए। कैयौं अंगभंग भए र कयौं विस्थापित भए। घटनाहरू थुप्रै भए। केही घटनाहरू त्यस्ता छन् जुन घटना जघन्य मानवअधिकार उल्लंघन र अपराध हुन्। जघन्य मानव अधिकार उल्लंघन घटनामध्ये पर्छ तेजबहादुर भण्डारी बेपत्ता प्रकरण ।

नेपालमा जतिसुकै अपराध गरे पनि मान्छेलाई मृत्युदण्ड दिने र बेपत्ता बनाउने कानुन छैन र पाइँदैन। तेजबहादुर भण्डारी बेपत्ता बनाउनु राज्यले गरेको गम्भीर मानव

अधिकार उल्लंघन भित्र पर्छ । उनी विचारको हिसाबले कम्युनिस्ट थिए । तत्कालीन मालेको सदस्यता लिएका किसानहरूको संगठन अखिल नेपाल किसान संगठनमा आबद्ध थिए । राजनीतिक स्वतन्त्रताको अधिकार प्रयोग गरेका उनलाई माओवादीको आरोप राज्यले लगायो । २०५८ साल पुस १६ गते जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा तत्कालीन प्रजिअ शिवप्रसाद नेपालले तारेखमा बोलाएका उनी तारेखमा आउँदै गर्दा बेसीसहरको मनाङे चौताराबाट संयुक्त सुरक्षा फौजबाट गिरफ्तार गरिए । उनलाई घिसार्दै प्रहरीको हिरासतमा लगियो ।

राज्यको कानुनलाई पालना गर्दै राज्यले तोकेअनुसार तारेखमा आएका उनी सोही दिनबाट बेपत्ता पारिए । यो लेख लेख्दै गर्दा उनी बेपत्ता भएको २० वर्ष पुगेछ । उनको परिवार यो २० वर्षसम्म न्यायको खोजीमा छ । अथवा भनौं २० वर्षको लामो समय उनको सम्पूर्ण परिवार आफनो श्रीमान्/बुबाको खोजीमा छ । राज्य बोल्दैन तेजबहादुर कहाँ छन् ? मारिएको भए कहिले र कहाँ हो ? राज्य बोल्नै पर्छ । उनी बेपत्ता पारिँदा ५६ वर्षका थिए । आज उनी ७६ वर्षका हुन्थे । उमेरले मृत्युको डिलमा पुग्ने अवस्था पनि हुने थिएन । त्यसकारण यो पीडा राज्यले परिवारलाई कहिलेसम्म दिने हो? हरेकको मनमनमा यो प्रश्न उठेको छ । परिवार गुमाउनुको पीडा समाजका हरेक मान्छेले बुझेको छ । यी र यस्ता प्रश्नको उत्तर राज्यले दिनुपर्छ ।

(कृष्णप्रसाद अधिकारी तत्कालीन इन्सेक जिल्ला प्रतिनिधि हुनुहुन्छ ।)

Tej Bahadur Bhandari: activist and inspiration

Simon Robins

It has become routine for observers of Nepalese society and politics to note that ‘nothing has changed’. Despite the sacrifice and suffering of the People’s War and the fifteen years since the Comprehensive Peace Agreement and all the commitments it contained to justice and equality, the lives of most Nepalese remain characterised by poverty, daily struggle and injustice. For the family of Tej Bahadur Bhandari however everything has changed. Since that day in December more than 20 years ago when he was beaten unconscious in front of bystanders and then handcuffed, blindfolded,and taken off the streets of Besisahar by the security forces. Every day since his family have been confronted with both his absence and the lack of any truth or justice.

I never met Tej Bahadur but feel I have got to know something of him through the years that I have been close to Ram Kumar, his son and someone who has inherited his passion and commitment to the fight for justice. I first met Ram shortly after the end of the People’s War in 2007, when he was beginning to organise families of the disappeared in his home district, Lamjung, and I was collecting data for both my own research and to support the work of the International Committee of the Red Cross with families of those missing in the conflict. In the almost fifteen years I have known Ram Kumar, we have worked together to try to empower families like his, and all others who became victims in the conflict, to be better able to raise their voices and fight for justice in all its forms. This has been hard, as global attention has moved on and resources have been increasingly hard to mobilise, and as a succession of governments,

led by all the leading political parties, have trooped through Singha Durbar, but maintained a consistent approach to ignoring these calls for justice.

Justice however, as Tej Bahadur knew well, doesn't only concern those who are suffering due to the acts of both the state and the Maoists during the conflict. Justice was at the heart of all that Tej Bahadur sought to do in his community. As an educator and an activist, he understood that change came through two routes: through the empowerment that knowledge enables and through seeking to change the social world one lives in through politics. This is a politics however, that emerges not in the back rooms where political parties select their candidates and make alliances that prolong their power, but rather a politics that understands how some have access to the resources to live a good life while others constantly struggle to simply feed and educate their families. Ram's activism has been framed by an environment in which those who led the fighting of the People's War – on both sides – have re-established a cosy kleptocracy among themselves. Maoist leaders have effortlessly integrated themselves into a corrupt Kathmandu-based politics, while those who made sacrifices during the war – either voluntarily or otherwise – face many of the challenges they always have. Just as Ram's brother left to work in the Gulf following his father's disappearance, so many young Nepalese have to leave their ancestral homes to make any sort of living, in urban centres, in India or further afield. The work Ram has done with ex-Maoist fighters confirms that for most the height of their aspiration now is a labouring job in the Gulf.

As such, the injustice that Tej Bahadur sought to fight remains highly visible, in Lamjung as elsewhere in both rural and urban Nepal. Ram Kumar's activism has of course been framed by his family's experience and has focused on seeking the truth about all the disappeared. Beyond this, it has seen him emerge as a global figure, seeking to bring together victims of disappearance in particular and conflict in general, globally, as well as himself

seeking to advance knowledge of how victims can fight for and secure justice. In this he remains very much his father's son, committed to self-improvement through education that can in turn support a broader struggle.

Integral to Ram's activism however has been the acknowledgement that one cannot fight one injustice while ignoring another. As he and I have travelled around Nepal meeting families of the missing, we saw clearly how both the fact of disappearance and its impact were inextricably linked to deeper structural issues. In a district like Bardiya, where more people were disappeared during the conflict than any other, most of those taken were Tharu, a result of the Maoist conflict being seen by some as an opportunity to target indigenous land rights activists. Throughout the country, one sees that the most marginal were both most likely to take up arms against the state and most likely to be targeted by its security forces. For the families of those who disappeared, in Bardiya and elsewhere, the impact of losing what was often a principal breadwinner was enhanced by the poverty with which they had always lived. Despite the eloquent words of the CPA and the new Constitution, and the emerging promise of federalism, most of the structural issues that underlay the conflict remain, as they did when Tej Bahadur was an activist.

Tej Bahadur is remembered as a victim, but it is crucial that we see him as much more than this, as an activist and a teacher, who was both an example and an agent of change. As such, the message we should take from both his life and his death is that the struggle continues, not only for truth and justice about what happened to Tej Bahadur, but for the socialism in which he earnestly believed as the only route to enduring equality and justice.

The disappearance of Tej Bahadur Bhandari

Darshan Karki

At 67, most people look back on their lives with some sort of clarity of what happened in the past decades that have gone by and who they are today. The distinct lines that run across Laxmi Bhandari’s face, however, are no indication of such clarity.

On a recent chilly morning in her children’s house in Kathmandu, Laxmi, who was seated on a chair across me asks, “So what would you call me, nani? Saduwa or a biduwa?” As I fumbled for words she continues, “I don’t know what I am supposed to call myself.” (Saduwa is a woman whose husband is still alive and biduwa, a widow.)

Had he been alive, Laxmi expressed belief that she would have definitely known of her husband’s whereabouts. After all, she says, he could see, could speak. He would have tried to reach out to his family. Even if he were dead, people would have found his body by now. After mulling on it, Laxmi came back to the question that has been haunting her for the last 13 years: “Cha ki, chainaki? (Is he alive? Is he dead?”)

Tej Bahadur Bhandari, a retired school teacher, went missing on December 31, 2001. Four days before that, a group of around 60 security personnel had come to Laxmi’s house at Simpani Village in Lamjung district, and enquired about the whereabouts of her children. They issued death threats and told her to send her husband to the Chief District Officer (CDO) the next day.

When Tej Bahadur met the CDO the following day, the latter accused him of being a Maoist—the Maoists were then fighting against the state. The 55-year-old refuted the charge. He was allowed to return home on the condition that he would come back to report two days later. On the given date, Laxmi's husband left home at around 10 am to go to the CDO's office in Besishahar. By the time he reached the bus station at Manangay Chautara, several policemen in plainclothes and uniform were already there waiting for him. People saw him being beaten, blindfolded, tied up and shoved into a police van in broad daylight. A day later, the Besishahar Police told Laxmi that her husband had been arrested for interrogation and would be released in the next two to three days.

Thirteen years later, the whereabouts of Tej Bahadur remain unknown. Over the years, Laxmi has heard many versions about what happened to her husband. In February 2002, the Lamjung CDO replied to the National Human Rights Commission's enquiry on Tej Bahadur that the missing man had told the security forces that he would show them ammunition hidden by the Maoists in Simpani forest. But on the way, TejBahadur reportedly tried to escape and was killed in "an accident".

In June 2008, two years after the end of the Maoist insurgency, the CDO and the Deputy Superintendent of Police changed their statement. This time, Tej Bahadur had reportedly tried to break the security barrier of state forces as they patrolled Simpani. Following this, the Maoists fired at the security forces who shot back in retaliation, and Tej Bahadur was killed in the crossfire. Yet, in 2009 the government gave the Bhandaris Rs 100,000 as interim relief granted to families of the victims of enforced disappearance.

In 2010, after the family exhausted all domestic options to get justice, Trial, a Geneva-based organization which fights impunity, filed a case at the UN Human Rights Committee representing Ram Bhandari,

Laxmi's oldest son. Last month, the Committee gave its verdict holding the government accountable for TejBahadur's disappearance. It has further asked the government to furnish a reply within 180 days.

The government is yet to respond. If years of foot dragging on resolving conflict-era cases of human rights violations are any indication, it could be a while before it does. Rights activists, however, have hailed the UN intervention. Ram, who is also the general secretary of Conflict Victims Common Platform, an organisationwhich advocates for victim-centric transitional justice, wrote in The Kathmandu Post: "UNHRC decision is a landmark for those that have been working on the issue of disappearance."

Meanwhile, the Truth and Reconciliation Commission along with the Commission on Enforced Disappearances which were supposed to start work from December 10 are yet to be formed. Even though the Truth and Reconciliation Act was passed in April, 2014, Nepal still lacks a law against enforced disappearance.

Despite some humble and some monumental progresses made with regards to transitional justice, the discourse still remains 'legalese'. "We are yet to mainstream the discourse on the socio-economic costs of the conflict. We only speak of the dead and the disappeared, not the toll it took on the lives of the living, their family members. The psychological problems they faced or continue to face, employment for the young and health care for the old are some issues that need to be addressed immediately," says Ram.

Laxmi, for instance, said that her family consisting of two daughters and sons did not celebrate the Dashain for seven years after her husband disappeared. She still cannot sleep well and neither can she bear to be alone in the same room with her oldest son. It makes her want to cry. They are united in their grief but cannot speak of their sorrow with one another. Regardless,

she is proud of her son who is relentlessly fighting her battle. That he is still seeking justice for her husband, his father.

All she wants now is a sense of closure. To be able to perform the final rites of her husband if he is indeed dead. If not, she would like to find the man who took her husband away, “hold him by his arms and not let him go” until he shows her the place where he took her husband. “I would ask him to kill me too,” she says.

(A story published in the Kathmandu post in 2015)

My father's dream

Ram Kumar Bhandari

Over the past few months of the pandemic, I have reflected on the years of my own personal pandemic caused by enforced disappearances. Looking back, the journey has been long and hard. It is like a horror movie.

Nineteen years ago on December 31, 2001 my beloved father Tej Bahadur Bhandari, 56, disappeared after being arrested by security forces from the streets of Besisahar and taken to the district headquarter of Lamjung, He was handcuffed, blindfolded, heavily tortured and pushed to the ground. My father was a dreamer, educator, and cultural activist, well known in local communities. He was a school teacher for more than three decades and worked to transform local communities through schools, arts and culture.

My father's dream was kidnapped with him by state-sponsored security forces. He has never been seen again, but his dream is still alive with me.

What happens when a family member is lost not to death or relocation, but to an enforced disappearance? How do the people left behind cope with that loss and move on?

These questions have been part of my personal life for years. From 1996 to 2006 Nepal was ravaged by a civil war between Maoist rebellion and

State forces. The country suffered a great deal of material and infrastructural damage. But more importantly, the citizens of Nepal have been left with a great psychological burden brought about by ten years of nearly constant conflict.

Some victims were thought to be sympathizers of the Maoists as they moved through small villages. Others were viewed as State supporters. Whatever the reason, these people disappeared and to this day no information has been revealed regarding their whereabouts or what happened to them. The actual number of victims is several times higher than the published figure when one considers parents, spouses, friends and young children that will never know a parent.

Often it was men that were taken, robbing a family of its breadwinner and source of income. The disappearances also robbed the surviving family members of the opportunity to conduct appropriate burial rights and rituals that are culturally important to Hindu families.

As of today, there has been no comprehensive account of these events. It is very important to tell the stories of the disappeared citizens and celebrate their memory. But the story of how their families have changed and adapted since the loss must also be told.

I became involved in the search for my father after he was forcibly disappeared on December 31, 2001. I still recall the clothing that he wore that fatal day. It was a light grey shirt, half sweater, and black pants. He also carried a golden color watch. Each detail gives me a small visual memory of a father whose fate still remains unknown.

A forcible disappearance acts as a double form of torture and suffering because victims are kept ignorant of their own fate, while family members

are deprived of knowing the whereabouts of their loved ones. In Nepal many families went through habeas corpus cases, but the court dismissed them for lack of evidence or because presiding judges remain loyal to the offending regime. We do not yet have full accountability. The government's attempt to forget, and to provide amnesty to the perpetrators, has created new conflicts and tensions in communities.

I personally went through all the entire process and have achieved nothing in my search for the truth about my father. Gradually, I became engaged in the victim rights movement and have spent the last two decades working for the families of the disappeared. It's a very personal cause for me and I never imagined how hard the fight would be. But the world has not done enough to acknowledge the suffering of the families, or listen to them. We have to tell our stories to the world, reorganize, and prepare for a long battle to keep the voices of the families alive.

I remember and commemorate all of relatives of the disappeared who have fought for social justice, access to education, equality and expansion of democratic spaces—like my father. The state authorities can never compensate for the absence of our disappeared relatives. But they can listen our voices, address our needs and stop the cycle of violence and re-victimization of survivors.

As I continue on my journey I am optimistic that we will some day find answers and justice. I dream of a world without disappearances.

(This memoir was written and published in 2020)

बेपत्ता नागरिकको डायरी

राबत

चरा र चौपायाले पनि
बास बसेको साँझ
मैले आफ्नै घरमा बास पाइनँ ।

फूल टिपेझैँ
टपक्क टिपेर कुन बतासले
चढाइदियो
कुन ढुंगे–ईश्वरको गोडामा ?

बोकेर
आँखैभरि जलविन्दु आकाश
कुन स्वर्गपुरी नगरीमा छु म ?

चुँडिएको चंगाझैँ
रन्फनिँदै–रन्फनिँदै भूमरीमा
कसरी ओझेल भएँ, एक–एक आँखाबाट ?

महासय !
म एक बेपत्ता नागरिक,
म हराउँदा
मसँग म मात्र हराइनँ ।

मसँगै हरायो–
बूढा बाउ–आमाको जवान छोरो
जसले नबिराई खुवाउँथ्यो
क्षयरोगको निःशुल्क ओखती ।

मसँगै हरायो–
तरून्नी स्वास्नीको, भरपर्दो लोग्ने
जसले किनिदिनु थियो
यही दसैंमा एकसरो धोती ।

मसँगै हरायो–
नाबालक छोराछोरीको बाबु
जसले भर्ना गरिदिनु थियो
यसैपालिदेखि सरकारी स्कुल ।

महाशय !
म एक बेपत्ता नागरिक,
मेरो जिन्दगी च्यातिइँदा
म मात्र च्यातिइनँ ।

मसँगै च्यातियो– संविधानको एउटा पाना
मसँगै च्यातियो– मानवताको एउटा किस्सा
मसँगै च्यातियो– धर्मग्रन्थको एउटा चर्चित श्लोक ।

म बेपत्ता नागरिक !

घुसखोरी र देशद्रोहीले
तनतन रक्सी पिएको साँझ
मैले आफ्नै घरमा पानी प्युन पाइनँ ।

चढाएर
सपनाको बाइपंखी घोडा
कुन स्वप्नदर्शीले
छोडिदियो यो अनकन्टारमा ?

कुन भाग्य–विधाताले सिकायो
पेटको निम्ति छाती दिन ?

यो मुर्कुट्टा बस्तीमा
कसको टाउको जोडेर
को हाँसिरहेछ– यो अट्टहास हाँसो ?

महाशय !
म एक बेपत्ता नागरिक,

कतै मेरा बाउले
सरकारी कार्यालयको ढोकामा
निधार ठोकिरहेको देख्नुभो भने,
भनिदिनू–
धुरी खाँबोमा झुन्ड्याएको पुरानो कोट
र, ढोका छेउमा राखेको एकजोर चप्पल
उनैको भो ।

कतै दोबाटो–चौबाटोमा
मेरी आमाले
छाती पिटिरहेको देख्नुभो भने,
भनिदिनू–
म मात्र छैन, यो अदृश्य लोकमा ।

कतै मेरा सन्तानहरूले
थाप्लोमा अनाथको परिचय बोकेर
मलाई खोजिरहेको भेट्नुभो भने,
देखाइदिनू–
बिहानै उदाउने घाम
र, देखाइदिनू– टाउकोमाथिको नीलो आकाश ।

तर
कसैगरी नदेखाउनू उनीहरूलाई
म बेपत्ता भएको बाटो
किनकि
यो अँध्यारो संसारबाट पनि मैले
देखिरहेछु उनीहरूको आँखामा

बलिरहेको रातो झिल्को ।

कवि राबतले यो कविता २०६८ सालमा बेपत्ता खोजी अभियानका क्रममा रचना तथा बाचन गरेका थिए

स्वीकार्य छ उनको मृत्युको खबर

मनीषा गौचन

कालो रातले मलाई जिस्काउँदै भन्छ– 'तिम्रो ओछ्यान किन चिसो ?'
म जवाफविहीन हुन्छु ।
भित्तामा झुण्डिएको उनको तस्बिरमा
मेरा आँखाहरू खेल्छन् अनन्त पर्खाइको पीडा बोक्दै
धिपधिप बलेको टुकीको उज्यालोमा उनको
अनुहार अझै आशायुक्त देख्छु म,
ती ओठहरूले अझै केही नारा बक्दैछ,
'यो देश जिन्दावाद, यो मातृभूमि जिन्दावाद'
तर प्रिय ! यो देश कस्तो कस्तो भइरहेछ
कतै अँध्यारो जस्तो कतै रातो आगो जस्तो कतै रातो रगत जस्तो
कतै रोए जस्तो
कतै हारे जस्तो कतै छलिए जस्तो
यी अनौठा रङ, अनौठा भावमा
यो देश अलमलिरहेछ ।
म उनको तस्बिर हेर्दै एकल संवाद गर्न पुग्छु ।

टुकीको धागो सुक्दैछ, मधुरो उज्यालो झन् मधुरिँदै छ
यो रात किन यसरी मसँग जिस्कन्छ ?
थाहा छैन यसलाई मेरो प्रिय हराएको कथा ?
हावाले ढोका ढप्क्याउँदा
म झुक्किन पुग्छु
लाग्छ उनी आए कि !
तर
कुनै हावाको झोक्का सरी उनी फर्केनन्
मैले हावाको बहाइसँग पनि उनी आउने कल्पना गरें

हरेक ऋतुहरूले उनलाई ल्याउने आशा गरें
वर्षदिनका चाडहरूमा उनी घर आउँछन् भन्ने ठानें
मेरो कल्पना, मेरो आशा, मेरो ठम्म्याइसँग
म आफै हारिरहें ।
रातमा हारें ।
दिनमा हारें ।
पल पल हारें ।
यसरी पल पल हारिरहनुभन्दा
ए युद्धधारी हो !
सुनाइदेऊ मलाई
उनको मृत्युको खबर
भनिदेऊ कहाँ लागेको थियो गोली ?
र कहाँ गाड्यौ उनको शरीर ?
म भ्रममा हारेर जिउन सक्दिन अब
स्वीकार्य छ उनको मृत्युको खबर !

(बेपत्ता खोजी अभियानको क्रममा सिर्जित कविता 'बेपत्ता नागरिक कहाँ छन्' खोज कार्यक्रम २०६६ असोज ६ गते बाचन गरिएको थियो)

पाँच श्रद्धाञ्जली पद्यपुष्प

मेदिनी सुवेदी

१) एउटा चेतनशील व्यक्ति जहिले यो ठाउँमा जन्मियो
त्यल्ले राष्ट्र–समाजको हित हुने सन्देश छर्दै थियो ।
आफ्नो तेज बहादुरी मनसितै देखाउँदा जीवन,
खायो है यस राज्यले शिव हरे ! के सक्नु खै बिर्सन ?

२) नेपाली र नेपालको प्रगति चम्काउन,
चाहन्छु म चिराग राजकुल यो सर्वश्व सल्काउन ।
भन्थे भूमिगतै छँदा जब यहाँ तत्कालमा तेजले,
त्यो सपना विपना बनेर उनका उद्देश्य ऐले फले ॥

३) त्याएमा गणन्त्र देश सजिलै बन्ने छ नौलो नयाँ
भन्ने चिन्तन खेल्दथ्यो हृदयमा पूरा हुँदैछन् यहाँ ।
यस्ता भावुकलाई कालगतिले बेहालमा नै टिप्यो,
आत्मा स्वर्ग गयो, शरीर उनकै यै मृत्तिकामा छिप्यो ॥

४) ती हुन श्यामल वर्णका हृदय हो आकाश झैं निर्मल,
विद्यार्थी–अभिभावककादि सबमा सद्भाव थ्यो कोमल ।
न्युरेनन् तिनले कुनैसँग कतै बोल्थे हठी नै बनी,
जे देख्यो त्यस तेजमा जति कुरा लेख्दैछ यो मेदिनी ॥

५) भन्दो हो मन गाउँमा मुलुकमा कस्तो छ ऐले स्थिति ?
हेर्दो हो तल तेजिलो नजरले यो देशको विकृति ।
यस्ता राष्ट्र सपूत तेज अहिले सम्झौं सधैं झल्झली,
बाचुञ्जेल दिँदै रहौं कुसुमले सद्भाव श्रद्धाञ्जली ॥

साविक गण्डकी अञ्चलमा बेपत्ताको स्थिति

रामकुमार भण्डारी

२०५२ मा जनयुद्ध सुरू भएपछि राज्यले व्यवस्थित र योजनाबद्ध ढंगले मानिसहरूलाई बलपूर्वक बेपत्ता पार्न थाल्यो । साविक गण्डकी अञ्चलमा जनयुद्धलाई समर्थन गरेको, माओवादीलाई भात खुवाएको, बास दिएको वा विभिन्न बहानामा पक्राउ गर्ने, यातना दिने, बेपत्ता पार्ने तथा गैरन्यायिक हत्या गर्ने कार्य व्यापक बन्यो । हत्याको शृंखला २०५२ बाटै सुरू भएको र व्यक्ति बेपत्ता पार्ने कार्य २०५५ बाट भएको देखिन्छ । सबैभन्दा पहिले साविक गण्डकी अञ्चलबाट गोरखा च्याङ्लीकी मिजा कुमाल लमजुङ हाँडेटारबाट प्रहरी गिरफ्तारीपछि बेपत्ता भइन् । २०५५ कात्तिक ९ गते उनीसँगै गोरखाका लीला खनाल र राजु गुरूङलाई पनि बेपत्ता बनाइयो । २०५५ मंसिर ८ गते तनहुँका सरस्वती अधिकारी र कल्पना पन्थ, पुसमा गोरखाका गीता थापा र राजेन्द्र ढकाल, स्याङ्जाका टीकाराम आलेहरूलाई राज्यले बलजफ्ती गिरफ्तार पश्चात बेपत्ता पाऱ्यो । २०५५ देखि २०६३ सालसम्म बेपत्ता पारिएका ती नागरिकको स्थिति कस्तो छ र को कहाँ होलान् भन्ने स्पष्ट जवाफ अहिलेसम्म भेटिएको छैन । ८६ जना होनहार बेपत्ता नागरिक कहाँ छन् ? गण्डकले खोजिरहेछ ।

गण्डकी अञ्चलबाट बेपत्ता नागरिकको जिल्लागत विवरण

जिल्लाः तनहुँ

२०५५

क्र.स.	नाम	ठेगाना	लिंग	मिति
१.	कल्पना पन्थ	घाँसीकुवा –२	महिला	२०५५/८/२२
२.	सरस्वती अधिकारी	घाँसीकुवा –८	महिला	२०५५/८/२२
३.	कृष्ण श्रेष्ठ	साभङ भगवतिपुर	पुरूष	२०५५/९/२९
४.	कामराज थापा	माभकोट –७	पुरूष	२०५५/९/२९
५.	रामचन्द्र मिश्र	भानु –५	पुरूष	२०५५/९/२९

२०५६

१.	राम घिमिरे	खैरेनीटार -८	पुरूष	२०५६/१/१
२.	नारायण पण्डित	मिर्लुङ-२	पुरूष	२०५६/१/१
३.	मधुमालती लम्साल	किहुँ-२	महिला	२०५६/१/१
४.	चिजा विक	रिस्ती-१	महिला	२०५६/४/८
५.	वसन्त पोखरेल	व्यासनगर नपा-१	पुरूष	२०५६

२०५७

१.	उदयराज न्यौपाने	व्यासनगर नपा-११	पुरूष	२०५६/६/२३

२०५८

१.	दिलबहादुर लम्साल	दुलेगौंडा -६	पुरूष	२०५८/९/

२०६०

१.	केशव सिंह ठकुरी	बरभञ्ज्याङ -६	पुरूष	२०६०/७/१९
२.	दिलीपचन्द्र हडखले	ब्यासनगर नपा-१	पुरूष	२०६०/१०/८
३.	पार्वती पौडेल	भानु -५	महिला	२०६०/१२/३०
४.	ईश्वर काफ्ले	जामुने -८	पुरूष	२०६०/६/१६

२०६१

१.	अरूण नेपाली	जामुने -५	पुरूष	२०६१

जिल्लाः गोरखा

२०५५

क्र.स.	नाम	ठेगाना	लिंग	मिति
१.	मिजा कुमाल	च्याङली-४	महिला	२०५५/७/९
२.	लीला खनाल	बुङकोट-२	महिला	२०५५/७/९
३.	राजु गुरूङ	खोप्लाङ-४	पुरूष	२०५५/७/९
४.	निर्मला मरहट्टा	आँपपीपल सिमपानी	महिला	२०५५/७/१५
५.	रामबहादुर घिमिरे	गाईखोर-७	पुरूष	२०५५/७
६.	गीता थापा	घैरूङ तिनघरे	महिला	२०५५/९/६
७.	राजेन्द्र ढकाल	हर्मी-८	पुरूष	२०५५/९/२४

८.	सञ्जय ढकाल	बगुवा–७	पुरूष	२०५५/११/११
९.	कुमार ढकाल	श्रीनाथकोट–२	पुरूष	२०५५/११/११

२०५८

१.	चन्द्रकान्त खनाल	हंसपुर–१	पुरूष	२०५८/८/११
२.	शारदा अधिकारी	हंसपुर–१	पुरूष	२०५८/८/२९
३.	पूर्णचन्द्र आचार्य	खोप्लाङ–२	पुरूष	२०५८/९/
४.	तोयानाथ न्यौपाने	खोप्लाङ–२	पुरूष	२०५८/१०/१
५.	ज्ञानबहादुर तमु	घ्याल्चोक–५	पुरूष	२०५८/१०/२
६.	सुवर्ण पौडेल	पालुङटार–८	पुरूष	२०५८/९/१३

२०५९

१.	दीपकचन्द्र न्यौपाने	खोप्लाङ–२	पुरूष	२०५९/११/५

२०६०

१.	दीपेन्द्र पन्त	गाईखुर–५	पुरूष	२०६०/६/२६
२.	अशोक सुनार	बोर्लाङ–५	पुरूष	२०६०/८/६
३.	पुष्पराज देवकोटा	आपपिपल–७	पुरूष	२०६०/९/९
४.	जमुना कुमाल	पृथ्वीनारायण नपा१०	महिला	२०६०/११/११

२०६१

१.	बाबुराम कुमाल	छोप्राक–९	पुरूष	२०६१/६/६
२.	भीमसेन घिताल	पन्द्रुङ–७	पुरूष	२०६१/८/५

जिल्लाः स्याङ्जा

२०५५

क्र.स.	नाम	ठेगाना	लिंग	मिति
१.	टीकाराम आले	क्याक्मी	पुरूष	२०५५/१०/१

२०५८

१.	टंक शर्मा	किचनास–६	पुरूष	२०५८/१०/९
२.	हरिप्रसाद डुम्रे	कालिकाकोट–१	पुरूष	२०५८/१०/४

३.	रेसम भट्टराई	श्रीकृष्ण गण्डकी-९	पुरूष	२०५८/१०/१७
४.	तीर्थनारायण काफ्ले	स्याङ्जा,रापाकोट-६	पुरूष	२०५८/९/१७
५.	नेत्र भण्डारी	चापाकोट-६ पुरूष	२०५८/७/१७	

२०५९

१.	हरिप्रसाद खनाल	पक्वादी-४	पुरूष	२०५९/३/२९
२.	कृष्ण अधिकारी	चापाकोट-६	पुरूष	२०५९/४/२

२०६०

१.	रेपकला तिवारी	कालिकाकोट-१	महिला	२०६०/७/१३
२.	नीलकण्ठ अर्याल	तुलसी भन्ज्याङ-३	पुरूष	२०६०/११/१५
३.	राजेन्द्र ढकाल	फापर थुम-७	पुरूष	२०६०/११/२८

२०६१

१.	बलराम थापा	चित्रेभन्ज्याङ-३	पुरूष	२०६१/१० १४/
२.	लोकबहादुर थापा	चित्रे भन्ज्याङ-३	पुरूष	२०६१/८/५

२०६२

१.	अनुप थापा	सेतीदोभान-७	पुरूष	२०६२/१०/७
२	पदम तिवारी	पञ्चमूल-१	पुरूष	२०६२/७/८

२०६३

१.	आनन्द पोखरेल	पुतलीबजार नपा-६	पुरूष	२०६३/३/२५

जिल्लाः लमजुङ

२०५६

क्र.स.	नाम	ठेगाना	लिंग	मिति
१.	कृष्णबहादुर बस्नेत	सूर्यपाल-५	पुरूष	२०५६/३/३
२.	देवराज पौडेल	जिता-९	पुरूष	२०५६/३/३

२०५८

१.	विष्णु तिवारी	दुराडाँडा -२	पुरूष	२०५८/९/१
२.	ध्रुवबाबु तिवारी	चिती -९	पुरूष	२०५८/९/११
३.	तेजबहादुर भण्डारी	सिम्पानी-३	पुरूष	२०५८/९/१६
४.	सीता अधिकारी	चण्डीस्थान	महिला	२०५८/१०/
५.	रमेश पौडेल	जिता -९	पुरूष	२०५८/१२/६
६.	राजन घिमिरे	ईशानेश्वर-४	पुरूष	२०५८/१०/
७.	रामेश्वरी भट्टराई	भोटेओढार	महिला	२०५८/११/
८.	दलबहादुर भुजेल	भार्ते -७	पुरूष	२०५८/१०/
९.	सूर्यकुमार श्रेष्ठ	भोर्लेटार -७	पुरूष	२०५८/१०/२०
१०.	तीर्थराज घिमिरे	भला खर्क -४	पुरूष	२०५८/१०/
११.	विष्णुप्रसाद अधिकारी	भलायखर्क -३	पुरूष	२०५८/१०/
१२.	लीलाराज कट्टेल	भलायखर्क -६	पुरूष	२०५८/१०/
१३.	तोयानाथ पोखरेल	भलायखर्क -३	पुरूष	२०५८/१० /
१४.	सुकबहादुर परियार	चक्रतीर्थ -७	पुरूष	२०५८/१०/

जिल्ला: कास्की

२०५८

क्र.स.	नाम	ठेगाना	लिंग	मिती
१.	पूर्ण पौडेल	पोखरा उपमनपा -८	पुरूष	२०५८/१/१३
२.	सुदीप खड्का	लेखनाथ नपा -१३	पुरूष	२०५८/१/
३.	हरिप्रसाद पौडेल	कास्की कोट-६	पुरूष	२०५८/८/२७
४.	नोरजङ गुरूङ	मिजुरेडाँडा -३	पुरूष	२०५८/९/१७
५.	ओमबहादुर तामाङ	ल्वाङघलेल -४	पुरूष	२०५८/९/२३
६.	छिमबहादुर गुरूङ	मिजुरेडाँडा -३	पुरूष	२०५८/९/१७
७.	ऋषिराम लामिछाने	रिभान -७	पुरूष	२०५८/९/१३
८.	आन्नद आचार्य	सार्दीखोला -१	पुरूष	२०५८/८/७

२०५९

१.	चमनलाल बराल	पोखरा उपम नपा-१३	पुरूष	२०५९/४/३०
२.	शिवप्रसाद पराजुली	लेखनाथ नपा -२	पुरूष	२०५९/९/१८
३.	सोमबहादुर विक	लेखनाथ नपा -१३	पुरूष	२०५९/३/२३

२०६०

१.	सन्तोष रानाभाट	कालिका –२	पुरूष	२०६०/११/६
२.	प्रदीप खनाल	थुम्की –५	पुरूष	२०६०/८ /
३.	नेत्रप्रसाद बराल	लेखनाथ नपा –२	पुरूष	२०६०/७/१९

२०६१

१.	देवराज बस्ताकोटी	लेखनाथ नपा –४	पुरूष	२०६१/१०/३१

बेपत्ता परिवार समाज र आन्दोलनको इतिहास

२०५२ सालमा जनयुद्ध सुरू भएपछि समाजमा वर्ग संघर्ष संस्थागत हुने क्रमसँगै गण्डकले थुप्रै मानिसहरू गुमायो । राज्यले व्यापक धरपकड, दमन, यातना, बेपत्ता र गैर न्यायिक हत्या गर्न थालेपछि केन्द्रस्तरमा बलपूर्वक मानिस बेपत्ता पार्ने कार्यका विरूद्ध संगठित प्रतिरोध गर्ने उद्देश्यले राज्यद्वारा बेपत्ता पारिएका परिवार समाज गठन गरी बेपत्ता व्यक्तिको स्थिति सार्वजनिक गर्ने अभियानको सुरूआत २०५६ मा भयो । तर बेपत्ता पार्ने क्रम झन् बढ्दै गयो । जिल्ला र क्षेत्र स्तरमा परिवारहरू एक ठाउँमा आउन, संगठित हुन र अभियान सञ्चालन गर्न कठिन थियो । २०५८ मंसिरमा संकटकाल घोषणा भएपछि स्थिति झनै जटिल बन्यो । त्यसपछिका ४ वर्षहरू (२०५८ देखि २०६१) मा सयौंको संख्यामा मानिसहरू बेपत्ता भए । गण्डकीमा राज्यबाट ८६ जना मानिस गिरफ्तारपछि हिरासतबाटै बेपत्ता बनाइए ।

त्यति बेलाको असहज परिस्थितिमा बेपत्ता परिवार समाज सक्रिय भई संगठन विस्तार गर्ने स्थिति बनेन । त्यसको प्रभाव अञ्चल, जिल्ला र स्थानीय गाउँसम्म पुग्नै नपाई कमजोर बन्यो । आन्तरिक द्वन्द्व र संयोजनको अभावमा केन्द्र तहमा समेत कमजोर बनेको समाज २०५९ तिर झण्डै फुटको संघारमा पुग्यो । २०६० तिर दुई समानान्तर कमिटी गठनसम्म पुग्यो । २०६१ बाट संगठित हुने क्रमको प्रारम्भ भयो र असारबाट संगठित रूपमा आफ्ना मान्छे सार्वजनिक गराउन दबाब सिर्जना गर्ने उद्देश्यले आन्दोलनको उठान भयो । यद्यपि परिस्थिति सहज थिएन र बेपत्ता परिवारलाई हेर्ने राज्यको दृष्टिकोण नकारात्मक थियो । त्यही क्रममा २०६१ असार ७ देखि १३ गतेसम्म काठमाडौंको रत्नपार्कमा रिले अनसन र असार १४ देखि १७ गतेसम्म आमरण अनसन भयो । गण्डकीबाट बेपत्ता परिवारको अर्थपूण उपस्थिति थियो । यसपछि विभिन्न मानव अधिकारवादी संघसंस्था, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूमा जानकारी र ज्ञापनपत्र दिने, पत्रकार सम्मेलनमार्फत सार्वजनिक अपिल गर्ने जस्ता दबावमूलक तथा प्रचारात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरियो ।

२०६१ माघ १९ गते तत्कालीन राजाले शासन सत्ता कब्जा गरेपछि परिस्थिति झनै बिग्रियो । बेपत्ता पार्ने क्रम बढ्यो । २०६२ मंसिर २५ गतेबाट फेरि आन्दोलन सुरू भयो । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा तालाबन्दी गर्दै संयुक्त राष्ट्र संघको कार्यालयमा धर्नासमेत भयो । राजाले प्रत्यक्ष शासन गरेपछिको अवस्थामा बेपत्ता परिवारको आन्दोलनले मानव अधिकारवादी संस्थाहरू, नागरिक समाज, अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय र राजनीतिक दलहरूबाट समेत सकारात्मक सहयोग र ऐक्यबद्धता पाउन थाल्यो । २०६२ फागुन १८ देखि २१ गतेसम्म मानव अधिकार आयोगमा धर्ना कार्यक्रम भयो । जसमा देशभरिका बेपत्ता परिवारका प्रतिनिधि सहभागी थिए । २०६२ चैतमा समाजले काठमाडौं बानेश्वरदेखि माइतीघर मण्डलसम्म लाल्टिन जुलुसको आयोजना गऱ्यो । छोराछोरी खोजी जुलुसको अभियानमा सयौं जुझारू आमाहरूको सहभागिता थियो । आमाहरूको नेतृत्वमा भएको यो खोजी अभियानमा कास्कीका बेपत्ता पूर्ण पौडेलकी आमा मोतीमाया पौडेलको प्रभावकारी र नेतृत्वदायी भूमिका रह्यो । देशव्यापी हस्ताक्षर अभियान सञ्चालन गरी संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार उच्चआयुक्तको कार्यलयमा बुझाइयो । परिचालनको दृष्टिले समाज संगठित हुने क्रम बढ्दो थियो र सबै कार्यक्रम काठमाडौं केन्द्रित थिए । २०६२ चैत २४ गतेबाट जनआन्दोलन २ सुरू भएपछि सम्पूर्ण बेपत्ता परिवारजनहरू आन्दोलनमा सहभागी बने र ऐक्यबद्धतासहित काठमाडौंमा रिङरोड घेराउ र बेपत्ता खोजी जुलुसहरूको आयोजनासहित आमहड्तालमा सहभागी भए ।

२०६३ वैशाख ११ गतेको राजनीतिक परिवर्तनसँगै बेपत्ता परिवारहरूको साहस र आशा बलियो बन्दै गयो । त्यसपछि देशभरबाट तथ्यांक संकलन गर्ने, जिल्लास्तरमा समाज गठन गर्ने, प्रशासनमा ज्ञापनपत्र बुझाउने परिवारहरूबिच भेटघाट कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै जेठ ८ गते प्रधानमन्त्री गेटमा धर्ना कार्यक्रम भयो । तत्कालीन गृहमन्त्रीले बेपत्ताको स्थिति सार्वजनिक गर्ने बचन दिएपनि व्यवहारमा उतारिएन ।

२०६३ असार साउनमा विविध दबावमूलक अभियानहरू सञ्चालन गरिए । संयुक्तराष्ट्र संघीय मानव अधिकारको उच्च आयुक्तको कार्यलयमा ७ दिनसम्म अनसन कार्यक्रम भयो । त्यति बेलासम्म जनयुद्धको नेकपा माओवादी खुला राजनीतिमा प्रवेश गर्ने क्रमसँगै बेपत्ता परिवार समाजले आफू बलियो हुँदैगएको महसुस गर्न थाल्यो । २०६३ भदौ दोस्रो साता अधिकांश जिल्लाहरूमा पहिलोपटक बेपत्ता परिवारबिचमा भेला अन्तर्क्रियाहरू आयोजना गरियो । गण्डकीका लमजुङ, गोरखा, तनहुँ, कास्की र स्याङ्जामा यस्ता भेलाहरू ऐतिहासिक रूपमा सम्पन्न भए । भदौ १८ गते पहिलोपटक काठमाडौंमा बेपत्ता परिवार समाजले ऐतिहासिक प्रथम राष्ट्रिय भेला गरी शर्मिला त्रिपाठीको अध्यक्षतामा केन्द्रीय समिति गठन गऱ्यो ।

नयाँ समितिको अगुवाइमा भदौ १८ देखि असोज ६ गतेसम्म १९ दिन लगातार सैनिक मुख्यालय भद्रकालीमा धर्ना कार्यक्रम गऱ्यो । केही नामहरू सार्वजनिक गरेपछि धर्ना तोडियो । भैरवनाथ गण अगाडि समेत धर्ना घेराउ गरी बेपत्ता सार्वजनिक गर्न दबाव दिइयो । आफ्नो प्रियजनहरू खोज्ने अभियानमा दृढतापूर्वक अगाडि बढिरहेको समाज २०६३ मंसिर ५ गतेको विस्तृत शान्ति सम्झौताले स्पष्ट गरेका बेपत्ता खोजबिन सम्बन्धी प्रतिबद्धता र मुलुकको संक्रमणकालीन राजनीतिक परिदृश्यलाई मनन् गर्दै धैर्य साथ शान्तिपूर्ण संघर्षमा निरन्तर लागि रह्यो । तरपनि राज्यद्वारा बेपत्ता बनाइएकाहरूको स्थिति पत्तो लागेन । थुप्रै सहमति सम्झौताहरू कार्यान्वयन भएनन् । बेपत्ता परिवारका ८ जना प्रतिनिधिहरू संविधान सभामा भएर पनि बेपत्ताको मुद्दामा जोडदार बहस हुनै सकेन । नेकपा माओवादी नेतृत्वकै सरकार गठन हुँदासमेत बेपत्ताको वास्तविक अवस्था सार्वजनिक हुन नसक्नु ठुलै विडम्बना हो । पछिल्लोपटक २०६६ वैशाखमा बेपत्ता समाज परिवारले एक राष्ट्रिय भेला गरी एकराज भण्डारीको अध्यक्षतामा केन्द्रीय कार्यसमिति चयन गऱ्यो । राष्ट्रिय भेला भनिए पनि भेला प्रतिनिधिमूलक देखियो । देशभरबाट बेपत्ता पारिएका परिवारको एक चौथाई संख्यामात्रै उपस्थित थियो । यसका गतिविधि लगभग निस्क्रिय झै छन् । जिल्ला तहसम्म समाजको सक्रियता र परिचालन कमजोर छ । परिवार र पार्टी बीचदुरी छ । परिवारहरूमा बढेको आक्रोश, चिन्ता र पीडाको समाधान कसरी होला ? कतै मुद्दाको राजनीतिकरण मात्रै हुने हो कि ? यी गाम्भीर्यताका कारण पत्ता लगाई बेपत्ताहरूको स्थिति सार्वजनिक गरी मुद्दाको न्यायपूर्ण सम्बोधन नगर्ने हो भने यसको चर्को मूल्य सामना गर्नुपर्ने छ । २०५२ देखि ६३ को दशकमा इतिहासले ठूलो मूल्य चुकाएको छ । हजारौं योद्धाहरू र निशस्त्र मानिसहरू बेपत्ता बनाइए । बेपत्ताको अवस्थाबारे जानकारी नहुनुले तिनका आफन्तहरूलाई आफना प्रियजनहरूको कहाँ होलान् भन्ने पीडाले सताइरहेको छ । अनिश्चयको घेरामा जीवन बाँचिरहेका सयौं परिवारहरू सही सूचना, सत्य र न्यायबाट बञ्चित बनाइएका छन् । यो संक्रमणले सत्यको खोजी र न्याय होइन उल्टो निराशा, आक्रोश, विवशता थोपरिदियो । इतिहास वा संघर्ष कति कष्टकर र महान् थियो, सबैले बुझ्न जरूरी छ ।

बेपत्ता खोजी अभियानमा गण्डकको भूमिका र पारिवारिक संगठनहरू :

'छोरालाई के भयो होला ? भन्ने प्रश्नको सही जवाफै नपाई मरिने भयो ।' बेपत्ता छोरा फर्केर आउँछ कि भन्ने विश्वासमा रहेकी कास्कीकी मोतीमाया आमा केन्द्रीय, क्षेत्रीय र जिल्ला तहमा छोराछोरी खोजी अभियानकी निडर अभियन्ता हुन् । उनले काठमाडौंका सडक, गल्लीदेखि भैरवनाथ, सिंहदरबार र सैनिक मुख्यालय हुँदै जिल्लास्तरसम्म आन्दोलनको नेतृत्व गरेकी छन् । बेपत्ता परिवार समाजले काठमाडौंमा गरेका

हरेक आन्दोलनका मोर्चामा अग्रभागमा रहेर गण्डकीको मात्र नभई देशभरिका बेपत्ता परिवारको अगुवाइ गरेकी मोतीमाया आमाको योगदान ऐतिहासिक र प्रशंसनीय थियो । धेरैपटक प्रहरी र सेनाको दमनबाट घाइते बनेकी आमा जिन्दगीका अन्तिम क्षणहरूमा पनि छोराछोरीहरूको खोजीमा उत्तिकै सक्रिय र जुझारू छिन् । २०६०/०६१/०६२/०६३ का आन्दोलनहरूमा काठमाडौं र पोखरामा नेतृत्वदायी तथा प्रेरणादायी भूमिका खेलेकी आमालाई बेपत्ता आन्दोलनले स्मरण गरिरहने छ । यसरी गण्डकले यी आमाको अगुवाइमा केन्द्रदेखि जिल्लासम्म आन्दोलनको मोर्चामा निडरताका साथ आफ्नो उपस्थिति र योगदानलाई अर्थपूर्ण बनायो । गण्डकबाट बेपत्ता परिवारको प्रतिनिधित्व गर्ने सावित्रा दुरा संविधान सभा सदस्य र सांगठनिक हिसाबले बेपत्ता परिवारहरूको परिचालनमा क्षेत्रीय स्तरमासमिति तथा जिल्लास्तरमा बेपत्ता योद्धा परिवार समाज सक्रिय रहे पनि आन्दोलन र अभियानका पक्षबाट समाजका गतिविधि कमजोर र गतिहीन देखिन्छन् । बेपत्ताको खोजी, न्याय प्राप्ति तथा परिपुरणका अधिकारलाई ग्यारेन्टी गरी दिगो शान्ति स्थापना गर्नेतर्फ सम्पूर्ण बेपत्ता परिवारलाई सचेतनासहित परिचालित गर्नुपर्ने देखिन्छ । बेपत्ता आयोग बेपत्ता परिवारहरूको मागलाई सम्बोधन गर्न सक्ने स्वतन्त्र र शक्तिशाली संयन्त्रका लागि दह्रो हस्तक्षेप र प्रभावकारी भूमिकाको खाँचो छ । यसतर्फ समाज चनाखो र संक्षम बन्न सक्नुपर्छ । गण्डकीमा बेपत्ता खोजी अभियानमा सक्रिय रहेको सामाजिक न्याय समिति केन्द्रीय नीति निमार्णमै हस्तक्षेप गरी खासगरी बेपत्ता आयोगका विधेयक निर्माणदेखि संशोधन प्रस्ताव दर्ता गर्ने सम्म विभिन्न संघसंस्थाहरूसँग समन्वय गरी आफ्नो भूमिकालाई अर्थपूर्ण र प्रभावकारी बनाउन सकेको छ । यसले जिल्ला क्षेत्र र केन्द्रदेखि अन्तर्राष्ट्रिय तहसम्म बेपत्ता खोजी अभियानमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । समितिले रामकुमार भण्डारीको नेतृत्व २०६६ चैत ३ गते जेनेभास्थित संयुक्त राष्ट्र संघीय बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने सम्बन्धी कार्यदलमा नेपालमा बेपत्ताको समस्या, प्रस्तावित बेपत्ता विधेयक अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप हुनुपर्ने लगायत विषयमा मागपत्र सहित ध्यानाकर्षण गराएको थियो । यसरी लमजुङको गाउँबाट सुरू भएको बेपत्ता खोजी अभियान क्षेत्रीय, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा स्थापित हुनु गौरवको कुरा हो ।

अन्तमा

इतिहासका गौरव तथा बलिदानीका ती निधि, सहिद र बेपत्ताहरू यतिबेला छायामा छन् । राजनीति चोइटिएको छ । वर्ग संघर्ष धरापमा परेको छ । सामाजिक राजनीतिक परिवर्तनमा चुनौती थपिएको छ । प्राप्त गणतन्त्र संस्थागत नहुँदै थुप्रै प्रश्न उब्जेका छन् । नेपाली क्रान्तिको भविष्य के हुने होला ? हजारौं सहिद बेपत्ताहरूको त्याग र बलिदानीको मूल्य कहाँ खोज्ने हो ? शान्तिको गन्तव्य के हो ? नयाँ संविधानले

जनयुद्ध र जनआन्दोलनको उपलब्धिलाई कसरी सम्बोधन गर्न सक्छ ? यस्तै प्रश्नहरूबिच हजारौं परिवारहरूको पीडा र आक्रोष, निराशा र विद्रोहले उद्देलित छ । नेपाली जनयुद्धले परिवर्तनको रेखांकन गऱ्यो, राज्यको चरित्र र स्वरूप फेर्ने साहस गऱ्यो । आमूल परिवर्तन र समाज रूपान्तरणको अग्रगामी विचारमा समाहित भएका यौद्धाहरू, समर्थक र शुभचिन्तकहरू तत्कालीन राज्यद्वारा बेपत्ता बनाइए । ती मान्छेहरूको कुनै लेखाजोखा छैन, स्पष्ट अभिलेख छैन, यर्थात सूचना र चित्त बुझ्दो जवाफ छैन । कथित शान्ति र मेलमिलापका नाममा बलिदानी र न्यायको मुद्दालाई ओझेल पारिएको छ । बेपत्ताको सार्वजनिक मुद्दाराजनीतिक बार्गेनिङको साधन बनाइएको छ । परिवारका फरकफरक समस्या र आवश्यक्ताहरू छन्, बेपत्ता सदस्यको अत्तोपत्तो छैन, परिवारका स्थिति दिनप्रतिदिन नाजुक बनिरहेछ । सम्बन्धित निकाए जिम्मेवार र जवाफदेही छैन । यस्तो कार्यमा सरकार र राजनीतिक दलहरू जवाफदेही र जिम्मेवार बन्नै सकेनन् ।

सही सूचना र न्यायको साटो केही रकम बाँडेर सरकारले बेपत्ता परिवारहरूको अधिकार स्थापित गर्ने वा सम्मान गर्नेभन्दा पनि क्षतिपूर्तिको नाममा राजनीति गऱ्यो । जजसले परिवारका प्रिय सदस्य गुमाए, तिनको क्षतिपूर्ति सम्भव छ ? के मान्छेको मूल्य पैसामा विनिमय हुन सक्छ ? जनयुद्ध र जनआन्दोलनको क्रममा गण्डकीबाट खोसिएका ती जीवनहरू फिर्ता हुनुपर्छ, बेपत्ता नागरिकको स्थिति तत्काल सार्वजनिक गरी बेपत्ता पार्ने अपराधमा संलग्नहरूलाई कडा कारबाही गरिनुपर्छ । वर्षौंदेखि गण्डकले खोजिरहेको आफ्ना प्यारा सदस्यका बेपत्ता सवालको जवाफ इतिहासले दिनैपर्छ। द्वन्द्व अन्त्य भयो भनिएको १५ वर्षको अवधिसम्म पनि त्यस्ता व्यक्तिहरूको अवस्थाबारे जानकारी नहुनुले हजारौं परिवार र तिनीहरूका आफन्तहरूलाई आफ्ना प्रियजनको अवस्था र को कहाँ होलान् भन्ने पीडाले अत्यन्त दुःखद स्थितिमा पुऱ्याएको छ ।

अनिश्चयको घेरामा शान्तिपूर्ण जीवन बाँचिरहेका हजारौं परिवारजनहरू सत्य र न्यायबाट वञ्चित बनाइएका छन् । विगत, वर्तमानको भोगाइ र भविष्यप्रतिको चिन्ताले थप प्रश्नहरू जन्माएको छ । वर्तमान संक्रमणले सत्यको खोजी र न्याय होइन, उल्टो निराशा, आक्रोश र विवशता थोपरेको छ । त्यो इतिहास वा संघर्ष कतिको कष्टकर थियो, सबैले बुझ्नु जरूरी छ । त्यहीबलिदान, रगत, पीडा र आँसुले एउटा नयाँ अग्रगामी राजनीतिक बहस जन्मेको छ जसको जन्मदाता तिनै सहिद र बेपत्ताहरू हुन् जसलाई आत्मसात् गर्न नसक्नु र बिर्सिनुले द्वन्द्व निरूपण गर्न सहयोग गर्ने छैन ।

एकदशक लामो जनयुद्ध र विसं २०६२/०६३ को जनआन्दोलनको सफलताले नयाँ राज्यव्यवस्थाको जग बसाउने तथा गणतन्त्रको संस्थागत विकास गर्ने अवसर

प्रदान त गऱ्यो तर शान्ति प्रक्रियाको कमजोर धरातल, यसको अर्थराजनीति, विगतलाई सम्बोधन गर्ने संक्रमणकालीन न्यायसंयन्त्रको असफलता, राजनीतिक बेइमानी तथा जनयुद्ध र जनआन्दोलनको जनादेशलाई सहज स्वीकार नगर्दाको तीतो परिणाम हजारौं बेपत्ता परिवार, लाखौं द्वन्द्व पीडित र नेपाली जनताले भोगिरहेका छन् । द्वन्द्वपीडितको सवाल र संवेदनशील मानवीय मुद्दामा राज्यले न्यायोचित सम्बोधन गर्न सकेको छैन । विस्तृत शान्ति सम्झौता र अन्तरिम संविधान (२०६३), नयाँ संविधान (२०७२)र निर्वाचन (२०७४) पछिका सरकार, तिनका फोस्रा प्रतिबद्धता र व्यवहारले संक्रमणकालीन न्याय आफै प्रताडित बन्यो । पीडितहरूका मुद्दाको बेबास्ता गर्दा समाज परिवर्तन, साँचो रूपान्तरण र शान्ति स्थापना कति कमजोर बन्छ भन्नेतिर संवेदनशीलता देखिएको छैन, जसको मूल्य चर्को हुन सक्छ ।

बेपत्ताहरूको अधुरो तथ्यांक

नेपालको इतिहासमा दश वर्षे द्वन्द्वकाल (२०५२-२०६३) बलपूर्वक मानिस बेपत्ता पार्ने एउटा क्रूर र अँध्यारो कालखण्ड थियो । राज्य (सुरक्षा निकाय) र विद्रोही (नेकपा माओवादी) दुबै पक्ष यस्ता कार्यमा जिम्वेवार थिए । सही सूचना र अभिलेखनका हिसाबले यसको सत्यतथ्य तथ्यांक भेटिएको छैन । द्वन्द्व समाप्तिसँगै गरिएको घटनाहरूको तथ्यांक संकलन तथा उजुरी अभिलेखीकरणको आधारमा बाहिर आएका तथ्यांक यस्ता छन् :

राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग - (९७०)
- राज्यद्वारा बेपत्ता पारिएको संख्या-६७१
- नेकपा(माओवादी) द्वारा अपहरणपश्चात् स्थिति अज्ञात भएको संख्या- २९९

इन्सेक-(९३३)
- राज्यद्वारा बेपत्ता पारिएको संख्या-८२८
- नेकपा(माओवादी) द्वारा अपहरण पश्चात् स्थिति अज्ञात भएको संख्या -१०५

राज्यद्वारा बेपत्ता योद्धा परिवार समाज-(१०९६)

वेपत्ता परिवार सञ्जाल- (१४००)

आईसीआरसी-(१३३४)

जम्माजम्मी १५ सय हाराहारीमा मानिसहरू बेपत्ता पारिएका छन् । तर हालसम्म पनि अन्तिम मान्न सकिने तथ्यांक उपलब्ध छैन । विभिन्न मानवअधिकारवादी संस्था तथा पारिवारिक संगठनहरूबाट संकलित सूचिलाई आधार मान्दा यस्तो संख्या हजारभन्दा माथि रहेको पुष्टि हुन्छ । यो संख्या थपिन सक्ने वा यसलाई न्यूनतम संख्याको रूपमा लिनुपर्ने देखिन्छ ।

तेजबहादुर भण्डारीसँग सम्बन्धित
केही महत्वपूर्ण दस्तावेज,
कानूनी कागजात तथा तस्वीरहरू

सैनिक नियन्त्रणमा रहेका बाबुलाई मुक्त गराउन आग्रह

काठमाडौं, २४ माघ (कास)- लमजुङ, सिमपानी- ३, भलामका पूर्वशिक्षक तथा नेकपा (माले) गाउँ पार्टी सचिव तेजबहादुर भण्डारीलाई सुरक्षा फौजले नियन्त्रणमा लिएको एक महिना बढी भइसक्दा पनि सार्वजनिक नगरिएको जनाउँदै उहाँको मुक्तिका लागि आवश्यक पहलको माग गर्दै राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा निवेदन दिइएको छ। छोरा रामकुमार भण्डारीले आयोगमा दिएको निवेदनमा तत्कालीन जिल्ला अधिकारी हरिहर शर्माले बोलाएपछि बेसीसहर आउँदै गर्दा मनाङे चौतारीबाट सेनानीको नेतृत्वमा रहेको सुरक्षा फौजले ~~मंसिर~~ पुस १६ गते उनलाई 'आउनुस् हामीसंग जाउँ भनेर लगेको उल्लेख छ।

कान्तिपुर दैनिक
२४ माघ २०५८

पूर्वशिक्षक मुक्त गर्न बन्दी प्रत्यक्षीकरण रिट

काठमाडौं, २० फागुन (कास)- दुई पूर्वशिक्षकलाई गैरकानुनी रूपमा थुनिएको दाबी गर्दै उनीहरूका छोराले सर्वोच्च अदालतमा सोमबार बेग्लाबेग्लै बन्दी प्रत्यक्षीकरण रिट निवेदन दायर गरेका छन्।

लमजुङ सिम्पानी गाविस-३ का पूर्वशिक्षक तेजबहादुर भण्डारीलाई परिवारले समेत भेट्न नपाउने गरी पुस १६ देखि शाही सेनाको लमजुङ ब्यारेकमा थुनामा राखिएको गैरकानुनी भएको जनाउँदै मुक्त गराई पाऊँ भनी बन्दीका हकमा उनका छोरा रामकुमार भण्डारीले रिट दायर गरेका हुन्।

त्यस्तै, म्याग्दी घर भई राजधानीको पुरानो बसपार्कमा लज सञ्चालन गर्दै आएका पूर्वशिक्षक नरबहादुर बीसीलाई माघ २७ गतेदेखि जिल्ला प्रहरी कार्यालय, काठमाडौंले थुनामा राखेकाले मुक्त गराई पाऊँ भनी बन्दीको हकमा उनका छोरा सुमन बीसीले रिट दायर गरेका हुन्।

शाही नेपाली जंगी अड्डा भद्रकालीसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएका दुवै बन्दी प्रत्यक्षीकरण रिटमा सेनाले गैरसैनिकलाई थुनामा राखी कारवाही गर्न सक्ने वा नसक्ने कानुनी प्रश्न उपस्थित भएको समेत उल्लेख छ।

कान्तिपुर दैनिक, २१ फागुन २०५८।

पूर्व शिक्षकलाई थुनेकोमा जवाफ दिन आदेश

काठमाडौं, २१ फागुन (कास)- दुई पूर्व शिक्षक तेजबहादुर भण्डारी र नरबहादुर बीसीलाई गैरकानुनी रूपमा थुनिएको दाबी गर्दै मुक्तिका लागि दायर भएका दुई बेग्लाबेग्लै बन्दी प्रत्यक्षीकरण रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालतले तीन दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउन विपक्षीका नाममा आदेश जारी गरेको छ। उक्त आदेश न्यायाधीश टोपबहादुर सिंहको एकल इजलासबाट मंगलबार जारी भएको हो।

कान्तिपुर दैनिक, २२ फागुन २०५८।

बेपत्ता भएको पश्चात विभिन्न समयमा प्रकाशित समाचारहरू

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
दर्ता नं. ५८८
मिति ०५८।१०।१८

श्री सम्मानित मानव अधिकार आयोग समक्ष चढाएको

निवेदन-पत्र

विषय :- गैरकानूनी रुपमा पक्राउ गरी बेपत्ता पारिएकोले थुनामुक्त गरी जिम्मा लगाई इन्साफ पाउँ ।

श्रीमान अध्यक्ष ज्यू

रा. मानवअधिकार आयोग, हरिहरभवन

मार्फत श्रीमान सचिव ज्यू

रा. मानवधिकार आयोग हरिहरभवन

श्रीमान,

१. म निवेदकका पिता लमजुङ्ग जिल्ला सिमपानी गा.वि.स. वडा नं. ३ मलाम बस्ने वर्ष ५६ का तेजबहादुर भण्डारी एक पूर्व शिक्षक हुनुहुन्छ । उहाले प्राथमिक शिक्षक पदमा विगत लामो समय देखि कार्यरत रही यहि मिति २०५६ मंसिरमा सेवा निवृत्त हुनु भएको थियो । उहाँ एक त्यस क्षेत्रको चर्चित कलाकार समेत रहनु भएकोले समाजमा भैरहेको सामाजिक कुरीती विरुद्ध कहिले काहि व्यंग्यको माध्यमद्वारा प्रदर्शित गर्नुहुन्थ्यो र सेवा निवृत्त भएपछि ने.क.पा.(माले) सिमपानी गाउँ पार्टी सचिव पदमा कार्यरत हुनुहुथ्यो ।

२. यसै बीच मेरा गाउंमा गस्ती गर्न आएका सेना र प्रहरीले मिति ०५८।९।१२ का दिन तेज बहादुर सरलाई लमजुङ्ग जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारी श्री हरिहर शर्माले बोलाउनु भएको छ भोलि बेशी शहर भेट गर्न जानु होला भने अनुसार मेरा पिता र मेरा सहोदर मामा सिमपानी गा.वि.स. अध्यक्ष बम बहादुर थापासंग प्रमुख जिल्ला अधिकारी ज्यू समक्ष मिति ०५८।९।१३ मा भेट गर्न जाँदा अहिले हतार छ पछि आउनुस भनी भन्नुभएको र सो दिन घर फर्कि मिति २०५८।९।१६ मा सि.डि.ओ र पेन्सन समेत बुझनका लागि जाँदा पुनः बेशी शहरको मनाङ्गे चौतारामा बसबाट ओर्लिदा त्यहाँ रहेका प्रहरी र सेनाका शाही थरका सेनानी सहित ६ जनाले बुबालाइं तेज सर आउनुस हामीसंगै जाउं भनि सेनाको मेजरले सि.डि.ओ समक्ष लैजानु भयो । सेनाको गाडीमा राखी सो दिन देखि बेशी शहर गा.बि.स.

(हस्ताक्षर)

अध्यक्ष श्री गुमानसिंह अर्याल-१, बेशी शहर गा.वि.स. बस्ने सूर्य बहादुर के.सी.-१, सिमपानी गा.वि.स. अध्यक्ष बमबहादुर थापा-१ र खुदीबाट संगै आएका सिमपानी गा.वि.स. ३ बस्ने मोहन बहादुर भण्डारी र बाबुराम भण्डारी पनि हुनुहुन्छ । सो दिन सेनाका सेनानीले लगेपछि कहाँ लगियो कहाँ हुनुहुन्छ केही थाहा जानकारी दिनु भएको छैन ।

३. सो कुरा थाहा जानकारी हुने बित्तिकै म निवेदक र मेरा मामा बम बहादुर थापा बेशी शहर गा.वि.स.अध्यक्ष गुमानसिंह अर्याल, बेशी शहर निवासी महेन्द्रलाल श्रेष्ठ समेत गई किन राखियो भन्दा आर्मीका सेनानीले सोधपुछका लागि पक्राउ गर्नु भएको हो भरे भोलि छाडिदिने जिल्ला सुरक्षा समितिमा सहमति भएको छ ।हामीले पक्राउ गरेपछि बुझाउन पनि पर्छ भोलि मानिस बुझ्न आउनु होला भनि भन्नु भयो तर म छोरा र मामा सोही प्रयोजनको लागि बस्दा भोलि पल्ट पनि गैर कानूनी थुना मुक्त गरिएन र पछि पनि बारम्बार सेना, प्रहरी र प्र.जि.अ. समक्ष जाँदा प्र.जि.अ. र प्रहरी प्रमुख, सेनालाई भन्नुहोस भन्ने र सेना प्रमुख मेजर शाही सुरक्षा समितिले जे निर्णय गर्छ त्यहि हुन्छ उहाँको सम्बन्धमा जानकारी दिन मिल्दैन भनि भन्ने गर्नुभयो ।

४. यसै बीच मिति ०५८।१०।१ मा ने.क.पा. (माले) को पहलमा मेरा पिताको गैर कानूनी थुनामुक्तिका लागि भएको सर्वदलिय र सुरक्षा निकाय प्रमुखहरु बीच भएको बैठकमा सबै पार्टीका प्रमुखहरुले त्यस्तो अन्याय गर्नु भएन उहाँ कुनै आतंककारी गतिबिधिमा लागेको मानिस पनि होइन बरु उल्टो माओवादी भनिनेले कारबाहीको घोषणा गरेको मानिस हो भनि भन्दा पनि प्र.जि.अ.र डि.एस.पी. ले सोही समय "हामीले भनेको सेनाको सेनानीले मान्दैन सुरक्षा समितिको बैठकबाट तेज बहादुर भण्डारीलाई कुनै कारबाही नगर्ने थुनामुक्त गर्ने सहमति भएको छ" भनि भन्नुभयो । सो बैठकमा सेनाका सेनानीले बैठकमा आउनुस भनि भन्दा बैठकमा पनि नआउनु भएको र मालेका जिल्ला पार्टी सचिव महेन्द्रलाल श्रेष्ठ र जि.बि.स. सभापतिले फोन गर्दा मलाई फुर्सद छैन भनि जबाफ दिनु भयो ।

५. लमजुङ्ग जिल्लाको सेनाको गैर कानूनी थुनामा मेरा पितालाई राखिएको, हामीलाई हालसम्म कुनै भेटघाट सम्पर्क गर्न पनि नदिएको मेरा आमा र म पितालाई भेट्न पाउं भनि सधैं आर्मीको प्रमुख समक्ष गई रुँदा र अनेक अनुनय विनय गर्दा समेत पनि कुनै सुनुवाइ नगरी तेरो घर आगो लगाई दिन्छु तं गइ हाल भनि अत्यन्तै अभद्र व्यवहार गर्नु भएको र अनेक प्रयास गर्दा समेत थुनामा राखिएको पुर्जी र सूचना समेत नदिएकोले र थुनाभित्र अत्यन्तै

चरम पार्सविक यातना दिएको बुझिएकोले गर्दा सो सम्वन्धी अन्य निकाय अत्यन्तै मौन वसेकोले नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार सम्वन्धी अभिसन्धीहरु र मानवअधिकार आयोग ऐन तथा संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक तथा सार्वभौम मानवअधिकारको हक हनन् भएकोले हाम्रो पारिवारिक पिडा समेतलाई मनन गरी मेरो पिताको मानव अधिकार वहाल गरी गैर कानूनी थुनाबाट मुक्त गराई हामी परिवार समेतलाई भेटघाट र जिम्मा लगाई पाउँ ।

निवेदक

निज तेजवहादुर भण्डारीको एकाघरको छोरा लमजुङ्ग जिल्ला सिमपानी गा.वि.स. वडा नं ३ भलाम बस्ने वर्ष २४ को रामकुमार भण्डारी

आवश्यक कार्यवाहीका लागि हार्दिक अनुरोध :-

१. श्री प्रतिनिधि सभा, मानव अधिकार समिति सिंहदरबार, काठमाडौं ।
२. श्री प्रतिनिधिसभा, राज्य व्यवस्था समिति, ऐ.ऐ.
३. माननीय गृहमन्त्रीज्यू श्री ५ को सरकार, गृहमन्त्रालय सिंहदरबार ।
४. श्रीमान प्रधान सेनापति ज्यू, शाही नेपाली जंगी अड्डा, काठमाडौं ।
५. नेपाली कांग्रेस, पार्टी केन्द्रीय कार्यालय, टेकु र जिल्ला कार्यालय लमजुङ्ग ।
६. ने.क.पा. (एमाले) पार्टी केन्द्रीय कार्यालय वल्खु र जिल्ला कार्यालय लमजुङ्ग ।
७. राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी केन्द्रीय कार्यालय नक्साल र जि.का. लमजुङ्ग ।
८. श्री ने.क.पा. (माले) पार्टी केन्द्रीय कार्यालय कुपण्डोल र जि.का. लमजुङ्ग ।
९. श्री प्रमुख जिल्ला अधिकारी ज्यू, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, लमजुङ्ग ।
१०. जिल्ला प्रहरी कार्यालय, लमजुङ्ग ।
११. अन्तर्राष्ट्रिय रेडक्रस, नेपाल शाखा, काठमाडौं ।
१२. नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौं ।
१३. अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक) केन्द्रीय कार्यालय, कलंकी, काठमाडौं ।
१४. मानव अधिकार तथा शान्ति समाज, काठमाडौं ।
१५. मानव अधिकार संरक्षण मञ्च, काठमाडौं ।

इति सम्वत २०५८ साल माघ १८ गते रोज ५ शुभम्

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ अन्तर्गत स्थापित

च.नं. १९३/१८ संरक्षण १८९/०५८

मिति २०५८।११।१४

श्री गृह मन्त्रालय
सिंहदरवार काठमाण्डौ ।

विषय : स्पष्ट विवरण सम्बन्धमा ।

उपरोक्त विषयमा आयोगबट च. नं १६३ मिति २०५८।१०।१९ को पत्रद्वारा श्री जिल्ला प्रशासन कार्यालय लमजुङ्गमा तेज बहादुर भण्डारीको हत्याको बिषयमा लेखिएको पत्रको जवाफमा निजको संयुक्त सुरक्षा टोलीको कारवाहीमा परि मृत्यू भएको भन्ने जानकारी प्राप्त भएको तर निजका आफन्तहरुलाई सो को जानकारीसम्म नदिइएको भन्ने देखिएकोले पुन : यो पत्र लेखिदैछ ।

सो सम्वन्धमा निजलाई कुन अभियोगमा कहिले र कहांबाट पक्राउ गरिएको हो ? थुनामा राख्दा निजलाई प्रचलित कानूनले निर्धारण गरेका के कस्ता प्रकृयाहरु पूरा गरि थुनामा राखिएको थियो र निजको मृत्यु भएपछि कानून बमोजिम निजका परिवारका सदस्यहरुलाई जिम्मा दिईयो वा दिईएन ? यथार्थ विवरण खुलाई यो पत्र प्राप्त भएको मितिले ७ दिन भित्र जवाफ उपलब्ध गराईदिनु हुन निर्देशानुसार अनुरोध गरिन्छ ।

(प्रदीपशंकर वाग्ले)
शाखा अधिकृत

५६।३० १९।१।५४

हरिहरभवन, पुल्चोक, फोन नं. : ५२५६५९, ५२५८४२, ५४७९७४, ५४७९७५, ५४७९७६, ५४७९७८
पो.व.नं. ९१८२ काठमाण्डौं, नेपाल, फ्याक्स : ५४७९७३, ईमेल : nhrc@ntc.net.np

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

मानव अधिकार आयोग ऐन २०५३ अन्तर्गत स्थापित

च.नं. १९४/१ : संरक्षण १९४/०५८

मिति २०५८।११।१४

श्री रक्षा मन्त्रालय
सिंहदरवार काठमाण्डौ ।

विषय : स्पष्ट विवरण सम्बन्धमा ।

उपरोक्त विषयमा आयोगबाट च. नं १६३ मिति २०५८।१०।१९ को पत्रद्वारा श्री जिल्ला प्रशासन कार्यालय लमजुङ्ग मा तेज बहादुर भण्डारीको हत्याको विषयमा लेखिएको पत्रको जवाफमा निजको संयुक्त सुरक्षा टोलीको कारवाहीमा परि मृत्यू भएको भन्ने जानकारी प्राप्त भएको तर निजका आफन्तहरुलाई सो को जानकारीसम्म नदिइएको भन्ने देखिएकोले पुन : यो पत्र लेखिदैछ ।

सो सम्बन्धमा निजलाई कुन अभियोगमा कहिले र कहांवाट पक्राउ गरिएको हो ? थुनामा राख्दा निजलाई प्रचलित कानूनले निर्धारण गरेका के कस्ता प्रकृयाहरु पूरा गरि थुनामा राखिएको थियो र निजको मृत्यु भएपछि कानून बमोजिम निजका परिवारका सदस्यहरुलाई जिम्मा दिईयो वा दिईएन ? यथार्थ विवरण खुलाई यो पत्र प्राप्त भएको मितिले ७ दिन भित्र जवाफ उपलब्ध गराईदिनु हुन निर्देशानुसार अनुरोध गरिन्छ ।

(प्रदीपशंकर वांग्ले)
शाखा अधिकृत

हरिहरभवन, पुल्चोक, फोन नं. : ५२५६५९, ५२५८४२, ५४७९७४, ५४७९७५, ५४७९७६, ५४७९७८
पो.व.नं. ९१८२ काठमाण्डौं, नेपाल, फ्याक्स : ५४७९७३, ईमेल : nhrc@ntc.net.np

अत्यन्त जरुरी

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ अन्तर्गत स्थापित

च.नं. १९० १A : रक्षण/२८ । मिति २०५८।११।०९

श्री जिल्ला प्रसाशन कार्यालय
लमजुङ ।

विषय : स्पष्ट बिवरण सम्बन्धमा ।

उपरोक्त विषयमा आयोगका च. नं १६३ मिति २०५८।१०।१९ को पत्रको सन्दर्भमा लेखिएको ताहांको च. नं. १५ ३ मिति २०५८।११।३ को पत्र प्राप्त भई व्यहोरा अवगत भयो । सो विषयमा आयोगमा प्राप्त जानकारी तथा विवरणमा केही थप बिषयहरुमा स्पष्ट हुनु पर्ने भएकोले पुन : यो पत्र लेखिदैछ ।

सो सम्बन्धमा निजलाई कुन अभियोगमा कहिले र कहांबाट पक्राउ गरिएको हो ? थुनामा राख्दा निजलाई प्रचलित कानूनले निर्धारण गरेका के कस्ता प्रकृयाहरु पूरा गरि थुनामा राखिएको थियो र निजको मृत्यु भएपछि कानून बमोजिम निजका परिवारका सदस्यहरुलाई जिम्मा दिईयो वा दिईएन ? यथार्थ विवरण खुलाई यो पत्र प्राप्त भएको मितिले ७ दिन भित्र जवाफ उपलब्ध गराईदिनु हुन निर्देशानुसार अनुरोध गरिन्छ ।

(प्रदीपशंकर बाग्ले)
शाखा अधिकृत

श्री ५ को सरकार
रक्षा मन्त्रालय
(शाखा)

पत्र संख्या :- का.२१।१।१।ठ।कु।०५८।५९।२५४

सिंहदरबार, काठमाडौं।
मिति ... २०५८।११।२२

विषय :- स्पष्ट विवरण पठाएको ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
दर्ता नं. ६०३
मिति ०५८।११।२५

श्री राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग,
हरिहर भवन,पुल्चोक ।

त्यस आयोको च.नं. १९४। १C संरक्षण।५९४।०५८ मिति २०५८।११।१४ को पत्रको सम्बन्धमा निम्न बमोजिमको विवरण जानकारी गराइएको व्यहोरा निर्देशानुसार अनुरोध गरिन्छ ।

लमजुङ जिल्ला सिमपानी गा.वि.स.बस्ने श्री तेजबहादुर भण्डारी (कृष्ण) बारे तल उल्लिखित जानकारी भएकोले खोजतलास गर्दा सुरक्षा फौजले मिति ०५८।९।१६ मा फेलापारी हिरासतमा लिएको ।

१) निज माओवादी क्रान्तिकारी किसान संगठनको सचिव र माओवादी संगठनको लमजुङ सिमपानी ईलाकाको सेल सदसय भएको भन्ने बुझिएको ।

२) मिति २०५८ पौष ८ गते लमजुङ जिल्लाको चण्डीस्थान गा.वि.स.इलाकामा कर्डन एण्ड सर्चको लागि गएका सुरक्षा फौजलाई ऐ. गा.वि.स.अन्तरगत बेलाउती बिसौनी भलाम खोला जंगल बीचको सडकमा विद्युतीय धराप थाप्ने कार्यमा निज आतंककारी सकृय रुपमा संलग्न रहेको बुझिएको ।

३) निजले आफ्नो घरमा माओवादी आतंककारीहरुलाई राखी विभिन्न योजनाहरु बनाउने, जनकारवाही, उत्पीडित महिलालाई न्याय दिलाउने नाममा जवरजस्ती रकम असुल गर्ने, धान लुट्न लगाउने, चन्दा उठाउने जस्ता कार्य गरी धेरै रकम संकलन गरेको बुझिएको ।

निज आतंककारीले माओवादी आतंककारीले ओडारमा लुकाई राखेको हतियार, विष्फोटक पदार्थ देखाई दिन्छु भनि लमजुङ जिल्लाको सिमपानी गाउंको जंगल इलाकामा सुरक्षा फौजलाई गाईड गरी लगेको बेला निज आतंककारीले सुरक्षाकर्मी माथि एक्कासी जाई लागी भाग्ने दुश्प्रयास गर्दा सुरक्षाकर्मीले आत्मरक्षाको लागि गरेको प्रतिरक्षात्मक कारवाहीमा परी मिति २०५८ पौष १७ गतेको ०१३० बजे घटनास्थलमा मृत्यु भएको ।

सैनिक कारवाहीको लागि गएको उक्त सुरक्षा फौजले सुरक्षाको दृष्टिकोणले र भौगोलिक विकटता तथा यातायातको असुविधाले गर्दा मृतक आतंककारीको शव घटनास्थलमा छोड्न बाध्य भएको ।

(हस्ताक्षर)
०५८।११।२३
शाखा अधिकृत

११४०
११।२५

C:\patra\prasasan\tholo.doc76

शान्ति सुरक्षा

च.नं. ०५८।०५९ (शा.सु.)।१६

२०५८।११।३

जानकारी उपलब्ध गराई दिने बारे ।

श्री राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग,
काठमाडौं, नेपाल ।

ताहाको च.नं. १६३ मिति २०५८।१०।१६ को पत्र प्राप्त भई व्यहोरा अवगत भयो।

यस जिल्ला अन्तरगत सिम्पानी गा.वि.स. वडा नं ८ र ९ को वार्ड एरियामा नेपाल प्रहरी र शाही नेपाली सेनाको संयुक्त टोलीले सर्च कारवाही गर्दै जाँदा ऐ.गा.वि.स. परेको सिम्पानी गा.वि. वडा नं ३ बस्ने वर्ष ५८को तेज बहादुर मगरले सिम्पानीको जंगलमा लुकाई राखेको हात तियार बेलाई दिन्छु भनी त्यस तर्फ सर्च गर्दै जाँदा निज भाग्न लागेकोले मिति २०५८।६।२७ गते ०१.३० बजे संयुक्त टोलीले कारवाही गर्दा निजको घटनास्थलमा नै मृत्यु भएको भाथै मिति ०५८।६।८ गते भएको एम्बुसको घटना सम्बन्धी बाहिना निजको घरमा बसे भएको बुझिएको, निज अ.नै.किसान संघ (क्रान्तीकारी) को एरिया कमिटिको सचिव तथा माओवादी आतंककारीको भातृय संघ सदस्य भएको बुझिएको व्यहोरा अनुरोध छ ।

(शिव प्रसाद नेपाल)
प्रमुख जिल्ला अधिकारी

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ अन्तर्गत स्थापित

च.नं. १९७ संरक्षण ५६४ ६५८० मिति २०५८।११।१४

श्री रामकुमार भण्डारी,
लम्जुङ्ग जिल्ला सीमपानी,
गा.वि.स. वडा नं. ३।

विषयः जानकारी गराईएको सम्बन्धमा।

यहाँले आयोग समक्ष २०५८।१०।१८ (द नं. ५८८) मा दिनु भएको निवेदन उपर कारवाही हुँदा लम्जुङ्ग जिल्ला अर्न्तगत लम्जुङ्ग जिल्ला सीमपानी गा.वि.स. वडा नं. ८ र ९ को वार्ड एरियामा नेपाल प्रहरी र शाही नेपाली सेनाको संयुक्त टोलीले सर्च कारवाही गर्दै जाँदा पक्राउमा परेका लम्जुङ्ग जिल्ला सीमपानी गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने वर्ष ५८ को तेजबहादुर भण्डारीले सीमपानीको जंगलमा लुकाई राखेको हातहतियार देखाई दिन्छु भनी त्यस तर्फ सर्च गर्दै जाँदा निज भाग्न लागेकोले मिति २०५८।९।१७ गते १:३० बजे संयुक्त टोलीले कारबाही गर्दा निजको घटनास्थलमै मृत्यु भएको भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय लम्जुङ्गको पं सं ०५८/०५९ (शा.स) २/९ च.नं. १५४३ मिति २०५८।११।३ को पत्रद्वारा जानकारी प्राप्त भएको हुँदा जानकारीको लागि निर्देशानुसार अनुरोध गरिन्छ।

(विमलप्रसाद बराल)
शाखा अधिकृत

श्री सर्वोच्च अदालतमा चढाएको

निवेदन पत्र

विषयः- नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ८८ (२) बमोजिम बन्दी प्रत्यक्षीकरण लगायत अन्य जो चाहिने आदेश जारी गरी गैहकानुनी थुनामा रहेका पितालाई मेरो जिम्मा लगाई पूर्ण न्याय गरी पाउँ ।

शाही नेपाली सेनाको जिल्ला ब्यारेक लमजुङमा गैर कानूनी थुनामा रहेका वर्ष ५६ का तेज बहादुर भण्डारीको हकमा छोरा जिल्ला लमजुङ सिम्पानी गा. वि. स. वडा नं. ३ बस्ने वर्ष २८ को राम कुमार भण्डारी...... ....१ } निवेदक

विरुद्ध

१. श्री शाही नेपाली सेना, जिल्ला ब्यारेक, बेशी शहर लमजुङ १
२. श्री सन्तोष सिंह ठकुरी, सेनानी, जिल्ला प्रमुख शाही नेपाली सेना लमजुङ.........१
३. श्री शिव प्रसाद नेपाल, प्रमुख जिल्ला अधिकारी, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बेशी शहर लमजुङ १
४. जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बेशी शहर लमजुङ १
५. जिल्ला प्रहरी कार्यालय, बेशी शहर लमजुङ...१
६. श्री ५ को सरकार मन्त्री परिषद सचिवालय सिंह दरवार काठमाडौं १
७. श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय ऐ.ऐ..१
८. श्री ५ को सरकार रक्षा मन्त्रालय ऐ.ऐ. १
९. श्री शाही नेपाली जंगी अड्डा, भद्रकाली काठमाडौं १
१०. श्री राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, हरिहर भवन-पुल्चोक, ललितपुर...................१

} विपक्षी प्रत्यर्थी

म निवेदक नियमानुसार लाग्ने दस्तुर यसै साथ राखी निम्न लिखित निवेदन गर्दछु । यस निवेदनपत्रमा सरलताको लागि "नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७" लाई "संविधान", भनी सम्बोधन गरेको छु ।

१. मेरा पिता तेज बहादुर भण्डारी लमजुङ जिल्ला सिम्पानी गा. वि. स. वडा नं. ३ भलाम बस्ने वर्ष ५६ को एक पूर्व शिक्षक हुनुहुन्छ । पिता हाल शिक्षण सेवाबाट निवृत भै घर काजमा र सामाजिक कृयाकलापमा संलग्न हुनुहुन्छ ।

२. यसै बीच मेरा पितालाई विपक्षी नं. ३ ले जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा हाजिर हुन आउन स्थानिय प्रहरी कार्यालय मार्फत खबर पाउदा मिति २०५८।१।१३ मा भेट गर्न म छोरा समेत जाँदा बिपक्षी नं. ३ ले आज बेफूर्सदीलो छु पछि भेटन आउनुहोस् भनी भन्नुभयो । सो दिन पुनः हामी घर फर्कंपछि मिति २०५८।१।१६ मा विपक्षी नं ३ सँग भेटन र रा.बा.बैंक बेशिशहर शाखाबाट निवृतिभरण समेत बुझ्न घरबाट निस्की जानु भएको र सो दिन घरबाट खुदी बजारबाट बस चढी सदरमुकाम बेशी शहर जाँदा बेशी शहर मनाङे चौतारा भनिने स्थानमा बसबाट ओर्लेपछि विपक्षी नं. २ ले मेरा पितालाई त्यहाँ रहेको अन्य सुरक्षा कर्मीसँग सैनिक ब्यारेकमा लैजानु भएको रहेछ । सो कुरा तत्काल जानकारी भै मेरा सहोदर मामा सिम्पानी गा.बि.स. अध्यक्ष बम बहादुर थापा र मेरा पिताका अनन्य मित्र बेशीशहर गा.बि.स. अध्यक्ष गुमानसिंह अर्याल तत्काल विपक्षी नं. २ र ३ सँग भेट गर्न जाँदा सामान्य सोधपुछ पछि भोली छाडीदिन्छौ भनी भन्नु भएको थियो ।

३. यसरी मेरा पिता तेज बहादुर भण्डारीलाई गैरकानूनी रुपमा थुनामा राखिएपछि म र मेरी आमा विपक्षी नं १,२,३,५ समेत सँग आई मेरा पिताबाट कुनै कसुर जन्य कार्य नभएकोले हामीले भेटन तथा जिम्मा पाउँ भनी अनेक अनुनय बिनय र मिन्नतँग गर्दा समेत हामीलाईं कुनै भेटघाट गर्न हेर्न समेत दिइएन । उल्टो हाम्रो अनुसन्धान कार्यलाई बाधा पार्ने हो भने तिमीहरुलाई थुनिदिन्छौं भन्ने बारम्बार धम्की दिनुभयो । विपक्षी नं. १ मा कार्यरत सैनिकहरुले ब्यारेक भित्रै पिता र अन्य ७ जना सँगै थुनामा हुनुहुन्छ भने । सोहि स्थानमा कार्यरत सैनिक जवानसँग बुझ्दा मेरा पितालाई सेनानी सन्तोष सिंह ठकुरीले रक्सी खाई आई साह्रै कुटपिट र यातना दिएकोले हिडडुल गर्न सक्नु भएको छैन । बन्दी ब्यारेक भित्र आँखामा पट्टि र हातमा नेल लगाएर राखेको छ भन्ने जानकारी मात्र दिए ।

४. मेरा पिताले कुनै कसुरजन्य कार्य नगर्नु भएको र विपक्षीहरुले मिति २०५८।१।१६ देखि गैरकानूनी थुनामा राखेकोमा हामीलाई भेटघाट गर्न नदिएको र थुना भित्र राखी यातना दिएको र सबिधान तथा कानून बमोजिम सो मितिबाट २४ घण्टा भित्र मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष पेश गर्नुपर्ने र पक्राउ पूर्जि समेत दिनु पर्नेमा सो बिपरीत हाम्रो पितालाई हालसम्म थुनामा राखिएको अवस्था छ ।

५. यसै बीच विपक्षी नं. १० समक्ष मेरा पितालाई गैरकानूनी रुपमा थुनामा राखिएको समेतको उजूरी मिति २०५८।१०।१८ द.नं.५८८ मार्फत दिई-सो उजूरीको आवश्यक कार्बाहीको लागि प्रतिनिधि सभा मानव अधिकार समिति, प्रतिनिधि सभा राज्य ब्यवस्था समिति, श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय, प्रधान सेनापती, अन्तर्राष्ट्रिय रेडक्रस नेपाल शाखा, लगायत विभिन्न निकाय र संघ संस्थालाई दिएकोमा निजहरुले समेत कुनै चासो र सरोकार

नदेखाएको तथा थुनुवाको छोरा र मेरी आमा निज विपक्षीहरु समक्ष बारम्बार गई पितासँग भेटघाट र मुख हेर्नसम्म भएपनि पाउँ भनी पटक पटक अनुरोध र रुदा समेत विपक्षीहरुले अत्यन्तै अमानवीय रुपमा सो कार्य आजसम्म नगरीदिनु भएकोले सो कारणबाट मेरी आमा मानसिक सन्तुलन गुमाउने अवस्थमा रहनु भएको तथा विपक्षीहरुले उल्टो हामीलाई दुःख र धम्की दिएकोले र विपक्षीहरुबाट मेरा पितालाई नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १४ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन गरीएको र नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकार सम्बन्धी विभिन्न अभिसन्धीद्वारा प्रदत्त हक समेतका कानूनी हक हनन भएकोले बाध्य भई यो निवेदनसाथ उक्त प्रदत्त मौलिक तथा कानूनी हक बहाली गरी विपक्षीहरुले गैर कानूनी रुपमा सैनिक ब्यारेकमा थुनामा रहेका मेरा पितालाई बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा थुनामुक्त गरी मेरा पिता तेज बहादुर भण्डारीलाई मेरो जिम्मा लगाई पूर्ण न्याय गरी पाउन यो निवेदन साथ उपस्थित भएको छु।

विपक्षीहरुबाट भएको उल्लिखित कार्यले देहाय बमोजिमका गम्भीर संवैधानिक तथा कानूनी प्रश्न उपस्थित गराएको छ।

क) विपक्षी शाही नेपाली सेनाले कुनै आधार कारण बिना संविधानको धारा १४ विपरित आफ्नो सैनिक ब्यारेकमा गैहसैनिक व्यक्तिलाई थुनामा राखे कार्वाही गर्न पाउने वा नपाउने ?

ख) विपक्षीहरुले थुनामा रहेको व्यक्तिलाई गैहकानूनी हिरासत खडा गरी कुनै पूर्जा नै नबुझाई संविधान समेतका कानून विपरीत वैयक्तिक अधिकार हनन गर्न सक्ने वा नसक्ने ?

ग) अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धी समेत विपरीत विपक्षी नं. १,२,३,४,५ समेतका निकायले कुनै पनि व्यक्तिलाई आँखामा पट्टि बाधि हात खुट्टामा नेल ठोकी राखेका भएकाको आफन्त समेतलाई भेटन् नदिई अमानवीय यातना दिन मिल्ने वा नमिल्ने ?

घ) निवेदकको हकमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने वा नहुने र बन्दी पितालाई छोराले जिम्मा बुझी लिन पाउने वा नपाउने ?

३. प्रस्तुत मुद्दामा निम्न लिखित तथ्य कानून समेतको आधारमा रीट निवेदन बमोजिम निवेदन जारी हुने स्पष्ट छ।

क) मेरा पिता तेज बहादुर भण्डारी बिगत २०५८ पुस १६ गतेबाट विपक्षी शाही नेपाली सेनाको लमजुङ जिल्लाको ब्यारेकमा गैर कानूनी थुनामा हुनुहुन्छ। सोही ब्यारेकमा कार्यरत सैनिकहरुका भनाई बमोजिम मेरा पिता समेत ८ जनालाई आँखामा पट्टि बाधी हात खुट्टामा नेल ठोकी राखिएको छ। र सैनिकका टुकडी प्रमुख विपक्षी सन्तोष सिंह ठकुरीले पितालाई अत्यन्तै कठोर यातना दिइ रहनु भएको छ। मेरा पिता वर्तमान संविधान पूर्ण रुपमा पालना गरी सेवारत र निवृत्त एक शिक्षक

भएको र वर्तमान संविधान मान्ने पार्टीको एक कार्यकर्ता भएकोले कुनै आतंककारी पक्षसँग सम्वन्धित पनि नभएको मानिसलाई यसरी कुनै आधार कारण विना वन्दी वनाउन विपक्षीहरुले पाउने होइन् भने अर्कोतिर सैनिक ऐन २०१६ लगायत कुनै पनि कानूनले विपक्षी शाही नेपाली सेनालाई यातना दिने तथा बन्दी बनाउने अधिकार दिएको पनि छैन र विपक्षीहरुलाई पनि संविधानको धारा १४ विपरीत मेरा पिताको मौलिक हक हनन गर्ने अधिकार नभएकोले हुँदै नभएको अधिकार प्रयोग विपक्षीहरुले गरेकोले निवेदन दावी बमोजिम रीट जारी हुने स्पष्ट छ ।

ख) बिपक्षीहरुसँग म बन्दीका छोरा समेतले पिताको थुनाको कारण समेतको जानकारी माग गर्दा समेत पिता तेज बहादुर भण्डारीको थुना दण्डनिय थुना (Punitive detention) हो वा निरोधात्मक थुना (Preventive detention) हो सो समेत जानकारी दिनु भएको छैन । यसरी कुनै पनि व्यक्तिलाई थुनाको कारण निजका परिवारलाई नदिई कुनै पूर्जि नै नदिई बिपक्षीहरुसँग जानकारी माग्न जाने हामी पिडित लाई धम्की र दुःख दिई बिपक्षीहरुले हाम्रा पितालाई गैरकानूनी रुपमा बन्दी बनाएकोले रीट जारी हुनुपर्ने स्पष्ट छ ।

ग) बिपक्षी नं. ६,७,८,२, समेतको निर्देशनमा बिपक्षी नं. १ देखि ४ सम्मका निकाय र व्यक्तिले मेरा पिता समेत सो सैनिक व्यारेकमा गैहकानूनी थुनामा रहेका ८ जनालाई आँखामा कालो खोलको पट्टि बाँधी हात खुट्टामा नेल ठोकी राखिएको जानकारी विपक्षी नं. १ मा कार्यरत सैनिकले मलाई र मेरा आमालाई दिए सो सुनेपछि मेरा आमा मानसिक सन्तुलन गुमाई सक्नु भएको छ । एकातिर हामीलाई हाम्रा पिता भेटन नदिने अर्कोतिर त्यस्तो अमानविय र बर्बर यातना दिने कार्यले नेपाल पक्ष भएको मानवअधिकार सम्बन्धी अभिसन्धी र नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा नै उल्लेखित कानूनी राज्यको अवधारणा, नागरिकको आधारभूत मानवअधिकार र त्यसमा पनि वैयक्तिक स्वतन्त्रता जस्तो सम्वेदनशिल बिषयमा उल्लेखित कानूनको पालना नगरी कुनै उपयुक्त र ठोस आधार बिना मेरा पिताको स्वतन्त्रता अपहरण गरिएकोले सो कार्य गर्ने अधिकार नेपालको संविधानले कसैलाई छुट र उन्मुक्ती नदिएकोले रीट जारी हुनु पर्ने स्पष्ट छ ।

घ) बिपक्षीहरुले नेपाल कानून हातमा लिई संविधान, नेपाल पक्ष भएका मानवअधिकार सम्वन्धी अभिसन्धी र कानून र सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित नजीर समेतको परिपालना नगरी गैरकानूनी रुपमा मेरा पितालाई थुनामा राखेकोले निवेदन दाबी बमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी मेरा पितालाई मेरो जिम्मा लगाई सम्मानित अदालतबाट संविधानको धारा ८८(२) मा उल्लेख भए बमोजिमको पूर्ण न्याय पाउँ ।

८. अत: माथि प्रकरण प्रकरणमा उल्लेखित तथ्य कानून समेतको आधारमा मेरा पिता तेज बहादुर भण्डारीलाई विपक्षीहरुको आपसी मिलोमतोमा गैरकानूनी बन्दी बनाई राखेकोले संविधानको धारा१४, २३ र ८८(२) बमोजिम सम्मानित अदालतबाट बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश लगायत अन्य आवश्यक आदेश पूर्जि लगायत जारी गरी मेरा पितालाई थुना मुक्त गरी म छोरालाई जिम्मा लगाई संविधानको धारा ८८(२) को अन्तिम वाक्यांश बमोजिमको पूर्ण न्याय पाउने गरी विपक्षीहरुका नाममा आदेश जारी गरी पाउँ ।

९. विपक्षीहरुले मेरा पितालाई प्रस्तुत रिट निवेदन परेपछि अन्यत्र ठाउँ सारी गरी लैजाने, समेत आशंका विद्यमान भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा पेश गर्ने लिखितजवाफ साथ बन्दी अदालतमा हाजिर गर्नु भन्ने समेतको आदेश विपक्षीहरुलाई कारण देखाउ आदेश हुँदाका बखतमै जारी गरी पाउँ ।

१०. यो रिट निवेदन दर्ता गर्न हाल कुनै कानून व्यवसायी राखेका छैन ।

व्यहोरा ठीक साँचो हो, झुठ्ठा ठहरे कानून बमोजिम सहुँला बुझाउँला ।

निवेदक

निज राम कुमार भण्डारी

इति सम्वत २०५८ साल फाल्गुण २० गते रोज २ शुभम् ....।

सर्वोच्च अदालत काठमाडौं

सर्वोच्च अदालत एक न्यायाधीशको इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री टोप बहादुर सिंह

आदेश

सम्वत २०५८ सालको रिट नं. ६२

विषयः- बन्दीप्रत्यक्षीकरण

टेम बहादुर भण्डारीको हकमा राम कुमार भण्डारी .... निवेदक

विरुद्ध

शाही नेपाली सेना, जिल्ला ब्यारेक, बेंशी शहर लमजुङ समेत ...... विपक्षी

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक ३ दिन भित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियम बमोजिम पेश गर्नु ।

टोपबहादुरसिंह
न्यायाधीश

इति सम्वत २०५८ साल फागुन २१ गते रोज ३ शुभम् ।

श्री सर्वोच्च अदालत काठमाडौंमा प्रस्तुत गरिएको

लिखित जवाफ

मार्फत :- श्री महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय
र रामशाहपथ काठमाडौं ।

विषय:- लिखित जवाफ प्रस्तुत गरिएको ।

जिल्ला प्रशासन कार्यालय लमजुङको तर्फबाट र आफ्नो तर्फबाट समेत प्र.जि.अ. शिव प्रसाद नेपाल ---। लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता

विरुद्ध :-

जिल्ला लमजुङ, सिम्पानी गा.वि.स.वडा नं ३ बस्ने तेज बहादुर भण्डारीको छोरा वर्ष २४ को रामकुमार भण्डारी ---। विपक्षी

सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतको, २०५८।११।२२ को पत्र मिति २०५८।१२।४ गतेका दिन यस कार्यालयमा प्राप्त भई सो सम्बन्धमा निम्न कारणहरूका खुलाई यो लिखित जवाफ प्रस्तुत गरेको छु।

(१) विपक्षी निवेदकले आफ्नो निवेदनको प्रकरण नं.२ मा निवेदकका बाबु मिति २०५८।६।१५मा यस कार्यालयमा भेटन आएको भन्ने र यस कार्यालयका मूल गेटबाट आज फर्कन नसकेको भनी भनेको भन्ने कथन, त्यसरीनै मिति २०५८।६।१६ मा पुनः निज निवेदकका बाबु आफ्नो घरबाट यस कार्यालयमा आउदा जिल्ला सदरमुकाम स्थित बेसीशहर मनाङ्गे चौतारा भन्ने स्थानबाट पक्राउ गरिएको र यदि अन्य मानिसहरू भेट आउदा सोध पुछ गरि छाडी दिन्थ्यौं भनि उल्लेख गरेको ब्यहोरा, त्यस्तै - प्रकरण नं ३ मा १ दैनिक रुपले निजको बाबुलाई भेट गर्न आउदा विभिन्न समेत लाई धुनी दिन्थ्यौं भनी धम्की दिएको भन्ने समेत ब्यहोरा, र प्रकरण नं ६ (ग)मा अमानवीय यातना यस कार्यालय समेतबाट निवेदकका बाबुलाई गरिएको भन्ने समेतका निवेदनमा उल्लेखित आधार त्यस कार्यालयबाट हुँदै नभएका गरिदै नगरिएका र यस कार्यालय संग निजको बाबुको कुनै सम्पर्क भेट समेत नभएको हुँदा उक्त आधारहरू मूलतः कपोलकल्पित र फरेबी हुन् ।

(२) जिल्लामा आतंककारी क्रियाकलाप बढ्दै गई रहेको सन्दर्भमा यस जिल्ला स्थित रहेको नेपाल प्रहरी र शाही नेपाली सेनाको संयुक्त गस्ती टोलीले सिम्पानी गा.वि.स.वडा नं ७ र ६ बाईएरियामा गस्ती गर्दै जाँदा आतंककारी हरूले गस्ती टोली माथि चारै तर्फबाट फायर गर्दै दोहोरो फायर हुने क्रममा निज निवेदकका बाबु तेज बहादुर भण्डारी अचानक सुरक्षा कर्मीको कब्जामा परेको बखत नजिकै रहेको आतंककारी समूह तिर भिडा लाग्दै हातहतियार खोसाई भिन्नु भनी सुरक्षा कर्मीको घेरा तोडी आतंककारी समूह तर्फ भाग्ने क्रममा सुरक्षा तर्फबाट भिडन्त हुदा निजको मिति २०५८।६।१७ गते १.१० बजे - तत्काल मृत्यु भएको सो स्थानमा तत्काल रातको समय सुरक्षा कर्मीले आफ्नो सुरक्षा र उक्त घटनास्थल संरक्षण गर्न सक्ने स्थिति नहुँदा र कावु बाहिरको परिस्थिति परी निज मृतकको लास आफुजिम्मा लिन अर्थात कानून बमोजिम निजको आफन्तहरूलाई जिम्मा लगाउन नसकिएको ब्यहोरा स्पष्टै छ ।

(३) विपक्षी निवेदकले आफ्नो निवेदनको कारण प्रकरणमा यस कार्यालय र यस कार्यालयका प्रमुखबाट संवैधानिक कानूनी हक नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिको उल्लंघन गरी गैर कानूनी काम ब्यवहार गरिएको भनी उल्लेख गरिएको निवेदन जिकिर मागी उल्लेखित आधार प्रमाणहीन समेत झुठो हो भन्ने स्पष्ट देखिएकोले निजको निवेदन जिकिर खारेज गरि पाउँ।

माथि विरुद्ध खण्डमा विपक्षी निवेदकले यस कार्यालय र यस कार्यालयका प्रमुख जिल्ला अधिकारी समेतलाई विपक्षी बनाई दिनु भएको बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट जारी गरि पाउँ भन्ने निवेदन उपर सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतबाट श्री लमजुङ जिल्ला अदालत मार्फत मिति २०५८।११।२२ मा

क्रमशः

(थाना नं २)

यस कार्यालय सँग उपर ?री मस्को म्याद मिति २०५८।१२।४ मा तामेल भई सोकिएको म्याद भित्र कर्मचारीका प्रकरण प्रकरण मा निम्नलिखित विवरण साथ यस कार्यालय र यस कार्यालयका प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट विपरीत कुनै कानूनी एवं मौलिक हक अधिकार हनन नभएकोले उक्त कर्मचारीको रिट झुठा भएकोले खारेज गरी यस कार्यालय र यस कार्यालयका प्रमुख जिल्ला अधिकारी लाई फुर्सद दिलाई पाऊँ।

लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता

(शिव प्रसाद नेपाल) अधिकारी

जिल्ला प्रशासन कार्यालय लमजुङ० को तर्फ बाट र आफ्नो तर्फ बाट समेत प्र.जि.अ लमजुङ० ।

इति सम्वत २०५८ साल चैत्र ४ गते रोज १ शुभम्---

श्री सर्वोच्च अदालतमा चढाएको

लिखित जवाफ

मार्फत :- श्री ५ को सरकार अधिराज्यका महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, रामशाहपथ काठमाण्डौ ।

विषय - लिखित जवाफ प्रस्तुत गरीएको ।

श्री जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूपन्देही भैरहवा .... १ (लिखित जवाफ प्रस्तुत कर्ता)

विरुद्ध

रूपन्देही जिल्ला रूपनी गा.वि.स.वार्ड नं.३ बस्ने तेज बहादुर भण्डारीको छोरा वर्ष २४ को राम कुमार भण्डारी ---------------------- १ (विपक्षी निवेदक)

माथी शिर खण्डमा उल्लेखित निवेदक राम कुमार भण्डारीले यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाई सम्मानित सर्वोच्च अदालत समक्ष दिनुभएको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट जारी गरी पाउं भन्ने निवेदन उपर सम्मानित अदालतबाट श्री जिल्ला अदालत रूपन्देही मार्फत मिति २०५८।११।२२ मा जारी भएको म्याद पछि मिति २०५८।१२।४ मा तामेल भएकोले तोकीएको म्याद दिन भित्रै तपसिलका प्रकरण प्रकरणमा भिन्न लिखित जिकीर साथ निवेदकको निवेदन जिकीर झुट्टा कपोलकल्पीत भई सत्य तथ्य व्यहोरा स्पष्टरूपमा खुलाई यस कार्यालय बाट निज निवेदकको कुनै संवैधानिक एंव कानुनी हक हनन भएको कार्यालयबाट गरे भएको नहुदा निवेदन जिकीर खारेज गरी यस कार्यालयलाई फुर्सद दिलाई पाउं ।

१- विपक्षी निवेदकले यस कार्यालय उपर विपक्षी बनाई आफ्नो निवेदन जिकीरको प्रकरण नम्बर ३ मा उल्लेखित आधारमा निवेदकका बाबु तेज बहादुर भण्डारीलाई निज निवेदक समेतले भेट घाट गर्न आउदा भेटघाट गर्न नदिईएको उल्टै तिमिहरूलाई समेत थुनिदिन्छौ भनि भनेको भन्ने व्यहोरा, त्यस्तै प्रकरण नं.६ (ग) मा अमानविय यातना दिईएको भन्ने सम्बन्धमा आधारहिन स्पष्टरूपमा झुट्टा परेका हुन किनकी निज निवेदकको बाबु तेज बहादुर भण्डारी हालसम्म कुनैपनि काम वा व्यवहारले यस कार्यालयमा उपस्थित हुदै नभएको र निजलाई पक्राउ गरी जिल्ला सदरमुकाम सम्म कुनै पनि मितिमा ल्याएको नहुदा उल्लेखित निवेदन जिकीरका आधार कपोलकल्पीत भई झुट्टा फोक्रा हुन ।

क्रमस........

॥ २ ॥

२– यस जिल्ला स्थित आतंककारी गतिविधिहरू बढ्दै गईरहेको पाल्पा जिल्लामा रहेको नेपाल प्रहरी र शाही नेपाली सेनाको संयुक्त सुरक्षा फौज मिति २०५८।९।१६ गते यसै जिल्लाको सिम्पानी गा.वि.स. वार्ड नं. ८ र ९ को जंगल क्षेत्रमा गस्ती टोली सर्च गर्दै जाँदा त्यहाँ स्थित आतंककारी समूहले गस्ती सुरक्षा फौजको टोली तिनीहरूको समूह नजिक पुगेको जानकारी पाई आतंककारीहरू तितरबितर भई भाग्दै गरेको अवस्थामा ऐ गाउँका निज निवेदकका बाबु तेज बहादुर भण्डारी सुरक्षा फौजको घेरामा परी निजलाई सोधपुछ गर्दा आतंककारीहरूको समूह तर्फका हातहतियार देखाउँछु र सुरक्षा फौजलाई सहयोग गर्छु भनी उल्टै सुरक्षा फौजको घेरा तोडी आतंककारीहरूको समूह तर्फ भाग्न लाग्दाको क्रममा आतंककारीहरू तर्फबाट समेत फायरिङ्ग भई सुरक्षा फौजले गोली चलाई भिडन्त हुने क्रममा निजको मृत्यु भएको हो । तत्काल रातको १२।३ बजेको समयमा सुरक्षा फौजले आफ्नो सुरक्षा गर्न समेत निकै कसरत गर्नु परेको र सो बखतमा घटना स्थल सुरक्षा गरी निज मृतकको लाश जिम्मा लिन सक्ने स्थिति नभई काबु बाहिरको परिस्थितीका कारण निजको लाश हवाला लाई कानुन बमोजिम जिम्मा लगाउन नसकिएको तथ्य स्पष्ट छ ।

३– निवेदकले आफ्नो निवेदनमा प्रकरण प्रकरणमा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दिएको निवेदन व्यहोरामा उल्लेखित कथन बमोजिम यस कार्यालयबाट निवेदकको कुनै संवैधानिक कानुनी एवं नेपाल पक्ष भएको अभिसन्धी समेतको उल्लंघन गरी कुनैपनि काम कारवाही भए गरेको भएको नहुँदा निवेदन जिकिर खारेज गरी यस कार्यालयलाई फुर्सद दिलाई पाउँ सम्मानित अदालत समक्ष सादर अनुरोध गरीन्छ ।

लिखित जवाफ प्रस्तुत कर्ता
पिताम्बर अधिकारी
(प्रहरी नायव उपरीक्षक)
जिल्ला प्रहरी कार्यालय अर्घाखाँची

इति सम्वत २०५८ साल चैत्र ५ गते रोज २ मा शुभम् ----------------------------

श्री सर्वोच्च अदालतमा चढाएका
लिखित-जवाफ

विषय:- बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

रिट नं. ७२

श्री शाही नेपाली जंगी अड्डा भद्रकाली तथा
जिल्ला ब्यारेक, ःशीशहर लमजुङ्ग समेतको तर्फबाट
सेना प्राड विवाव हा स.र. जीवनारायण श्रेष्ठ ---------- लिखित-जवाफ प्रस्तुतकर्ता पक्ष

विरुद्ध

लम्जुङ्ग जिल्ला सि ाानी गा.वि.स.वडा नं.३ का
तेज बहादुर भण्डा को हकमा राम कुमार भण्डारी---------- निवेदक विपक्षी

मुद्दा :- बन्दिप्रत्यक्षीकरण

निवेदकको माग बमोजिम आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? त्यो आदेश प्राप्त भएको मितिले ः टाका म्याद बाहेक ३ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको म्याद मिति २०५८।११।२२ गते तामेल भएकोमा म्यादैभित्र लिखित जवाफ प्रस्तुत गर्नेलाई सरकारी काम विशेषले गर्दा नभ्याई म्याद गुज्रेकोले थमाई पाएको म्यादैभित्र सम्मानित अदालत समक्ष यो लिखित जवाफ प्रस्तुत गर्न आएको छु । विपक्षीको रिट निवेदन आधारहीन भएको हुँदा खारेज गरी पाऊ ।

१. मेरो बुवा तेजबहादुर भण्डारीलाई विपक्षीहरुले मिति २०५८।९।१६ गतेदेखि गैरकानुनीर ले सैनिक ब्यारेकमा थुनामा राखेकोले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश गरी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदनको मुख्य दावी रहेछ ।

२. विपक्षी रि नेवेदकले दावी गरे बमोजिम निजको बुवा तेज बहादुर भण्डारीलाई शाही नेपाली से ाले गैरकानुनी रुपमा थुनामा राखी कारवाइ गरेको होइन । निज तेजबहादुर भण्डारी (कृष्ण) माओवादी क्रान्तीकारी किसान संगठनको सचिव र माओवादी ंगठन लमजुङ सिम्पानी इलाकाको सेल सदस्य रहेको र मिति २०५८।९।८ गते लमजु ः जिल्लाको चण्डीस्थान गा.वि.स. इलाकामा कर्डन एण्ड सर्च अपरेसनमा खटिएका सुरक्षा फौजलाई ऐ.गा.वि.स.अन्तर्गत बेलाउनी त्रिसौनी मलामखोला जंगलबीचव सडकमा विधुतीय धराप थाप्ने कार्यमा निज सक्रियरुपमा संलग्न रहेको, आफ्नो ६ मा माओवादी आतङ्ककारीहरुलाई राखी विभिन्न घातक योजना बनाउने, जनकारवाई र उत्पीडित महीलालाई न्याय दिलाउने नाममा निर्दोष व्यक्तिहरुलाई निर्घात कु ीट गर्ने, सर्वसाधारण जनताबाट जबर्जस्ती चन्दा रकम असल गर्ने, वाली लुट्ने, लुट । लगाउने जस्ता जोरजुलुम र आतङ्ककारी कार्य गर्ने, चन्दाको नाममा

जव स्ती संकलन गरेको शाही नेपाली सेनाको आफ्नो व्यक्तिगत प्रयोजनका लागि प्रयो गर्ने दुर्दान्त आतङ्कवादी भएको हुँदा विध्वंसात्मक कार्य नियन्त्रण तथा सजा) व्यवस्था गर्न बनेको अध्यादेश, २०५८ को दफा ५ को अधीनमा रही सुरक्ष फौजद्वारा आवश्यक अनुसन्धानको निमित्त हिरासतमा राखिएका थियो ।

३. अनुस न्धानको क्रममा तेजबहादुर भण्डारी उर्फ "कृष्ण" ले माओवादी आतङ्ककारीहरुले ओड मा लुकाइराखेको हतियार, विष्फोटक पदार्थ देखाइदिन्छु भनी भनेकोले लमजुङ जिल्ल को सिम्पानी गाउँको जंगल इलाकामा सुरक्षाफौजलाई गाइड गरी लगेको बेला निज आतङ्ककारीले सुरक्षाकर्मीमाथि एक्कासी जाइलागी भाग्ने प्रयास गर्दा सुरक्षाकर्मीले आत्म क्षाको लागि गरेको प्रतिरक्षात्मक कारवाइमा परी मिति २०५८।१।१७ गतेको ०१.३) बजे निजको घटनास्थलमै मृत्यु भएको र सो व्यहोराको प्रतिवेदन सम्बन्धित निका मा मा समेत पेश गरिएको थियो।

४. शाही नेपाली सेनाले कुनैपनि कार्य संविधान तथा अन्य प्रचलित कानुनबमोजिम मात्र गर्ने दा कानुनबमोजिम सेनाले गरेको कार्यको सम्बन्धमा निवेदकको निवेदनबमोजिम रिट ारी हुन नपर्ने हुँदा रिट खारेज गरी पाऊँ ।

५. प्रस्तुत विषयमा सरकारी वकिलको तर्फबाट प्रस्तुत हुने बहस पैरवीलाई समेत यसै लिखित जवाफको अभिन्न अंग सम्झी सुनुवाई गरी पाऊँ ।

६. यसमा लेखिएको व्यहोरा ठीक साँचो हो, झुठा ठहरे कानुन बमोजिम सहुँला बुझाउँला ।

लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता:

स.र. जीवनारायण श्रेष्ठ
(जीव नारायण श्रेष्ठ)
सहायक रथी
सेना प्राड विवाक

इतिसम्बत २०५८ साल चैत्र २ गते रोज ६ शुभम्

श्री सर्वोच्च अदालतमा चढाएको

लिखित जवाफ

मार्फत :- श्री महान्य ाधिवक्ताको कार्यालय
राम हपथ ।

सम्वत २०५८ सालव रिट नं. -- ७२

विषय :- बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

श्री ५ को सरकार, म त्रपरिषद सचिवालयको तर्फबाट
ऐ. का सचिव योध्दा ाह -- लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता

विरुद्ध ।

तेज बहादुर भण्डारीव हकमा निजको छोरा
लमजुङ जिल्ला सिम्प ी गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने वर्ष २४ को
राम कुमार भण्डारी -- विपक्षी/रिट निवेदक

विपक्षी रिट निवे क राम कुमार भण्डारीले श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद सचिवालय समेतलाई विपक्षी बनाई सम्मानित अदालत स क्ष दिनु भएको सम्वत २०५८ सालको रिट नं. ७२ को रिट निवेदनमा यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक ३ दिन भित्र महान्य याधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भन्ने आदेश सहितको सूचना यस सचिवालयमा मिति २ ५८।११।२४ मा प्राप्त भएकोले म्याद भित्रै निम्न बमोजिम लिखित जवाफ पेश गरेको छु।

१. विपक्षी रिट निवेद को माग दावी रिट निवेदनबाटै अवगत हुने हुँदा यहाँ पुनरावृत्ति गरिएको छैन ।
२. रिट निवेदनमा ि एका जिकिर सम्बन्धमा प्रत्यर्थी बनाइएका सम्बन्धित निकायहरुबाट लिखित जवाफ प्रस्तुत हुने नै हुँदा सो सम्बन मा यहाँ कुनै कुरा उल्लेख गरिएको छैन ।
३. विपक्षी रिट निवे कले यस सचिवालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निजको के कस्तो हक अधिकारको हनन् भएको हो, सो व स्पष्ट जिकीर नलिई बिना आधार र कारण यस सचिवालय समेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारे भागी छ। खारेज गरि पाउं ।
४. मुद्धाको सुनुवाईव क्रममा यस सचिवालयको तर्फबाट उपस्थित हुनु हुने सरकारी वकिलको बहस जिकिर समेतलाई यस ि खत जवाफको अभिन्न अंग मानी पाउँ ।

माथि उल्लेखित दा प्रमाणको आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सम्मानित अदालत समक्ष सादर अनुरोध गर्दछु।

लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता

(योध्दा शाह)
श्री ५ को सरकारको सचिव

इति सम्वत २०५८ ाल फागुन ५6 गते रोज ... शुभम --------------------

सर्वोच्च अदालत
काठमाडौं

श्री सर्वोच्च अदालतमा चढाएको

लिखित जवाफ

विषय : नं ७२ को रिट निवेदन खारेज गरी पाउं ।

श्री ५ को सरकार क्षा मन्त्रालयको तर्फबाट
रक्षा सचिव पदमकु ार आचार्य .... लिखितजवाफ प्रस्तुत कर्ता

बिरुद्ध

शाही नेपाली सेनाक जिल्ला ब्यारेक लमजुङ्गमा गैर कानूनी
थुनामा रहेका वर्ष ६ को तेज वहादुर भण्डारीको हकमा
छोरा जिल्ला लमजु सिमपानी गा.वि.स.वडा नं.३ वस्ने वर्ष
२४ को राम कुमार भण्डारी .... विपक्ष निवेदक

मुद्दा : बन्दी प्रत्यक्षीकरण

निवेदकले माग व जिम आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्याद बाहे तीन दिन भित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको सूचना मिति ०५८।११।२४ मा ामेल भएकोले म्यादभित्रै यस मन्त्रालयको तर्फबाट निम्नानुसारको व्यहोराको लिखित वाफ प्रस्तुत गरेको छु ।

१. निवेदकक पिता तेज वहादुर भण्डारीलाई २०५८।९।१६ देखि शाही नेपाली सेनाको जिल्ला ब्यारे क लमजुङ्गमा गैर कानूनी थुनामा राखी भेटघाट गर्न समेत नदिएको र थुनाभित्र या ना दिइएंकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४ को विपरित भए ो मानव अधिकारको अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धीको विपरित भएको समेतबाट सोही संविधा को धारा ८८ (२) बमोजिम को बन्दीप्रत्यक्षीकरण आदेश जारी गरिपाउं भन्ने व्यहोरा ो रीट निवेदन रहेछ ।

क्रमश......

२. तत्सम्वन्धमा यस मन्त्रालयबाट कुनै पनि नागरिकलाई गैरकानूनी थुनामा राख। कुनै किसिमको आदेश निर्देशन भएको छैन । यस मन्त्रालयको कुन का बाट रिट निवेदकको मौलिक हकमा आघात परेको भन्ने कुरा पनि रिट निवेदनमा उठाईएको छैन । तसर्थ, विपक्षीहरुको संख्या बढाउने उद्देश्यले यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन बदर भागी भए ोले खारेज गरिपाउं ।

३. प्रस्तुत विषयमा सरकारी वकिलको तर्फबाट प्रस्तुत हुने वहस जिकिरका बुंदा ाई समेत यसै लिखित जवाफको अभिन्न अङ्ग मानी सुनुवाई गरिपाउं ।

४. ासमा लेखिएको व्यहोरा ठीक सांचो हो, झुठा ठहरे कानून बमोजिम सहुंला बुझाउंला ।

लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता

(पदमकुमार आचार्य)
सचिव
रक्षा मन्त्रालय

इति सम्वत २०५८ साल फागुन २७ गते रोज २ शुभम् ।

श्री सर्वोच्च अदालतमा चढाएको
लिखित जवाफ

ललितपुर जि ला, ल.पु. उपमहानगरपालिका स्थित राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ....लिखित जवाफवाला

विरुद्ध

लम्जुङ्ग जिल ा सिम्पानी गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने तेज बहादुर भण्डारीको छोरा ऐ. ऐ.बस्ने वर्ष २४ को रामकुमार भण्डारी ....१ रिट निवेदक

विषयः बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

सम्बत् २०! ८ सालको रिट नं. ७२ को बन्दीप्रत्यक्षीकरण मुद्दामा सर्वोच्च अदालतको एक न्यायाध शको इजलाशबाट मिति २०५८।११।२१ रोज ३ का दिनमा भएको आदेश मिति २०५ ।१२।५ मा प्राप्त भएकाले उक्त आदेशमा उल्लेख भएको म्याद भित्रै यो लिखित जव फ प्रस्तुत गरेको छु। मेरो लिखित जवाफ यस प्रकार छ।

१. रिट निवेदनमा विपक्षी बनाइएका अन्य विपक्षीहरुबाट अलग-अलग लिखित जव फ आउने नै हुँदा आफ्नो हकमा मात्र लिखित जवाफ प्रस्तुत गरेको छ।

२. रिट नवेदक रामकुमार भण्डारीले मेरो पिता तेजबहादुर भण्डारीलाई २८ .८।९।१६ मा लम्जुङ्ग बेसी शहरको मनाङ्गो चौताराबाट प्रहरी र सेनाको टो द्वारा पक्राउ गरी लगिएको तथा प्र.जि.अ. र सेना प्रमुखसँग भेटघाटका ला ा अनुरोध गर्दा भेटन समेत नदिइएको हुँदा मेरो पिताको मानव अ कारको संरक्षणको लागि पहल गरी पाउन मिति २०५८।१०।८।५ मा यस आ ोगमा निवेदन दिनु भएको लगतै पश्चात मिति २०५८।१०।९।६ मा यस आ ोगबाट लम्जुङ्ग जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई निज तेजबहादुर भण्डारीको

सम्व मा जो भएको व्यहोरा स्पष्ट रुपमा खुलाई पठाउने सम्बन्धमा पत्राचार गरिए ो र सो पत्रको प्रतिउत्तरमा लम्जुङ्ग जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट मिति २०५ ११।३ मा "लम्जुङ्ग जिल्ला अन्तर्गत सिम्पानी गा.वि.स. वडा नं. ८ र ९ वार्ड . एरियामा नेपाल प्रहरी र शाही नेपाली सेनाको संयुक्त टोलीले सर्च कार्वा गर्दै जाँदा पक्राउ परेका सिम्पानीको जंङ्गलमा लुकाई राखेको हतियार देखाइ दिन्छु भनी त्यस तर्फ सर्च गर्दै जाँदा निज भाग्न लागेकोले मिति २०५ ।९।१७ गते १:३० बजे संयुक्त टोलीले कारवाही गर्दा निजको घटन स्थलमा नै मृत्यु भएको साथै मिति २०५८।९।८ गते भएको एम्वुसको घटन सम्वन्धी योजना निजको घरमा वसी भएको वुझिएको, निज .ने.किसान संघ (क्रान्तिकारी) को एरिया कमिटिको सचिव तथा माअ ादी आतंककारीको सकृय सेल सदस्य भएको वुझिएको" भन्ने व्यहो ाको पत्र प्राप्त हुन आएको थियो ।

३. माथि प्रकरण २ मा उल्लेख भएवमोजिको व्यहोराको पत्र स्पष्ट नभएको हुँदा उक्त लम्जुङ्ग जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई मिति २०५८।११।९ मा पुनः पत्र ख निज तेजवहादुर भण्डारीलाई कुन अभियोगमा कहिले र कहाँवाट पक्रा गरिएको हो ? के कस्ता कानूनी प्रकृया पुरा गरी थुनामा राखिएको थियो र मृत्यु पछि परिवारका सदस्यहरुलाई लाश जिम्मा दिईयो वा दिईएन भनी सोधिएको प्रश्नको प्रतिउत्तरमा मृतक भण्डारीको मृत्यु संयुक्त सुरक्षा टोल े कारवाही गर्दा भएको र सो कारवाहीको क्रममा आतंककारीको तर्फ ाट समेत जवाफी फायरिङ्ग भएको हुनाले मध्यरातको समयमा जंगल एरि ामा सुरक्षाकर्मीहरु फायरिङ्ग गर्दै सुरक्षित स्थानतर्फ फर्केको र जंगल एरि । भएको कारणले मृतकको लाश तत्काल उठाई निजका परिवारलाई बुझ उन संभव नभएको भन्ने परिचालित सुरक्षाफौजको भनाइ रहेको" भन्ने व्यह राको जवाफ मिति २०५८।११।२४ को पत्रद्वारा प्राप्त हुन आएपछि निज रिट निवेदकलाई लम्जुङ्ग जिल्ला प्रशासन कार्यालयले मृतक तेज वहादुर भण रीको विवरण खुलाई पठाएको मिति २०५८।११।३ पं.सं. ०५८/५९ सा. . २/९ च.नं. १५४३ को व्यहोराको पत्र एक थान मिति २०५८।११।१४ बुझ ईएको व्यहोरा सम्मानित अदालत समक्ष अनुरोध गर्न चाहन्छु ।

सर्वोच्च अदालत काठमाडौं

४. माथि प्रकरण ३ मा उल्लेख गरिए बमोजिम कै व्यहोराको पत्र यस आयोगबाट मिति २०५८।११।१४ मा रक्षा मन्त्रालय र गृहमन्त्रालय पनि लेखी पठाइएकोमा लम ङ्ग जिल्ला प्रशासन कार्यालयको मिति २०५८।११।३ र २०५८।११।२४ को पत्र । उल्लेख गरी आयोग समक्ष पठाइएको जवाफसँग मिल्दो जुल्दो हुने गरी रक्षा मन्त्रालयबाट मिति २०५८।११।२३ मा जवाफ प्राप्त भएको छ ।

५. माथि प्रकरण ३ मा उल्लेख गरिए बमोजिम कै व्यहोराको पत्र लेखि गृह मन्त्रालयसँग जवाफ मागिएकोमा हालसम्म कुनै पनि जवाफ प्राप्त नभएकोले सो सम्बन्धमा पत्राचार भई रहेको व्यहोरा अनुरोध गर्न चाहन्छु ।

६. आफ्नो लिखित जवाफसँग सम्बद्ध रहेका प्रमाण कागजातहरुको प्रतिलिपि यसै साथ प्रस्तुत गरेको छु । सक्कल कागज सम्मानित अदालतबाट खोजी भएका बखत उपलब्ध गराउनेछु ।

७. माथि विभिन्न प्रकरणहरुमा उल्लेख गरिए बमोजिमका आधार प्रमाणहरुबाट यस मुद्दामा रिट निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनको प्रकरण नं. १० मा उल्लेख गरे बमोजिम यस आयोगबाट निजको मानव अधिकार संरक्षणका लागि कुनै पहल नभएको भन्नु सर्वथा झुट्ठा आधारहीन तथा अविश्वसनीय देखिएकोले यस्तो झुट्ठा दावीबाट फूर्सद दिलाई रिट निवेदन खारिज गरि पाउन सम्मानित अदालत समक्ष निवेदन गर्दछु ।

लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका
तर्फबाट डा. शङ्कर कुमार श्रेष्ठ

इतिसम्वत २०५८ साल चैत्र ८ गते रोज ५ शुभम्

(२८)

श्री सर्वोच्च अदालत, संयुक्त ईजलास
माननीय न्यायाधीश श्री लक्ष्मण प्रसाद अर्याल
माननीय न्यायाधीश श्री रामनगिना सिंह
बाट भएको आदेश

संवत् २०५८ सालको रिट नं. ७२

विषय: बन्दिप्रत्यक्षीकरण ।

शाही नेपाल सेनाको जिल्ला व्यारेक लमजुङ्मा थुनामा रहेको भनिएको तेज वहादुर भण्डारीको हकमा राम कुमार भण्डारी .... निवेदक

विरुद्ध

शाही नेपाली सेना, जिल्ला व्यारेक वेंशीशहर, लमजुङ....... १
सन्तोष सिंह ठकुरी, सेनानी, जिल्ला प्रमुख शाही नेपाली सेना ऐ.१
शिव पसाद नेपाल, प्रमुख जिल्ला अधिकारी, जि.प्र.का. लमजुङ..१
जिल्ला प्रशासन कार्यालय, लमजुङ १
जिल्ला प्रहरी कार्यालय, लमजुङ १
श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद सचिवालय, सिंहदरबार १
श्री ५ कोसरकार, गृह मन्त्रालय ऐ.ऐ. .... १ प्रत्यर्थीहरु
श्री ५ को सरकार, रक्षा मन्त्रालय ऐ.ऐ. १
शाही नेपाली जंगी अड्डा, भद्रकाली काठमाण्डौं १
राष्ट्रिय मावव अधिकार आयोग, हरिहर भवन.पुल्चोक ललितपुर.१

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा २३।८८(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर भई पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यस प्रकार छ ।

मेरो पिता वर्ष ५६ का तेज वहादुर भण्डारी पूर्व शिक्षक भई घरकाजमा र सामाजिक कृयाकलापमा संलग्न हुनुहुन्छ । विपक्षी प्र.जि.अ.ले जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा हाजिर हुन आउन प्रहरी मार्फत खवर पाउँदा २०५८।९।१३ मा म जाँदा आज फुर्सदिलो छु, पछि भेट्न आउनुहोस भनियो । २०५८।९।१६ मा विपक्षी संग भेट्न र रा.वा. वैंक वेंशीशहरबाट निवृत्तिभरण समेत बुझ्न घरबाट पिता निस्कि जानु भएकोमा वेंशीशहर, मनांगे चौतारा भनिने स्थानमा बसबाट ओर्लेपछि विपक्षी सेनानीले पितालाइ त्यहा रहेका अन्य सुरक्षाकर्मीसंग सैनिक व्यारेकमा लैजानु भएको रहेछ । सो कुरा तत्काल थाहापाइ विपक्षी प्र.जि.अ. तथा सेनानीसंग भेटगर्न जाँदा सामान्य सोधपुछ पछि भोली छाडि दिन्छौ भनि भन्नुभएको थियो । यसर्थ मेरा पितालाइ गैरकानुनी थुनामा राखिएपछि म र मेरी आमा विपक्षीहरु समक्ष गइ मेरा पिताबाट कुनै कसुरजन्य कार्य नभएकोले भेट्न र जिम्मा पाउँ भनि अनुनय विनय

गर्दा उल्टै हामिलाई धम्की दिईयो । तहाँ कार्यरत सैनिकसंग बुझ्दा पितालाई त्यही कुटपिट गरि राखिएको छ भन्ने जानकारी दिए । मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष उपस्थित नगराई, पक्राउ पुर्जि समेत नदिइ हालसम्म पितालाई थुनाम राखिएको छ ।

मेरा पितालाई गैर कानुनी रुपमा थुनामा राखिएको समेतको उजुरी २०५८।१०।१८ मा विपक्षी मानव अधिकार आयोग समक्ष दिइ सो उजुरी आवश्यक कारवाहिको लागि प्रतिनिधि सभा मानव अधिकार समिति, राज्य व्यवस्था समिति, गृह मन्त्रालय, प्रधान सेनापति, रेडक्रस लगायतका बिभिन्न निकाय र संघ संस्थालाइ दिएकोमा निजहरुले समेत कुनै चासो र सरोकार नदेखाएको र हामीसंग भेटघाट गर्न सम्म नदिएको, उल्टो हामीलाई दुःख र धम्की दिएकोले र विपक्षीहरुवाट मेरा पितालाइ नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १४ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन गरिएको र नेपाल पक्ष भएका मनव अधिकार सम्वन्धि विभिन्न अभिसन्धीहरुद्वारा प्रदत्त हक हनन भएकोले विपक्षीहरुले गैर कानुनी रुपमा सैनिक व्यारेकमा थुनामा रहेका मेरा पितालाई वन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा थुनमुक्त गरि मेरो जिम्मा लगाइ पाउं भनि निवेदन लिइ उपस्थित भएको छु ।

मेरा पिता वर्तमान संविधान पूर्ण रुपमा पालना गर्ने एक निवृत्त शिक्षक भएको र वर्तमान संविधान मान्ने पार्टीको एक कार्यकर्ता भएकोले कुनै आतंककारी पक्षसंग सम्वन्धित पनि नभएको मानिसलाई कुनै आधार र कारण विना वन्दी वनाउन विपक्षीहरुले पाउने होईन । पिता तेज वहादुरको थुना दण्डनीय थुना हो वा निरोधात्मक थुना हो, सो को जानकारी म छोरा समेतलाई दिइएको छैन । पितालाई पूर्जि नदिई, जानकारी माग्न जाने हामी पिडितलाई धम्की दुःख दिई गैर कानुनी रुपमा वन्दि वनाएको छ । पितालाइ आँखामा कालोपट्टि बाँधी हात खुट्टामा नेल ठोकी राखिएको जानकारी सैनिकहरुले दिएपछि मेरो आमाले मानसिक असन्तुलन गुमाइ सक्नु भएको छ । विपक्षीहरुको अमानवीय र वर्वर यातना दिने कार्यले कानूनी राज, मानव अधिकारको घोर उल्लंघन भएको छ । मेरा पिताको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण गरिएको छ ।

अत माथि उल्लेखित तथ्य र कानून समेतको आधारमा मेरा पिता तेज वहादुर भण्डारीलाई विपक्षीहरुको आपसी मिलेमत्तोमा गैर कानुनी वन्दि वनाई राखेकोले संविधानको धारा १४, २३।८८(२) वमोजिम वन्दिप्रत्यक्षीकरणको आदेश लगायत अन्य आवश्यक आदेश पुर्जि लगायत जारी गरि मेरा पितालाई थुनामुक्त गरि म छोरालाई जिम्मा लगाई धारा ८८(२) को अन्तिम वाक्यांश वमोजिमको पूर्ण न्याय पाउने गरि विपक्षीहरुका नाउंमा आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन जिकिर ।

यसमा विपक्षीहरुवाट वाटाका म्याद वाहेक ३ (तीन) दिन भित्र लिखित जवाफ मगाई आए वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०५८।११।२१ को आदेश।

रिट निवेदनका सम्वन्धमा यस मन्त्रालयवाट कुनै पनि नागरिकलाई गैर कानुनी थुनामा राख्ने कुनै किसिमको आदेश निर्देशन नभएको। यस मन्त्रालयको कुन कार्यवाट रिट निवेदकको मौलिक हकमा आघात पारेको भन्ने रिट निवेदनमा उठाइएको समेत नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने रक्षा मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

यस सचिवालयको के कस्तो काम कारवाहिवाट निजको के कस्तो हक हनन भएको छ, स्पष्ट जिकिर नहुँदा यस सचिवालय समेतलाइ विपक्षी वनाइ दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रत्यर्थी मन्त्रिपरिषद सचिवालयको तर्फवाट पेश भएको लिखित जवाफ।

यस मन्त्रालयवाट रि. निवेदकलाइ पक्राउ गर्ने, थुनामा राख्ने आदेश दिईएको छैन। साथै निजको कुनै हक अधिकार हनन नगरिएको हुँदा रिट खारेज गरी पाउ भन्ने समेत व्यहोराको प्रत्यर्थी गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

सेनाले निवेदकको वुवालाइ गैर कानुनी थुनामा राखेको छैन। निज तेज वहादुर भण्डारी (कृष्ण) माओवादी क्रान्तिकारी किसान संगठनको सचिव र माओवादी संगठन लमजुङ सिम्पानी ईलाकाको सेल सदस्य रहेको र २०५८।१।८ गते सर्ज अप्रेसनमा खटिएका सुरक्षा फौजलाइ चण्डीस्थान विसौनी भलाम खोला जंगलवीचको सडकमा विद्युतीय धराप थाप्ने कार्यमा निज सक्रिय रुपमा संलग्न रहेको, आफ्नो घरमा माओवादी आतंककारीहरुलाई राखि विभिन्न घातक योजना वनाउने समेतका कार्य गर्ने दुर्दान्त आतंकवादी भएको हुँदा विध्वंशात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) व्यवस्था गर्न वनेको अध्यादेश, २०५८ को दफा ५ को अधिनमा रहि शुरक्षा फौजद्वारा आवश्यक अनुसन्धानको लागि हिरासतमा राखिएकोमा निजले आतंककारीहरुले लुकाइ राखेको हतियार विष्फोटक पदार्थ देखाइ दिन्छु भनि भनेकाले लमजुङ जिल्लाको सिम्पानी गाउँको जंगल इलाकामा शुरक्षा फौजलाइ गाईड गरि लगेको वेला निज आतंककारीले शुरक्षाकर्मिमाथि एक्कासी जाइलागी भाग्ने प्रयास गर्दा सुरक्षाकर्मिले आत्मरक्षाको लागि प्रतिक्षात्मक कारवाहिमा परि २०५८।९।१७ गते ०.१.३० वजे निजनको घटनास्थलमा नै मृत्यु भएको। शाही नेपाली सेनाले संविधान कानून वमोजिम मात्र कार्य गर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउ भन्ने समेत व्यहोराको प्रत्यर्थी शाही नेपालीजंगी अड्डा, भद्काली तथा जिल्ला व्यारेक वेंशीशहरको तर्फवाट सेना प्राड विवाक सहायक रथी जीवनारायण श्रेष्ठको लिखित जवाफ।

रिट निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा उल्लेख गरे वमोजिम यस आयोगवाट निजको मानव अधिकार संरक्षणका लागि कुनै पहल नभएको भन्नु भुठ्ठा कुरा

देखिएको, निजका सम्बन्धमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रक्षा मन्त्रालय, गृह मन्त्रालयमा यथार्थ विवरण माग गरेको समेत हुंदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

लमजुङ्को सिपार्नी-८,९ एरीयामा शुरक्षा फौजको गस्तिको कममा आतंककारीहरु तितर वितर हुने कममा निवेदकका बाबु तेज बहादुर भण्डारीलाई पक्राउ गरिएको, अन्य आतंककारी समूहतिर गई हतियार देखाई दिन्छु भनि शुरक्षा फौजको घेरा तोडी दुवै तर्फबाट भिडन्त हुदा निजको मृत्यु भएको हो । यस कार्यालयबाट विपक्षीको कुनै पनि मौलिक एवं कानुनी हक हनन नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रमुख जिल्ला अधिकारी लमजुङ्को लिखित जवाफ ।

निवेदकका बाबुलाइ यस कार्यालयका कुनै पनि काम व्यवहारले उपस्थित नगराईएको हुँदा रिट निवेदन जिकिर भुठ्ठा हो । निवेदकका बाबु लमजुङ्को सिम्पानी ८ र ९ को जंगल एरियामा भाग्दै गरेको अवस्थामा पक्राउ गरि सोधपुछ गर्दा आतंककारीहरुको हात हतियार देखाउछु भनि उल्टै सुरक्षा फौजको घेरा तोडी आतंककारी समूह तर्फबाट भाग्न लाग्दा शुरुक्षा फौजले गोली चलाइ भिडन्तको क्रममा निजको मृत्यु भएको हो । निजको लाश काबु बाहिरको परिस्थिति परि बुझाउन नसकिएको हो । यस कार्यालयबाट संविधान विपरित कुनै कार्य नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने प्रत्यर्थी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, लमजुङ्को तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम दैनिक पेशि सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत रिट मुद्दामा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वंय शिवराज अधिकारी र ज्योति बानियाले निवेदकका पितालाइ पक्राउ पुर्जि समेत नदिइ, आफन्तजनलाई भेटघाट समेत गर्न नदिइ संविधान र कानूनलाई शिरोधार्य गर्ने व्यक्तिलाई आतंककारी भनि गैर कानुनी थुनामा राखियो । हाल विपक्षीहरुको लिखित जवाफबाट निजलाई मारी सकेको भनि उल्लेख भएको देखिंदा गैर कानुनी रुपमा व्यक्तिको जीवनको अधिकारको अपहरण गरिएकोले उपयुक्त आज्ञा, आदेश जारी होस भनि र प्रत्यर्थी तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता ब्रजेश प्याकुरेलले निवेदकक पिता तेज बहादुर भण्डारी आतंककारी गतिविधिमा संलग्न भइ भिडन्तमा मारीएको भन्ने लिखित जवाफबाट देखिएको छ । त्यसैले गैरकानुनीरुपमा थुनामा राखेको भन्न हाईन । मृत्यु भई सकेको मानिसलाई उपस्थित गराउने वा थुनामुक्त गर्ने भन्ने अवस्था नै नपर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज होस भनि बहस प्रसतुत गर्नु भयो ।

निर्णय तर्फ विचार गर्दा, २०५८।११।२० मा यस अदालत समक्ष दायर गरेको रिट निवेदनमा मेरा बाबु तेज बहादुर भण्डारीलाइ गैर कानुनी तवरले थुनामा राखिएकाले बन्दिप्रत्यक्षीकरणको आदेशबाट उक्त गैर कानुनी थुनाबाट मुक्त गरि पाउँ

भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । विपक्षी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको लिखित जवाफमा तेज वहादुर भण्डारी २०५८।९।१७ गते शुरक्षा फौजको कारवाहीको सिलसिलामा मारिएको भनि लमजुङका प्रमुख जिल्ला अधिकारीले जवाफ पठाएको कुरा उल्लेख भएको पाईन्छ । प्रत्यर्थी शाही नेपाली जंगी अड्डा तथा जिल्ला प्रहरी कार्यालय समेतको लिखित जवाफमा सुरक्षा फौजको घेरा तोडी भाग्न लाग्दाको क्रममा भिडन्त हुँदा शुरक्षा फौजको गोलीवाट निज तेज वहादुर भण्डारीको उक्त २०५८।९।१७ गते मृत्यु भएको भन्ने देखिन्छ । यसरी रिट निवेदन मिति २०५८।११।२० मा पर्नु भन्दा लगभग दुइ महिना अगावै नीजि तेज वहादुर भण्डारीको परलोक भइ सकेको भन्ने संलग्न कागजात समेतवाट देखिन आउँदछ ।

वन्दिप्रत्यक्षीकरण मुद्दामा जुन व्यक्तिलाई गैर कानुनी थुनामा राखियो भनेको छ, त्यो व्यक्ति जिवित हुन अनिवार्य हुन्छ । किनकी मानिस नै जीवत नभए कानुनी वा गैरकानुनी कुन तवरले थुनामा राखिएको हो भन्ने कुराको अदालतद्वारा परिक्षण गर्ने र कानून विपरित थुनामा राखेको नदेखिए गैर कानुनी थुनावाट मुक्त गर्ने अवस्थै पर्दैन । तसर्थ वन्दिप्रत्यक्षीकरणको रिट मुद्दामा वन्दि वनाईएको भनिएको व्यक्ति थुनामा नै हुनु अनिवार्य हुन्छ । वन्दिप्रत्यक्षीकरणको उपचारको उद्देश्य नै जीवित व्यक्तिलाई गैर कानुनी थुनावाट मुक्त गर्नु हो ।

उपरोक्त लेखिए अनुसार वन्दिप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन यस अदालतमा पर्नु अगावै, गैर कानुनी वन्दि वनाईएको भनेको व्यक्ति तेज वहादुर भण्डारी परलोक भई सकेको देखिंदा निवेदन माग वमोजिम वन्दिप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्न मिलेन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी वुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्यायाधीश

ईतिसंवत् २०५८ साल चैत्र २३ गते रोज ६ शुभम ....

।वलराम।

मिति : २०६४/१/१४

श्रीमान् प्रमुख जिल्ला अधिकारी ज्यू
जिल्ला प्रशासन कार्यालय, लमजुङ

विषय : जानकारी पाऊँ ।

महोदय,

उपर्यूक्त सम्वन्धमा,

१. मेरा पिता सिमपानी गाविस वडा नं ३ निवासी श्री तेज बहादुर भण्डारीलाई मिति २०५८/९/१६ मा घरबाट यस कार्यालयमा आउँदाकै अवस्थामा वेसीशहर स्थित मनाङे चौताराबाट विना पूर्जि अत्यन्त अमानविय तवरले त्यस निकायबाट परिचालित संयुक्त सुरक्षा फौजले पक्राउ गरि हाल सम्म पक्राउपछिको अवस्था थाहा, जानकारी नदिएको यहांमा विदितै छ ।

२. हामीले बारम्बार पक्राउ पछिको अवस्थाको जानकारी मागिरहेकोमा पनि सोको यथार्थ जानकारी नपाएकोले उहांको सो मितिको पक्राउ पछिको अवस्था के कस्तो छ , यथार्थ जानकारी पाउनका लागि यहां समक्ष सादर निवेदन छ ।

निवेदक
रामकुमार भण्डारी
सिमपानी - ३, लमजुङ

वोधार्थ :
१. नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय सिंहदरवार काठमाण्डौ ।
२. श्री राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग पुलचोक ललितपुर ।
३. नेपाली कांग्रेस पार्टी लमजुङ ।
४. ने.क.पा.एमाले लमजुङ ।
५. ने.क.पा. माओवादी लमजुङ ।
६. नेपाली कांग्रेस (प्रजातान्त्रिक) लमजुङ ।
७. नेपाल पत्रकार महासंघ लमजुङ ।

मिति : २०६४/३/८

श्रीमान् प्रमुख जिल्ला अधिकारी ज्यू
जिल्ला प्रशासन कार्यालय लमजुङ

विषय : जाहेरी दर्खास्त दर्ता गराइ पाऊँ ।

महोदय,

उपर्यूक्त सम्वन्धमा,

१. मेरा पिता सिम्पानी ३ निवासी श्री तेज वहादुर भण्डारीलाई मिति २०५८/९/१६ मा घरवाट यस कार्यालयमा आउँदाकै अवस्थामा वेसीशहर स्थित मनाङे चौतारावाट विना पूर्जि पक्राउ गरि त्यस पछिको वास्तविक अवस्था अज्ञात रहेकोमा पटक पटक जानकारी माग गर्दा समेत कुनै लिखित वा मौखिक जानकारी प्राप्त नभएको यहांमा विदितै छ ।

२. यथार्थ जानकारी र बन्दी समेत उपस्थित गराइ पाऊँ भन्ने २०५८ को रिट नं ७२ मार्फत सर्वोच्च अदालतमा दिईएको वन्दी प्रत्येक्षिकरण मुद्दामा तत्कालिन सुरक्षाअधिकारीहरुले फरक फरक व्यहोरा र घटना उल्लेख गरि दिइएको जवाफवाट विपक्षी अपराधीहरुले मेरो पिताको आफ्नै कब्जा र थुनामा रहेको वखत हत्या गरिएको वुझिन आएकोले विपक्षी अपराधीहरुलाई कारवाहीको माग गर्दै जाहेरी दरखास्त पेश गर्दा जिल्ला प्रहरी कार्यालय लमजुङले दर्ता नगरेकोले दर्ता गरि आवश्यक कारवाही गरिदिनुहुन यो निवेदन पेश गरेको छु ।

३. जिल्ला प्रहरी कार्यालय लमजुङमा मिति २०६४/२/३१ गते चढाएको जाहेरी दर्खास्तको प्रतिलिपि यसै साथ संलग्न गरेको छु ।

निवेदक
(राम कुमार भण्डारी)
सिम्पानी-३, लमजुङ

वोधार्थ

१. श्री प्रधानमन्त्रीको कार्यालय सिहदरबार काठमाण्डौ ।
२. श्री गृहमन्त्रालय सिहदरबार काठमाण्डौं ।
३. श्री प्रहरी प्रधान कार्यालय नक्साल काठमाण्डौ ।

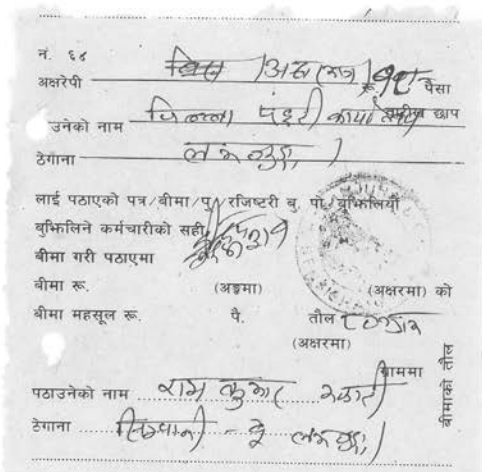

नं. ६४

अक्षरेपी पैसा

उनेको नाम छाप

ठेगाना

लाई पठाएको पत्र/बीमा/पु/रजिष्टरी बु. पो. बुझिलियौं

बुझिलिने कर्मचारीको सही

बीमा गरी पठाएमा

बीमा रू. (अङ्कमा) (अक्षरमा) को

बीमा महसूल रू. पै. तौल

(अक्षरमा)

बीमाको तौल

पठाउनेको नाम

ठेगाना

लमजुङ जिल्ला प्रहरी कार्यालयले जाहेरी दर्ता गर्न नमानेपछि हुलाक मार्फत रजिष्टर गरी जाहेरी दर्खास्त पठाएको रसिद

श्री जिल्ला प्रहरी कार्यालय लम्जुङ्गमा चढाएको
जाहेरी दर्खास्त

१) **जाहेरी दिनेको नाम, थर र वतन** : तेज वहादुर भण्डारीको छोरा लम्जुङ्ग जिल्ला सिम्पानी गा.वि.स. वडा नं. ३ वस्ने वर्ष ३० को राम कुमार भण्डारी ।

२) **अपराध भएको मिति, समय र स्थान** : मिति २०५८।९।१७ गते राती १ वजे तिर, लम्जुङ्ग जिल्ला सिम्पानी ८ र ९ को जगलमा भनी लेखिएको तर वुझदा लम्जुङ्ग जिल्ला वेशीशहर गा.वि.स. स्थित संयुक्त सुरक्षा बेशक्याम्पसमा थुनामा रहेको वखत मारिएको ।

३) **अपराध गर्ने व्यक्तिको नाम, थर, ठेगाना र हुलिया** :

क) पिताको नाम थाहा नभएको साविक जिल्ला प्रहरी कार्यालयको प्रमुख वा. प्रहरी नायव उपरिक्षक पदमा कार्यरत रही हाल प्रहरी प्रधान कार्यालय नक्सालमा कार्यरत अन्दाजी वर्ष ४५ को पिताम्वर अधिकारी (फोन: ९८५१०७७५४१) १

ख) पिताको नाम थाहा नभएको साविक संयुक्त सुरक्षा फौज वेशक्याम्प लम्जुङ्गमा सेनानी पदमा र हाल नेपाली सेनाको मुख्य कार्यालय भद्रकालीमा कार्यरत अन्दाजी वर्ष ८५ को सन्तोष सिंह ठकुरी १

ग) पिताको नाम थाहा नभएको साविक जिल्ला प्रशासन कार्यालय लम्जुङ्गमा प्रमुख जिल्ला अधिकारी पदमा र हाल जिल्ला प्रशासन कार्यालय वर्दियामा सोही पदमा कार्यरत, अन्दाजी वर्ष ५५ का शिव प्रसाद नेपाल १

४) **अपराधको व्यहोरा** :

क) मेरा पिता २०२२ साल देखि लम्जुङ्ग स्थित विभिन्न विद्यालयहरुमा शिक्षक पेशामा रही काम गर्नु भएको थियो । यसै विच २०५६ सालमा सेवा निवृत्त भई लम्जुङ्ग जिल्ला सिम्पानी गा.वि.स. वडा नं. ३ स्थित गणेश प्र.मा.वि. को स्थापना र निर्माणको लागि रातदिन लागि रहनु भएको थियो । यसै विच विपक्षी शिव प्रसाद नेपालले मिति २०५८।९।१३ मा भेट्न आउनु भनी स्थानीय प्रहरी मार्फत खवर पठाएकोले भेट्न जाँदा स्कुल निर्माण र विकासको कुरा प्र.जि.अ.ले गर्नु भएको र अर्को दिन भेट्न आउनु भनी मिति २०५८।९।१६ गतेको दिन तोकी भेट्न अउनु भनेकोमा विपक्षीलाई भेट्न र रा.वा.वैंक वेशीसहर शाखावाट पेन्सन वुझन समेत साक्षी महलका मानिस साथ वेशीसहर जान लाग्दा वेशीसहर मनाङ्गे चौतारामा पुगे पछि त्यहाँ रहेका विपक्षीले खटाएका सुरक्षाकर्मीले विना पूर्जी अत्यन्त अमानवीय रुपले पक्राउ गरी विपक्षी समक्ष उपस्थित गराएको अवस्था थियो । त्यस पछि म लगायतका आफन्तले लिखित रुपमा जानकारी माग गर्दा समेत म जाहेरवाला लगायत कसैलाई पनि मेरा पिताको अवस्था, लाश वा अन्य कुनै सर सामान र सूचना समेत हाल सम्म दिएको छैन र विपक्षीहरुले वारम्वार फरक फरक कुरा र विवरण दिइ रहेको अवस्था छ ।

ख) यसै विच विपक्षीहरुले मेरा पितालाई गैर कानूनी रुपमा थुनामा राखी कुनै अवस्था समेत जानकारी नदिएकोले सो कुरा बन्दी सहित प्रत्यक्ष गरी पाउन मैले सर्वोच्च अदालत समक्ष २०५८ सालको रिट नं. ७२ मार्फत रिट दायर गरेकोमा विपक्षी अपराधीहरुले आफ्नै कव्जामा मारिई सकिएको भन्ने समेतको फरक-फरक व्यहोरा र घट्ना उल्लेख गरी लिखित जवाफ पेश गरेको अवस्था थियो । उल्लेखित जवाफबाट पनि विपक्षी अपराधीहरुले मेरा पिताको आफ्नै कब्जा र थुनामा रहेको वखत हत्या गरेको भन्ने पुष्टि भैरहेको अवस्था छ । उल्लेखित लिखित जवाफहरु र सर्वोच्च अदालतको २०५८।१२।२३ को फैसलाको प्रतिलिपी यसै साथ पेश गरेको छु ।

ग) अतः म जोहरवालाका पिता तेज वहादुर भण्डारीलाई माथि अपराध गर्नेका महलमा लेखिएका मानिसहरुले मिति २०५८।९।१६ गते पक्राउ गरी थुनामा राखी ऐ. १७ गते राती १:०० वजे तिर सिम्पानी गा.वि.स. को जंगलमा लगि कर्तव्य गरी हत्या गरेको भनी लिखित जवाफ पेश गरेको र हाल बुझ्दा विपक्षीहरुले वेशीसहर स्थित सुरक्षा निकायको कार्यालयमा नै अत्याधिक यातना दिई मारेकोले निज कसुरदार उपर मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १३ वमोजिम कारवाही गरी पाउन यो जाहेरी दर्खास्त गरेको छु । यो कर्तव्य गरी ज्यान मार्नमा अन्य व्यक्तिहरुको संलग्नता भए नभएको कुरा निज अपराधकर्तावाट खुलाउन लगाई निजहरु उपर समेत कसुर अनुसार आवश्यक कारवाही गरी पाउँ ।

५) संलग्न संवुत, प्रमाणहरु : पिता तेज वहादुर भण्डारीलाई मुक्त गरी पाउन म जोहरवालाले सर्वोच्च अदालतमा दिएको बन्दि प्रत्यक्षीकरण मुद्दामा विपक्षी अपराध कर्ताले मेरा पितालाई कर्तव्य गरी मारेको भनी साविती भएको लिखित जवाफको प्रतिलिपी पेश गरेको छु । साथै विपक्षीले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा पठाएको लिखित जवाफको प्रतिलिपी समेत पेश गरेको छु ।

६) म जाहेरवालाको पिताको अवस्था, लाश र सो संग सम्बन्धित कुनै सरसामानहरु र घटना स्थल समेत माथि दफा ३ मा उल्लेखित व्यक्तिहरुले नदिएकोले घट्ना स्थल, लास लगायत हालको अवस्था समेत निजहरुबाट खुलाई हामीले रितिरिवाज वमोजिम गर्न पाउने काजक्रिया र अन्त्यष्टि क्रिया गर्न समेत आदेश गरी पाउँ ।

७) अन्य सबुत प्रमाणहरु :- घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का र निम्न लिखित साक्षी बुझी पाउँ ।

साक्षीहरु :

क) सिम्पानी गा.वि.स. वडा नं. ५ वस्ने वर्ष ५५ को वम वहादुर थापा १
ख) ऐं.ऐ. वडा नं. ४ वस्ने वर्ष ५० को कृष्ण वहादुर भण्डारी १
ग) ऐ.ऐ. वडा नं. ३ वस्ने वर्ष ४५ को जगत वहादुर भण्डारी १
घ) ऐ.ऐ. वडा नं. ३ वस्ने वर्ष ५० का हर्क वहादुर भण्डारी १
ङ) ऐ.ऐ. वडा नं. ३ वस्ने वर्ष ५५ का मोहन वहादुर भण्डारी १

यसमा लेखिएको व्यहोरा ठिक साँचो हो । झुठ्ठा ठहरे कानून वमोजिम सहुँला बुझाउँला ।
अदालतबाट केश तहकीकात हुँदा आफै उपस्थित हुंनु पर्ने जनाउ पाए सो वमोजिम उपस्थित हुनेछु ।

जाहेरवाला
रामकुमार भण्डारी
सिम्पानी गा.वि.स वडा नं. ३ लम्जुङ

इति सम्वत् २०६४ साल जेष्ठ ३१ गते रोज ५ शुभम् .... ।

श्री सर्वोच्च अदालतमा चढाएको

सार संक्षेप

विषय ::– नेपालको अन्तरीम संविधान २०६३ को धरा १०७(२) बमोजिम परमादेश लगाएत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरी पाऊँ ।

लमजुङ्ग जिल्ला सिमपानी गा.वि.स.वडा नं. ३ बस्ने पक्राउ गरी हत्या गरेको भनिएका तेज बहादुर भण्डारीका छोरा तथा सामाजिक न्याय समिति लमजुङ्गका अध्यक्ष वर्ष ३१ को रामकुमार भण्डारी...१ **सारसंक्षेप पक्ष**

विरुद्ध

श्री जिल्ला प्रहरी कार्यालय लमजुङ्ग समेत...१ **बिपक्षी प्रतिबादी**

१ **विवाद को मुख्य विषय :-** मेरा पितालाई सुरक्षा निकायले पक्राउ गरी थुनामा राखी हत्या गरेको र त्यस्तो हत्या गर्ने कार्य मुलुकी ऐन ज्यान सम्वन्धि महलको १ नं. विपरित भएको भन्दै हत्याको अनुसन्धान तहकिकात गरीपाउन सरकारी मुद्दा सम्वन्धि ऐन २०४९ को दफा ३ बमोजिम रित पुर्वक किटानी जाहेरी दर्ता गर्न मिति २०६४।२।३१ मा म निवेदक विपक्षि प्रहरी कार्यालयमा गएकोमा ऐ ऐन को दफा ३(४) बमोजिम तोकिएको दर्ता कितावमा दर्ता गर्नु पर्नेमा जाहेरी दर्ता र दरपिठ गर्न प्रहरी कर्मचारीले सशस्त्र द्वन्दको कममा मानव अधिकारको उलंघन मानवता विरुद्धको अपराध आफ्नो अधिकारक्षेत्र भित्र नपर्ने व्यहोरा जानकारी गराउदै इन्कार गरेको तथा दरपिठ नगर्नुको कारण पनि उपलब्ध नगराएपछि मिति २०६४। ३। १ का दिन जिल्ला हुलाक कार्यालय मार्फत जाहेरी दरखास्त पठाएको थिए । जिल्ला प्रहरी कार्यलय लमजुङ्गमा जाहेरी दर्ता नगरे पछि मिति २०६४। ३। ८ गते का

दिन जिल्ला प्रशाशन कार्यालय, लमजुङ्गमा उजुरी गरको थिए । सो उजुरीमा पनि आज सम्म कुनै कारबाही भए नभएको हाल सम्म कुनै जानकारी दिएको अवस्था छैन ।

२ **कानूनी तथा संवैधानीक प्रश्नः**-सरकारी मुद्दा सम्वन्धी ऐन २०४९ को दफा ३(४) तथा ऐ को ४(५) विपरीत तथा नेपालको अन्तरीम संविधान २०६३ द्धारा प्रत्याभुत धारा १२(१), ऐ को धारा १३ , ऐ को धारा ३३,३४ र ३५ मा व्यवस्थित राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्तहरु र राज्यका नितिहरु समेतको वर्खिलाप ।

३ **माग गरेको उपचार** : म निबेदक रीत पुर्वकको जाहेरी दर्ता गर्न गए पछि सो जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्नु र सो उपर प्रभावकारी अनुसन्धान गर्नु विपक्षी निकायहरुको कानुनी कर्तव्य हो । अतःविपक्षी प्रहरी कार्यलयले रीतपुर्वकको जाहेरी दर्ता नगर्नु गैरकानुनी तथा गैर संवैधानिक कार्य हो । विपक्षीहरुका उल्लेखित कार्यबाट म निबेदकलाई नेपालको अन्तरीम संविधान २०६३ द्धारा प्रत्याभुत धारा १२(१) मा अन्तरनिहित जीवनको हक, धारा १३ द्धारा प्रत्याभूत समानताको हक, धारा ३३,३४ र ३५ मा व्यवस्थित राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्तहरु र राज्यका नितिहरु समेतको बर्खिलाप भएकाले अन्य बैकल्पीक र प्रभावशाली उपचारको अभावमा पुर्ण न्यायको निम्ति सम्मानीत अदालतको शरणमा आएको छु । अतः विपक्षी निकायहरुको नाउँमा नेपालको अन्तरीम संविधान २०६३ को धारा १०७(२) अन्तरगत सम्मानीत अदालतलाई प्राप्त असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी म निबेदकले मिति २०६४। ३। १ गतेका दिन हुलाक मार्फत पठाएको जाहेरी दरखास्त १० नं डायरीमा दर्ता गरी कानुन बमोजिम प्रभावकारी अनुसन्धान गर्नु कानुन बमोजिम कारबाही अगाडी बढाउनु भनि विपक्षिहरुका नाउँमा परमादेश लगाएत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरी पाउँ ।

४) यसमा लेखिएको व्यहोरा ठिक साँचो छ फरक ठहरे कानून बमोजिम सहुला बुझाउला ।

निवेदक

निज रामकुमार भण्डारी

इति संवत २०६५ साल वेशाख महिना ३० गते रोज २ शुभम् ....।

श्री सर्वोच्च अदालतमा चढाएको

निवेदन- पत्र

विषय ::- नेपालको अन्तरीम संविधान २०६३ को धरा १०७(२) बमोजिम परमादेश लगाएत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरी पाऊँ ।

लमजुङ्ग जिल्ला सिमपानी गा.वि.स.वडा नं. ३ वस्ने पक्राउ गरी हत्या गरेको भनिएका तेज बहादुर भण्डारीका छोरा तथा सामाजिक न्याय समिति लमजुङ्गका अध्यक्ष वर्ष ३१ को रामकुमार भण्डारी..१ रिटनिबेदक पक्ष

विरुद्ध

श्री जिल्ला प्रहरी कार्यालय लमजुङ्ग..१ बिपक्षी प्रतिवादी

श्री जिल्ला प्रशाशन कार्यालय, लमजुङ्ग...१

म निवेदक निवेदन वापत लाग्ने दस्तुर रु. ५००।- यसै साथ संलग्न राखी, विपक्षि निकायहरुले म निवेदकले दर्ता गर्न लगेको कर्तब्य ज्यान मुद्धाको जाहेरी दरखास्त दर्ता नगरेको र सो वाट म निवेदकको नेपालको अन्तरीम संविधान २०६३ द्वारा प्रत्याभुत धारा १२(१) मा अन्तरनिहित जीवनको हक, धारा १३ द्वारा प्रत्याभूत समानताको हक, धारा ३२ र धारा १०७ द्वारा प्रत्याभूत उचित उपचारको हकको प्रचलनमा वाधा पुगि विपक्षीहरुका कार्य नेपालको अन्तरीम संविधान २०६३ को धारा ३३,३४ र ३५ मा व्यवस्थित राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्तहरु र राज्यका नितिहरु समेतको वर्खिलाप भएकाले उचित र प्रभावकारी उपचारको निम्ति नेपालको अन्तरीम संविधान २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ (२) वमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन लिएर उपस्थित भएको छु ।

१। म निवेदकका पिता लमजुङ्ग जिल्ला सिमपानी गा.वि.स.वडा नं. ३ भलाम वस्ने वर्ष ५६ का तेज बहादुर भण्डारी एक पुर्व शिक्षक हुनुहुन्थ्यो । उहाँले प्राथमिक शिक्षक पदमा विगत लामो समय देखि

कार्यरत रहि मिति २०५६ मंसिरमा सेवा निवृत हुनु भएको थियो । उहाँ त्यस क्षेत्रको एक चर्चित कलाकार समेत रहनुभएकोले समाजमा भईरहेको सामाजिक कुरिति विरुद्ध कहिले काँही व्यङ्गको माध्यम द्धारा प्रर्दशित गर्नु हुन्थ्यो र सेवा निवृत भएपछि ने.क.पा.(माले) सिमपानी गाउँ पार्टि सचिव पदमा कार्यरत हुनुहुन्थ्यो ।

२) मिति २०५८।९। १२ का दिन हाम्रो गाउँमा गस्ति गर्न तत्कालिन शाही सेनाका कमाण्डमा आएका सेना र प्रहरीले मेरा पिता तेज वहादुर भण्डारीलाई लमजुङ्ग जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीले वोलाउनु भएको छ भोलि वेशिशहर भेट गर्न आउनुहोला भने अनुसार मेरा पिता र सिमपानी गा.वि.स.अध्यक्ष वम बहादुर थापा समेत प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष मिति २०५८।९।१३ मा भेट गर्न जाँदा अहिले हतार छ पछि आउनुहोस् भनि भन्नु भएको र सो दिन घर फर्कि आउनु भएको थियो । पुन मिति २०५८।९।१६ मा प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई भेट्न भनि जादा जादै बाटामा नै अर्थात वेशी शहर, मनाङ्गे चौतारामा वसवाट ओर्लिदा त्यँहा रहेका प्रहरी र शाही थरका सेनानी सहित ६ जनाले विना पूर्जी अत्यन्त अमानवीय रुपले प्रक्राउ गरी सैनिकले सुरक्षा कर्मी कै गाडीमा राखी, व्यारेक लगेको कुरा सो दिन देख्ने सो दिन मेरा पिता संग संगै गएका वेशीशहर गा.वि.स. अध्यक्ष श्री गुमान सिंह आर्याल ..१ वेशी शहर गा.वि.स.वस्ने सुर्य बहादुर के.सि...१ सिमपानी गा.वि.स.अध्यक्ष बम बहादुर थापा..१ र सिमपानी गा.वि.स.वडा नं. ३ वस्ने मोहन वहादुर भण्डरी र वावुराम भण्डारी बाट थाहा जानकारी हुन आएको हो ।

यसरी मेरा पितालाई गैह्रकानुनी थुनामा राखे पछि म र मेरी आमा बारम्वार तत्कालिन शाही नेपाली सेनाको व्यारेक, जिल्ला प्रहरी कार्यालय लमजुङ्ग, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग तथा कुटनितिक नियोगहरुमा जीवन रक्षाको माग गरेता पनि सुरक्षा निकायहरुले कुनै चासो र सरोकार नदेखाएकाले गैर कानुनी रुपमा सैनिक व्यारेकमा थुनामा रहेका मेरा पितालाई वन्दिप्रत्यक्षिकरण जारी गरी पाउँ भनि श्री सर्वोच्च अदालत समक्ष २०५८.सालको रिट नं. ७२ मार्फत रिट दायर गरीएको थियो । उक्त मुद्दामा बिपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय समेतले मेरो बुवाको मिति २०५८।९।१७ गते सुरक्षा फौजको कारवाहीको सिलसिलामा मृत्यु भएको भन्ने लिखित जवाफ प्रस्तुत गरेकाले मिति २०५८।१२।२३ गते श्री सर्वोच्च अदालतवाट गैर कानूनी थुनामा रहेको भनिएको व्यक्ति नै परलोक भैसकेकाले वन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्न मिलेन भन्ने आदेश भएको थियो । जस्को प्रतिलिपी यसै साथ पेश गरेको छ ।

४) यसरी मेरा पितालाई सुरक्षा निकायले पक्राउ गरी थुनामा राखी हत्या गरेको र त्यस्तो हत्या गर्ने कार्य मुलुकी ऐन ज्यान सम्वन्धि महलको १ नं. विपरित भएको भन्दै हत्यको अनुसन्धान तहकिकात गरी पाउन सरकारी मुद्दा सम्वन्धि ऐन २०४९ को दफा ३ बमोजिम रित पुर्वक किटानी जाहेरी दर्ता गर्न मिति २०६४।२।३१ मा म निवेदक विपक्षि प्रहरी कार्यालयमा गएकोमा ऐनको दफा ३(४) बमोजिम तोकिएको दर्ता कितावमा दर्ता गर्नु पर्नेमा जाहेरी दर्ता र दरपिठ गर्न प्रहरी कर्मचारीले सशस्त्र द्वन्दको क्रममा मानव अधिकारको उलंघन मानवता विरुद्धको अपराध आफ्नो अधिकारक्षेत्र भित्र नपर्ने व्यहोरा जानकारी गराउदै इन्कार गरेको तथा दरपिठ नगर्नुको कारण पनि उपलव्ध नगराएपछि मिति २०६४। ३। १ का दिन जिल्ला हुलाक कार्यालय मार्फत जाहेरी दरखास्त पठाएको थिए । जिल्ला प्रहरी कार्यलय ,लमजुङ्गमा जाहेरी दर्ता नगरे पछि मिति २०६४। ३। ८ गते का दिन जिल्ला प्रशाशन कार्यालय, लमजुङ्गमा उजुरी गरको थिए । सो उजुरीमा पनि कुनै कारवाही भए नभएको हाल सम्म कुनै जानकारी दिएको अवस्था छैन ।

५) यस्र विषयमा मिति २०६४। ७। १३ गते संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार उच्च आयुक्तको नेपालस्थित कार्यालयका प्रतिनिधि,आई.सि.जे.का प्रतिनिधि लगाएतका मानव अधिकारवादिहरुको समूह,द्धारा जिल्ला प्रहरी कार्यलय, लमजुङ्गमा गई रामकुमार भण्डारीको हुलाक मार्फत् पठाईएको जाहेरी दरखास्तको बारेमा सोधपुर्छ गर्ने क्रममा माथिको आदेश बमोजिम दर्ता नगरिएको भन्ने कुरा व्यक्त गरीएको थियो । उक्त व्यवहोरालाई मध्य नजर गर्दै मानव अधिकारवादिहरुद्धारा दर्ता नगरिएको कारण सहितको लिखित जवाफ पिडित पक्षलाइ दिन आग्रह गर्दा आफु दरखास्त दरपिठ गर्न पनि नसक्ने तथा दर्ता गर्न पनि नसक्ने अवस्थामा भएको जानकारी व्यक्त गदै दुई हप्ता भित्र आफ्नो Supervisor सँग छलफल गरेर जवाफ दिन्छु भनि आश्वासन दिएको मा सोको पनि हाल सम्म मैले कुनै जवाफ पाएको छैन ।

६) सोहि सम्वन्धमा नेपाल प्रहरी का प्रहरी महानिरिक्षक श्री ओम विक्रम राणलाई आई.सि.जे. (ICJ) ले जाहेरवालाको जाहेरी दरखास्त दर्ता नगर्नु नेपालले अन्तराष्ट्रिय कानुनको दायित्व बहन नगर्नु का साथ राष्टिय कानुनको पनि उलंघन भै विधिको शासनलाई चुनौति दिएको कुरा व्यक्त गर्दै नेपाल प्रहरीलाई आफ्नो दायित्व बहन गर्न लगाई आफु समक्ष आएका जाहेरी दर्ता गरी अनुसन्धान गर्न निर्देशन दिन तथा शसस्त्रद्धन्दको समयमा कुनै पक्षद्धारा गरीएको अपराधको जाहेरी दरखास्त दर्ता

नगर्नु प्रहरीमाथि कारवाहि गरी पुर्ण जानकारी ICJ लाई दिनु भन्ने व्यहोरा व्यक्त गर्दै लेखिएको पत्रको जवाफ पनि नदिएर नेपाल प्रहरीले आफ्नो कर्तव्यको पालना नगरेको कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

७) रीत पुर्वकको जाहेरी दर्ता गर्न गए पछि सो जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्नु र सो उपर प्रभावकारी अनुसन्धान गर्नु विपक्षी निकायहरुको कानुनी कर्तव्य हो ।अतः विपक्षी प्रहरी कार्यलयले रीतपुर्वकको जाहेरी दर्ता नगर्नु गैरकानुनी तथा गैर संवैधानिक कार्य हो । विपक्षीहरुका उल्लेखित कार्यबाट म निवेदकलाई नेपालको अन्तरीम संविधान २०६३ द्धारा प्रत्याभुत धारा १२(१) मा अन्तरनिहित जीवनको हक, धारा १३ द्धारा प्रत्याभूत समानताको हक, धारा ३२ र धारा १०७ द्धारा प्रत्याभूत उचित उपचारको हकको प्रचलनमा बाधा पुगि विपक्षीहरुका कार्य नेपालको अन्तरीम संविधान २०६३ को धारा ३३,३४ र ३५ मा व्यबस्थित राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्तहरु र राज्यका नितिहरु समेतको बर्खिलाप भएकाले अन्य वैकल्पीक र प्रभावशाली उपचारको अभावमा पुर्ण न्यायको निम्ति सम्मानीत अदालतको शरणमा आएको छु ।

८ अतः माथी प्रकरण प्रकरणमा उल्लेखित तथ्य कानुन समेतका आधारमा विपक्षी निकायहरुको नाउँमा नेपालको अन्तरीम संविधान २०६३को धारा १०७(२) अन्तरगत सम्मानीत अदालतलाई प्राप्त असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी म निवेदकले मिति २०६४। ३। १ का दिन हुलाक मार्फत पठाएको जाहेरी दरखास्त १० नं डायरीमा दर्ता गरी कानुन बमोजिम प्रभावकारी अनुसन्धान गर्नु, कानुन बमोजिम कारबाही अगाडी बढाउनु भनि विपक्षिहरु को नाममा परमादेश लगाएत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरी पाउँ ।

९ म निवेदकले वास्तविक न्यायको लागी लामो समय देखि विभिन्न निकायमा याचना गरी रहेको र हाल सम्म म निवेदक समेत गैर कानुनी रुपमा मारीनु भएका तेज बहादुर भण्डारीका परीवारले चित्त वुभ्दो गरी कुनै न्याय पाऊन नसकेकोले र कानुनको संरक्षण गर्ने विपक्षीले पनि कुनै कारवाही अगाडी नवढाएकाले प्रस्तुत विबादमा सम्मानित अदालतबाट न्यायिक हस्तक्षेप(Judicial Intervention) र न्यायिक सुरक्षा (Judicial Security) सम्वन्धी आवस्यक आदेश विपक्षीहरुका नाउँमा जारी गरी प्रस्तुत रिट निबेदनलाई अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने समेतको प्रारम्भिक आदेश जारी गरी पाऊँ ।

१०) पछि मेरो तर्फबाट उपस्थित भै वहस गर्नुहुने कानुन व्यवसायीहरुको वहस वुदांलाई समेत यसै निवेदनको अभिन्न अंग मानीपाउं ।

११) यो निवेदन पत्र साथ निम्न प्रमाण संलग्न गरेको छु।

१. जिल्ला प्रहरी कार्यलय, लमजुङ्ग ले दर्ता नगरेको जाहेरी दरखास्तको प्रतिलिपी थान १

२. जिल्ला प्रशाशन कार्यालय, लमजुङ्ग मा पेश गरेको निवेदनको प्रतिलिपी थान १

३. आई.सि.जे.ले आई.जि.पि ओम बिक्रम राणा लाई पठाएको पत्र प्रतिलिपी थान १

४ सर्वोच्च अदालतबाट २०५८।१२।२३ मा भएको आदेशको प्रतिलिपी थान १

५ मानव अधिकार आयोगमा चढाएको मिती २०५८।१०।१८ को निवेदनको प्रतिलीपी थान १

६ जिल्ला हुलाक कार्यालय बेशीशहरको रसिद नं ६४ को प्रतिलिपी थान १

१२) यसमा लेखिएको ब्यहोरा ठीक साचो हो, फरक परे कानून बमोजिम सहुला बुझाउँला।

निवेदक
निज रामकुमार भण्डारी

इति संवत २०६५ साल बेशाख महिना ३० गते रोज २ शुभम् ....।

सर्वोच्च अदालत काठमाडौं

श्री सर्वोच्च अदालतबाट

श्री सर्वोच्च अदालत, काठमाण्डौमा चढाएको
लिखित जवाफ

मार्फत :- श्री महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, रामशाहपथ, काठमाण्डौ ।

जिल्ला प्रशासन कार्यालय, लमजुङको तर्फवाट सोही कार्यालयका प्र.जि.अ.श्री हरिकृष्ण उपाध्याय .... लिखित जवाफ प्रस्तुत कर्ता

विरुद्ध

लमजुङ जिल्ला सिम्पानी गा.वि.स.वडा नं. ३ वस्ने रामकुमार भण्डारी. . . . विपक्षी रिट निवेदक

मुद्दा :- परमादेश (सम्वत २०६५ को रि.नं.९२१ (८१८९)

उक्त विपक्षीले यस कार्यालय समेतलाइं विपक्षी बनाई दिएको उक्त रिट संवन्धी मुद्दामा सम्मानित अदालतवाट यस कार्यालयका नाउमा जारी भएको १५ दिने सूचना म्याद मिति २०६५।३।४ मा प्राप्त भएकोले म्यादभित्रै भएको व्यहोरा निम्न प्रकरणहरुमा खुलाई यो लिखित जवाफ प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. विपक्षीले आफ्नो रिटमा मैले मेरा पिता तेजवहादुर भण्डारीलाई गैर कानुनी थुनामा राखेको भनि बन्दि प्रत्यक्षिकरणको रिट दिएकोमा विपक्षीहरुले मिति २०५८।९।१७ मा सुरक्षा फौजको कारवाहीमा मृत्यु भएको भनी लिखित जवाफ दिएकाले मैले कर्तव्य ज्यान मुद्दाको जाहेरी दर्ता गर्न जांदा जिल्ला प्रहरी कार्यालयले दर्ता नगरेको र जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा उजुरी गर्दा समेत कारवाही नभएकोले उक्त जाहेरी दर्ता गरी कारवाही अगाडि वढाउनु भन्ने परमादेश समेत जारी गरी पाउं भन्ने रिट निवेदकको मुख्य जिकिर रहेको पाइन्छ । यस कार्यालयमा रहेका कागजातहरु हेर्दा मिति २०५८।९।१७ गते भनेको शंकटकालको अवस्था हो । सो अवस्थामा देशका अन्य भागमा झैं यस जिल्लामा पनि सुरक्षा फौजले व्यापक रुपमा परिचालन गरिएको र सोही क्रममा सुरक्षा फौजले गस्ती गर्दै जांदा मिति २०५८।९।१७ गते राती सिम्पानी गा.वि.स.मा सुरक्षा फौजको कारवाहीमा परि विपक्षीका पिता तेजवहादुर भण्डारीको मृत्यु हुन गएको भन्ने देखिन्छ ।

२. त्यसरी रातको समयमा भएको भिडन्तमा गोली लागी मृत्यु भएका विपक्षीका पिता तेजवहादुर भण्डारी तत्कालिन विद्रोहीको गोलीवाट वा सुरक्षा फौजको गोलीवाट मरेका हुन् भन्ने कुरा खुल्न सकेको देखिंदैन ।

३. विपक्षीले उक्त घटनास्थलमा जादै नगएका तत्कालिन प्र.जि.अ.शिवप्रसाद नेपाल, तत्कालिन प्र.ना.उ.पिताम्बर अधिकारी र संयुक्त सुरक्षा फौज वेस क्याम्प, लमजुङका तत्कालिन सेनानी सन्तोष सिंह ठकुरी समेतलाई विपक्षी बनाई ज्यान मुद्धाको जाहेरी दिन ल्याएकाले समय र परिस्थिति अनुसार तत्कालिन सरकारको निर्देशन अनुसार काम गरेका कर्मचारीहरुलाई मुद्दा चलाउन न्यायोचित नहुने, त्यसरी मुद्दा चलाउदा आगामी दिनहरुमा सुरक्षा निकायको काम गर्ने मनोवल घट्ने हुंदा सो जाहेरी दर्ता गर्नेतर्फ कारवाही अगाडि नवढेको हो ।

॥२॥

सशस्त्र द्वन्दकालमा मृत्यु भएका र वेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरुका सम्बन्धमा कानून वनाइ कारवाही अगाडि वढाउने भनी सम्मानित अदालतबाट नेपाल सरकारका नाउमा निर्देशात्मक आदेश जारी भएको र सो अनुसारको कानून हालसम्म पनि वनी नसकेको हुंदा कानूनको अभावमा काम गर्न वाधा परेको कारणले पनि उक्त जाहेरी उपर कारवाही नगरिएको हो ।

अतः सुरक्षा फौज वा तत्कालिन विद्रोही समूह कसको गोली लागी मृत्यु भएको हो भन्ने यकीन नभएको र कारवाही गर्ने कानूनको समेत अभाव रहेको हुंदा उक्त जाहेरी दर्ता गर्न नपर्ने गरी विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरी पाउं ।

यसमा लेखिएको व्यहोरा ठीक सांचो हो, झुट्टा ठहरे कानून वमोजिम सहुंला वुझाउला ।

लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता :-

(हरिकृष्ण उपाध्याय)
प्र.जि.अ.
जिल्ला प्रशासन कार्यालय,
वेसीशहर, लमजुङ

२०६५ साल असाढ १० गते रोज ३ शुभम् . . . .

श्री सर्वोच्च अदालत काठमाण्डौमा चढाएको
लिखित जवाफ

मार्फत :-श्री महान्यायधिवक्तको कार्यालय
काठमाण्डौं।

जिल्ला प्रहरी कार्यालय लमजुङको तर्फबाट सोही कार्यालयका प्रहरी नायव उपरीक्षक.प्रमोद कुमार खरेल ..... लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता

....विरुद्ध.......................................

लमजुङ जिल्ला सिम्पानि गा.बि.स.वार्ड न.३ वस्ने राम कुमार भण्डारी .... विपक्षी रिट निवेदक

मुद्दा :- परमादेश(सम्वत २०६५को रि.न.९२१(८१८९)

उक्त विपक्षीले यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी वनाईदिएको उक्त रिट सम्वन्धि मुद्दामा सम्मानित अदालतबाट बाटोका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र लिखित जवाफ पेश गर्ने भनि यस कार्यालका नाउँमा जारी भएको म्याद मिति२०६५।०३।०८ मा प्राप्त भएकोले म्याद भित्रै भएको व्यहोरा निम्न प्रक्रियाहरुमा खुलाई यो लिखित जवाफ प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. रिट निवेदकले आफ्नु रिटमा मेरा पिता तेज वहादुर भण्डारीको मिति २०५८।०९।१७मा सुरक्षा फौजका कारवाहीमा मृत्यु भएको भनि विपक्षी समेतले वन्दी प्रत्यक्षीकरणको लिखित जवाफमा लेखिएका र मैले ज्यान सम्वन्धि मुद्दाको जाहेरी लेखि जिल्ला प्रहरी कार्यालय लमजुङमा जादा दर्ता गर्न नमानेको र हुलाकवाट पठाउदा समेत कारवाही नभएकोले जाहेरी दर्ता गरि कारवाही अगाडी बढाउनु पर्ने भन्ने परमादेश समेत जारी गरि पाउ भन्ने रिट निवेदक को मुख्य जिकिर रहेको पाईन्छ । सो सम्बन्धमा यस कार्यालयमा रहेका कागजपत्र हेर्दा मिति २०५८साल ०९महिना १७ गते भनेको संकटकालको अवस्था हो सो अवस्थामा देशमा आंतक वढ्दै गएको र तत्कालिन सरकारको निर्देशन अनुसार सयुक्त सुरक्षा फौजहरुले विभिन्न ठाउँको गस्ती गर्ने शिलसिलामा धेरै ठाउँमा सुरक्षा फौज र तत्कालिन अवस्थामा आंतककारी घोषीत समुह विच भिडन्त भई सुरक्षा फौज तर्फका पनि कयौ व्यक्तिको ज्यान गुम्न गएको थियो । यस जिल्लाको सिम्पानी गा.वि.स.मा सुरक्षा फौज गस्ती गर्दै जादा रातको समयमा विपक्षीका पिता श्री तेज बहादुर भण्डारी सुरक्षा फौजको घेरा तोडी भाग्न लाग्दा आंतककारीका तर्फवाट गोली चलेको र सुरक्षा फौजले पनि गोली चलाई भिडन्त हुदा गोली लागी मृत्यू हुन गएको भन्ने देखिन्छ ।

2

चलाउन न्यायोचित नहुने र त्यसरी मुद्दा चलाउदा आगामी दिनहरुमा काम गर्ने सुरक्षा निकायको मनोबल घट्ने हुदां सो जाहेरी दर्ता नगरेको र कारवाही अगाडी नबढाएको हो ।

३. द्वन्द्व कालमा भएका घट्नाहरुका सम्बन्धमा कानुन बनाई कारवाही गर्ने भनि सम्मानित अदालतबाट नेपाल सरकारका नाउँमा निर्देशनात्म आदेश जारी भएको र कानुन बनि नसकेको अवस्थामा कारवाही गर्न बाधा पर्न गएकोले पनि उक्त जाहेरी उपर कारवाही नगरिएको हो ।

४. अतः सुरक्षा फौज वा आंतककारी समुह कस्को गोली लागी मृत्यू भएको हो भन्ने एकिन नभएको र कारवाही गर्ने कानुनको समेत अभाव रहेको हुदां उक्त जाहेरी दर्ता गर्न नपर्ने गरि विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरि पाउं ।

५. यसमा लेखिएको ब्यहोरा ठिक साचों हो भुठा ठहरे कानुन बमोजिम सहुला बुझाउंला।

लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता
(प्रमोद कुमार खरेल)
प्रहरी नायव उपरीक्षक
जिल्ला प्रहरी कार्याल लमजुङ

इति संम्वत २०६५साल असाढ १० गते ३ शुभम्..............।

INTERNATIONAL COMMISSION OF JURISTS

Commission internationale de juristes - Comisión Internacional de Juristas

" dedicated since 1952 to the primacy, coherence and implementation of international law and principles that advance human rights "

President
Justice Arthur CHASKALSON, South Africa

Vice-Presidents
Prof. Jochen A. FROWEIN, Germany
Prof. Leila ZERROUGUI, Algeria

Executive Committee
Justice Ian BINNIE, Canada
Dr. Rajeev DHAVAN, India
Prof. Vojin DIMITRIJEVIC, Serbia and Montenegro
Prof. Louise DOSWALD-BECK, Switzerland
Justice Unity DOW, Botswana
Justice John DOWD, Australia (Chairperson)
Dr. Gustavo GALLÓN GIRALDO, Colombia
Mr Stellan GÄRDE, Sweden
Mr Raji SOURANI, Palestine

Other Commission Members
Mr Raja AZIZ ADDRUSE, Malaysia
Prof. Abdullahi AN-NA'IM, Sudan
Justice Solomy BALUNGI BOSSA, Uganda
Ambassador Julio BARBOZA, Argentina
Prof. Alexander BRÖSTL, Slovakia
Prof. Juan Antonio CARRILLO SALCEDO, Spain
Ms Christine CHANET, France
Lord COOKE OF THORNDON, New Zealand
Ms Vera DUARTE, Cape-Verde
Prof. Paula ESCARAMEIA, Portugal
Justice Elisabeth EVATT, Australia
Prof. Ruth GAVISON, Israel
Prof. Jenny E. GOLDSCHMIDT, Netherlands
Lord William GOODHART, United Kingdom
Ms Asma JAHANGIR, Pakistan
Ms Imrana JALAL, Fiji
Prof. David KRETZMER, Israel
Prof. Kazimierz Maria LANKOSZ, Poland
Ms Gladys Veronica LI, Hong Kong
Prof. Cecilia MEDINA QUIROGA, Chile
Mr Kathurima M'INOTI, Kenya
Ms Karinna MOSKALENKO, Russia
Prof. Vitit MUNTABHORN, Thailand
Dr. Pedro NIKKEN, Venezuela
Prof. Manfred NOWAK, Austria
Prof. Andrei RICHTER, Russia
Justice Michèle RIVET, Canada
Dr. Mary ROBINSON, Ireland
Sir Nigel RODLEY, United Kingdom
Justice A.K.M. SADEQUE, Bangladesh
Mr Claes SANDGREN, Sweden
Mr Jerome SHESTACK, U.S.A.
Dr. Hipolito SOLARI YRIGOYEN, Argentina
Prof. Daniel THÜRER, Switzerland
Prof. U. Oji UMOZURIKE, Nigeria
Prof. Vilenas VADAPALAS, Lithuania
Prof. Theo VAN BOVEN, Netherlands
Prof. Yozo YOKOTA, Japan
Dr. José ZALAQUETT, Chile

Mr Om Bikram Rana
Inspector General of Police
Nepal Police
Naxal, Kathmandu
Nepal

23 November 2007

Dear Mr Rana,

The International Commission of Jurists (ICJ) is a worldwide network of judges and lawyers united in affirming international law and rule of law principles. The ICJ is present in 70 countries across all regions of the world, including Asia.

The ICJ is concerned to have observed the non-filing of First Information Reports (FIRs) in some police offices in Nepal and to have received reports of non investigation of FIRs. The ICJ, under its broad objective to address impunity, monitors the process of FIR registration and the investigation of allegations contained in FIRs. We write to you concerning two specific cases.

On 17 October 2007, the ICJ monitored the attempted registration of an FIR relating to the killing of an 11 year old school girl, Rupa Chaudhari in Bardiya district. Ms Chaudhari is alleged to have been extra-judicially executed on 21 July 2002 by members of the then joint security force officially under the direct command of the then Royal Nepal Army (RNA). On 17 October 2007, Mr Ram Kisun Tharu, the father of Rupa Chaudhari, with the assistance of the Conflict Victims' Committee Bardiya, (CVC) attempted to register an FIR against officials from both the Nepal Army and the Nepal Police who are alleged to be responsible for the killing. The responsible police officer in Bardiya District refused to register the

P.O. Box, 91, Rue des Bains, 33, 1211 Geneva 8, Switzerland
Tel: +41(0) 22 979 3800 - Fax: +41(0) 22 979 3801 - Website: http://www.icj.org - E-mail: info@icj.org

FIR; however an original copy was kept and it was stated that action would be taken on the FIR following consultation with their superior.

The ICJ has now received information that the responsible police officer in Bardiya District Police Office has requested Mr Ram Kisun Tharu to change the content of the FIR by removing the name of the Chief of the District Police Office from the FIR. The ICJ understands that Mr Ram Kisun Tharu has removed the name but has retained the title, Chief of District Police Office, in the FIR. On 18 November 2007, the District Police Office in Bardiya registered the FIR.

While the ICJ welcomes the registration of the FIR, we are seriously concerned about the delay in filing, the need for permission from superiors to register the FIR and actions taken to compel Mr Ram Kisun Tharu to change the content of the FIR. These actions are in breach Nepali law and inconsistent with orders of the Supreme Court of Nepal and Nepal's international obligations.

In a separate case, on 30 October 2007, the ICJ made inquires about the attempted registration of an FIR in relation to the alleged extrajudicial killing of Tej Bahadur Bhandari, a 56 year old retired school teacher, resident of Simpani-3 Lamjung. Tej Bahadur Bhandari is known to have been arrested on 31 December 2001 by the joint security forces under the command of the then RNA from Manange Chautara in Beshishahar, Lamjung, and according to official documents submitted to the Supreme Court in response to a *habeas corpus* writ, was killed shortly after his arrest.

On 15 June 2007, Ram Kumar Bhandari, son of Tej Bahadur Bhandari, visited the Lamjung District Police Office to lodge an FIR. The police officer refused to register the FIR saying that this case does not fall under their jurisdiction as the incident occurred during the armed conflict. In addition, the police officer responsible refused to provide a written letter of non-filing of the FIR as required by Nepali law. On 15 June 2007, Ram Kuma Bhandari, also posted the FIR by mail to the District Police Office Lamjung. To date no action has been taken on the FIR.

On 30 October 2007, the ICJ and a representative of the Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR) visited the District Police Office Lamjung and enquired about the status of the FIR. The police officer informed the ICJ that the FIR was not registered because of an order "from above". The Deputy Superintendent of Police added that while he, personally, would not like to reject the FIR, he is not in a position to register it as he has been ordered by his superior not to register the FIR.

Under Nepali law, the Nepal Police are required to register all complaints and to initiate an investigation where a crime under Nepali law is alleged to have been committed. The right to life is guaranteed by the Nepali Constitution, even during a state of emergency. In such cases, Section 3(3) of the State Cases Act 1992 requires a police officer to register the complaint and take necessary action on the complaint even if the complaint is not made in

33, rue des Bains, P.O. Box 91, CH-1211 Geneva 8, Switzerland
Tel: +41(0) 22 979 3800 – Fax: +41(0) 22 979 3801 – Website: http://www.icj.org - E-mail: info@icj.org

written form. By refusing to register FIRs the Nepal Police is in breach of Section 3(3) of the State Cases Act 1992.

Moreover, the Supreme Court of Nepal confirmed in two recent decisions, the case of *Maina Sunuwar v. District Police Office Kavre* and *Rajendra Dhakal v. the Home Ministry*, that the state has an obligation to investigate and to take legal action against perpetrators. These cases, both directly related to the armed conflict, are important legal precedents relating to the state's legal duty to investigate.

By refusing to register FIRs, compelling complainants to alter FIRs and by failing to effectively investigate FIRs, the Nepal Police is in breach of this ruling of the Supreme Court of Nepal.

The denial of registration of an FIR by the Nepal Police also places the Government of Nepal in violation of its international human rights obligations as set out in treaties to which Nepal is a state party. Article 2(3) of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) stipulates that:

> *"Each State Party to the present Covenant undertakes to ensure that any person whose rights or freedoms as herein recognized are violated shall have an effective remedy, notwithstanding that the violation has been committed by persons acting in an official capacity".*

The United Nations Human Rights Committee, which is mandated to interpret the provisions of the ICCPR, has, in its General Comment Number 31, further elaborated that *"in addition to effective protection of Covenant rights States Parties must ensure that individuals also have accessible and effective remedies to vindicate those rights"*. Accordingly, if a violation of Article 6 (the right to life) has taken place, as is alleged in the cases mentioned above, the Government of Nepal is obliged to ensure an effective remedy of which an impartial and thorough investigation is an essential element.

Other international standards also require an investigation in cases of alleged extra-legal killing. Article 9 of the UN Principles on the Effective Prevention and Investigation of Extra-legal, Arbitrary and Summary Executions (recommended by Economic and Social Council resolution 1989/65 of 24 May 1989) states:

> *"There shall be thorough, prompt and impartial investigation of all suspected cases of extra-legal, arbitrary and summary executions, including cases where complaints by relatives or other reliable reports suggest unnatural death in the above circumstances. Governments shall maintain investigative offices and procedures to undertake such inquiries. The purpose of the investigation shall be to determine the cause, manner and time of death, the person responsible, and any pattern or practice which may have brought about that death. It shall include an adequate autopsy, collection and analysis of all physical and documentary evidence and statements from witnesses. The investigation shall distinguish between natural death, accidental death, suicide and homicide."*

33, rue des Bains, P.O. Box 91, CH-1211 Geneva 8, Switzerland
Tel: +41(0) 22 979 3800 – Fax: +41(0) 22 979 3801 – Website: http://www.icj.org - E-mail: info@icj.org

The refusal to register an FIR not only violates Nepal's obligations under international law but is also a breach of domestic law. This poses a threat to respect for the rule of law in Nepal. In light of the above, the ICJ urges you to ensure that all police officials fully understand their obligation to file and to promptly begin a thorough and impartial investigation into any FIR that is brought to them. This is of particular importance in cases that relate to crimes committed by any of the parties during the conflict in Nepal. We also urge you to conduct an investigation into allegations of non-filing, interference and non investigation of FIRs and take appropriate action against police officials found to be responsible for such breaches of Nepali law.

The ICJ is ready to provide further information and assistance in this regard should you request it.

Yours sincerely,

Nicholas Howen
Secretary-General

TRIAL
track impunity always

Association suisse
contre l'impunité

Schweizerische Gesellschaft
für Völkerstrafrecht

Swiss association
against impunity

United Nations Human Rights Committee

Executive Summary

Case Mr. Ram Kumar BHANDARI (son of Tej Bahadur Bhandari) v. Nepal – 10 December 2010

The Facts

The circumstances described in the communication refer to the enforced disappearance of Mr. Tej Bahadur Bhandari that occurred in Nepal at the hands of Nepalese state security agents on 31 December 2001. The description of the facts, substantiated by numerous additional sources, is based on the statements given by Mr. Ram Kumar Bhandari, applicant of the present communication and son of Mr. Tej Bhandari, by Mrs Laxmi Bhandari, the victim's wife, and by other witnesses of the arrest and detention. The facts of the case are also grounded on a several procedural documents such as a Habeas corpus petition to the Supreme Court and a *Mandamus* writ, a First Information Report filled by the author and sent to the Nepali authorities and the written responses from these authorities.

On 27 December 2001, a group of army personnel and policemen visited Mr. and Mrs Bhandari's house in Simpani, Lamjung district. Mr. Tej Bhandari was at the school for a meeting when the officers visited his house. They threatened Mrs Bhandari and told her to inform her husband, Mr. Tej Bhandari, to go and see the Chief District Officer (CDO) at the district headquarters in Besisahar on the next day or they would kill both of them. On Friday 28 December 2001, Mr. Tej Bhandari went to the CDO's office. The CDO told him to come again and report back on the Monday after, adding that nothing would happen to him.

On Monday 31 December 2010, Mr. Tej Bhandari took the bus to Besisahar with the intention to go to the CDO's office. Upon arrival at the district headquarters' bus station known as Manange Chautara in Besisahar, several policemen in uniform were waiting for him. They arrested Mr. Tej Bhandari without informing him of the reason of the arrest, which was witnessed by many people, as the bus station is located in the centre of the town. Mr. Tej Bhandari was severely beaten on the street. Then, as he was unconscious, a man in uniform tied his hands behind his back and blindfolded him. He was then pushed into a police van and transferred to an unknown location.

TRIAL
Case postale 5116
CH-1211 Genève 11
Tél/Fax: +41 (022) 321 61 10
info@trial-ch.org
www.trial-ch.org
CCP. 17-162954-3

On the day of the arrest, between 2:00 pm and 3:00 pm, and before she knew that her husband had been arrested, 15 army and police personnel entered Mrs. Bhandari's house, threatened her and destroyed Mr. Bhandari's book collection. These police and army personnel came regularly and harassed the victim's wife for about two weeks.

After the arrest, Mr. Bhandari's friends and Mrs Bhandari went looking for him. The CDO and the police first denied the arrest and refused to disclose any information about the fate of the victim. The author of the communication, the victim's son, soon came from Kathmandu where he was studying to look for his father. He and his mother met the local authorities on several occasions. They were told that the investigation process was ongoing and that Mr. Tej Bhandari would soon be released.

Although witnesses stated that they saw and heard Mr. Tej Bhandari being detained and severely beaten on the night of his arrest, the authorities later on claimed that he was killed in the forest next to the village when trying to escape the security forces. That story was thereafter changed, the authorities asserting that Mr. Tej Bhandari had actually been killed during a shootout between security forces and Maoists insurgents by a stray bullet whose origin could not be determined.

On the days following the arrest, threats from the CDO, the police and the army towards his relatives who were looking for him started. The author of the communication even had to flee abroad to look for safety.

No *ex officio*, prompt, impartial, thorough and independent investigation into the victims' arbitrary deprivation of liberty, ill-treatment and enforced disappearance was ever conducted. The prosecution and sanction of those responsible for these crimes never happened. No reliable information was ever given to the victims' relatives, including the author of the communication, and his fate and whereabouts remain to this day unknown. In particular, if deceased, his remains have not be searched, located, exhumed and given back to his relatives.

Alleged Violations

The author of the present communication alleges violations Articles 6, 7, 9, 10 and 16 of the International Covenant on Civil and Political Rights, in conjunction with Article 2(3), in respect of Mr. Tej Bhandari, due to his arbitrary deprivation of liberty, ill-treatment, subsequent enforced disappearance and alleged extra-judicial killing by members of the Nepali police and army, as well as to the State party's ongoing failure to establish the fate and whereabouts of Mr. Tej Bhandari and, in the event of his death, to locate, exhume, identify and return to the family his mortal remains.

Moreover, the author claims to be a victim of violations by the State party of Article 2(3) in conjunction with Article 7 with regard to himself, due to the severe mental distress and anguish caused by the enforced disappearance of his father Mr. Tej Bhandari, the lack of information provided to him and the absence of measures of reparations.

Exhaustion of Local Remedies

With regard to the exhaustion of available domestic remedies, it has to be recalled that on 31 January 2002 Mr. Ram Bhandari submitted an application to the National Human Rights Commission, an official body that lacks the powers to itself bring to justice the perpetrators of the crime. The investigations of the NHRC, if ever thorough, have yielded no results as of this day.

The author and his mother met several times with the CDO, the Deputy Superintendant of the Police and the army but none of them ever replied clearly on what happened to Mr. Bhandari after his arrest.

On 4 March 2002 Mr. Ram Bhandari submitted a writ of *habeas corpus* to the Supreme Court of Nepal which was eventually quashed by the Court, even though the circumstances of the enforced disappearance of the author's father remained unclear. One week after the submission of the case to the Supreme Court, the author was arrested and detained by the army who wanted him to withdraw the writ.

Since June 2007 the author has attempted to submit a FIR to the police which, as is the case in every tentative to have human rights violations investigated, refused to register it. In consequence he filed a writ of *mandamus* for the registration of the FIR to the Supreme Court of Nepal. As of today, the hearing of this petition has been postponed five times and there do not seem to be reasonable prospects of success in the mentioned steps.

For the above-mentioned reasons, in the instant case, Mr. Ram Bhandari has no other domestic remedy to exhaust.

अनुसूची-३

(नियम ६ को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित) दर्ता नं. १२१५

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग

उजुरी दर्ताको निस्सा

विषय : बेपत्ता उजूरी सम्बन्धमा ।

श्री राम कुमार भण्डारी को मिति २०७३/१२/२८ को उजूरी प्राप्त भई यस आयोगको दर्ता किताबमा मिति २०७३/१२/२८ मा दर्ता गरिएकोले यो निस्सा दिइएको छ ।

कार्यालयको छाप:

उजूरी दर्ता गर्ने कर्मचारीको,-

दस्तखत : टेक

नाम, थर : टेकराज रिजाल

पद : ना.सु.

मिति : २०७३/१२/२८

आयोगको सम्पर्क नम्बर :

१६६००१२२१११

अनुसूची-३
(नियम ६ को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित)

दर्ता नं. १५३१

सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग, नेपाल

उजूरी दर्ताको निस्सा

विषय : यातना, गैरकानूनी थुना उजूरी सम्बन्धमा।

श्री राम कुमार भण्डारी को मिति २०७२।२।३२ को उजूरी प्राप्त भई यस आयोगको दर्ता किताबमा मिति २०७२।२।३२ मा दर्ता गरिएकोले यो निस्सा दिइएको छ।

कार्यालयको छाप : सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग नेपाल

उजूरी दर्ता गर्ने कर्मचारीको,-
दस्तखत : [signature]
नाम : इन्दिरा थापाली
पद : ना.सु.
मिति : २०७२।२।३२
आयोगको सम्पर्क नम्बर : १६६००१०००२०

श्री गणेश माध्यमिक विद्यालय

सिमपानी-४, लमजुङ

स्थापित : २०१४

स्वर्ण महोत्सव कार्यक्रम २०६४ माघ २५ देखि २८ सम्म

कदर-पत्र

लमजुङ जिल्ला सिमपानी गा.वि.स. वडा नं. ३, भलाम निवासी स्व० श्री तेज बहादुर भण्डारी ले मिति २०२० / बाट २०३३ / सम्म यस विद्यालयको प्रधानाध्यापक पदमा रही यहाँको शैक्षिक, भौतिक एवं व्यवस्थापन पक्षमा विशेष योगदान पुऱ्याउनु भएको हुँदा यो **कदर-पत्र** प्रदान गरिएको छ ।

(पूर्ण बहादुर थापा)
प्रधानाध्यापक

(पृथ्वी सुब्बा गुरुङ)
प्रमुख अतिथि
मन्त्री, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय

(लु कुमारी गुरुङ)
अध्यक्ष
स्वर्ण महोत्सव मूल समारोह समिति

मिति : २०६४/१०/२५ गते

श्री गणेश माध्यमिक विद्यालय

सिमपानी-४, लमजुङ

स्थापित : २०१४

स्वर्ण महोत्सव कार्यक्रम २०६४ माघ २५ देखि २८ सम्म

प्रशंसा-पत्र

लमजुङ जिल्ला सिमपानी गा.वि.स. वडा नं. ३ मल्याम निवासी स्व. श्री तेज बहादुर भण्डारी ले मिति २०५४/१२/२५ मा रु. १०००।- /- आर्थिक सहयोग प्रदान गरी यस विद्यालयको जग्गादाता/साधारण आजीवन सदस्य/आजीवन सदस्य/वरिष्ठ आजीवन सदस्य बन्नु भई वहाँले यस विद्यालयको शैक्षिक एवं भौतिक विकासका लागि पुऱ्याउनु भएको योगदान प्रति उच्च मूल्याङ्कन गर्दै मरणोपरान्त यो **प्रशंसा-पत्र** प्रदान गरिएको छ । यस विद्यालय सदैव वहाँ प्रति आभारी रहने छ ।

(पूर्ण बहादुर थापा)	(पृथ्वी सुब्बा गुरूङ)	लुकुमारी गुरुङ (लु कुमारी गुरूङ)
प्रधानाध्यापक	प्रमुख अतिथि	अध्यक्ष
	मन्त्री, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय	स्वर्ण महोत्सव मूल समारोह समिति

मिति : २०६४/१०/२५ गते

श्री गणेश माध्यमिक विद्यालय

सिमपानी-४, लमजुङ

स्थापित : २०१४

स्वर्ण महोत्सव कार्यक्रम २०६४ माघ २५ देखि २८ सम्म

कदर-पत्र

लमजुङ जिल्ला सिमपानी गा.वि.स. वडा नं. ३, भलाम निवासी तपाई स्व.श्री तेज बहादुर भण्डारी ले मिति २०५६/ / बाट २०५८ मार्ग सम्म यस विद्यालयको आर्थिक सहयोग संकलनको संयोजक पदमा रही यहाँको शैक्षिक, भौतिक एवं व्यवस्थापन पक्षमा विशेष योगदान पुऱ्याउनु भएको हुँदा यो **कदर-पत्र** प्रदान गरिएको छ ।

(पूर्ण बहादुर थापा)
प्रधानाध्यापक

(पृथ्वी सुब्बा गुरूङ)
प्रमुख अतिथि
मन्त्री, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय

(लु कुमारी गुरूङ)
अध्यक्ष
स्वर्ण महोत्सव मूल समारोह समिति

मिति : २०६४/१०/२५ गते

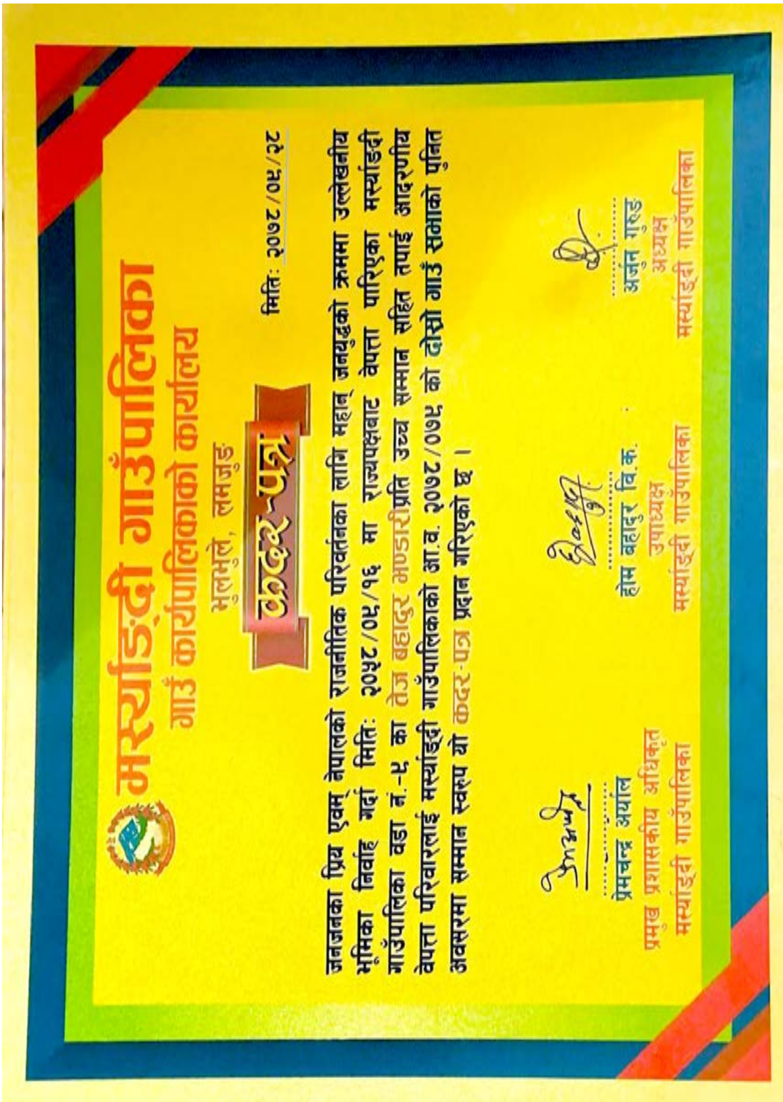

मर्स्याङ्दी गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

भुलभुले, लमजुङ

कदर-पत्र

मितिः २०७८/०९/२८

जनजनका प्रिय एवम् नेपालको राजनीतिक परिवर्तनका लागि महान् जनयुद्धको क्रममा उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गर्दा मितिः २०५८/०९/१६ मा राज्यपक्षबाट वेपत्ता पारिएका मर्स्याङदी गाउँपालिका वडा नं.-९ का तेज बहादुर भण्डारीप्रति उच्च सम्मान सहित तपाई आदरणीय वेपत्ता परिवारलाई मर्स्याङ्दी गाउँपालिकाको आ.व. २०७८/०७९ को दोस्रो गाउँ सभाको पुनित अवसरमा सम्मान स्वरुप यो कदर-पत्र प्रदान गरिएको छ ।

प्रेमचन्द्र अर्याल
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
मर्स्याङ्दी गाउँपालिका

होम बहादुर वि.क.
उपाध्यक्ष
मर्स्याङ्दी गाउँपालिका

अर्जुन गुरुङ
अध्यक्ष
मर्स्याङ्दी गाउँपालिका

नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी
(एकीकृत मार्क्सवादी-लेनिनवादी)
जिल्ला कमिटी

पत्र संख्या :–
चलानी नम्बर :–

फोन नं. ०६६–२०१२६
मिति :- ०५९/१/४गा

विषय :–

श्री लक्ष्मी भण्डारी,

हाम्रो पार्टी नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले)का लमजुङ जिल्ला परिषद सदस्य तथा तात्कालिन ने.क.पा. (मा-ले) का गाँउ कमिटी सचिव साथै जनवादी साँस्कृतिक सँघका उपाध्यक्ष क. तेज बहादुर भण्डारीले, सुरक्षा निकायको हिरासतमा रहेको अवस्थामा अनपेक्षित मृत्यु बरण गर्नु परेको कुरा सम्माननिय सर्वोच्च अदालतको निष्कर्षबाट जानकारी हुन आएकोले, हाम्रो पार्टी जिल्ला कमिटी, लमजुङ वहाँप्रति हार्दिक श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्दछ। स्थय घटनाबाट शोकाकुल तपाई र तपाँईको परिवार प्रति गहिरो समवेदना प्रकट गर्दछ।

सचिव
ने. क. पा (एमाले)
जिल्ला कमिटी
लमजुङ

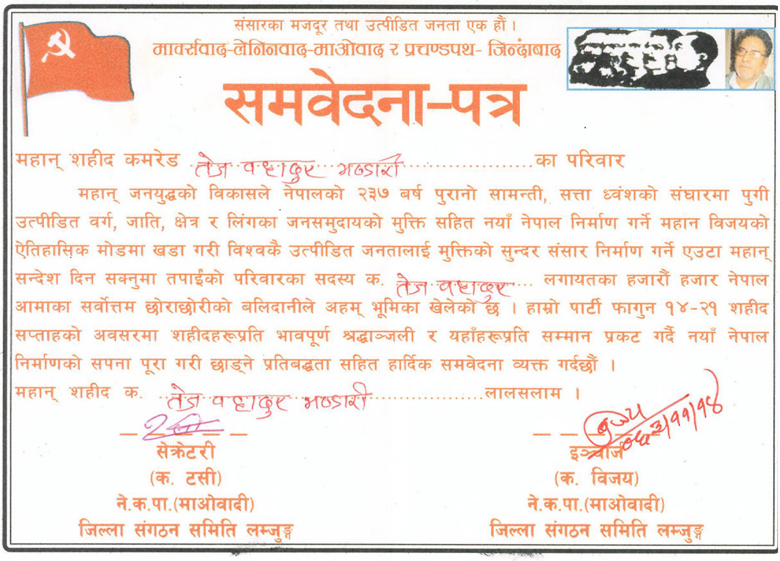

संसारका मजदूर तथा उत्पीडित जनता एक हौं ।
मार्क्सवाद-लेनिनवाद-माओवाद र प्रचण्डपथ- जिन्दाबाद

समवेदना-पत्र

महान् शहीद कमरेड तेज बहादुर भण्डारी.................का परिवार

महान् जनयुद्धको विकासले नेपालको २३७ बर्ष पुरानो सामन्ती, सत्ता ध्वंशको संघारमा पुगी उत्पीडित वर्ग, जाति, क्षेत्र र लिंगका जनसमुदायको मुक्ति सहित नयाँ नेपाल निर्माण गर्ने महान विजयको ऐतिहासिक मोडमा खडा गरी विश्वकै उत्पीडित जनतालाई मुक्तिको सुन्दर संसार निर्माण गर्ने एउटा महान् सन्देश दिन सक्नुमा तपाईंको परिवारका सदस्य क. तेज बहादुर... लगायतका हजारौं हजार नेपाल आमाका सर्वोत्तम छोराछोरीको बलिदानीले अहम् भूमिका खेलेको छ । हाम्रो पार्टी फागुन १४-२१ शहीद सप्ताहको अवसरमा शहीदहरूप्रति भावपूर्ण श्रद्धाञ्जली र यहाँहरूप्रति सम्मान प्रकट गर्दै नयाँ नेपाल निर्माणको सपना पूरा गरी छाड्ने प्रतिबद्धता सहित हार्दिक समवेदना व्यक्त गर्दछौं ।

महान् शहीद क. तेज बहादुर भण्डारी.................लालसलाम ।

सेक्रेटरी	इन्चार्ज
(क. टसी)	(क. विजय)
ने.क.पा.(माओवादी)	ने.क.पा.(माओवादी)
जिल्ला संगठन समिति लम्जुङ्ग	जिल्ला संगठन समिति लम्जुङ्ग

संसारका मजदुरहरु एक हौं !   मार्क्सवाद-लेनिनवाद-माओवाद- जिन्दावाद !

नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी-माओवादी

जिल्ला संगठन समिति, लमजुङ

सम्मान-पत्र

बेपत्ता मिति: २०५८।०९।१६

महान जनयुद्धको क्रममा राज्यद्वारा बेपत्ता पारिएका योद्धाहरुको स्मरणमा जेष्ठ ७ गते मनाइदै आइएको **बेपत्ता योद्धा स्मरण दिवस-२०७०** को सु-अवसरमा बेपत्ता योद्धा **श्री तेजबहादुर भण्डारी, सिम्पानी-३, लमजुङ**को परिवारलाई निरन्तर क्रान्तिको बाटोमा लाग्न र आफ्ना बेपत्ता योद्धाको अभिष्ट पुरा गर्ने महा अभियानमा लामबद्ध हुने उत्प्रेरणा मिलोस् भन्दै यो ***सम्मान-पत्र*** प्रदान गर्दछौं।

(अविरल न्यौपाने)		(मोहनहरि पौडेल)
सेक्रेटरी		इन्चार्ज
नेकपा-माओवादी, लमजुङ	०७ जेठ २०७०	नेकपा-माओवादी, लमजुङ

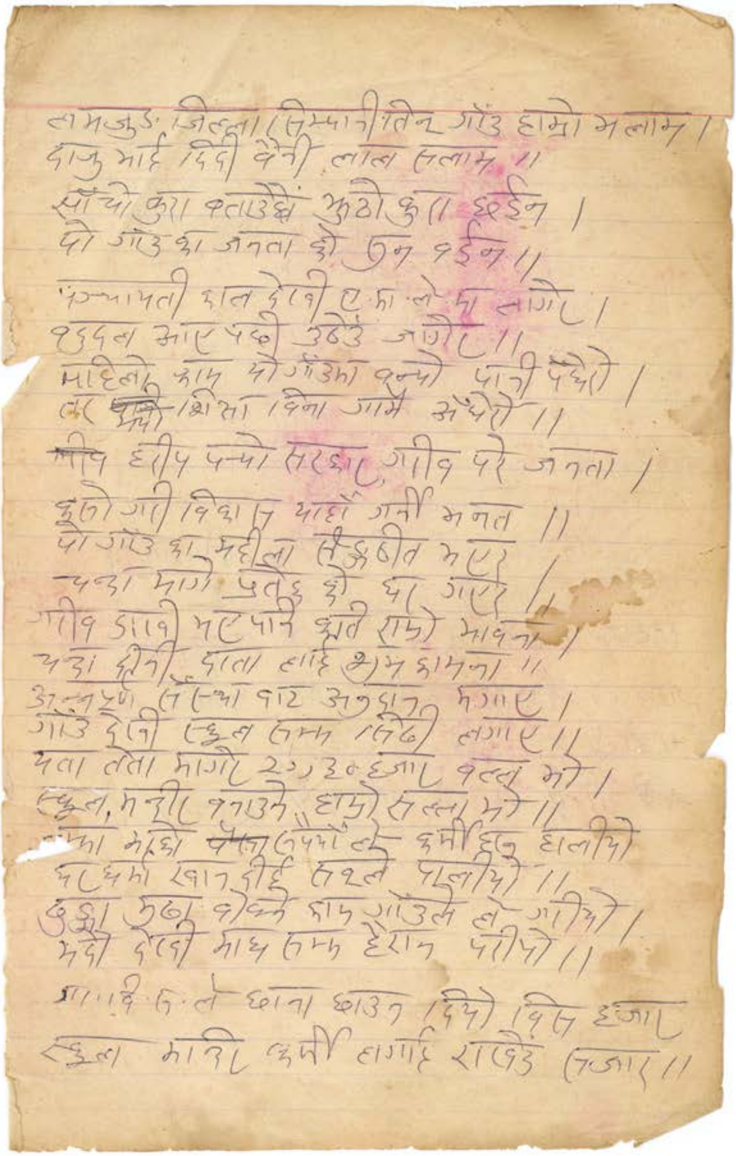
लामजुङ जिल्ला (सिम्पानी) तेन गाउँ हाम्रो सलाम् /
दाजु भाई दिदी बैनी लाल सलाम् //
साँचो कुरा बताउँछौं झुठो कुरा छैन /
यो गाउँ का जनता को दुःख कति छैन //
[illegible] हात देखी ए.का.ले का [illegible] /
[illegible] आए पछी उठेउ जागेर //
माहिलो काम यो गाउँको बन्यो पानी पधेरो /
[illegible] शिक्षा बिना जामे अँधेरो //
हीप पन्यो सरकार, गरीब परे जनता /
झुटो गरी बिदा न याहाँ गर्नी ममत //
यो गाउँ का महीला संगठित भएर /
चन्दा माग्ने प्रत्येक को घर गएर //
गरीब [illegible] भलपानी [illegible] राम्रो भावना /
श्रद्धा होस्नी दाता लाई श्रम कामना //
अन्नपूर्ण [illegible] बाट अनुदान मगाए /
गाउँ देखी स्कुल सम्म [illegible] लगाए //
यता तेता मागेर २०,३० हजार बल्ल भो /
स्कुल, मन्दीर बनाउने राम्रो सल्ला भो //
[illegible] [illegible] ले कमी हुन थालीयो
[illegible] खान दीई सबले पालीयो //
कुरा कुरा बोल्ने [illegible] गाउँले ले गाजीयो /
सधैं देखी माथ सम्म हैरान पारीयो //
[illegible] ले छाना छाउन दियो बिस हजार
स्कुल माथी कुर्सी लगाई राखेउ [illegible] //

परिवारसँग सुरक्षित तेजबहादुर भण्डारीका हस्तलिखित गीत कबिता कोरिएका केही पन्नाहरू । उनका डायरी, पुस्तक, पारिवारिक फोटोहरू, तथा अप्रकाशित पाण्डुलिपिहरू सेनाद्वारा कब्जा गरेर नष्ट गरिएको थियो ।

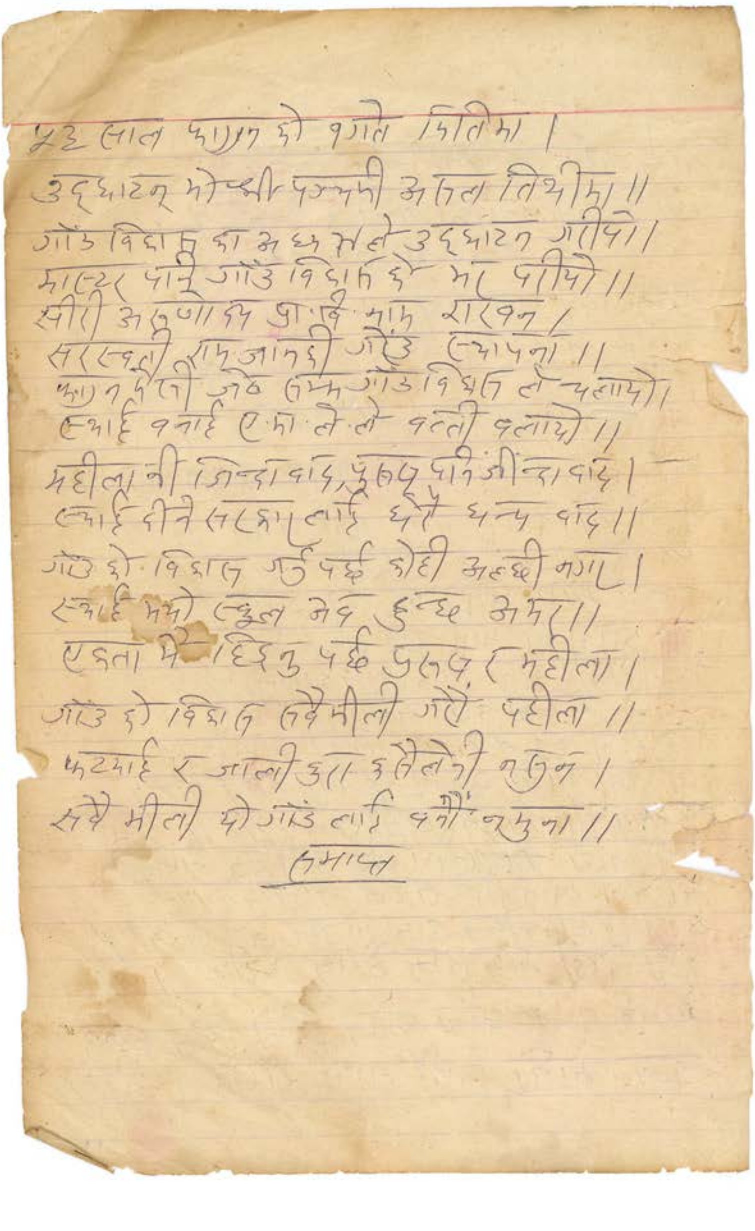
५२ साल फागुन को १ गते तिथिमा ।
उद्घाटन भो श्री पञ्चमी अतित तिथीमा ॥
गाउँ विद्यालय का अध्यक्ष ले उद्घाटन गरीयो ।
मास्टर पानू गाउँ विद्यार्थी को मन पारीयो ॥
श्री अरुणोदय प्रा.वि. नाम राखन ।
सरस्वती राइजानको गाउँ स्थापना ॥
आज देखि जोड [illegible] गाउँ विद्यालय चलायो ।
त्यसै बनाई एका ले ले बत्ती बलायो ॥
महीला की जिन्दाबाद, पुरुष पनि जीन्दाबाद ।
त्यसै दीने सहयोग लाई धेरै धन्यवाद ॥
गाउँ को विद्यालय गर्दै पर्छ कोही अहरी भाग ।
त्यसै मेरो स्कूल मेरो इच्छा [illegible] ॥
एकता मै [illegible] पर्छ पुरुष र महीला ।
गाउँ को विद्यालय सबै मीली गरौं पहीला ॥
फटेको र जाली [illegible] नहुन ।
सबै मीली यो गाउँ लाई बनौं रहुना ॥
समाप्त

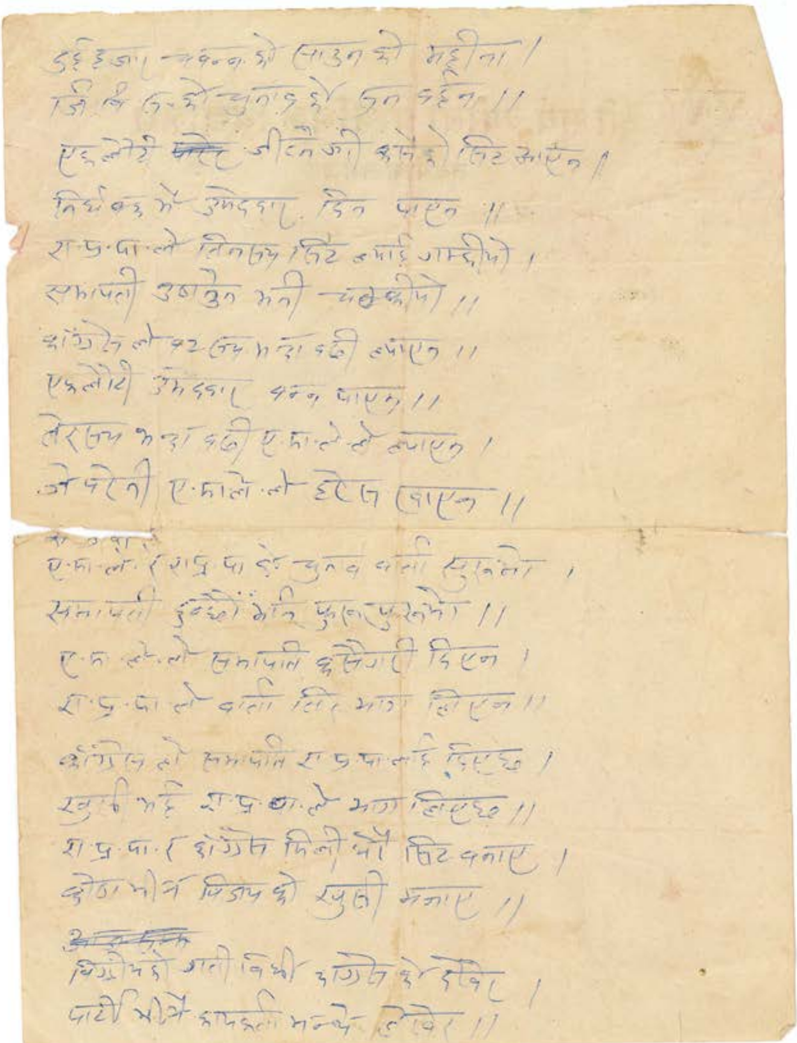

दुई हजार चवन्न को साउन को महीना ।
जि. वि. स. को चुनावको दिन रहेन ॥
एकलौटी [illegible] जीतको [illegible] गरि आएन ।
निर्विरोध मै उम्मेदवार दिन पाएन ॥
रा.प्र.पा.ले [illegible] गरि लडाई [illegible] ।
सभापती उम्मेदवार भनी चम्कियो ॥
काँग्रेसले [illegible] मध्ये [illegible] ल्याएन ॥
एकलौटी उम्मेदवार बन्न पाएन ॥
तेरजना मध्ये [illegible] ए.मा.ले.ले ल्याएन ।
ओ पेरेनी ए.मा.ले.ले [illegible] पाएन ॥
[illegible]
ए.मा.ले. र राप्रपा दुई [illegible] सुनेको ।
सभापती इच्छेको मेलि फुल फुलेको ॥
ए.मा.ले.ले सभापति [illegible] दिएन ।
रा.प्र.पा.ले बाजी गरि भाग लिएन ॥
काँग्रेसले सभापति रा.प्र.पा.लाई दिएछ ।
खुसी भई रा.प्र.पा.ले भाग लिएछ ॥
रा.प्र.पा. र काँग्रेस मिली बाजी गराए ।
कोठा भित्र विजय को खुसी मनाए ॥
~~[illegible]~~
विरोधको [illegible] काँग्रेसको [illegible] ।
पार्टी भित्रै [illegible] ॥

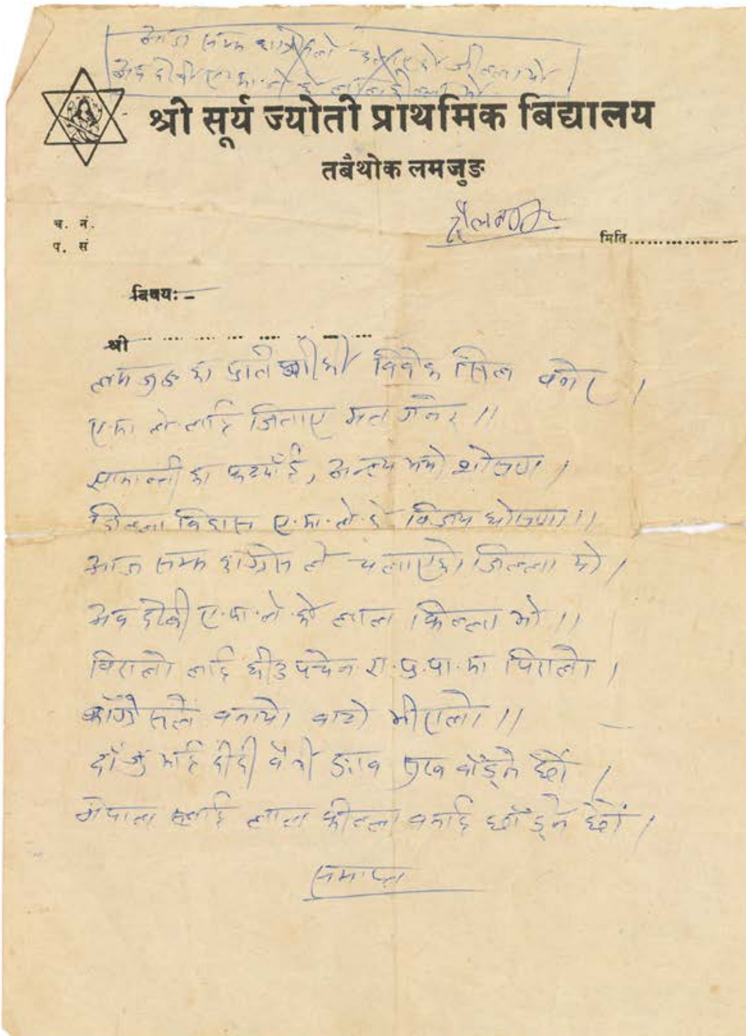

[illegible]

श्री सूर्य ज्योती प्राथमिक बिद्यालय

तबैथोक लमजुङ

च. नं.
प. सं

[illegible] मिति..............

विषय:-

श्री ....

लमजुङका प्रतिनिधिमा विवेक सिंह बने /
एमालेलाई जिताए मत गनेर //
समाजवादीका फर्याद, अन्याय भयो भनेका /
जिल्ला विकास एमालेले जितेछ भोटमा //
आज लमजुङ कांग्रेसले चलाएको जिल्ला हो /
अब होली एमालेको लाल जिल्ला भो //
विरालो लाई धीउ पचेन रा.प्र.पा.का पिरालो /
कांग्रेसले बनायो बाटो भीरालो //
दाँजु भाइ दिदी बैनी डाक पुग बोलाइने छौं /
नेपाल लाई लाल जिल्ला बनाइ छोड्ने छौं /

[illegible]

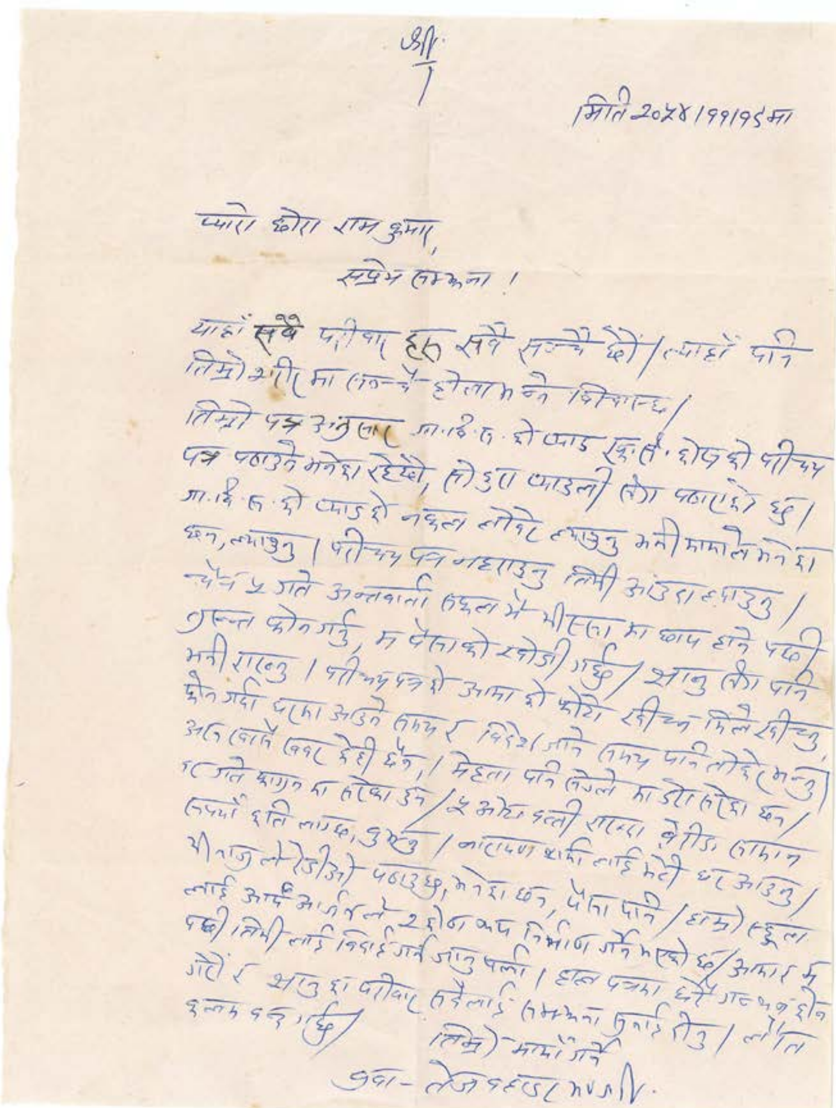
श्री
१

मिति २०७४।११।१६ मा

प्यारो छोरा रामकुमार,

सप्रेम सम्झना !

यहाँ सबै परीवार हरु सबै सन्चै छौं। त्यहाँ पनि
तिम्रो श्रीमा सन्चै होला भन्ने विश्वास छ।
तिम्रो पत्र अनुसार मा.शि.प. को फाइल [illegible] को परीक्षा
पत्र पठाउने भनेका रहेछौ, [illegible] फाइलनै तेता पठाएको छु।
मा.शि.प. को फाइल को नक्कल [illegible] ल्याउनु भनी मामाले भनेका
छन, ल्याउनु। परीक्षा पत्र नहराउनु तिमी आउदा ल्याउनु।
चैत्र ५ गते अन्तरवार्ता [illegible] मा छाप हाने पछी
तुरुन्त फोन गर्नु, म पैसाको खोजी गर्छु। आजु [illegible] पनि
मनी राख्नु। परीक्षा पत्र को आमा को फोटो खीच्न मिल्ले खीच्नु,
फोन गर्दा [illegible] आउने समय र विदेश जाने समय पनि [illegible] भन्नु
[illegible] [illegible] [illegible] छन। [illegible] पनि [illegible] [illegible] छन।
[illegible] गते [illegible] मा [illegible] छन। ५ [illegible] [illegible]
[illegible] इति [illegible]। [illegible] [illegible] लाई [illegible] घर आउनु।
[illegible] पठाउछु, भनेका छन, पैसा पनि। [illegible] स्कूल
लाई [illegible] २ [illegible] निर्माण गर्न [illegible] छ। आफ्नो [illegible]
पछी तिमी लाई बिदाई गर्न जानु पर्ला। हाल पत्रमा धेरै [illegible]
गरेर आजु का परीवार [illegible] सम्झना [illegible]। [illegible]
[illegible] गर्छु।

तिम्रो मायाँ गर्ने

बुबा – तेजबहादुर भण्डारी

काठमाडौं पढ्दै गरेका छोरा रामकुमार भण्डारीलाई पठाएको हस्तलिखित पत्र ।

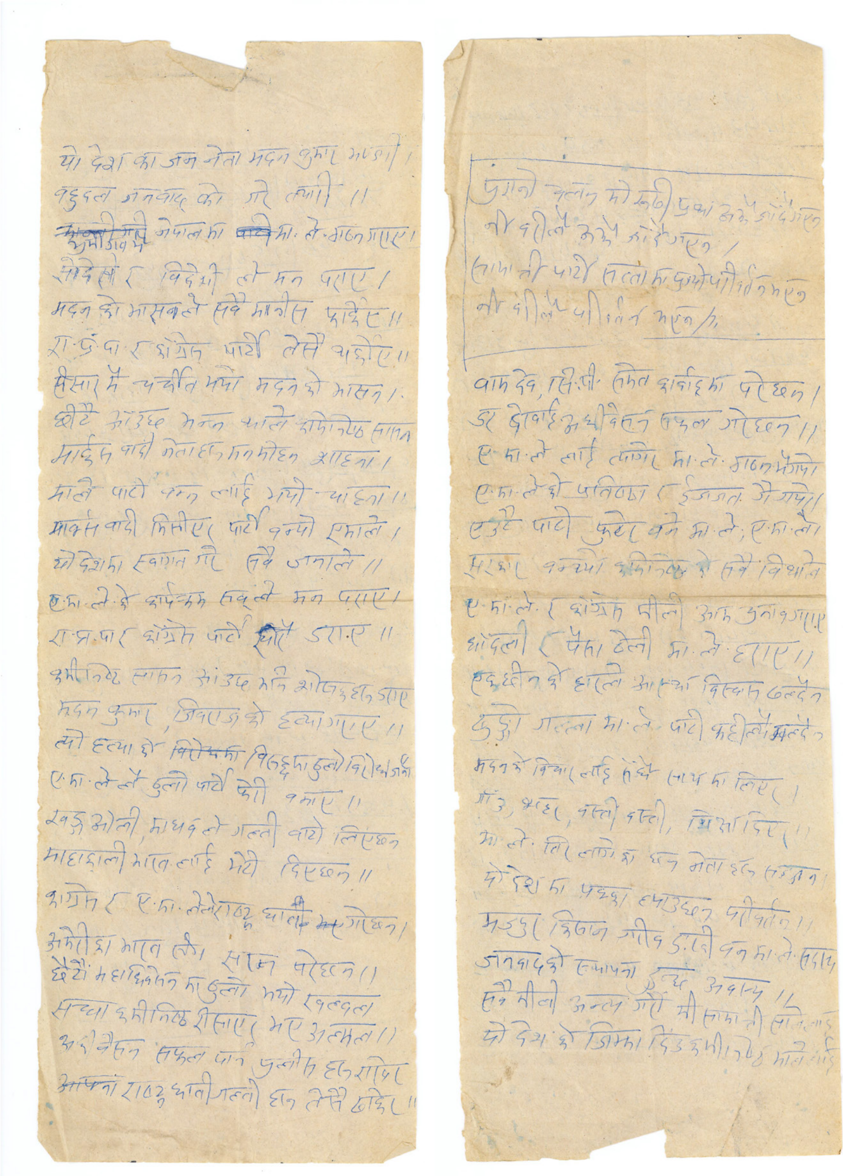
यो देशका जननेता मदन कुमार भण्डारी।
बहुदल जनवाद को गरे त्यारी॥
~~(struck)~~ नेपालका ~~(struck)~~ मा.ले. भजन गाएर।
स्वदेसी र विदेशी ले मन पराए।
मदनको भासनले सबै मानीस फर्किए॥
रा.प्र.पा. र कांग्रेस पार्टी त्यसै चर्किए॥
संसारमै चर्चित भयो मदनको भासन।
छोटै छोड्छ भन्न थाले कोमनिष्ट सासन
माईस पार्टी नेताहरु मनमोहन आइन्ना।
माले पार्टी भन्न लाई भयो चाहना॥
मार्क्सवादी लिनीवादी पार्टी बन्यो एमाले।
यो देशमा स्वागत गरे सबै जनाले॥
एमालेको कार्यक्रम सबैले मन पराए।
रा.प्र.पा. र कांग्रेस पार्टी खूबै डराए॥
कमोनिष्ट सासन छोड्छ भनि खोज हुँदै गए
मदन कुमार, जिवराजको हत्या गराए॥
त्यो हत्याको ~~विरोधमा~~ विरुद्धमा ठुलो विरोध गर्ने
एमालेले ठुलो पार्टी फेरी बनाए॥
खड्ग ओली, माधव ले गल्ती बाटो लिएछन
माहाकाली भारतलाई भेटी दिएछन॥
कांग्रेस र एमाले लेलेराष्ट्र घाती ~~भए~~ भएछन।
अमेरीका भारत को सरन परेछन॥
छैटौं महाधिवेशन मा ठुलो भयो खल्बल
सच्चा कमोनिष्ट रीसाए, भए अलमल॥
अधिवेसन सफल पार्न जुलीत हुन साथिर
~~आफना~~ राष्ट्रघाती जस्तो छान तेसै छाडे॥

पुरानो चलन मो मुर्ती पुजा अनेक छाँडैगएन
नौ बौलो केही छाँडैगएन।
समाजको पार्टी मतलो क्षमता परिवर्तन भएन
नौ वीलो परिवर्तन भएन॥

वाम देव, सी.पी. मैनाली कार्वाहिमा परेछन।
उनको कार्वाहि अधिवेशन सफल गरेछन॥
एमाले लाई तोडेर मा.ले. गठन भएको।
एमालेको प्रतिष्ठा र इज्जत गएको॥
एउटै पार्टी फुटेर बने मा.ले., एमाले।
सरकार बन्यो कमोनिष्टको सबै विश्वास
एमाले र कांग्रेस मीली आफ गर्न थाए
धाँधली र पैसा खेली मा.ले. हराए॥
हदविहीन को हाल्ले आफ्नो विश्वास छलदैन
कुनै गल्ती मा.ले. पार्टी कहिल्यै ~~भल्दैन~~ भल्दैन
मदनको विचारलाई संधै साथमा लिएर।
गाउँ, शहर, गल्ली गल्ली, प्रिसार दिएर॥
मा.ले. ले लगाएको छन नेता हुन तयार।
यो देशमा प्रचार गराउँछन परिवर्तन॥
मजदुर किसान जीव ठानेर बने मा.ले. लगाय
जनवादको स्थापना गर्न अवश्य॥
सबै मीलो अन्त्य गरौं मी समाजको सामन्तवाद
यो देशको जिम्मा दिउं कमोनिष्ट मालेलाई

श्री ५ को सरकार
गृह मन्त्रालय
जिल्ला प्रशासन कार्यालय
नेपाली नागरिकताको प्रमाण-पत्र
ना. प्र. नं. २४३८ नाम थर:–
जन्मस्थान .... अञ्चल .... जिल्ला
.... नगर/गाउँ पञ्चायत .... नं. वडा
हालको वतन .... अञ्चल .... जिल्ला
.... नगर/गाउँ पञ्चायत .... नं. वडा
जन्म मिति २००२।११।१२
बाबुको नाम, थर, वतन:–
पतिको नाम थर:–

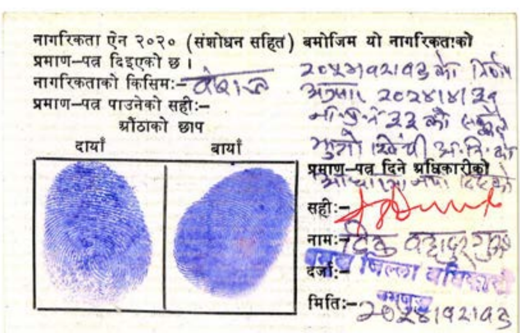
नागरिकता ऐन २०२० (संशोधन सहित) बमोजिम यो नागरिकताको प्रमाण-पत्र दिइएको छ।
नागरिकताको किसिम:–
प्रमाण-पत्र पाउनेको सही:–
औंठाको छाप
दायाँ बायाँ
प्रमाण-पत्र दिने अधिकारीको
सही:–
नाम:–
दर्जा:–
मितिः–

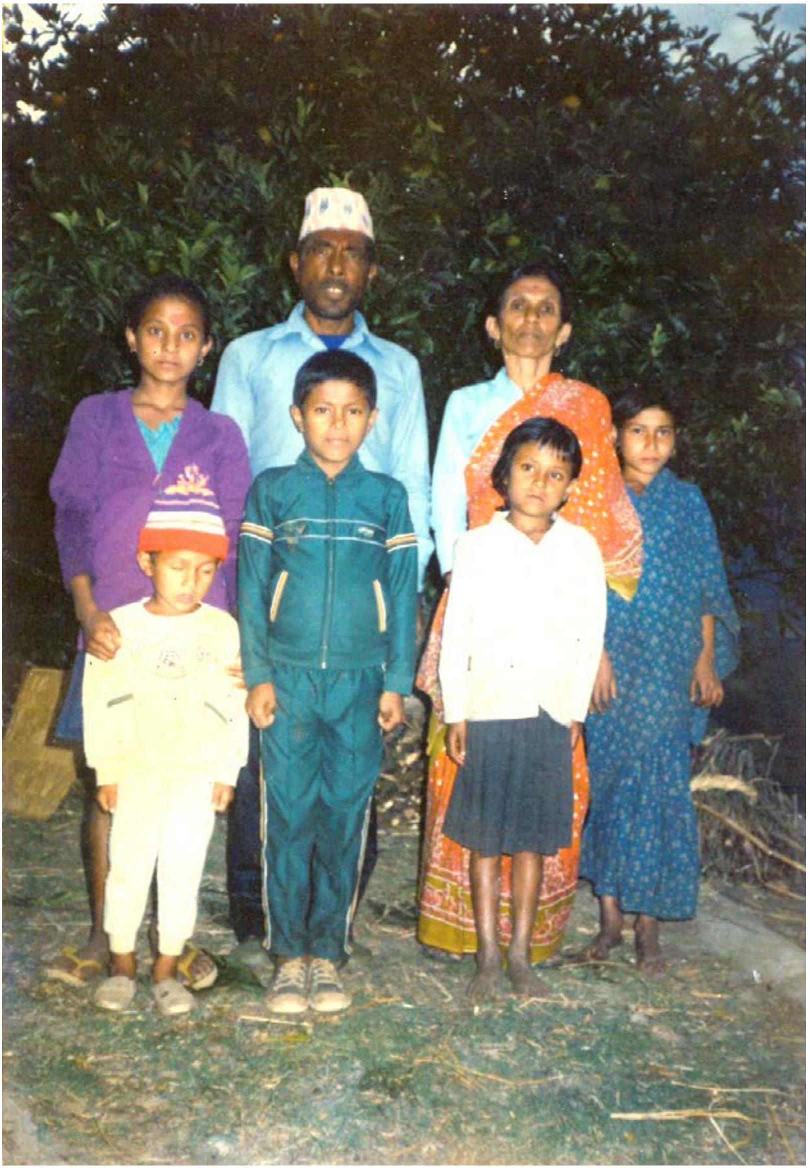

२०४४ साल वरपर खिचिएको तेजबहादुर भण्डारीसँग श्रीमती, छोरा र छोरीहरूको फोटो

२०५४ साल तिर खिचिएको ज्वाइँ र नाती सहित तेजबहादुर भण्डारीको सिंगो पारिवारिक फोटो ।

२०१८ सालमा भलाममा बनाइएको तेजबहादुर भण्डारीको घर ।

नाती सुवास र नातिनी पुष्पासँग २०५८ आसपासको दशैंमा खिचिएको तेजबहादुर भण्डारीको अन्तिम फोटो । सोही साल पुस १६ मा उहाँलाई बेपत्ता बनाइएको थियो ।

तेजबहादुर भण्डारी र उहाँका साला तत्कालीन सिमपानी गा.वि.स. अध्यक्ष बमबहादुर थापासँग ।

विभिन्न पारिवारिक जमघटको क्रममा खिचिएको तेजबहादुर भण्डारी र श्रीमती लक्ष्मी भण्डारीका फोटोहरू

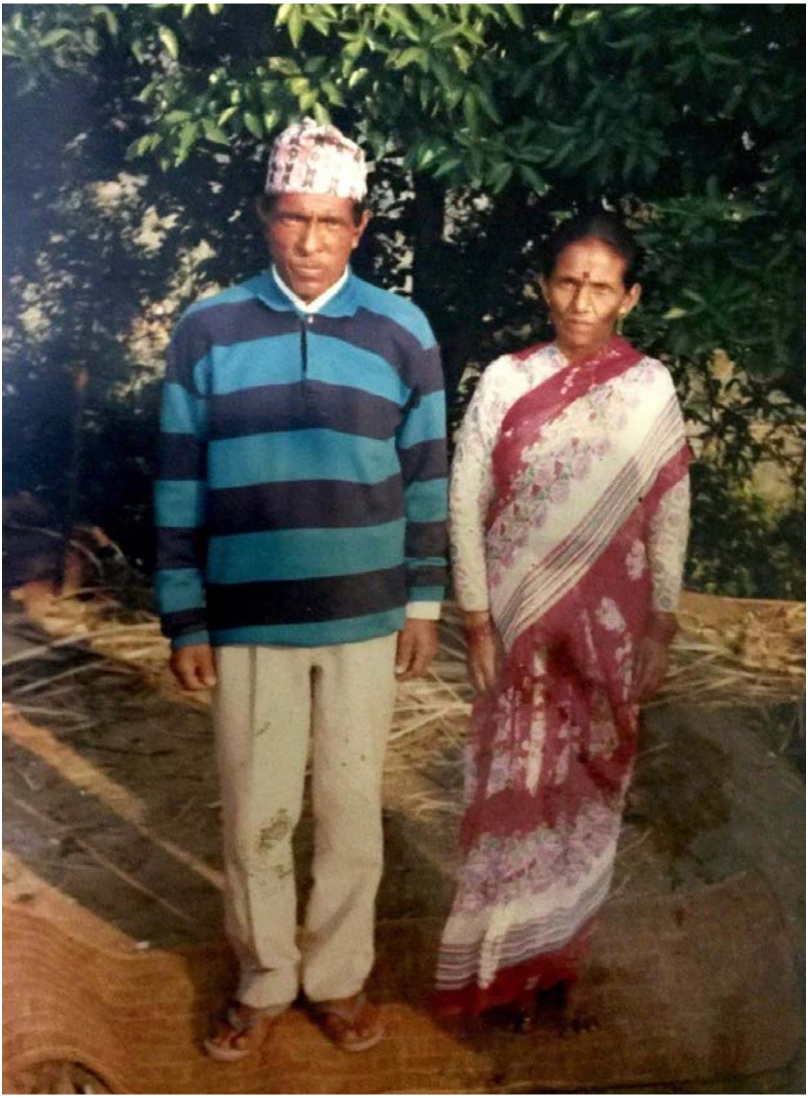

तेजबहादुर भण्डारीकी एक मात्र बहिनी दुर्गामायासँग ।

तेजबहादुर भण्डारी गाउँकै ऋषिराम भण्डारी र कृष्णा भण्डारीको जनवादी विवाह कार्यक्रममा शुभकामना मन्तव्य दिँदै गरेको तस्बीर

बेपत्ता तेजबहादुर भण्डारी खोजीकार्यमा अत्यधिक प्रयोग गरिएको पासपोर्ट साइज फोटो ।

बेपत्ता तेजबहादुर भण्डारीको पर्खाइमा फोटो नियाल्दै श्रीमती लक्ष्मी भण्डारी